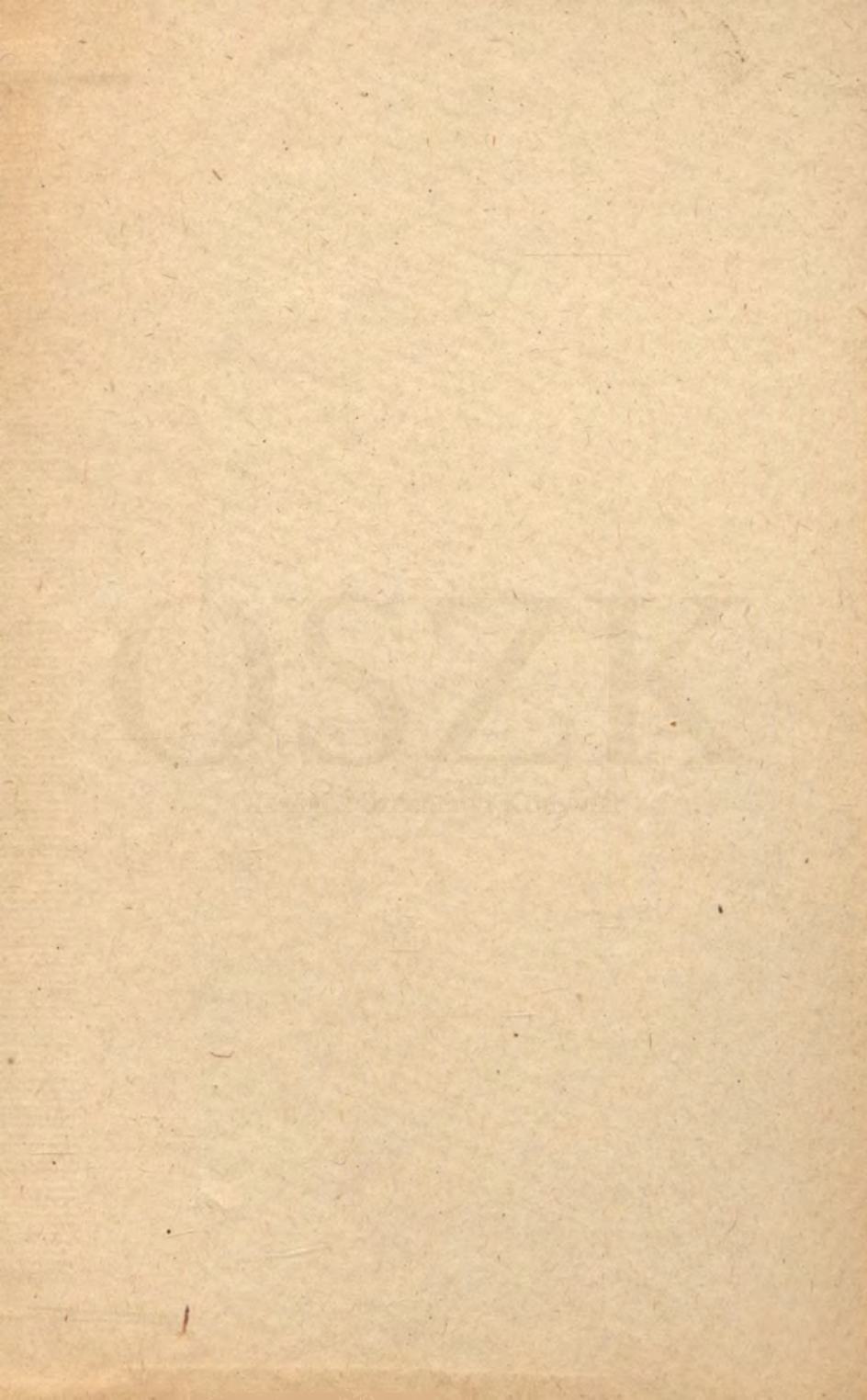
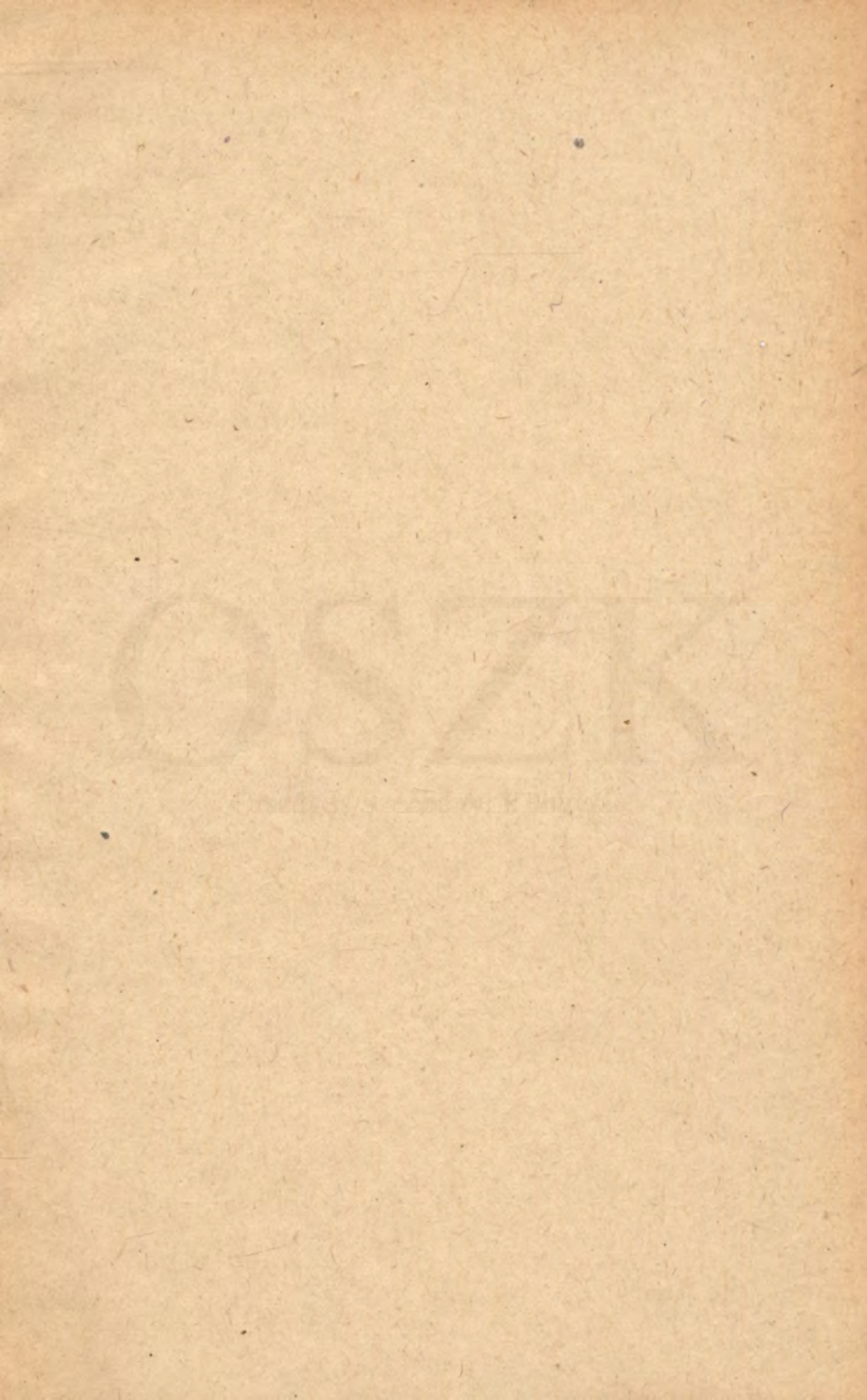
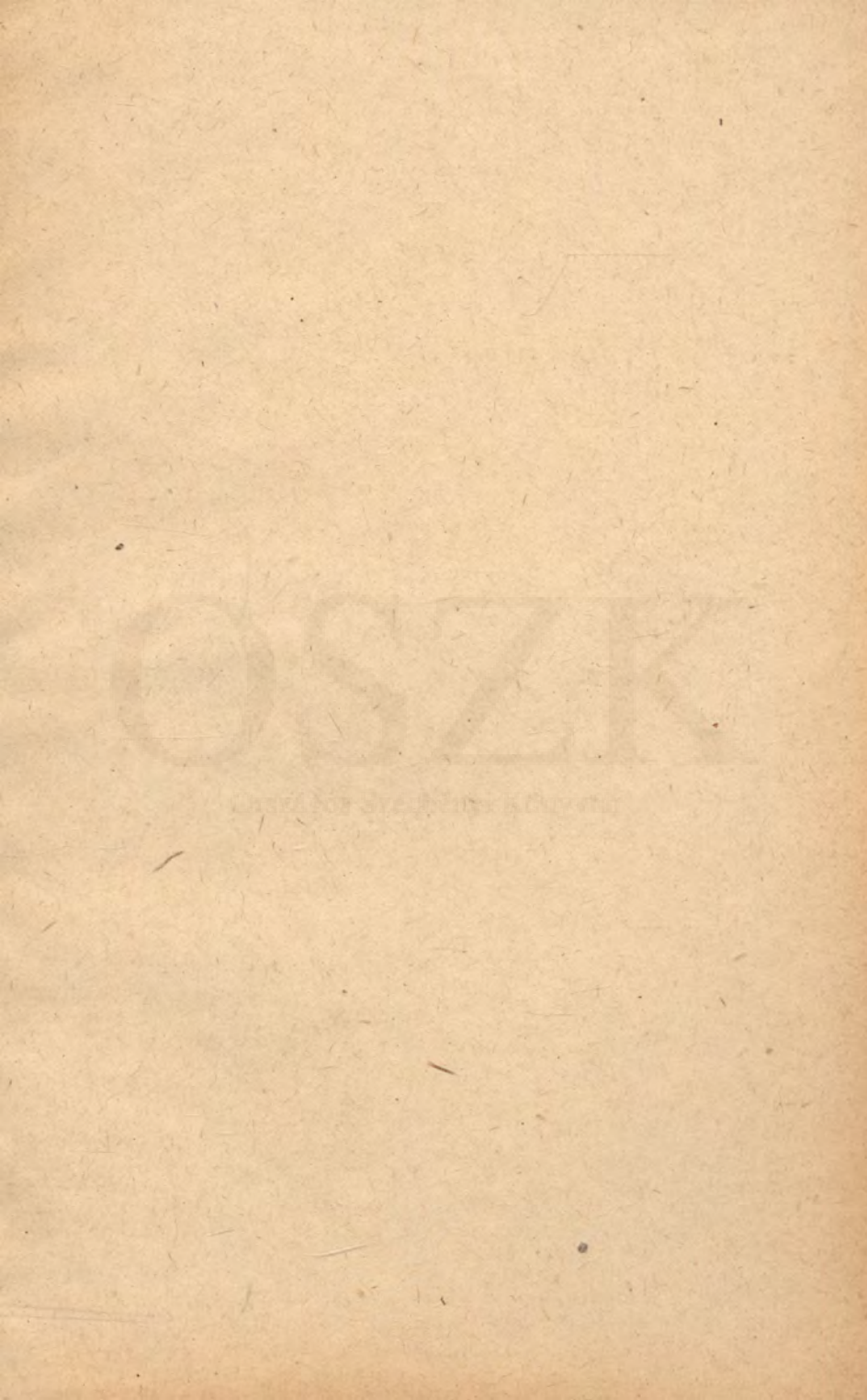

176.490

176490 2 262

RETORIKA.

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK SZÁMÁRA.

SZERKESZTETTE

RIEDL FRIGYES.

ÁTDOLGOZTA

PINTÉR JENŐ.

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK LEGÚJABB TANÍTÁSTERVÉHEZ

ALKALMAZTA

GÁLOS REZSŐ.

FF

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

1927

RETORIKA.

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK SZÁMÁRA.

SZERKESZTETTE

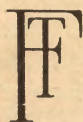
RIEDL FRIGYES.

ÁTDOLGOZTA

PINTÉR JENŐ.

A FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLÁK LEGÚJABB TANÍTÁSTERVÉHEZ
ALKALMAZTA

GÁLOS REZSŐ.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA KIADÁSA

BUDAPEST 1927.

176490

*Paul
L. L. L.*

27 7/7

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növekedéskönyv
1928 év. 126 sz.

ELŐSZÓ

A felső kereskedelmi iskolák 1920. évi tanításterve alapján kisenyedi Pallós István k. kartársammal szerkesztett Olvasókönyveink elfogyván, a kiadó fölszólított, hogy azok új kiadása helyett alkalmazzam Riedl Frigyes és Pintér Jenő Retorikáját és Poétikáját a felső kereskedelmi iskolák új tanítástervéhez. A kiadó előtt kettős cél lebegett e tervvel. Egyrészt a tankönyvügyi bizottság intencióinak megfelelően csökkenteni akarta a kereskedelmi iskolai könyvek számát: másrészt Riedl Frigyes gazdag szellemi örökét végképen át akarta plántálni a felső kereskedelmi iskolák világába is, amelyek a középiskolai kiadást is, eddig is szívesen használták.

Riedl Frigyes két tankönyvében — mint minden munkájában — benne van a nagy tudósnak lelke: a választékos ízlés, amellyel anyagát összegyűjtötte, megrostálta, a gondos szerkezet, amellyel alkotásait fölépítette, a szeretet, amellyel munkáit írta, a szellemesség, ötletesség, amellyel egyéniségét belevitte. Az egésznek frisseséget és gyakorlatiasságot adott Pintér Jenő gyökeres átdolgozása, amely több kiadáson át megóvta a könyv nemes patináját, de e patinával együtt megvédte az elavulástól, a tudományok fejlődésének szintjén tartotta és a tanítás modern követelményeihez alkalmazta.

Mélyen megtisztelő volt a kiadó javaslata, s köszönettel adózom Pintér Jenő k. barátomnak is hozzájárulásáért. Az ő szakavatott és alapos útbagazításaival láttam földatombhoz.

A kötet alapja a középiskolai kézikönyvnek immár *kilencedik kiadása* volt. A könyv tehát már minden rostán, elsősorban a gyakorlatén átszűrődve volt előttem. Épen ezért a mű konstrukcióját egészében átvettem. A régi, már-már unott fölépítés helyett fölfrissülés lesz a szaktanár számára a prózai műfajoknak ez a csoportosítása, amely a valósághoz hívebb, tökéletesebb — és épen a kereskedelmi iskolákban az élethez is közelebb viszi a növendéket. A műfajoknak gazdagabb világát tárja föl, de a régi, skatulyázó rendszer helyett nagyobb egységekbe foglalja őket s áttekinthetőbben, maradandóbb eredményekkel tanítja.

Bevezetésül kiegészítettem a könyvet azokkal a tudnivalókkal, amelyeket tanítástervünk a helyesírás, az alak- és mondattan és a fogalmazás köréből megkíván. Ezekhez a M. T. Akadémia helyesírási szabályait és a Zlinszky—Pintér-féle stilsztika egyik másik részletét használtam föl. Kartársaink tudják, milyen munkát kell épen a kereskedelmi iskolákban a fogalmazás és helyesírás tanításában végeznünk: ennek tudatában jártam el a könyv kiegészítésénél.

A szépirodalmat tárgyaló részbe fölvettem mindazokat a költeményeket, amelyeket 1920. évi Utasításaink ajánlanak. A középiskolai kiadás közölte külföldi drámai részletek helyébe magyarokat iktattam. Ezt a részt különben is meg bővítettem. A könnyebből a nehezebb felé vezető induktív munkánkban áttekintést ad a költészet világáról s teljessé teszi már az I. évfolyamban az *irodalom* egészének képét. Másrészt anyagot ad a prózai írásművek tárgyalásában egy kis változatosságra, alkalmat a tanárnak, hogy ide vissza-visszatérhessen.

A közérdekű művek csoportjában megrövidítettem a szónoki beszéd anyagát. Tisztelettel voltam e műfaj szerkezeti tökéletessége és ennek nevelő hatása iránt, mérsékeltem a tárgyalnivalókat a gyakorlatiasság s a műfajnak mai kevesebb jelentősége zsinírmértékével. Kevesebb dolgom akadt ebből a szempontból az értekezésnél. Ezt a nagy és nehezen meghatározható, kevésbé elhatárolható gyűjtőfogalmat már a középiskolai redakció természetesen részre ejti: aki retorikát tanított, tudja, milyen nehéz feladat volt az értekezés tárgyalása, milyen munka volt a növendék érdeklődésének ébrentartása — és méltányolja ezt az élvezetes megoldást, amelyet a Riedl—Pintér Retorikájának szerkezete nyújt. Így járt könyvünkben a leírás is, amelyet régi rendszerű könyveink a prózai műfajok során helytelenül tanítottak külön műfajnak.

A tudományos munkák rendszerezésében az irodalom- és történettudományon kívül iskoláink céljának megfelelően a közgazdasági tudománynak is nagyobb helyet szorítottam.

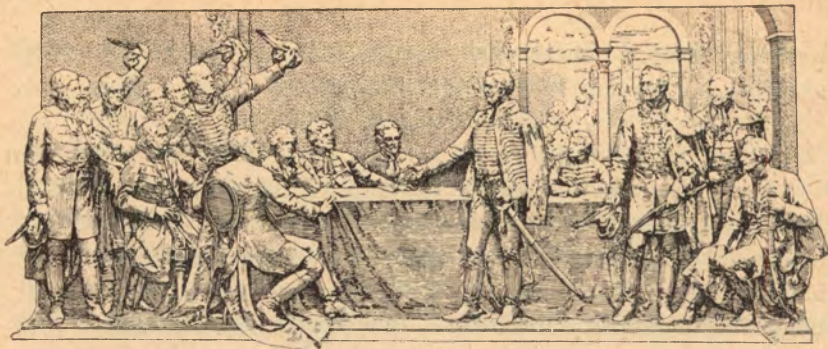
Az olvasmányok megválogatásában a középiskolai könyvnek két főelvét megtartottam: csak klasszikus vagy reprezentáns írónak, és azoknak is érdekes, változatos olvasmányai szerepelnek. Megtoldottam azonban egy harmadik elvvel: kidomborítottam a kereskedelmi vonatkozásokat. Eötvös Károly, Tömörkény István, Bárd Miklós, Széchenyi, Kemény Zsigmond, Takáts Sándor, Márki Sándor stb. munkáiból vett olvasmányaink ezért szorítottak ki másokat. Újak természetesen a gyakorlati irányú és a közgazdasági olvasmányok is. A népszerű tudományos munkák sorába egy művészeti tárgyú olvasmányt vettem föl.

A heti 4 óra bőséges alkalmat ad a szaktanárnak, hogy a bevezető munkát elvégezze. Nem gondolok azonban arra, hogy minden olvasmányt is végigtárgyalhassunk. Fontos, hogy a szaktanár legyen miből válogatnia s a tanítástervnek megfelelően, de a maga kedve és ízlése szerint szemelhesse ki munkája részleteit: a könyv átformálásában az egyéni munka iránt érzett ez a tiszteletem is mértékadó volt.

Köszönöm a kiadónak a megtisztelő megbízást s a kötet szép kiállítását és tisztelettel kérem Kartársaim méltányoló szíves jóindulatát.

Győr, 1927 nyarán.

Dr. Gálos Rezső.

Nyelvében él a nemzet.

BEVEZETÉS.

Halhatatlan magyar nyelv.

Irta : Tolnai Vilmos.

Nyelvünk szépségei.

«A magyar nyelvben megvan a keleti nyelvek képes volta, mélyértelműsége, kifejező ereje, leleményessége, minden lelkesége és tehetsége; a török nyelv virágos pompája; az angolnak méltósága; a franciának folyékonyasága; az olasznak édessége; a németnek komolysága; a szlávnek gazdagsága; a görögnek termékenysége, csinosasága és ékesszólása; a latinnak díszje és fénye; a spártainak velős rövidsége: szóval bármit kíván a művelt gondolkodás, az mind megvan benne.» Ezeket mondja Kalmár György, a 18. századnak különös embere, aki tömerek nyelvet tudott, beutazta fél Európát és Ázsia egy részét és koplalva, fázva, nyakig szalmában ülve, gémberedő újjal írta meg a magyar nyelv dicséretét.

A tudomány ma már meddőnek tartja a nyelvek elsőseéért való vitatkozást.

Egész tárgyilagossággal mérve a különbségeket, miről lehet szó? A szókinés gazdagságáról? Hiszen egy-egy ember, még ha művelt, tanult is, sőt ha művészi tehetséggel van is megáldva, alig él anyanyelve szókészletének egy tizedével. A szófűzés művészete, a kifejezés ereje és bája pedig egyéni tehetség és veleszületett készség. Petőfi a nyelv legegyszerűbb eszközeivel dolgozott, de keze alatt a mindennapi szó rendkívülivé vált, a kopott új fény-

nyel ragyogott, a nehézkesnek szárnya nőtt, a jelentéktelen eszmét gyujtott, az erőtlen viharos fürgetegként zúgott.

Zengzetes-e nyelvünk.

Szó eshetnék a nyelvek zeneiségéről és dallamos voltáról. Ebben a kérdésben a hangok számbeli aránya és elhelyezkedésük módja vehető tekintetbe. Az a nyelv, amelyben a magán- és mássalhangzók mennyisége arányos, amelyben a mély és magas magánhangzók kellőképpen váltakoznak, amelyben a mássalhangzók nem torlódnak, az mondható zengzetesnek, dallamosnak. A magyar nyelv e tekintetben nem tartozik a kemény nyelvek közé, mert száz hangja közül negyvenegy magánhangzója van, ötvenkilenc mássalhangzóval szemben, ebből is csak 15 % kemény mássalhangzó: k, t, p.

A magyarban két mássalhangzóval kezdődő eredeti szó nincsen a hangutánzókon kívül (brekeg, trüsszent, krákog). A két mássalhangzóval kezdődők idegen származásúak (drága, gróf, kréta, tréfa). A szó belsejében is nagyon ritkán kerül egymás mellé kettőnél több mássalhangzó.

Mikor az emberek a nyelvek szépségének összehasonlításáról beszélnek s kiki a magáét dicsőíti, okos és egyszersmind oktan dolgot cselekesznek. Okosat azért, mert mindenkinek a maga nyelve a legszebb, legdicőbb. A szív nyelvén mindenki csak a maga szavaival beszél, azokkal a hangokkal, melyeket a legszentebb ajakról: édes anyja ajkáról tanult. Ezért nevezzük a magunk nyelvét, az édes miénket: *anyanyelvnek*. Ám oktan is e versengés, mert összemérhetetlen dolgokat akar egybevetni. A nyelv ugyanis nemcsak a gondolatközlés eszköze, nemcsak fogalmakat, rideg értelmi elvonásokat szállít a beszélő ajkáról a hallgató fülébe, hanem az érzelmvilág tolmácsa is...

Nyelvében él a nemzet.

A nyelv kifelé elválasztja egyik nemzetet a másiktól, befelé azonban a nemzetet alkotó tényezők közül a leglényegesebbeknek egyike. Nem mellékes valami, hanem mélyen a nemzet testében, lelkében gyökerező valóság, szervezetének része, melyhez élete, léte van kapcsolva. Sokkal több, mint pusztán a gondolat hordozója. A nyelvben fejeződik ki a nemzeti lélek minden sajátsága, eszejárása, felfogása, érzésvilága, képzeletének működése: ez jellemének legsajátabb letéteményese, megőrzője és fenntartója. Vedd el a nemzet nyelvét s a nemzet megszűnt az lenni, ami volt;

nyom nélkül elenyészik, beleolvad, belehal az őt környező népek tengerébe.

Nem üres szó a 19. század küszöbén keletkezett szállóige : *nyelvében él a nemzet*. Hisz épen a nyelv pusztulása miatt kongatták meg a magyarság fölött a 18. században a halálharangot, mikor a főúr francia volt, a köznemes latin, a polgár német és csak a föld népe beszélte még Árpád nyelvét ; mikor alig néhány fennkölt lélekben égett a nemzet szeretetének örökmécsese, s ezt a mécses nem táplálta sem az ősi alkotmány látszata, sem a magyar élet letűnt szokásai — csupán a nyelv, az édes magyar szó — néhány ajkon.

És íme, az alig harmadfélmilliónyi magyar tíz millióra gyarapodott, megállta a viharos 19. század nemzetpusztító fürgetegeit. S mi tartotta meg? Mivel vívta meg harcait? Eleinte csak egyetlen egy fegyvere volt : a *nyelv*. Evvel szerezte vissza a többi elvesztett fegyvert, evvel szerzett új fegyvereket is.

Nyelvünk azóta élte virágkorát, mely olyan szellemóriásokat termelt, mint Katona, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Madách, Jókai, kik közül egy is elég arra, hogy nemzetet halhatatlanná tegyen.

Feldarabolták országunkat s kiszakítottak hárommillió színtiszta magyart az anyatörzsből. Számbelileg gyöngítettek : a csonka területen azonban a magyarság ereje hatványozódott. Nyelvünk maga s a nyelvünkben rejlő hatalmas szellemi és erkölcsi értékek elszakíthatatlan kapesokkal fogvatartják az idegenek karmaiban vergődő zsákmányt s ki fogják ragadni, még ha acélbilincsbe verik is.

Az eredeti és átvett magyar szavak.

«Jóakaróink» a magyar nyelvet magát is kikezdték azzal, hogy a *magyar szókincsnek* java is *idegen eredetű* ; s hogy épen nyelvünk mutatja, mennyire mindent másoknak köszönhetünk. Ez az okoskodás is a mi javunkra billenti a mérleget. Amely nép nyelvében sok a jövevényszó, az a nép sokat tanult a századok folyamán. Már pedig a tanulni vágyó és tudó nép nem parlagi, nem barbár. Aztán a nyelv tisztaságára hivatkozó okoskodás nem egyéb vak tudatlanságnál. Valahány idegen szót a nyelv befogadott, sajátjává tett, a maga természetéhez áthasonított, az mind az ő tulajdonává, műveltségének alkotórészévé lett, épúgy, mint gyökeres magyarrá vált az alföldi kún, az alán jász, a torockói német, a zalai horvát.

Ha szakszerű vizsgálatot végeznünk s e kérdésben a számok-

hoz fordulunk, akkor az idegenből átvett elem aránylag szerény mennyiségű a szavaknak ahhoz a sokaságához képest, melyet nyelvünk részben magával hozott az ős finn-ugor nyelvkincsből, részben önálló magyar élete folyamán önmagából kifejlesztett.

Számításaink három alapon történhetnek.

Az első mód, ha a magyar nyelv egész szókincsének csupán *tőszavait* számítjuk, melyekből a szóalkotás sok eszközével a többi kisarjadt. Ilyformán 1000 mai magyar tőszó közül *magyar* 550, *szláv* 100, *germán* 95, *török* 90, *latin* 80, *ismeretlen* eredetű 85; tehát 55 százalék eredeti, 45 százalék jövevény.

A második mód a *szótár* készletének számbavétele; ide minden szót soroztunk, mely benne előfordul, tehát a származékokat is. Minden szó a szótárban alakilag *egyszer* fordul elő. Ilyképen a következő adatokat kaptuk: 1000 szó közül: *magyar* 650; *szláv* (ószláv, horvát, szerb, tót) 100; *török* (ótörök, kún-besenyő, oszmanli) 85; *germán* (ónémet, középnémet, osztrák-bajor, sváb) 75; *latin-román* (ó- és középlatín, olasz, francia, oláh) 65; egyéb nyelvből való és ismeretlen eredetű szó 25; tehát 65 százalék magyarra jut 35 százalék jövevény.

Ha az élő beszédet vagy a nyomtatásban megrögzített nyelv *egészét* vesszük alapul, egészen más, a nyelv eredeti elemeire nézve hasonlíthatatlanul kedvezőbb eredményt kapunk.

Átlagban a lefolyt század írott nyelvében 100,000 szó közül eredetre nézve, százalékra lekerekítve: magyar 88, szláv 3, latin 3, germán 2, török 1, vegyes és ismeretlen eredetű 3 százalék; vagyis 88 százalék eredeti, 12 jövevény. Ha ezt összehasonlítjuk a tőszó-számítás 45 százalék s a szótári számítás 35 százalék jövevény szavával, nyilvánvaló, hogy a nyelv egészének alkatrészeiről csak az általunk megkísérlett módon kapunk igazságos arányszámokat.

Szegény-e a magyar nyelv?

Sokszor halljuk még ma is azt a panaszt, hogy «*szegény a magyar nyelv*». Csokonai a legnagyobb könnyedséggel leheli papírosra rokokó anakreontikáit, elégiáinak halk sirámain, írja dévaj tréfától duzzadó furcsa versezeteit; — ugyanakkor Kármán József a legegyszerűbb eszközökkel valóságos modern prózát ír, mely engedelmesen símul a tartalom minden hajlásához; Berzsenyi utólérhetetlen erővel harsogtatja ódáit s egyben gyöngéd újjal pengeti «bús melanchóliájának szomorgó nótáját». Kell-e hivatkoznunk Vörösmarty, Petőfi, Arany korának minden hangszert megzen-

dító, mérhetetlen gazdagságára? Vas Gereben földszagú, tősgyökeres, bár kissé körmönfont magyarságára, Jókai kifogyhatatlan kincseire? — És prózánk! Nin s az az elvont bölcselkedő fejtegetés, az a szakszerűen tudományos gondolatfolyamat, komoly értekezés, szemléltető leírás, élesen boncoló lélekelemzés, könnyedén csevegő társalgás, elmésen vagdalkozó párbeszéd, mely meg ne szólaljon nyelvünkön. Csak az panaszkodhatik szegénységről, aki nem ismeri nyelvünket, ezt a kiaknázhatatlan kincsesbányát.

Ha pusztán a *szavak mennyiségét* nézzük, már ez, igen szoros becsléssel százötvenezerre tehető. Pedig művelt embernek egész életére hét-nyolcezer szó elegendő. Olyan művészek, mint Arany és Jókai fölviszik tizenötezerre — tehát egész szókészletünk egytizedére. Hogyne volna elég szín a festéktálcán, elég húr a hangszeren? — Lelkes kutatók összegyűjtötték a rokonjelentésű, tehát az egymástól jelentés- és hangulatárnyalatban eltérő szavak és szólások csoportjait, belőlük külön szótárakat készítettek, melyekből két kézre meríthetjük nyelvünk színező gazdagságát, a «magyar nyelv virágait», ahogy Baróti Szabó Dávid nevezte. Nem szegénységről kell beszelnünk, hanem szédítő bőségről, csak ismernünk kell a magunk gazdagságát s nem fitymálva lenéznünk.

Nyelvünk a multban és a jövőben.

Téves közhit, hogy a multban nem a magyar nyelv volt az *állami élet* nyelve, hanem a latin. Azt nem hiheti ugyan senki, hogy a hét magyar a vérszerződést latinul kötötte meg, de a Szent István óta fennmaradt latinnyelvű rendeletek, törvények, oklevelek, krónikák könnyen elhitetik a legtöbb emberrel, hogy a latin volt az állami élet, a közigazgatás nyelve. Pedig dehogy is volt az: tanácskozni mindig magyarul tanácskoztak a magyar urak, sőt latinul értő az Árpád-ház tagjai közt is ritkán akadt. Hunyadi János latinul nem tudván, magyarul mondja a kormányzói esküt, és fia, Mátyás, volt a közbenjáró közte s a latinul beszélő külföldi követések közt. Mátyás udvarán magyarul énekelnek a hegedősök szerelmi és hősi énekeket és Galeotti, a «minden tudós lében kanál» csodálkozva említi, hogy a magyar nyelv mennyire egyforma, hogy egyaránt megérti úr és paraszt, városi és falusi.

A közélet ellatinosodása csak a szatmári béke után, a 18. században következett be, mikor ország- és megyegyűlés, minden tanácskozás, tanítás is latinná vált. Igaz, hogy ez a latinság barát- és huszárlatinság volt, melyet be nem vett volna Cicero gyomra.

A 18. század előtt a magyar nyelv tekintélye akkora volt, hogy a körüllevő kisebb országokban diplomáciai nyelvül szolgált, a moldvai vajdaságban pedig udvari nyelv is volt. A török hódoltság idején a török urak magyarul leveleztek, nemcsak a magyar urakkal, hanem egymás közt is. A holt latinnal szemben a 18. század végén veszi fel a harcot az élő magyar nyelv, s bizony félszázad telt bele, míg 1844-ben vele szemben teljes jogát kivívta.

Épen ez a győzelmes harc jelenti a magyar nyelvnek s vele a magyar nemzetnek szívósságát és életrevalóságát. Ehhez a harchoz tartozik az élő nyelvek történetében páratlan jelenség: *a nyelvújítás*. Míg másutt a hasonló nyelvi mozgalmak általában csak tisztítást, azaz fölösleges idegen elemektől való szabadulást jelentenek, addig minálunk a nyelvújítás az egész szellemi életnek, magának a nemzetnek nyelvi, társadalmi, sőt politikai megújódását foglalja magában. Jelenti a nyelv fejlődőképességét s vele a nemzet haladásának lehetőségét, az idegen járom levetését s a nemzeti lélek mélyén szunnyadó készségek kibontakozását. A nyelvújítás mélyreható mozgalom volt, nemcsak hírnöke, hanem előkészítője is Széchenyi korának, az új Magyarországnak. e nagyszerű mozgalom nélkül ma sem beszélni, sem írni, sem élni nem tudnánk. Mit szólna a mai kor embere, ha szótárából törőlnie kellene e szavakat: *erény, képzelet, költészet, jog, elv, elnök, zene, zongora, hangverseny, színész, színház, páholy, gyár, ipar, tény, egyetem, ötlet, lét, lény, parány, rajz, festmény, regény, rendszer, irodalom, szellem, jellelem, állau, csend, egyén, fém, kedély, szivar* stb.? Az élet szentesítette őket. «Haragudhatunk, hogy lettek, de örülnünk kell, hogy vannak»: mondja egy éles gondolkodónk. Széchenyi István a nemzet életrevalóságába vetett erős hitét és határtalan bizalmát a nyelv és irodalom fejlődőképességéből merítette; nélküle nem mert volna hozzáfogni nemzetújító munkájához.

Nemzeti fennmaradásunk egyik leghatalmasabb biztosítóka nyelvünk multjának története, jelenének gazdagsága és jövőjének fejlődőképessége. «Árpád magzatja» nem enyészhet el, míg ajkán a «halhatatlan magyar nyelv» hangjai zengenek.

I.

A MAGYAR NYELV.

1. A régi nyelv.

A nyelv idő folytán változik mind szókincsében, mind szerkezetében. Egyik emberöltő sem beszél és ír úgy, mint a másik. A változás néhány évszázad alatt olyan nagy, hogy a régi nyelvből már nem is értünk meg mindent.

A legrégibb magyar szöveg, amely írásban ránk maradt, a *Halotti beszéd*. 1200 körül bencések írták. A következő magyar írás egy vers: Szűz Mária siralma Krisztus megfeszítésekor, ötven évvel későbbi; *Ó-magyar Mária-síralomnak* nevezzük.

A régi magyar nyelv néhány sajátossága:

Szavak. — Kihalt szavak. Imette: ébren. Joh: a test belső részei. Eszterág: gólya. Ujudvar: bajvívás. — 2. Ma is élő, de már más értelmű szavak. Állat: lény. (Asszonyi állat.) Tetem: csont. Öreg karszék: nagy karszék. Apol: csokol. Képiró: festő. Képfaragó: szobrász. (Faragott képeket ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad!) — 3. Régies alakú szavak: Szerencsa, kedig, mast, búskódkik, leskódkik; vészen, vagyon. A névelő kezdetben *az*, nem pedig *a*. Az *a* mai használata csak a 17. században állapodott meg.

Alaktani régiességek. — Liptai, brassai. Hordaja, csikaja. Tön, lön, vön. Magyarok királyuk (királya). Lesüték fejüket, eltakarodának. Miklóstra, öccsére, nagy haragja vala, Szerető szolgáját mert megölte vala. (*Ilosvai Selymes Péter.*)

Mondattani régiességek. — Nem⁷jöhett el beteg lévén. A házak zszindely-lyel fedvék. Engem küldött téged látnom. Midőn egy szarvast fogtanak, négygé vágták azt, hogy megosztoznának vele. (*Heltai Gáspár.*)

2. A mai nyelv.

A mai nyelv háromféle: 1. a nép nyelve; 2. az irodalom nyelve; 3. a köznyelv.

1. A nép nyelve a magyar parasztok nyelve. Ez nem egyforma az egész ország területén, hanem vidékenként különbözik.

Hazánkban a főbb nyelvjárások (dialektusok) a következők: 1. *A dunatiszai*, a Duna és a Tisza között (özö: embër, szemëm). — 2. *Az alföldi*, Kecskemét, Szeged vidékén (özö: embör, szömöm). — 3. *A felsőtiszai*, Debrecen s a tőle északra fekvő vidék (ízö: szíp, níz). — 4. *A dunántúli*, a Duna—Dráva közének legnagyobb részében (hus, tanít, foló). — 5. *A palóc*, a Mátra táján (älmät, velë, jaó). — 6. *A királyhágóntúli*, Erdély nyugati részében (akas, baland). — 7. *A székely*, Erdély keleti részén (ápám, hëzzä). — 8. *A göcseji*, Zala megyében (tánche, hatszer, szíp).

2. Az irodalmi nyelv az írók és könyvek nyelve. Ez megállapodott, hagyományos nyelv. Nem változik olyan gyorsan, mint a beszélt nyelv.

Hajdanában minden író a maga nyelvjárása szerint írt. A legrégibb magyar könyvekből meg lehet állapítani, hová való az írójuk. Később az egyes nyelvjárásokból egységes nyelv alakult ki: az irodalmi nyelv. Ennek kialakításában különösen nagyok az érdemei Pázmány Péternek (a 17. század első felében). Pázmány Péter után Faludi Ferenc, Kazinczy Ferenc, még később Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János, Jókai Mór és más nagy írók fejlesztették ki a magyar irodalmi nyelvet.

3. A köznyelv középhelyen áll a népnyelv és az irodalmi nyelv között. Az irodalmi nyelvhez alkalmazkodik, de a helyi nyelvjárás színe is meglátszik rajta.

A köznyelv a művelt emberek nyelve. Az irodalmi nyelv kifejezőkészlete rendszerint ebből a forrásból gazdagodik, bár az igazi tiszta vízű kútfő a népnyelv. Kétséges nyelvi kérdésekben a magyar parasztok nyelve igazít útba bennünket.

II.

A MAGYAR HELYESÍRÁS.

A magyar helyesírás szabályait a Magyar Tudományos Akadémia állapította meg. Ezeknek a használata mindenkire kötelező.

A főbb szabályok a következők:

A helyesírás alapja.

A magyar helyesírás elsősorban a **kiejtésből** indul ki, mert a szavak hangjait lehetőleg híven fejezi ki állandó jegyekkel.

Ezenkívül azonban nagy tért enged a **szóelemzésnek** is, mert az összetett, a képzős és a ragos szavakban külön-külön feltünteti az élénken érzett szóelemeket.

Némelykor pedig a **hagyomány** az alapja, vagy az **egyszerűsítés**.

A kiejtés.

Írásunk alapja általában a *művelteknek hagyományos kiejtése*.

I. Nem követjük tehát írásban azt a *kiejtést*, amely csak nyelvjárásokban dívik. Nem írjuk tehát : *embör, ídes, szíp, lú, kű, tanittó, esmér, piarc, fejér* stb.

Némely hangot a művelt köznyelv inkább hosszán ejt, ezért az írásban is ajánlatosabb megjelölni hosszúságukat : p. o. :

díj, így, ív, íz, kín, sír, szeléd, szíj, szín, szív, zsír, bú, búza, csúcs, csűj, hűg, hús, kúszik, nyúz, rát, szúr, új, úszik, zúz, fűlik, hű, hűl, mű, művel, szűnik.

Mindig hosszú az *-ít* képző *í*-je : *tanít, tanító, tanítvány ; épít, épített, építmény.*

Az *ú, ű* hosszú a következő s több hasonló szó végén :

bosszú, fiú, gyapjú, ifjú, varjú ; — asszú, hosszú, lassú, savanyú, szomorú ; — csengetyű, derű, gyűrű, keztyű, köszörű ; — gömbölyű, gyönyörű, keserű, könnyű, sűrű.

Az *-ú, -ű* melléknévképzőben :

féllábú, nagykorú ; — együgyű, népszerű.

Az *-ul, -ül* névragban s az *-ul, -ül* igeképzőben a hangzót röviden kell írni ; p. o. :

jámborul, rosszul, lengyelül, végül ; — alul, hátul, belül, kívül ; — gyógyul, járul ; — csendül, kerül.

II. Vannak esetek, melyekben a *nyelvjárási alak is jó*.

cseber — csöbör ; csend(es) — csönd(es) ; csepeg — csöppög ; csepp — csöpp ; cseppen — csöppen ; cserdít — csördít ; fed(él) — föd(él) ; fedez — fődöz ; fel — föl ; felett — fölött ; felség — fölség ; fenn — fönn ; fenség — fönség ; fergeteg — förgeteg ; megé — mögé ; megett — mögött ; megül — mögül ; per(-el, -es) — pör(-öl, -ös) ; pereg — pörög ; ser — sör ; szeg — szög ; szeglet — szöglet ; szeges — szöges ; veres — vörös.

III. Némely esetben az *irodalmi hagyomány* olyan erős, hogy az írás nem a jelennek, hanem a multnak kiejtését tünteti föl.

Megmaradt a multból a *ly* betű:

lyuk, bolyog, gálya, gólya, gulya, hályog, hólyag, hülye, pálya, pólya, selyem, vályog, vályu, zsálya.

A szóelemző írás esetei.

I. Az összetett, képzős és ragos szavakat úgy írjuk, hogy származásuk szerint az élénken érzett szóelemek kitűnjenek.

a) összetételek: *mennyország, mennydörgés, zsebkendő, háztető, lőgyökeres, pénzeszsák; jeggygyűrű, észszerű, fénynyaláb;*

b) képzős szavak: *biztat, neheztel, hazudtol, váglat, csapda, igazság, egészség, költség;*

c) ragozott szavak: *azt, fogtam, csukd be, keresd meg, füstbe, kezdtek, fonjatok, atyja, látsz, gondolja.*

II. Nincs helye a szóelemző írásnak, ha valamely hang nem csupán módosul, hanem egészen más hangnak ad helyet, vagy pedig nyomtalanul eltűnik; ilyenkor nem írjuk többé az eredeti hangot vagy hangokat, hanem csakis az ejtést tüntetjük fel.

Példák az igeragozásból: *tát: táts, vét: véts, szít: szíts, füt: fűts, hüt: hűts, tanít, ejts, félts, teremts, rettent, mártts;*

bocsát: bocsáss, lát: láss, lőt: lóss, hallgat: hallgass, nevet: ne vess, nyit: nyiss, alkot: alkoss, köt: köss, fut: fuss, üt: üss;

mos: mossa, olvas: olvassák, keres: keressük; mászik: mássza, vadászik: vadásszátok, vesz: vesszük, hisz: hisszük; játszik: játssza, játsszuk, játsszátok; hoz, hozzák, végez: végezzük; mossam, olvassátok, essék, keressen; másszék, vadásszad, játsszad, játsszunk; hozzad, nézzed, végezzék.

Megjegyzendő: *metsz: én metszem, ő metszi, mi metsszük; messem, messük, mess, messetek;*

hasonló a *tetszik, látszik, hallatszik* igék fölszólító módja: *tessem, lássék, hallassék;*

fogódzik, lopódzik, kéredzik és hasonlóké fölszólító módja: *fogóddzam, lopóddzék, kéredzzünk;*

fest: fesse, emélt: emésszed, oszt: ossz, foszt: fosszuk, ragaszt: ragaszszátok, áraszt: áraszunk; rekeszt: rekessze, illeszt: illesszen, fürösz: fürössze, higgyen (nem higgyjen).

Példák a névragozásból:

a mássalhangzós végű névszók *-val -vel* és *-vá -vé*-ragos alakjaiban: *dobbal, kevésbé, daccal, bölcsé, rövidde, róffel, raggal, naggyá, jeggyel, bajjal, sokkal, dallá, vánnal, szénné, arannyal, kalappal, perrel, kevésse, arasszal, fonttal, korttyal, igazzá, gúzzsal* (e. h. *dobval, kevésbé, dacval* stb.);

az az, ez névmás ragos és képzős alakjaiban (kivéve a tárgyragosat: *azt, ezt*): *abban, abba, abból, arra, arról, annál, attól, ahhoz, annak, akként, akkép, akkor; ugyanígy: ebben, ebbe* stb.; — megjegyzendő: *avval és azzal, evvel és ezzel, azzá és ezzé, addig és eddig;* — *annyi, ennyi, afféle, efféle, abbeli, ebbeli, akkora, ekkora* (e. h. *azban, ezkor, aznyi, ezkora* stb.).

A szófejtés nem lehet irányadó, mikor a szóelemek annyira elhomályosultak, hogy többé nem érezzük őket.

a) Ilyen szavak: *keszkenő* (nem *kezkenő*); *kesztyű* (nem *keztyű*); *küszködik*, *hanyatlík*; *aggat*, *faggat*, *lyuggat*, *nyaggat*, *nyegget*, *szaggat*, v. ö. *akaszt*, *fakaszt* . . . stb., *szakít*).

b) Részben a kiejtést követjük ezeknek az írásában: *följebb*, *feljebb*, vagy *föllebb*, *fellebb*; *föllebbez* (és).

Egynéhány szóban a szokás megővta az eredetet feltüntető írást, bár a szavak származása erősen elhomályosult: *rögtön*, *mindjárt*, *lakzi*, *lélekzik*, *lélekzés*.

III. Egyéb figyelemreméltó esetek.

1. Magánhangzó után a befejezett cselekvés jele a helyrag *-tt* s a középfok képzője *-bb*, akkor tehát két betűvel írjuk is: ő *állott*, mennem *kellett*; az *adott* szó, *elfelejtett* ígét; *alatt*, *felett*, *érettem*, *közöttünk*; *Győrött*, *Pécsett*, *Kolozsvárott*; *több*, *szebb*, *magasabb*, *ifjabb*, *idősebb*. — Mássalhangzó után mindig röviden ejtjük, tehát egy *t*-vel, *b*-vel írjuk is: *álltam*, *kértem*; *járt* út, *vert* sereg, *bajtól ment*; *köztünk*, *érte*; *Kolozsvárt*, *Vásárhelyt*; *magasb*, *szorosb*, *idősb*.

2. Megtartjuk a kettőzést a *d*-végű igék fölszólító módjában: *add* ide, *imádd*, *szedd* fel, *védd* meg, *szidd* meg, *tudd* meg, *áldd* meg, *oldd* fel, *küldd* el, *mond* meg, *kezd* el (a teljes alakok: *adjad*, *imádjad*, *szídjad*, *tudjad* stb.).

Így írjuk még: *tedd*, *vedd*, *vidd*, *edd*, *idd*, *hidd*; *lődd*, *sződd*, *szídd*.

Megjegyzendő: *haggyad*: *hagyd*, de az indulatszóvá lett alak: *hadd*! — Szintügy *látod-e?*: *ládd-e?* és *látod*! : *ládd*! — Kérd fölszólító módja *kérdjed*: *kéردد*, de *kér*: *kérjed*: *kéردد*. — Metsz: *messed*: *mesd* (v. ö. 52.).

3. A *t*-végű igékből képezett műveltető igékről meg kell jegyeznünk:

a) a *-tat* *-tet* képző az olyanokhoz járul, melyekben a *t-t* magánhangzó előzi meg, ezeket tehát *tt*-vel kell írunk, pl. *arat*: *arattat*, *lát*: *láltat*, *nevet*: *nevettet*, *elvét*: *elvéttet*, *nyit*: *nyittat*, *taszit*: *taszittat*, *alkot*: *alkottat*, *lót*: *lóttat*, *köt*: *köttet*, *fut*: *futtat*, *üt*: *üttet*, *fűt*: *fűttet*, *tanítat*, *építet*, *borítat*, *merítet*.

b) Az *-at* *-et* képző az olyanokhoz járul, melyekben a *t-t* mássalhangzó előzi meg, ezeket tehát egy *t*-vel kell írunk; pl. *hajt*: *hajtat*, *gyűjt*: *gyűjtet*, *olt*: *oltat*, *tölt*: *töltet* stb.

4. Az írás megtartja a *h* betűt, bár nem ejtjük is, ezekben a szavakban: *céh* (céhben, céhvel), *cseh* (csehnek, csehvel, csehtől), *düh* (dühvel), *juh* (juhnak, juhval), *méh* (méhnek, méhvel), *moh* (mohból, mohnak), *pléh* (pléhből), *rüh* (rühből, rühvel).

Egyszerűsítések.

Néhány igen gyakran előforduló szóban és alakban vagy a kiejtés, vagy a szóelemzés ellenére egyszerűsített, rövidített írásmóddal élünk.

1. A kiejtés ellenére rövidítjük a következőket:

a) *Egy*, *ilyen*, *olyan*, *ily*, *oly*, *mely*, *melyik*, *mily*, *milyen*.

b) *Épp* (éppez, éppannyi), *éppen* (éppen, ilyen, éppen most) határozószókat és a *-képpen* (másképpen) ragot egy *p*-vel is írjuk : *ép, épen, -képen*; a *-kép* ragot azonban mindig egy *p*-vel (ekkép, máskép).

c) A *kis* szó középfokát : *kisebb* s a belőle képzett igét : *kisebbít*, egy *s*-sel írjuk (bár az ejtése : *kissebb*), mert a *kis* szó minden kapcsolatában rövid *s*-sel hangzik : *kis ajtó, kis ház, kisasszony, kisember, kishitű, kised.*

d) Megjegyzendők :

Új (= nem régi) ; *lesz* (nem : *lessz*) (v. ö. *leszek, leszel*). — *Rossz* (nem : *rosz*), *rosszul, rosszság*. — *Bosszú, könny, könnyez.* — *Könnyű* (= nem nehéz), *könnyebb, könnyen*.

2. A szóelemzés ellenére rövidítjük a következőket :

a) *Belső, felső, fenség(es)* v. *főnség(es)*, továbbá *bent, fent* v. *fönt, kint* v. *künt, lent* — ámbár ezek a *benn, fenn* v. *fönn, kinn* v. *künn, lenn* szavakból származnak.

Ugyane szavak összetételeiben azonban megmarad az *n*-nek kettőzése : *bennmarad, bennszülött, bennfentes, fennforog, fönnhangon, fönntart, kinnlakik, künnreked, lennjár* stb. (nem : *benszülött, föntart, künnreked* stb.).

b) A kétjegyű hosszú és kettős mássalhangzókat rövidítve (csonkítva) írjuk, azaz csupán az első betűt írjuk kétszer : *gygy* helyett *ggy*, *nyny* helyett *nyy* stb.; pl. *faggyal, ennyi, fénnyel, össze, ésszel, hölgygel*.

Sorvégi elválasztáskor kiírjuk egészen mind a két kétjegyű betűt : *fagy-gyal, eny-nyi, fény-nyel, ősz-sze, ész-szel*.

Épígy járunk el a kétjegyű hosszú mássalhangzós szavakkal is : *meggy, meggyel*, elválasztva *megy-gyel*; *rossz : rosszá, elv. rosz-szá*; *füttty : fütttyel*, elv. *füttty-tyel*; *könny : könnyel*, elv. *köny-nyel*.

Az idegen szavak írása.

Nyelvünk szókincsének egy része nem eredeti, hanem idegen származású. A más nyelvből való szavak részben teljesen alkalmazkodva nyelvünk hangrendszeréhez, meghonosultak, úgyhogy idegen származásukat csak nyelvtudományi kutatások derítik fel, ezek a *jövevényszavak*; részben idegen eredetük még ma is nyilvánvaló, ezek a szoros értelemben vett *idegen szavak*.

Az *idegen szavak* egy részét magyarosan, más részét az idegen írásmód szerint kell írunk.

1. *Magyarosan* írjuk :

azokat, amelyek a nép nyelvében, a köznyelven és az irodalomban közkeletűek.

Óvakodjunk azonban derűre-borúra minden idegen szót, különösen a német révén hozzánk kerülő latin, olasz, francia, angol szavakat mindjárt magyarosan írni s evvel nekik mintegy polgárjogot biztosítani nyelvünkben. Kényszerítő szükség nélkül, azaz ha van ugyanazt a fogalmat kifejező magyar szavunk, ne éljünk idegen

szóval, s hacsak nem valóban közkeletű, maradjon meg idegen írása is.

Magyarosan írjuk még azokat az idegen szavakat, melyek *nem latin betűkkel író népek* nyelvéből valók, mint az orosz, szerb, török, arab stb.; ezeket a nálunk dívó kiejtés szerint írjuk, amennyire magyar betűkkel lehetséges: *cár, muzsik, szamovár; dinár; szullán, bég, efendi, korán, számum, kalifa, alkóv.*

2. *Idegen írásmód* szerint írjuk:

az idegen fogalmak, intézmények, szokások stb. nevét; pl. *renaissance, entente, cinquecento, biedermeier, high, lady, déjeuner, cercle.*

A görög szavakat latinosan írjuk, de a *c* betű helyett *k*-t írunk, mikor annak ejtjük; pl. *oekonomia, anthologia, akropolis.*

A tulajdonnevek.

A tulajdonnevek sok tekintetben külön elbánás alá esnek.

I. A magyar tulajdonnevek közül

a) igen sok családnév megtartotta régies írását. Pl. *Gaal, Széchenyi, Bezerédj, Fáy, Beöthy, Eötvös, Dessewffy, Kazinczy, Cholnoky, Zách, Madách, Batthány, Kossuth, Esterházy, Thököly, Wesselényi, Werbőczy, Jósika* (olv. Józsika), *Dósa.*

A tulajdonneveket ragozva is csonkítatlanul írjuk, tehát: *Madáchcsal, Kossuthtal, Keménynyel;* továbbá: *Mihálylyal, Károlylyal, Györggyel, Erdélylyel, Tihanynyal, Szilágygyal.*

b) A keresztnevekben, ha idegenből származnak is, nincs helye idegen írásmódnak, tehát: *Berta, Edit, Fanni, Judit, Klementina, Márta, Terézia* (nem pedig: *Bertha, Edith, Fanny, Judith, Clementina, Martha, Theresia*).

II. Az *idegen tulajdonnevekre* nézve általában ez a szabály: a latin betűkkel író népek tulajdonneveit változatlanul meghagyjuk; a többiét lehetőleg a kiejtés szerint átírjuk; a görög neveket latinosan írjuk.

a) E szerint: *Caesar, Horatius; Michelangelo, Boccaccio, Lionardo da Vinci, Bologna; Shakspere* vagy *Shakespeare; Van Dyck; Goethe, Schiller, München, Innsbruck, Ibsen.*

b) A nem latin írású nyelvek (orosz, szerb, bolgár, török, arab, stb.) tulajdonneveit, amennyire lehetséges, magyar betűinkkel átírjuk. Pl. *Tolsztoj, Turgényev, Dosztojevszkij, Verescsagin, Potemkin; Dnyeper, Irtis, Volga, Kiev, Kazan, Tobolszk, Vladivosztok, Nis; Oszmán, Szelim, Szolimán, Rusztem, Hafiz, Firdúsz.*

c) A görög tulajdonneveket latinosan írjuk, de írhatjuk latin betűkkel az eredeti betűkhöz híven is.

Aeschylus: Aiskhylos — Croesus: Kroisos — Phidias: Pheidias — Telemachus: Telemakhos — Sunium: Sunion — Athenae: Athenai — Thebae: Thebai — Delphi: Delphoi — Bacchus: Bakkhos.

d) A latinbetűs nyelvek nevei közül is *magyar szövegben* egészen *magyarosan* írjuk azokat, amelyeknek történeti vagy irodalmi múltja magyar nevük van, s amelyek annyira közkeletűek, hogy már magyaros kiejtésük is megállapodott. Ilyenek pl. :

Jézus Krisztus, Dárius, Krózus, Cézár, Herkules, Ráfael.

Athén, Trója, Spárta, Konstantinápoly, Róma, Nápoly, Milánó, Velence, Párizs, Hága, Brüsszel, Drezda, Varsó, Krakkó, Moszkva, Szent-Pétervár, Koppenhága.

Zágráb, Veróce, Eszék, Zimony, Karlóca, Károlyváros.

Alpok v. Alpeselek, Kaukázus, Vezúv, Etna, Csimborasszó, Himalája, Allaj.

Rajna, Majna, Szajna, Elba, Visztula.

(Tehát nem *Leipzig, Wien, Zagreb, Vesuvio.*)

e) Ide tartoznak a magyarosan ejtett *világrészek, országok és népek* nevei ; pl. :

Európa, Ázsia, Afrika, Amerika, Ausztrália ; Oceánia, Polinézia.

f) Minden idegen név *végén* magyarosan, ékezettel írjuk az *o, ö, a, e*-t az olyan ragos alakokban, melyekben *e* hangok nálunk csak megnyújtva fordulnak elő, pl. *Cicero : Cicerónak, Riva : Rivában, Bologna : Bolognában, Karlsruhe : Karlsruhéban.*

g) Ha valamely idegen név *végén* úgynevezett *néma*, vagyis *ki nem mondott* hang vagy szótag van (különösen franciában és angolban), akkor a magyar végzetet, ragot, képzőt kötőjellel kapcsoljuk a változatlanul leírt idegen névhez ; pl. *Voltaire-nek : Shakspeare-től, Molière-t, Musset-t, Flaubert-rel ; Cambridge-ben ; a Sorbonne-on ; — shakspeare-i szellem, molière-i helyzet, limoges-i zománc, sévres-i porcellán.*

Egybeírás és különírás.

Sokszor két-három szó együtt fejez ki *egy* fogalmat, s kétség támad, hogy egybeírjuk-e őket vagy pedig külön-külön. Nem lehet ugyan minden ilyen esetre határozott szabályt fölláztatni, de irányadók lehetnek a következő megjegyzések :

I. *Mindig egybeírjuk az összetartozó szavakat, mikor egységes szónak, azaz egy fogalom kifejezőjének érezzük ; ilyenek :*

1. *A birtokos összetételű főnevek :*

fahéj, ágyúszó, könnyzápor, nyelvszokás, nyelvérzék, jegykiadás, málfaföladás, bűnbánat, magaviselet, könyvvitel ; — betegágy, égettuszag ; — hadnagy, nádszagy, háznagy, udvarnagy ; — igazmondás.

Urnapja, istennyila, asztalfia, országháza, megyeháza, városháza.

Megjegyzendő : *névnap, születésnap, atyafi, hazafi, szemfény ; személyragozva : nevemnapja, születésnapja, atyafia, hazánkfia, szemüfénye (nem pedig : névnapom, születésnapod, atyafia, hazafiunk, szemfényük).*

2. *Egybeírjuk az összetett mellékneveket :*

a) *amelyek összehasonlítást jelentenek : jéghideg, villámgyors, méregdrága ;*

b) amelyek *színt* jelentenek : *sötétzöld, égszínkék, tengerzöld, hófehér, vérpiros* ;

c) amelyeknek utótagja *-beli, -fajta, -féle, -kora, -nemű, -rét, -szerű*, mert ezek már szóképzőknek vehetők ; pl. *becsületbeli, időbeli, térbeli* ; — *jófajta, másfajta, egyfajta, magamfajta*, — *különféle, többféle* ; — *jókora* ; — *fehérnemű, egynemű* ;

d) amelyeknek azonban személynév az előtagja, azokat kötőjellel írjuk : *Gergely-féle naptár, Eötvös-féle inga*.

3. Egybeírjuk az összetett igeneveket :

a) *magvaváló, szavahihető, énekmondó, helytartó, hírmondó, istenfélő, mindentudó* ;

b) *agyafúrt, eszeveszett, életunt, katonaviselt* ; *porlepett* v. *porlepte*, *napsütött* v. *napsütötte* ; *dércsipe*.

4. Egybeírjuk az *igével* az *igekötőt* és gyakran más igekötőszerű határozót, ha közvetlenül az ige előtt áll és rája vonatkozik. Tehát : *abbahagy, agyonüt, átlép, eljár, hátránéz, hozzálát, megtesz, ráhagy, túltesz, végrehajt, visszatekint* stb.

Megjegyzendő : nem írjuk egybe az igekötőt a rákövetkező igével, ha nem reá, hanem az utána következő igenévre vonatkozik ; pl. *elviszik* ; *el fogják vinni, kihúzó* : *ki akarom húzni, lemond* : *le kell mondania, megköt* : *meg van kötve, elfáradt* : *el lesz fáradva* ; (nem *elfogják vinni, kiakarom húzni* ; más ez : *elkezd esni az eső, bemegyünk vásárolni a városba, kimentünk vadászni*). — Akkor sem írjuk egybe, ha tagadó vagy tiltó szó van közöttük : *be nem férhet, rá sem hallgat, fel se vedd* (nem *benem férhet* vagy *benemférhet* stb.).

5. Egybeírjuk a *se-, sem-, soha-* előtagú határozatlan névmásokat : *senki, semmi, semennyi, sehol, sohse*, valamint a hozzájuk hasonló szavakat : *semmiféle, semmifajta, semminemű* ; — de külön írjuk a *se, sem* szócskát mint utótagot : *senki sem, senki se, semmi sem, semmi se, sehol sem, sehol se, sehogy sem*.

6. A *kiki* összetett névmás ragozás közben elválik : *kit-kit, kinek-kinek*.

7. Egybeírjuk a *vonatkozó névmást*, mely kötőszóul is szolgál : *aki, ami, amely amelyik, amely, amelyen, aminő, amekkora, amennyi, ahány, ahányadik* ; *valahány, valahányszor* stb.

Idetartoznak : *ahol, ahonnan, ahová, amerre, ameddig, amikor, amidőn, ahogy* stb.

1. Kötőjellel írjuk az *ikerszókat* : *ringy-rongy, dül-fül, zúg-búg, csillog-villog* ; *mézes-mázos, szánom-bánom, fúr-farag, sebbel-lobbal, kénye-kedve*.

De egybeírjuk ezeket az egy fogalommal vált *ikerszókat* : *hórihorgas, gézengúz, zenebona, mendemonda, irkafirka, csetepaté, tarkabarka*.

2. Kötőjelt teszünk kettőztetett szavak közé :

olykor-olykor, lassan-lassan, ottan-ottan, néha-néha ; — *ki-kinéz, el-eljár, meg-megáll, le-leszáll* — *egy-egy, ketten-ketten, más-más*.

3. Egyéb esetekben egybeírjuk a *mellérendelő összetételeket* (amelyekben t. i. az előtag nem meghatározója, hanem egyrangú társa az utótagnak) ; dl. *bűbánat, bűbáj, pörpatvar, szóbeszéd, hírnév, maholnap*.

De kötőjellel ezeket : a *német-francia háború, az orosz-török egyezmény, piros-fehér-zöld, fekete-sárga*.

Egybeírjuk ezeket a megszólításokat: *uramapám v. apámuram, asszonyanyám v. anyámasszony, urambátyám v. bátyámuram, uramöcsém v. öcsémuram, asszony néném v. nénémasszony, húgomasszony.*

4. Az *igével* az előtte álló *határozót* csak olyankor írjuk egybe, mikor a kettőnek tartalma egészen egységes képzetté forr össze:

észrevesz, végrehajt, szembeszáll, agyonüt, odaad.

Különben külön írjuk a *határozót* s az *igét*:

nagyra lát, szemre hány, tudni vágy, férjhez mén.

Az ilyen módon alakult *igenevet* csak olyankor vesszük egy szónak, ha egészen melléknévi vagy főnévi jelentése lesz:

nyakravaló, messzelátó, előljáró, napraforgó; — szemenszedett, körmönfont, mondácsindált stb.

5. A *jelző* a *főnévvel* szintén csak olyankor válik összetétellé, ha együtt valami új fogalom kifejezőjévé váltak. Más pl. a *szépírás*, mint a *szép írás*, más a *nemesember*, mint a *nemes ember*, más a *kisasszony*, mint a *kis asszony*, más a *Hegyalja*, mint a *hegy alja*.

6. Az *-ú, -ű* képzős mellékevek közül rendesen egybeírjuk azokat, amelyeknek *előtagja főnév*: *borizú, rózsaszínű, nyílsebességű, rókaelkű, aranyhajú, acélmarkú.*

7. Ugyanígy bánunk az *-s* és az *-i* képzős összetételekkel; tehát:

nagyszakállas, ötéves, kétévi felmondás, kéthavi folyóirat, félévi bérlet; — délafrikai, felsőegyiptomi; földalatti, dunántúli.

Ellenben:

kétezer éves, tizenhat esztendő; — az 1848. évi szabadságharc; — januárius havi, december havi; — a templom mögötti sétatér stb.

8. A *névutót* a *főnévvel* vagy a *névmással* egybeírjuk az igen gyakran használt *határozókban* és *kötőszókban*:

rendkívül, kétségtől, rendszerint, szerfölött; — délelőtt, délután, tegnapelőtt, holnapután; — déltájban, éjjeltájban, napközben, útközben, világszerte, országszerte (tulajdonnévvel azonban kötőjellel: Európa-szerte);

azonfelül, ezenkívül, azontúl, ezentúl; ennélfogva; mialatt, mielőtt, miután, miközben; mindamellet, mindaz(on)által;

az az ez mutatónévmást egybeírjuk a *névutóval*: *azalatt, ezalatt, azelőtt, ezelőtt, azután, ezután, eziránt, azóta, azáltal, ezáltal;*

e mutatónévmásnak *z-nélküli* alakjait: *a, e* azonban nem, írjuk össze: *a fölött, e mögött, a mellett, a között, a helyett, a közben, a szerint, e nélkül, a miatt, e végett.*

9. Az *összetett számneveket* ezerig s ezen fölül, ha az ezer csak *egy* ezer, mind egybeírjuk:

tizenegy, ötvennyolc, százhárom, száznyolcvan; — százkilencvenöt, kétszáznégy, háromszázhatvanöt, kilencszáznyolcvankettő; — ezernyolcszáznegyvennyolc, ezeröttszázhuszonhat.

Egybeírjuk az *ezernek* puszta többeseit (amelyek után t. i. százaz, tizes, egyes nem következik): *kétezer, tízezer, százhuszezer, ölszázezer.*

Ha a szám az egynél több ezer, s az ezres után még százaz, tizes, egyes következik, akkor a *hármaz számcsoporthoz* szerint írjuk őket és a csoportokat kötőjellel kapcsoljuk össze:

2,345 = kétezer-háromszáznegyvenöt, — 18,607 = tizennyolcezer-hatszázhet, — 5.065,432 = ötmillió-hatvanötezer-négyszázharminckettő.

Hasonlókép cselekszünk a sorszámokkal : a kétezer-kétszázadik év nem lesz szökőév.

Egy szóba írjuk azokat a számneveket, melyeknek utótagja a *fél* szó : *másfél, negyedfél, tizedfél* ; — egy szóba írjuk : *ezeregyéjtszaka*.

Általában, mikor kétségünk van, hogy összeírjuk-e a szótak vagy ne, *kisegítő eszközül szolgál a kötőjel*. Mindig föloszthatjuk vele az igen hosszú összetételeket áttekinthetőbb csoportokba ; például : *csomagszállító-részvénytársaság, haláleset-fölvétel*. — Csak arra ügyeljünk, hogy többszörös összetételben a szorosabban összetartozó részeket együtt hagyjuk, pl. *gyász-isten-tisztelet* (nem *gyászisten-tisztelet*).

10. Az összetett földrajzi nevek írására a következő szabályok irányadók :

a) Az ország szó összetételeit egybeírjuk : *Magyarország, Törökország, Angolország* ; szintűgy az országrészek neveit is : a *Dunántúl, a Tiszahát,*, az *Erdővidék, az Alföld, a Felföld, a Szamosmélék, a Dunapart, a Csallóköz*.

b) A vármegye, megye szót külön írjuk : *Arad vármegye, Kolozs megye, Krassó-Szörény vármegye, Maros-Torda vármegye, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye, Gömör-Kishont megye*.

c) A városok és a községek neveit mind egy szóba írjuk : *Hódmezővásárhely, Marosvásárhely, Nagyvárád, Szatmárnémeti, Székesfehérvár, Aranyosmarót, Szombathely, Zalaegerszeg, Szentendre, Borosjenő, Balassagyarmat, Alsókubín, Besztercebánya, Rimaszombat, Óbuda, Újpest, Nagykőrös, Kiskunfélegyháza, Körösladány, Sátoraljaújhely*.

d) Kötőjellel írjuk az összetett külföldi földrajzi neveket : *Szent Pétervár, Vörös-tenger* ; nemkülönben az ilyen összetételeket : *Ausztria-Magyarország*.

e) Az utcák és a terek nevét kötőjellel írjuk : *Múzeum-körút, Bécsi-utca, Király-utca, Petőfi-tér* ; *Arany János-utca, Deák Ferenc-utca* (a kettős nevet ugyanis egységnek tekintjük, ezért nem teszünk közbül kötőjelt, hanem csak utána) ; *Ilona-lépcső, Rudolf-rakpart* ; — a városrészeket is, ha előtagjuk tulajdonnév : az *Erzsébet-város* (Budapest VII. kerülete, de *Erzsébetváros*, erdélyi város) ; ha nem, akkor egybeírjuk : a *Belváros, a Vízi-város*.

f) A földrajzi nevekből képzett mellékeveket egybeírjuk : *nagyváradi állomás, a szatmárnémeti polgárok, a szolnokdobokamegyei küldöttség, a bécsiutcai házak, a királyutcai vasút* ; de ha az előtag személynév, kötőjellel kapcsoljuk : a *Petőfi-téri állomás* ; *Arany János-utcai boltok* ; az *István-úti gimnázium*. A városnevek azonban teljesen külön állanak az ilyesféle hosszabb kifejezésekben : a *Budapest fővárosi gázművek* ; a *Szentes városi polg. leányiskola*.

11. A személynemeknek állandó jelzőit kötőjel nélkül írjuk : *Szent István, Nagy Lajos, Földnélküli János, Nagy Sándor, Bölcs Salamon* (a helynevek ellenben : *Szentistván, Szentpéter*).

12. A személynemekkel összetett főneveket rendszerint kötőjellel kapcsoljuk : *Kisfaludy-Társaság, a Zrinyi-sor, a Himfy-versszak, Gellért-hegy, Orczy-kert, Medárd-nap, Szent István-Társulat, Ferenc József-csúcs*.

13. A belőlük képzett mellékevekben is így megmarad a név : *Orczy-kerti fák, Mátyás-kori emlékek, Árpád-házi királyok, Anjou-kori oklevelek, Szent István-napi körmenet.*

A szavak elválasztása sor végén.

I. Az egyszerű szavakat nem a szóelemzés, hanem a szótagolás szerint választjuk el : itt a következő szabályok irányadók :

a) Minden magánhangzó, mely magában szótag, valamint a szótagkezdő is, a következő sorba vihető : *fi-a-i, mi-e-ink, ti-e-i-tek, ő-vé-i, fá-it, könny-ve-im, mi-ért, le-ány.*

b) A magánhangzók közt álló egy mássalhangzót, ha több van, az utolsót átviesszük ; a kétjegyű *cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs* csak egy mássalhangzó.

ha-lom, fű-rész, jó-gász, há-bo-rú-ság, vá-rat, ré-gi, Pé-te-ré ; — e-cse-di, a-gya-gos, ro-ko-lya, je-nyő, ve-sze-de-lem, a-tya, da-ra-zsak ;

ál-dás, kar-csú, lán-dza, fin-dza, an-gyal, bog-lya, er-nyő, fej-sze, for-tyan, mor-zsol, föl-dig, tör-tént, vár-tam, pén-zért ; rop-pant, töb-ben, tol-lam, hal-lom, fil-lér ;

part-ra, nyolc-kor, oszt-juk, arsz-lán ; — temp-lom, alabást-rom, ost-rom, lajst-rom, Ist-ván, Auszt-ria, oszt-rák, oszt-riga.

c) A kétjegyű mássalhangzót, melyet különben rövidítve írunk, elválasztáskor ki kell egészíteni, pl. *össze : ősz-sze, könnyez : könny-nyez, poggyász pogy-gyász, gallyas : galy-lyas, pettyek : pety-tyek.*

d) De nem egészítjük ki az elválasztáskor a szóvég kettős mássalhangzóját : *tollal : tol-lal, tettel : tet-tel, jobba : job-bá, szebbé : sezb-bé ; valamint : meggy : meggyel : meggy-gyel ; rossz : rosszá : rosz-szá ; könny : könnyel : könny-nyel stb.*

e) Azokban a szavakban, melyekben a kiejtés ellenére kettős betű helyett egyszerűt írunk, ezt átviesszük a másik sorba ; pl. *egyet : e-gyet, egyes : e-gyes, egyezik : e-gyezik, ilyen : i-lyen olyan : o-lyan, melyik : me-lyik, milyen : mi-lyen, kisebb : ki-sebb.*

II. Az összetételeket a szó elemei szerint választjuk el, pl. *el-áraszt, meg-int* (= figyelmeztet, ellenben *me-gint* = ismét), *még-is* (de *vé-gig*), *csak-is, csend-őr* (ellenben *zsan-dár*), *rend-őr* (ellenben *ren-des*), *név-elő* (ellenben *ne-ve-lő*), *hol-ott* (ellenben *ha-lott*), *el-ég* (lánggal, ellenben *e-lég* = több nem kell).

Az olyan idegen összetett szavakat, melyeknek elemeit érezzük, azok szerint választjuk el, pl. *kilo-grammot* írunk, mert érezzük benne a *kilo-t* ; így *tele-gramm, epi-gramm, melo-dráma, in-struktor, kon-strukció, kon-traktus, in-stál, pro-skríbál, re-fle-xió, re-stitúció*, mert a tanult ember kierzí belőle a *gramm, dráma* szót, az *in-, con-, pro-, re-* igekötőt.

Nagy és kis kezdőbetű.

Nagy kezdőbetűvel írjuk a szót :

1. A beszéd elején, t. i. a cím s a szöveg első szavát.

2. Minden verssor első szavát.

3. Mondatzáró pont után következő mondat első szavát.

4. Kettőspont után az idézőjellel feltüntetett idézet első szavát (: « — ») ; pl. *Végswa ez volt : « Emlékezzél meg gyermekeimről ! »* — Nincs szükség nagy kezdőbetűre az olyan szövegben, melyben az idézet az idéző mondatnál szorosabb kapcsolatban van (amikor nem is írunk idézőjelt) ; pl. *Vörösmartyval szölvá : a nagy világon e kívül nincsen számodra hely. — A közmondás is azt tartja, hogy : lassan járj, tovább érsz.*

5. Nagy kezdőbetűvel írunk minden tulajdonnevet :

a) Személyi tulajdonnevet (család- vagy vezetéknévet) : *Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Arany János* ; — a nemesi előnevet is (nem helyes újabb szokás a nemesi előnévnek kis betűvel való írása) : *Baróti Szabó Dávid, Csokonai Vitéz Mihály*.

b) Nagy betűvel írjuk a vallási, történelmi és hasonló személyek állandó jelzőit : *Szűz Mária, Boldog Margit, Szent Pál* ; — *Szent István, Nagy Lajos, Kis Károly, Rettenetes Iván, Földnélküli János, Hódító Vilmos, Ördög Róbert*.

c) Nagy betűvel írjuk az állatok tulajdonneveit : *Bodri, Cicke, Sajó ; Cirmos, Kormos ; Pejko, Ráró, Fecske ; Csákó, Bimbó, Lombár*.

d) A földrajzi tulajdonneveket.

e) Az intézetek, intézmények, társulatok, hivatalok nevét, mint címet, ha egy bizonyosnak a neve vagy címe, pl. a *Magyar Tudományos Akadémia*, a *Magyar Nemzeti Múzeum*, a *győri Női Felső Kereskedelmi Iskola*, a *Nemzeti Színház*, a *Királyi Kúria*, az *Országos Statisztikai Hivatal*, a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár*.

6. Kis betűvel írjuk :

a) a hónapok, napok nevét : *január (ius), február (ius), március, vasárnap, hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat*.

b) Az ünnepek nevét : *újév, vízkereszt, áldozó csütörtök, pünkösöd* ; — nagy betűvel azonban azokat, melyekben tulajdonnév van : *Szent Mihály napja, Péter-Pálkor*, és ezeket : *Úrnapja, Kisasszony napja, Nagy Boldogasszony*.

c) Kis betűvel írjuk a népek és felekezetek nevét : *magyarok, húnok v. hunnok, németek, oroszok, görögök, rómaiak, hinduk* ; — *római katolikus, református, evangélikus, a hugenották, ariánusok*.

d) Kis betűvel írjuk a tulajdonnevekből képzett melléknéveket : *magyarországi, délmagyarországi, európai, északeurópai, pestmegyei, budapesti, lipcei, bécsi, a temesvár-orsovai vonal*.

7. *Isten áldjon meg = az Isten áldjon meg* ; ellenben csak kis betűvel írhatjuk : *idegen isteneket* ne imádj ; a görögök hite szerint minden forrásban egy-egy isten vagy istennő lakozott. Nagy betűvel írjuk ezeket is : *az Úr, a Mindenható, az Örökkévaló, a Megváltó, az Üdvözítő, a Gondviselés, Boldogasszony, Magyarország Nagyasszonya*.

8. Folyamodványokban és levelekben a tiszteletnek egyik külső jele,

hogy a közvetlen megszólítás szavait (a kötőszót kivéve) nagybetűvel írjuk : *Apostoli Királyi Főlség ! Nagyméltóságú Miniszter Úr ! Kegyelmes Uram !* s így a szövegben is : *Nagyságod* stb. — *Nagyságos Asszonyom ! ; annak idején Kegyedet is értesítettem ; Kedves Bátyám ! Tisztelt Barátom ! Tisztelt Öcsém-uram !* Értesítlek ezennel Téged ; óhajtanék Önnel találkozni ; stb. — de másnemű szövegben kis kezdőbetűvel : a *belügyminiszter*, a *képviselőház*, *kegyed*, *ön*.

Írásjelek.

Az írásjelek vagy szünetjelek részint arra valók, hogy a mondatok szerkezetét világosabban feltüntethessük, részint pedig, hogy megjelölhessük a hanghordozást és a szüneteket, melyekre a helyes felolvasásban ügyelnünk kell.

A *pont* rendszerint arra szolgál, hogy az egész gondolat (az egész pont) után való szünetet jelölje. Pontot teszünk tehát a mondat végére.

Pontot teszünk továbbá a címek, sorszámok és rövidítések után ; p. Szózat. — Deák F. — II. fejezet. — 100. l. — VIII. 13. = aug. 13-án. — A mértékek és pénzek rövidítése mellé nem teszünk pontot, ha nincsen benne magánhangzó ; tehát *kg*, *km*, *m*, *cm*, *2 hl*, *dl*, *P*, *f* stb.

Kérdőjel kell minden *egyes kérdés* után, akár teljes a mondat, akár nem, s akár várunk rá feleletet, akár nem. P. Ki írta ezt ? Én talán ?

Felkiáltójelt teszünk az *egyes kívánó mondat* (felszólítás vagy óhajtás) után, de jelentő módú felkiáltások és gyakran indulatszók és megszólítások után is (kivált levél elején, egyébütt vesszőt is lehet). P. Isten, áldd meg a magyart ! Csak vissza, vissza ! Vajha szólni tudna ! Itt az idő, most vagy soha !

Az összetett mondatot befejező mellékmondat végére olyan írásjelt teszünk, amelyet a főmondat végére tennénk, ha magában írnök le ; pl. *Nem úgy ütött ki, ahogy én akartam. Fusson, aki futhat ! Hol voltatok, mikor ez történt ? — Nem tudom, elég lesz-e. Megparancsoltam neki, hogy mondjon el mindent.*

A *vessző* a legsűrűbben előforduló írásjel ; alkalmazzuk az egyszerű mondaton belül is, de még gyakrabban egyrangú mondatok között, továbbá fő- és mellékmondat között.

a) Az értelmező és az értelmezett szó közé vesszőt teszünk : *Kont, a kemény vitéz. Szent István, Magyarország első királya.* — De ha az értelmező szó csak egy szó s az nem tulajdonnév, valamint ha állandó értelmező, akkor elhagyjuk a vesszőt : *Zrínyi a költő, Máttyás az igazságos.* — Az értel-

mező után csak akkor kell vesszőt tenni, ha különben félreértés támadhatna.

b) *Egynemű mondatrészek*, pl. két alany, két tárgy stb. közé mindig vesszőt teszünk, kivéve, ha e három kötőszó van köztük: *és, meg, vagy*, pl. A tavasz, a nyár, az ősz és a tél az esztendő négy szaka.

c) A *-ván, -vén és -va, -ve* képzős igenév után is vesszőt teszünk, ha az igenévnek külön alanya van, s ha hosszabb az igeneves kifejezés, úgy hogy szinte külön mellékmondatnak érezzük, pl. Ők mégse akarván, én ide siettem (Arany). Egész életedet meghatározott elv szerint intézve, sohasem tenni mást, mint amit az erkölcsiség kíván, ezt híják erénynek. (Kölcsy.)

2. Vessző választja el egymástól rendesen az *egyrangú* mondatokat, akár főmondatok, akár mellékmondatok (ilyenkor az *és*, s előtt is vessző van), pl. Talpra magyar, hí a haza! Aki magyar, aki vitéz, az ellenséggel szembe néz. Gazdaságom van, de nem sok, s van adósságom, de sok (Petőfi). Vagy sohasem láttál olyan forgószelet, mint az, aki mindjárt megbirkózik veled, és az utat nyalja sebesen haladva? (Arany.)

3. A *főmondat* s a hozzá tartozó *mellékmondat* közé szintén vesszőt teszünk, pl. Esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk! Sehonnai bitang ember, ki most, ha kell, halni nem mer (Petőfi). Ahol enned adnak, egyél, és ahol ütnek, fuss!

A közbeszúrt mellékmondatot (előtte is, utána is) mindig vesszővel választjuk el a főmondattól, pl. A szegény országot, mely már úgyis annyit szenvedett, új veszély fenyegette.

Pontosvesszőt csak összetett mondatban alkalmazunk, mégpedig rendesen hosszabb főmondatok közt.

A *kettőspont* legtöbbször idézet előtt áll (ha az idéző mondat elül van): pl. Széchenyi mondotta: «Magyarország nem volt, hanem lesz». — Kettősponttal szoktuk általában a *figyelmet* felkelteni egy-egy fontosabb gondolatra, különösen ahol valami felsorolás, magyarázat vagy következmény kezdődik, vagy ahol több egynemű gondolattal, rendesen több mellékmondattal szemben következik egy új gondolat, egy közös főmondat (p. o. körmondatokban).

Pl. A világ története három nagy szakaszra oszlik: ókorra, középkorra és újkorra. Híves, borongós őszi nap; beült hozzám az unalom: mint a madár, ki bús, ki rab, hallgat, komor, fázik dalom. (Arany). Az első rémület kétségbe vonta: van-e még a magyarnak istene (Arany). Egy gondolat bánt engemet: ágyban, párnák közt halni meg (Petőfi). Ahol Isten napja süttött rád, ahol az ég csillagai először mosolyogtak feléd, ahol cikkázó villámaiban először csodáltad Isten mindenhatóságát: ott van szereteted, ott van hazád (Kölcsy).

A *gondolatjel* leginkább élénk előadásban fordul elő. Gondolatjelt alkalmazunk akkor is, ha a gondolatot *félbeszakítjuk* s vagy csonkán hagyjuk, vagy pedig valami meglepő fordulattal fejezzük be. Pl. A kétségbeesés végre is — de minek szomorítsalak? — S mint lepke a fényt elkábulva issza, úgy lőn nekünk a romlás — élvezet (Arany).

Idézőjelek („ — “, « — ») közé foglaljuk a szószerinti idézetet. Pl. A gárdának a jelszavát egész világ hangoztatja: «A francia gárda meghal, hanem magát meg nem adja». (Tóth K.)

A *kötőjelt* leggyakrabban sor végén használjuk, hogy megjelöljük a szétválasztott szórészeknek összetartozását. Szintén gyakran alkalmazzuk a lazább szóösszetétel jelzésére (8. §). Az *e* kérdőszócskát mindig kötőjellel kapcsoljuk a maga szavához: *látod-e? nem látod-e? nem megmondtam-e? én-e vagy te?*

A *csillag* * rendszerint a lapalatti jegyzetre utal.

A *szakaszjel* § a szakaszok vagy cikkelyek jele.

Rövidítések.

A magyar írás néhány szokottabb rövidítése:

<i>ág. ev.</i> ágostai evangésikus.	<i>gr.</i> gróf
<i>b.</i> báró v. becses	<i>h.</i> helyett
<i>Bp.</i> v. <i>Bpest</i> Budapest	<i>hl</i> hektoliter
<i>bpesti</i> budapesti	<i>id.</i> idősb
<i>br.</i> báró	<i>íjj.</i> ifjabb
<i>B. ú. é. k.</i> boldog újévet kívánok	<i>i. h.</i> vagy <i>id. h.</i> idézett helyen
<i>c.</i> című	<i>ill.</i> illetve
<i>cg</i> centigramm	<i>i. m.</i> idézett mű
<i>cm</i> centiméter	<i>izr.</i> izraelita
<i>db. drb.</i> darab	<i>K</i> korona; <i>K. é.</i> koronaérték
<i>d. e.</i> délelőtt	<i>k.</i> kedves
<i>dkg</i> dekagramm	<i>k. a.</i> kisasszony
<i>dl</i> deciliter	<i>kath.</i> katolikus
<i>DNy.</i> délnyugat	<i>kb.</i> körülbelül
<i>dr.</i> vagy <i>Dr.</i> doktor	<i>kg</i> kilogramm
<i>É.</i> észak	<i>kir.</i> királyi
<i>érk.</i> érkezik	<i>km</i> kilométer
<i>ev.</i> evangélikus	<i>k. m. f.</i> kelt mint fent
<i>f</i> fillér	<i>köv. l.</i> a következő lapon
<i>f.</i> folyó	<i>kr</i> krajcár
<i>g</i> gramm	<i>Kr.</i> (szül. v. sz.) <i>e.</i> Krisztus (születése) előtt
<i>g. kath.</i> görög katolikus	<i>l</i> liter
<i>g. kel.</i> görög keleti	

l. lásd v. lap
l. f. lásd fentebb
luth. lutheránus
m. v. magy. magyar
m. megye
m méter
márc. március
m. é. mult év(i)
Mélt. Méltóságos
mj v. mfd mérföld
min. miniszter(i)
m. kir. magyar királyi
mm métermázsza
mp másodperc
Ngs., Nagys. nagyságos
N. N. az ismeretlen név pótlásául
nov. november
olv. olvasd
ó óra
o. é. osztrák értékben
özv. özvegy
P pengő
p perc
p. pont v. például
(P. H.) pecsét helye
pl., p. például
p. o. példának okáért
prot. protestáns
q métermázsza

R Réaumur
r. rész
ref. református
r. k. vagy róm. kath. római katolikus
s. k. vagy sk. saját kezével
stb. s a többi
stbeff. v. stb. eff. s több efféle
sz. szám, szent, század
szept. szeptember
Sz. sztl. szent
szül. született
t. c. teljes (tiszelt) című
Tek. tekintetes
t. i. tudniillik
tkp. tulajdonkép
u. a. v. ua. ugyanaz
ú. n. úgynevezett
u. i. ugyanis
U. i. utóirat
ú. l. úgy látszik.
ú. m. úgymint
u. o. vagy uo. ugyanott
u. p. utolsó posta
v. vagy
vas. vasárnap
vm. vármegye
4-r. negyedréti
8-r. nyolcadrét.

A *keletet, keltezést* magyarosan így kell rövidíteni : 1823. I. 1. = 1823. januárius 1-én ; 1882. VI. 11. = 1882. június 11-én.

Jan. 20-án, szept. 5-én. — Az *elsején, másodikán* szavakat is így rövidítjük : *aug. 1-én, okt. 2-án.*

III.

FONTOSABB TUDNIVALÓK AZ ALAK- ÉS MONDATTANBÓL.

A szavak.

Eredeti szavak. — A szavak részint eredetiek, részint jövevények.

Eredeti szavak azok, amelyeket a nép maga teremtett

őshazájában. A magyar nyelv eredeti szavai az ősi ugor nyelvkincsből valók.

Ilyen ősi magyar szavak a testrészek nevei : fej, szem, fül, orr, száj, nyak, haj, fog, szív, kéz, láb ; a családnevek : atya, anya, fiú, leány ; a számnevek : egy, két, három, négy, öt, hat, hét, húsz, ötven, száz. Ezeket még az ugor őshazából, az Ural vidékéről, hozták magukkal magyar elődeink.

Jövevényszavak azok, melyeket a nép más nemzetektől vett át. A jövevényszavak kétfélék : meghonosodott szavak és idegen szavak.

Ha egyik nép a másiktól valamit tanul, a tanult dologgal együtt átveszi annak nevét is, ezt azután saját szókincsébe illeszti. A magyar nép mindazon népektől tanult, amelyekkel vándorlása közben érintkezett, de tanult azoktól is, akiket mai hazájában talált. Viszont más népek is tanultak a magyartól. Úgynevezett tiszta nyelv nincs is a világon. Legtöbb jövevényszó az angolban van.

Meghonosodott szavak. — *Meghonosodott szavak* azok, melyek idegenből jöttek ugyan át nyelvünkbe, de itt hangzásban a többi magyar szóhoz annyira hasonlóvá lettek, hogy azoktól meg sem különböztethetők. Még a tanult ember sem tudja róluk megmondani, hogy nem eredeti magyar szavak, hanem jövevényszavak.

A meghonosodott szavak között vannak :

a) *Török eredetű szavak* : búza, árpa, alma, szőlő, bor, eke, bika, ökör, borjú, kos, disznó, tyúk, oroszlán, sátor, balta, teknő, kapu.

b) *Szláv eredetű szavak* : Molnár, kovács, mészáros, gazda, király, szolgál, paraszt, keresztény, pogány, szent, pap, pokol, csoda, megye, ebéd, vacsora, konyha, pince, tornác, ablak, asztal, tányér, pad, kemence, jászol, kasza, széna, szalma, szerda, csütörtök, péntek.

c) *Latin eredetű szavak* : Templom, oltár, plébános, kántor, orgona, iskola, tábla, kréta, papiros, doktor, balzsam, komédia, muzsika, tigris, elefánt, rózsa, jácint.

d) *Német eredetű szavak* : cégér, páncél, réz, érc, kehely, mozsár, kastély, erszény, fuvar, suszter, pék, vándor, kalap, cukor, zamat, zsold, selejtes, kacér.

e) *Egyéb nyelvekből kölcsönzött szavak* : kard, vért, vár, híd, tölgy : iráni eredetűek. A pajzs, bolt, piac, tréfa, fufang : olasz származásúak. A tárgy, kilincs, lakat, mester, malom : franciából kölcsönzött szavak.

Idegen szavak. — *Az idegen szavakat* ma is jövevényeknek érezzük a magyar szókincsben, de mivel rendszerint

nincs azonos értékű magyar szavunk, kénytelenek vagyunk élni velük.

a) *Latin szók* : gimnázium, laboratórium, szanatórium, automobil, aviatika, deputáció, civilizáció.

b) *Német szók* : slepp, muff, copf, drót, sróf, plajbász, cvikker, spékel, pucol, berukkol, masíroz.

c) *Francia szók* : szalon, etikett, zsúr, vizavi, gardedám, bonbon, puder, parfüm, toalett, zsakett, filigrán. Az igék egy részét a németes-iroz végzettel vettük át : zseníroz, forszíroz, garníroz, szervíroz, dresszíroz.

d) *Angol szók* : turf, tennisz, futball, meccs, gól, zsoké, tréning, rekord, klub, startol, boxol, tippel.

e) *Olasz szók* : opera, ária, szonáta, szóló, duó, trió, flóta, banda, tenor, szoprán, finále.

Idegen szóknak kényszerítő szükség nélkül való használása : *barbarizmus*. Ezzel szemben áll a nyelvtisztaságra való törekvés : a *purizmus*. Ha van elfogadható magyar szavunk valamely fogalomra, ne használjunk idegent.

Újonnan alkotott szavak. — A nyelv úgy is gyarapszik új szavakkal, hogy a meglevő szavakból képzés és összetétel útján *új szavakat alkotunk*. A nyelv törvényeinek tudása biztosan útbaigazít bennünket az új szavak alkotásában.

Különösen sok új szót csináltak a magyar írók a 18. század második felétől a 19. század második feléig. Ez a száz év : a *nyelvújítás kora*. A nyelvújítók (neológusok) sok jó szó mellett sok rossz szót is alkottak, mert egyrészt a külföldi munkák fordítása megzavarta nyelvérzéküket, másrészt a magyar nyelv törvényeit akkor még nem ismerték eléggé.

A nyelvújítás szavai közül sok annyira meghonosodott, hogy már ki sem irtható. Sok helyett nem is tudnánk más megfelelő szót. Ha azonban lehet, pótoljuk a rosszul alkotott szavakat helyesen képzett szókkal.

Okmány, helyesen : okirat, ünnepély : ünnepség, szívélyesen : szívesen, zenede : zeneiskola, öltöny : öltözet, fegyenc : rab, rokonszenv : rokonérzés, ellenszenv : idegenkedés, láthatár : szemhatár.

Rokonértelmű szavak. (Színónim szavak.) — Azokat

a szavakat, melyek hangzásukra vagy alakjukra nézve különböznek ugyan, de egymáshoz hasonló fogalmakat jelölnek, *rokonértelmű szavaknak* nevezzük.

Édesvíz, keserűvíz, savanyúvíz, ásványvíz, tengervíz. — Forrás, ér, csermely, patak, folyó, folyam, tenger.

Megy, jár, jön, halad, jut, ér. — Távozik, utazik, költözik, vándorol, zarándokol, — Sétál, ballag, baktat, cammog, kullog, sompolyog, ödöng, botorkál. — Siet, fut, szalad, iramodik, nyargal, vágat, száguld, rohan.

Büszke, kevély, gőgös, fennhéjázó, döllyfős.

Eszes, értelmes, okos, elmés, tudós, bölcs.

Rokonalakú szavak. (Homonym szavak.) — Azokat a szavakat, melyek hangzásukra vagy alakjukra egyformák, de jelentésükre nézve különbözők, *rokonalakú szavaknak* nevezzük.

Ár (valaminek az ára, a csizmadia szerszáma, a vízáradat), *szél, ég, vár, nyom, fagy, zár, zavar, követ, csavar, szív és sok más.*

A szavak rokonalakja olykor tévedésre ad alkalmat. Ha valamely szót nem értünk, hajlandók vagyunk a hozzá hasonló hangzásúval össze-cserélni. Más a *tanúság* meg a *tanulság*; a *megalapít* és a *megállapít*; az *ural* (urának vañ) meg az *uralkodik*. (Adja Isten, hogy a magyart a félvilág uralja! Kisfaludy Sándor.) *Ildomos*: okos, nem pedig illedelmes. *Iromba*: feketével vegyes hamvasszürke, nem pedig otromba. A disznó *orja*, nem az orra, hanem a hátgerince. Közös lónak *túros* (sebes, fölsebzett) a háta, nem *túrós*. Egyívású és nem egyvívású. *Talpalatnyi* nem a talp és alatt szók összetételéből keletkezett, hanem a talpalt főnévből.

A szavak hasonlóságán alapul a népies szószármaztatás: a *nép-etimológia*. Ez az idegen szót pusztán hangalakja szerint hozza kapcsolatba a magyar szóval. — Így lett a latin *Prisca* név a magyarban *Piroska*, a *tuberosa* (gumós növény) *tubarózsa*, *Herrgottvater*: *Herkópáter*. *Christianus*: régente *keresztén*, később a *keresztből* származtatva: *keresztény*. 31.

A szólások.

Vannak a nyelvben állandóan együttjáró szavak, melyek egy gondolatot két vagy több szóval fejeznek ki. Az ilyen állandó szókapcsolat neve: *szólás* (frázis).

A szólások csoportjai. — A szólások vagy *eredeti szólások* vagy *átvitt értelműek*. Az eredeti szólásokban a szavakat eredeti értelmükben vesszük, az átvitt értelműekben bizonyos helyzetre alkalmazzuk.

Eredeti szólások.

Fegyvert fog, kardot ránt, helyet foglal, nagyot hall, hátat fordít, ünnepet ül, párját ritkítja, útnak indul, rendre utasít, vasra ver, lángra lobban, csúffá tesz, földhöz vág, tüzet rak, ágyat vet, hadat üzen, tábort üt, sorsot húz, zajt csap.

Átvitt értelmű szólások.

Jégre visz, tűzbe jön, sarokba szorít, körmére ég, egerutat vesz, elveti a sulykot, tejbe-vajba fürdik, fölszedi a sátorfáját, megállja a sarat, felönt a garatra, legény a gáton, cseberből vederbe, fenéig tejfől, se pénz, se posztó, minden lében kanál, két dudás egy csárdában, fogához veri a garast, ajtóstul ront a házba, lehozná a csillagot az égről, madarat lehetne fogatni vele, meglegelte a zsák a foltját.

A szólások tárgyi csoportosítása.

Tárgyak szerint a szólások a legkülönbefélebb körökből vannak véve : így különösen a testrészek és foglalkozások köréből.

Szem : szembe száll, szemet szúr, szemmel tart, szemügyre vesz, lesüti a szemét, kinyílt a szeme, elállt szeme-szája, nem jó szemmel nézi, szikrát hány a szeme, port hint a világ szemébe.

Száj : jár a szája, eljár a szája, tátja a száját, betömték a száját, szájába rágja, sirásra áll a szája, szája íze szerint, eszem a szádat, meg kellene a száját aranyozni.

Orr : fönnhordja az orrát, hosszú orral távozik, folyik az orra vére, jó orra van, nem kötik az orrára, orránál fogva vezeti, nem harapják le az orrodat, borsot tör az orra alá.

Fog : beletörött a foga, fáj rá a foga, foghegyről beszél vele, mintha a fogát húznák, félfogamra sem elég, abba nem vásik a fogad.

A vadászat és halászat köréből valók : törbe csal, lépre megy, hurokra kerül, kiveti a hálóját, horogra akad, kiugratja a nyulat a bokorból, előre iszik a medve bőrére, hátrább az agarakkal!

A földművelés és állattenyésztés köréből : konkolyt hint, falra borsót hány, üres szalmát csépel, kákan is csomót keres, húzza az igát, köti az ebet a karóhoz, zsákban macskát árul.

A mesterségek köréből : zátonyra kerül, malmára hajtja a vizet, más malomban őröl, nyakába varr, felönt a garatra, tolja a szekerét, egy gyékényen árul, fölszedi a sátorfát.

Hadi kifejezések : kardélre hány, kivívja a győzelmet, vereséget szenved, takarodót fú, ágyúval verebet lő, nem találta fel a puskaport.

A játékok is sok szólást teremtettek : keveri a kártyát, kockára tesz, sorsot vet, sakkban tart, kiadja a tromfot.

A törvénykezésből eredő szólások : Pálcat tör felette, pellengérre állít, guzsba köt, kerékbe tör, karóba húz, keresztre feszít, lakatot tesz a szájára, körömszakadtig tagad.

A vallás is sok szólásnak adott létet : hordja a keresztjét, keresztet vethet rá, leszedi róla a keresztvizet, sóbálvánnyá válik, félreverí a harangot, nem káptalan a fejem.

A szóláshasonlatok.

Vannak olyan szólások is, melyek úgy fejezik ki a gondolatot, hogy azt egy másikhoz hasonlítják. — Piros, mint a rózsa. Sárga, mint a viasz.

Kemény, mint a kő. Éhes, mint a farkas. Egészséges, mint a makk. Szelid, mint a galamb. Buta, mint az éjtszaka. Csökönyös, mint a szamár. Olyan a szeme, mint a bogár. Annyi a pénze, mint a polyva. Fél tőle, mint a tűztől. Reszket, mint a nyárfalevél. Hallgat, mint a sír. Szereti, mint a kecske a sót. Ismerem, mint a tenyeremet. Ért hozzá, mint a hajdú a harangöntéshez.

A szóláshasonlatok egy része valamely megtörtént esetre vagy költött történetre vonatkozik. — Bekukkant, mint Bolond Istók Debrecenbe. Ott van, ahol a mádi zsidó. Kapkod, mint Bernát a mennykőhöz. Másról beszél, mint Bodóné, mikor a bor árát kérték. Ott hagyta, mint Szent Pál az oláhokat. Annyira van, mint Makó Jeruzsálemtől. Kend sem jobb a Deákné vásznánál.

Eredetük szerint a szólásokat megfejtetni igen nehéz, mert különféle régi szokásokkal és eseményekkel függnek össze.

A közmondások és a szálló igék. (Proverbiumok.) —

A *közmondás* rendszerint élettapasztalatot foglal magában s erkölcsi útmutatást ad cselekedeteinkre nézve. A közmondások századok bölcsességének termékei. Eredetük többnyire homályos.

Egy fecske nem csinál nyarat. Egy bolond százat csinál. Sok lúd disznót győz. Aki sokat markol, keveset fog. Néma gyereknek anyja sem érti a szavát. Nem esik messze az alma a fájától. Dobbal nem lehet verebet fogni. Szegény embert az ág is húzza. Jobb későn, mint soha. Többet ésszel, mint erővel. Ne szólj szám, nem fáj fejem. Lassan járj, tovább érsz. Nézd meg az anyját, vedd el a lányát. Mindenki a maga háza előtt söpörjön.

A közmondás gyakran olyan, mint egy hangzatos verssor: Szegény ember szándékát boldog Isten bírja. — Járt utat a járatlanért el ne hagyj! — Amit Jancsi meg nem tanul, János lakol érte. — Ki mint vet, úgy arat. — Vak vezet világtalant. — Vér nem válik vízzé. — Bagoly is bíró a maga barlangjában.

Némelyik közmondás valósággal rimes: Tudja Pál, mit kaszál. — Ki korán kel, aranyat lel. — Három napig dinom-dánom, holtig való szánombánom. — Amint veted ágyadat, úgy aluszkod álmodat. — Bíbor-bársony vendégség, jobb egy napi egészség.

A *szállóigék* idézetek híres írók műveiből és kiváló emberek nyilatkozataiból. Míg a közmondások eredetét nem ismerjük, a szállóigék forrásai kinyomozhatók.

Ha rövid a kardod, toldd meg egy lépéssel (*Zrínyi Miklós*). — Magyarország nem volt, hanem lesz (*Széchenyi István*). — Kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad (*Deák Ferenc*). — Sok az eszkimó, kevés a foka (*Madách Imre*). — Ábrándozás az élet megromtója (*Vörösmarty Mihály*). — Él magyar, áll Buda még (*Kisfaludy Károly*). — Ha férfi vagy, légy férfi s ne hitvány gyöngé báb. (*Petőfi Sándor*).

A mondatok.

A mondatok fajai. — A mondatoknak jelentésük tekintetében három főfaját különböztetjük meg. Ezek : a *jelentő*, a *kérdő* és a *felkiáltó* mondatok.

I. *A jelentő mondat* elbeszél, leír, magyaráz vagy kijelent valamit.

A mai magyar nyelv cselekvő igeragozásában voltaképp nincsen több hat igealaknál : *küldök, küldtem, küldeni fogok* a jelentő módban : *küldenék, küldtem volna* a feltételes módban ; *küldjek* a felszólító módban.

Rége jőval több igealakot használtak, de a zavar és bizonytalanság is jőval nagyobb volt. A régi *elbeszélő mult* ma már csak tájszólásban él a székeleknél. (Láta, kéré.) Amint ezt, éppen úgy nem használjuk ma már a *folyamatos multat* sem. (Lát vala, kér vala.) Nem alkalmazzuk a *végzett multat* sem. (Látott vala, látott volt.) Sőt a jővő idő helyett is szívesebben használjuk a jelent.

II. *A kérdő mondattal* feleletet kérünk vagy értesítést várunk valamilyen tudakozódásunkra.

A kérdő szócska, az *-e*, mindig az ige után áll. Például : Mentek-e tatárra, mentek-e törökre? — Vidékiesség és helytelenség ilyet mondani : El-e ment? Jó-e lesz? Nem-e mondta?

Az olyan kérdésre, mely azt tudakolja : igaz-e vagy nem, igenlő vagy elutasító feleletet várunk. Az *igenlő felelet* a magyarban nem annyira az igen szó, mint inkább a hangsúlyos szó ismétlésével történik. Látod azt a felhőt? Látom. Elhiszed ezt? El. Te voltál? Én. Könyvet vett? Azt. Hármát ütött? Annyit.

III. *A felkiáltó mondat* vagy érzelmet fejez ki vagy óhajtást, felszólítást, parancsot, tiltást.

Érzelmi felkiáltás az efféle : Mennyit nem szenvedett! Mit nem adnék érte! Mily édes az élet! Ó mi szépen leng a zászló!

Az óhajtás, felszólítás, parancs, tiltás kifejezésére a felszólító mód van a helyén : Küzdj és bízza bizzál! (*Madách Imre : Az ember tragédiája.*) Ne bánts a magyart! (*Zrinyi Miklós : A török áfium.*). Hadd zúgjon az ágyú! (*Arany János : Szondi két apródja.*)

Olykor a főnévi igenév is lehet parancs, de csak mintegy hiányos mondatképpen a gyere, gyertek, menj, menjetek, kezdj, kezdjétek ígék hozzáértésével. Nem helytelen : Gyerekek, aludni! Szaporán, hé! nagy a rakás : mozogni! (*Arany János : Tengeri hántás.*) De helytelen : Fizetni! Leülni! Kávét nem venni ; ha vett, azonnal eladni! Ez németes. *21.*

Az összetett mondat. — *Az összetett mondat* több össze-

tartozó gondolatnak együttes kifejezése. Az összetétel lehet *mellérendelés* és lehet *alárendelés*.

1. A *mellérendelés*ben a gondolatokat mint egyenlő értékűeket sorozzuk egymás mellé.

Lehet a gondolatokat pusztán egymás mellé rakni minden kötőszói kapcsolat nélkül.

Egyszer elhallgatott, Miklóst nem dorgálta,
Nehéz lett a feje, húzta a lócára,
Elszaladt előle a boglyakemence,
Felborult ültében, úgy elgyengült Bence.

(*Arany János : Toldi.*)

Lehet a gondolatokat egymáshoz kapcsolni kötőszók segítségével. — Tűz volt a faluban s mindenünk elégett. (Kapcsoló mond.) — Vagy ellopták, vagy elvesztettem. (Választó mond.) — Lement a nap, de csillagok nem jönnek. (Ellentétes mond.) — Menekülni akart, tehát futni kezdett. (Következtető mond.) — Ne félj tőlem, hiszen nem bántlak. (Magyarázó mond.)

2. Az *alárendelés*ben a mellékmondatokat egy főmondat alá sorozzuk.

A mellékmondat tulajdonképp nem más, mint egy mondatrész kifejezése egész mondatral. Annyiféle mellékmondat van tehát, ahányféle mondatrész van, kivéve az állítmányt, amely maga alkot mondatot. Van e szerint : alanyi, tárgyi, jelzői és határozói mellékmondat. — Segítségemre jött az, aki mindnyájunk fölött öröklik. (Alanyi mellékmond.) — Elmondtam neki, amit az atyám üzent. (Tárgyi mellékmond.) — Ott is arat, ahol nem vetett. (Határozói mellékmond.) — Fölkapta azt a malomkövet, amelyen ült. (Jelzői mellékmond.)

Baj az *aki*, *amely*, *ami* vonatkozó névmás megokolatlan használata és sűrű alkalmazása is. Ahol csak lehet, ott inkább mellérendelt mondatot használjunk s ne alárendelt mondatot. Esetleg bontsuk egyszerű mondatokra a hosszabb mondat részeit. — Atyámmal Bécsbe utaztam, amely város nekem igen tetszett. A nemzet megválasztotta Hunyadi Mátyást, akiből kiváló uralkodó lett. Helyesen : Atyámmal Bécsbe utaztam. A város igen tetszett nekem. A nemzet megválasztotta Hunyadi Mátyást. Kiváló uralkodó lett belőle.

Az alárendelés szorosabban fűzi egymáshoz a gondolatokat, mint a mellérendelés, de azért a magyar gondolkodás és a magyaros mondatművészet mégis jobban szereti a mellérendelést, mint az alárendelést. — Miután Toldi megölte a farkasokat, Nagyfalu felé indult. Ennél magyarabb és könnyedébb : Toldi legyőzte a farkasokat, azután Nagyfalu felé indult...

A körmondat. — Mondanivalónkat vagy *mellérendelő* vagy *alárendelő* szerkesztésben közölhetjük. A mellérendelés jobban kiemeli az egyes gondolatok önállóságát. Az

alárendelés jobban kifejezi a gondolatok egymáshoz tartozását.

Az alárendelés legnagyobb mértékben érvényesül a *körmondatban*. Itt a mellékmondatoknak egész csoportja sorakozik a főmondat köré. Az előszak előkészíti, az utószak pedig kielégíti a gondolat keltette várakozást. Külsőleg e szerkezetet a kettőspont jelzi.

Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival.
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére
És ezerjőfüvet tépni a sebére ;
Jaj! De a forrásnak kiszáradt az ágya,
Az ezerjőfüvet irul sem találja,
Minden ág megtépte, tüske megszaggatta,
Ugy, hogy még aléltabb most az isten-adta :
Ugy bolyonga Miklós. (Arany János : Toldi.)

Rége — a latin példák nyomán — a terjedelmes mondatokat és az alárendelt szerkezetet szerették íróink. Ma már legalább is váltogatni kell a hosszabb mondatokat a rövid, könnyed mondatokkal ; a hosszabb mondatokban pedig sokkal jobb a mellérendelés, mint az alárendelés.

Az elaprózott stílus haszna az, hogy a gondolat egyes mozzanataira figyelmeztet. — Az ember fölserken. Néz. Ásít. Fölteszi a alapját. Szájába illeszti a pipáját. Vén juhász. Ételes fazék hever mellette madzagkantárban. A juhász köszönt. Megállok. (Gárdonyi Géza.)

Most rohannak... pusztító tűz...
A fele már ki van dőlve...
Most elnyeli a füstfelleg...
Meghaltak tán? — Nem! Ott mennek!
Ott hallatszik, hogy : Előre! (Tóth Kálmán : Előre.)

Élénk elbeszélésben, ahol az elbeszélő a történet egyes mozzanatait sorolja föl, de összefűzésükre nincs nyugalma, különösen helyén van az elaprózott stílus. Egyébiránt óvatosan kell élni vele, mert a csupán apró mondatokat használó író modorossá és kiállhatatlanná válik.

A magunk fogalmazványaiban legjobb, ha egy-egy hosszabb mondat után két-három rövid mondatot írunk, azután ismét egy hosszabb mondatot, utána megint rövidebbeket és így tovább.

IV.

A MAGYAR STÍLUS.Hogyan írjunk?

Írta : Kelemen Béla.

Írásunk célja az, hogy általa gondolatainkat és érzelmeinket másokkal közöljük. Ezért úgy kell írunk, hogy azzal, aki dolgozatunkat olvassa, megértessük magunkat. **Stílusunknak tehát minden ízében érthetőnek kell lennie.** Ehhez először is az szükséges, hogy hibátlan magyarsággal írjunk. De ez még nem elég. Az érthetőségnek több más kelléke is van : a világosság, a szabatosság és a rövidség. S magában még az érthetőség sem elégíti ki az olvasót. **Kíváncos, hogy írásunk bizonyos fokig tetszetős is legyen.** Ennek megint külön tényezői vannak : az egyszerűség, a természetesség, az ízlésesség és választékosság, a változatosság és a hangzatosság.

Amint látjuk, sok minden szükséges ahhoz, hogy írásbeli előadásunk teljesen megfeleljen céljának, még akkor is, ha nincs szó magasabbrendű költői alkotásról. Vegyük sorra ezeket a kellékeket.

1. A magyarosság.

A legelső követelmény, igen természetesen az, hogy aki magyarul ír, tudjon jól magyarul és ne vétson nyelvünk szabályai ellen. Hogy miben áll az előadás nyelvbeli helyessége, a nyelvtani kézikönyvek behatóan ismertetik. Itt csupán néhány oly dolgot sorolunk fel, melyre nem lehet elég sokszor és elég nyomatékosan figyelmeztetni a tanuló ifjúságot és a közönséget.

a) Ne használjunk fölösleges idegen szokat, pl.:

Pl. flanc = nagyzás, kérkedés ; gang = folyosó ; kredenc = pohárszék ; tendencia = célzat, irányzat ; gusztu = ízléses, kedves.

b) Óvakodjunk a németességektől, pl.:

ágyat őriz = az ágyat nyomja ;
 behozza a mulasztottakat = pótolja a mulasztást ;
 beképzelt = önhitt, képzelődő ;
 beszünteti a munkát = megszünteti ;
 betartja a hivatalos órákat = megtartja ;

beszédet tartott = beszédet mondott ;

arca nemes gondolkodást árul el = nemes gondolkodásra vall ;

érdekedben fekszik = érdekedben van ;

feladtam a küzdelmet = abbahagytam a küzdelmet ;

fáradtságot vesz magának = nem sajnálja a fáradtságot ;

befolyást, hatást gyakorol = befolyással van, hatást tesz ;

osztom nézetedet = osztom nézetedben ;

az összes hivatalok = valamennyi hivatal ;

kérem öcsémet értesíteni = tessék öcsémet értesíteni ;

eltökéltem külföldre utazni = eltökéltem, hogy külföldre utazom ;

jónak láttuk alapszabályainkat módosítani = jónak láttuk, hogy alapszabályainkat módosítsuk :

légy oly szíves ezt lemásolni = légy szíves. másold le ezt!

Sokszor németesen használják a hozni és jönni igéket, pl. erre : Jöjjön már és hozza a lapot! — ez a felelet : megyek (nem pedig : jövök!), viszem (nem : hozom!)

a bűnös elítéltetett = a bűnöst elítélték

kéretik az ajtót betenni = szíveskedjék az ajtót betenni ;

a baj könnyelműség által okoztatott = a bajt könnyelműség okozta.

A hivatalos nyelvből azonban a szenvedő alakot nem lehet teljesen kiirtani. Semmiesetre se használjuk helyette a németes írva lett, el lesz adva»-féle alakot.

Németes a határozott névelő elhagyása az ilyenekben : «Föllebbező kérelmével elutasítatik. Szerzőnek igaza van... Szónok megemlíti, hogy...»

Az egy határozatlan névelőt ne használjuk így : «ez egy lehetetlen kérdés» (helyesen : ez lehetetlen kérdés).

A magyarban sokszor egyes számot használunk ott, ahol más nyelvek többszel élnek. A magyar ember csak lábat, kezét, szemét, fület ismer (nem lábakat, kezeket stb.) s ha csak az egyikről beszél, ezt félnek mondja : félkezű koldus, fél kesztyű stb. Egyes szám van helyén ezekben is : a hivatalba kutját hozni tilos, kirántották kardjukat), (nem : kardjaikat), a kalauz jeggyel (nem jegyekkel) szolgált stb.

«Úgy a kereskedelem, mint az ipar terén» helyesen így van : mind a kereskedelem, mind az ipar terén, vagy : valamint a kereskedelem, úgy az ipar terén.

2. A világosság.

Világos a stílus, ha az elmondottakat az olvasó minden ízében tisztán megérti :

Ennek első föltétele a világos fölfogás. Akinek fogalmai és gondolatai zavarosak : sohasem beszélhet világosan. — De maga az épkézláb gondolat nem elég. A kifejezéseket is ismernie kell az írónak, melyekbe fogalmait és gondolatait öltöztetheti, hogy mi is úgy fogjuk föl, mint ő. Ezt csak úgy érheti el, ha minden értelmes ember előtt ismeretes szavakkal és kifejezésekkel él s mondatainak szerkesztése is megfelel az általános nyelvhasználatnak.

a) Ne használjunk szükségtelen és kevésbé ismert idegen szókat ;

b) ne használjunk kevésbé ismert tájszókat ;

c) ne éljünk sem elavult, sem merőben új szavakkal.

Leggyakrabban a mondatok ügyetlen szerkesztése teszi kuszáttá, zavarossá a stílust. Azért hát írunk lehetőleg rövid mondatokban s ha összetett mondatokat alkotunk, ne feledjük különösen azt, hogy a magyar nyelv jobban kedveli a mellérendelést, mint az alárendelést, ebben tehát elűt a latin, francia, német stb. nyelvtől.

A rendőrkapitányságnál is feljelentették az esetet, amely rögtön megindította a vizsgálatot.

Helyesen : Följelentették az esetet a rendőrkapitányságnál is, mely rögtön megindította a vizsgálatot.

Nehézkessé, sőt sokszor homályossá válik az összefüggése, ha ugyanahhoz a főmondathoz sok mellékmondat kapcsolódik, pl. :

E vár említésére, melynek megvétele egy hosszú háború legragyogóbb eredménye volt és maga után oly békekötést vont, minélfogva a merész tervű muszka cár csaknem hűbérese lőn Lengyelországnak, ki-derült az ősz uralkodó arca.

Helyesen : E vár említésére ki-derült az uralkodó arca. Eszébe jutott, hogy a vár megvétele egy hosszú háborúnak legragyogóbb eredménye volt és maga után oly békekötést vont, melynek következtében a merész tervű muszka cár csaknem hűbérese lett Lengyelországnak.

Az egymásnak alárendelt mellékmondatok azonkívül, hogy egyhangúak, homályossá is teszik a beszédet :

A költő előtt feltűnik a patak, melyben a boldogtalan király halálát lelte, aki hasztalan könyörgött segítségért, miközben süllyedező lova magával rántotta.

A költő előtt feltűnik a patak, melyben a boldogtalan király halálát lelte. Hasztalan könyörgött segítségért, süllyedező lova magával rántotta.

3. A szabatosság.

A világossággal szorosan összefügg a szabatosság: az írásnak egyik legfőbb erénye.

Vét a szabatosság ellen, aki a gondolatmenetnek valamelyik fontos tagját a tollában felejtí, pl. : «Hogy a spártai nép erkölcsi meg ne romoljanak, Lykurgos vaspénzt veretett». Kihagyta az író a gondolat összekötő láncszemét : a vaspénz lehetlenné tette a vagyonszerzést s így a kapzsiság sem fejlődhetett ki a népben.

Hiba a szabatoság ellen minden lazaság is a mondatszerkesztésben és mondatkapcsolásban. Különösen gyakori az alanytévesztés, pl. :

Petőfi Csapó Etelkát szerette, de
ő korán meghalt.

Petőfi Csapó Etelkát szerette, de
eszményképe korán meghalt.

Hiba az is, ha az író szükségtelenül változtatja az alanyt s ezzel megbontja a mondat egységét.

E törzsek közös hibája az, hogy
nem külső ellenség ellen fordítják
erejüket, hanem örökös pártvillong-
gások emésztik föl ezt.

E törzsek közös hibája az, hogy
nem külső ellenség ellen fordítják
erejüket, hanem pártvillongásokban
fecsérlik el.

Kerülni kell a képzavart is. Ez úgy keletkezik, hogy az író össze nem illő képeket kapcsol egymáshoz, pl. :

«Az idő vasfoga, mely már annyi könnyet felszárított, erre a sebre is tud majd gyógyírt csepegtetni.» «Én pendítettem meg tavaly azt a szikrát, amely az idén oly hatalmas folyammá áradt, hogy terebélyes árnyékában már eddig is sokan sütkéreznek.»

4. A rövidség.

Erről sohasem volna szabad megfeledkeznünk. Általában íróink és szónokaink tanulhatnának az angoloktól, kik szóval is, írásban is, a legnagyobb rövidsége törekcszenek. Kereskedelmi levelezésük mintája a szabatos és velős stílusnak. Legfontosabb politikai kijelentéseik is akárhányszor nem hosszabbak 10—15 sornál. Teljesen igaz Jean Paul német író szava, hogy *a rövidség maga az elmésség*. Tudták ezt már a régiek, kik közt a spártaiak (lakoniabeliek) híresekt voltak epigrammszerűen kiélezett beszédmodjukról, a lakonizmusról. A szállóigék és közmondások nagyrészt rövidségüknek köszönhetik elterjedtségüket. Julius Cæsar sokszor idézett mondása : *Veni, vidi, vici* (jöttem, láttam, győztem) bizonyára fennmarad az idők végeig.

Első föltétele a rövidségnek, hogy csak azt vessük papirosra, ami okvetlen szükséges, nélkülözhetetlen. Mennél kevesebb szóval tudjuk kifejezni mondanivalónkat, annál jobb:

A rövidséget a kifejezésben és mondatban kell keresnünk.

A kifejezés rövidsége hasznára van az előadás egyszerűségének és sokszor magyarosságának is. Két egyértékű kifejezés közül a rövidebb az ajánlatosabb.

befejezést nyer — befejeződik,
 benyomást gyakorol — benyomást tesz,
 elintézést nyert — elintézték,
 érdekében fekszik — érdeke,
 eredményre nem vezet — eredménytelen,
 feltűnést kelt — feltűnik,
 hogy csinálni — csináltat,
 határozatot hoz — azt határozza,
 ismeretséget köt — megismerkedik,
 ítéletet hoz — ítéel,
 javaslatba hoz — javasol,
 kifejezést ad — kifejez,
 következtetést von vmire — következtet vmit,
 lendületet vesz — nekilendül,
 levonásba hoz — levon,
 magyarázatát adja — megmagyarázza,
 meggyőződést szerez — meggyőződik,
 nehézséggel van összekötve — nehézséggel jár,
 távol attól, hogy megnyugodott volna... — nem hogy megnyugo-
 dott volna.
 tekintetét odairányozta — odapillantott,
 teljesedésbe megy — teljesül.

Gyakori vétség a rövidség ellen a szószaporítás, pl. : «Mátyás a törökök készülleteiről, mozgalmairól kedvetlen és aggasztó tudósításokat vön.»

Kiváltképp a mondatok szerkesztésében nyilvánulhat a rövidség. Kívánatos, hogy az író, a kifejezések megválogatásában is, a mondatalkotásban is rövidsége törekedjék, már amennyire tárgyának természete megengedi. Úgy áll a dolog, hogy a rövid mondatnak is, a hosszúnak is megvan a maga jó és rossz oldala. A rövid mondatot könnyebb megérteni, világosabb és elevenebb ; a hosszú több teret enged a gondolat kifejtésének és az előadás hangzatosságát is jobban elősegíti. Viszont az is igaz, hogy a hosszú mondatok fárasztók, nem is természetesek és könnyen okoznak nehézséget, sőt homályt is. Ha meg nagyon is aprózzuk mondanivalónkat, hogy előadásunk szaggatottá, nyugtalaná és modorossá válik.

Lássunk példát mindegyikre.

A hú barát ő, aki nem csal meg bennünket. A makulátlan, aki mellett jobbak leszünk. A gyöngéd. A tiszta. A nagy költőember.

Az elemző stílusnak ez a túlhajtása nagyon is mesterkélt, affektált. De kétségtelen, hogy az apró mondatok, módjával hasz-

nálva, könnyeddé, kellemessé teszik az előadást. Ha kell : hathatósá és erőteljessé is, pl. :

A türelem az erő s a győzelem. A türelmetlenség kimerül magában, mire tette kerülne a sor. Férfiakat kérünk, nem lármát. Eszméket, nem jel-szavakat. Példát, nem szóbeli buzditást. Lelkesedést, nem türelmetlenséget, áldozatot, nem szóvirágokat.

Nézzük most az ellenkezőjét : a terjedelmes mondatot. Sokszor éppen a rövidség keresése ragadja az író hosszú mondatok alkotására, amennyiben mondanivalóját túlságosan összetömöríti. A következő mondatnak :

A hegyoldalon gyümölcsös kertek közt 700 méter magasságban rendetlen összevisszaságban épült Oroszlánkő-Váralja mellett emelkednek a község délnyugoti oldalán állott vár romjai —

az a hibája, hogy sok jelző és határozó van benne összezsúfolva.

A bonyolultabb mondatszerkesztés, különösen a körmondat, nagy óvatosságot kíván az írótól. A körmondatos (periodikus) stílus könnyen fárasztóvá lesz : kíváncsiságunk folytonos föl-ébresztése az előszakkal és kielégítése az utószakkal egyhangúságot okoz s figyelmünket erős próbára teszi. Legszívesebben szónokaink éltek vele. Pázmány Péter, Kölcsey Ferenc, Deák Ferenc, Eötvös József, Kossuth Lajos — sok szép körmondattal gazdagította irodalmunkat, de éppen náluk láthatjuk leginkább ennek a stílusnak hátrányait is. Kétségtelen, hogy az ünnepélyes tárgy és vele együtt az ünnepélyes hangulat inkább megtűri, olykor meg is kívánja a lassú menetű, hosszabbmondatokat, mivel ezek súlyosabbá teszik a beszédet, a hallgató figyelmét egyenletesebben foglalkoztatják és a gondolatok körülményesebb kifejtésére alkalmasabbak. Ma is leginkább szónokaink élnek a körmondatos szerkezettel, de a jelesebbek számot vetnek a magyar nyelv természetével és az ennek jobban megfelelő rövidebb mondatszerkezetet sem mellőzik. Megállapodhatunk abban, hogy legokosabb a bölcs középutat követni : az egyszerű és összetett, rövid és hosszú mondatokkal okszerűen kell bánni, őket tárgyunk és hangulatunk szerint váltakozva kell használni. *HP.*

5. Az egyszerűség.

A cicomátlan, egyenes, világos beszéd egyszerűnek nevezzük. Az egyszerűség egyik legfőbb dísze a jó írásműnek. Hogy egyszerűen írjunk, kerülni kell a beszédbeli cikornyát, a nagyhangú, de semmitmondó szólamokat. A régiebb stílustanítók «ékes

szavai», «válogatott kifejezései» jórészt az egyszerűség és természetesség rovására estek s nincsenek helyükön a rendes előadó stílus keretében. Így pl. : nem volna helyén, ha e helyett : nagy forróság volt . . . ezt mondanók : a perzselő nyári nap lángostorral korbácsolt bennünket.

Petőfi Sándor, az egyszerűség nagy költője írja az *Uti levelek* egyik helyén : «Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem-mindennapi emberek közt is olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenekfölött való szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs. Azzal ne álljanak elő, hogy az ő gondolataik magasabbak, hogysen közönséges nyelven ki lehetne fejezni. Az az egyszerűség, mely vissza tudta adni Shakespeare legnagyobb gondolatait, legragyogóbb költői képeit, legmélyéresebb érzelmeit, bizony akárkiéit is vissza tudja adni.»

Csak a műveltebb ízlésű ember tudja, hogy az egyszerű előadásban rendesen több a művészet és előkelőség, mint a cifrázkodóban és dagályosban. Ha a szép szavak halmozása volna a költészet, akkor Petőfi nem homályosította volna el oly hamar versenytársait.

6. A természetesség.

Az egyszerűséggel rendesen együtt jár a természetesség. Riedl Frigyes, Arany János stílusát méltatva, így jellemzi ennek természetességét : «Stílusa mindig a fölvetett témához idomul, mintegy a dolgok természetes hangját véljük hallani.» Mikszáth Kálmán kiemeli Jókai Mór stílusának bámulatos természetességét, melyet kortársai sokáig nem is tudtak kellőképpen méltányolni : «Olyan-nak látszik amit írt, mintha magától nőtt volna, mert mindig eltalálja a természetes fordulatokat, melyek egymásból látszanak kinőni, mint a fák gallyazata.»

Az ilyen persze ritka adomány, mellyel csak a kiválasztottak dicsekedhetnek. Azt azonban mindenki elsajátíthatja, hogy írásának hangja a természetesség hatását tegye. Csak egyszerűen, szíve-lelke szerint írjon s ügyesen, minden erőszak nélkül kapcsoljon gondolatot gondolathoz. De ez még kisebbik része az előadás természetességének. Igazi mibenlétét könnyebb példákon bemutatni, mint elemezni és megmagyarázni.

Olvassuk csak Gárdonyi Géza *A hópehely*-ről szóló rajzát *Az én falum* c. szép könyvében. Így kezdődik :

A föld az éjjel csonttá fagyott. A nap is, mintha fázott volna, nem mert kibújni a felhők közül ; csak egy tányérforma fehérség mutatta egész nap merre jár.

Reggel nyolc óra felé, mintha egy fehér tollacska szállt volna el az ablak előtt; aztán egy második, harmadik fehér pelyeg, míg végre bő omlásnak indult nagy kavargó pelyhekben a fehér felhők terhe: az első hó

Az ablaknál álltam és pipáztam. A kis kapu meg-megkattant s a folyosón a gyereksizmak sűrűn kopogtak. — Esik a hó! — kiáltozták egymásnak odakünn — kiszakadt a Jézuska dunnája!

A Barcza gyerek ki is nyújtotta a kezét és elfogott egy pelyhet. Be akarta hozni a markában az iskolába.

Hanem itt, hogy engem megláttak, elcsöndesülve ültek a helyükre és csak a piros arcok, piros fülek és egymásra mosolygó szemek mutatták, hogy mindennek lehet örülni, még a hóesésnek is.

Mennyi szív van ebben a néhány egyszerű sorban!

Ellenkezik a természetességgel a keresettség, a finom kifejezések és mesterkélt képek hajhászata, általában a hatásvadászat minden neme.

7. Az ízlésesség és választékosság.

Kettős követelmény, de velejében egy: Minden, ami tollunk alól kikerül, legyen ízléses. Erre szabályt adni nem lehet. A műveltlelkű írónak megsúgja az érzéke, hogy éppen azt a hangot, azt a kifejezést válassza, amely a tárgyhöz és a helyzethez legjobban illik.

Ami ellenkezik az egyszerűséggel és a természetességgel, rendszeren ellenkezik a jóízléssel is. Ilyen a cikornyás, dagályos, keresett beszéd. De sokszor éppen az egyszerűnek és természetesnek hajhászása teszi az előadást ízléstelenné.

Nem az irodalomba valók a köznap kifejezések sem, minőket hírlapjainkban elég gyakran olvashatunk:

dühbe gurul, elhasal, szerencsétlen flótás, pasas, örömet csinált nekem stb.

A tájszókkal, vidékiességekkel is sokszor visszaélnék népies íróink, mikor olyan kifejezéseket használnak, melyeket tájszótár segítsége nélkül alig lehet megérteni. Különösen kezdő írók nagyra vannak vele, ha verseiket, elbeszéléseiket megtömhetik ritkábbnál ritkább tájszókkal. Pedig ez az előadás világosságának is kárára van.

De joggal mondhatjuk ízléstelennek egyes elavult, valamikor finomaknak tartott szavak használatát is. Ilyenek: búvkör (varázskör), delnő (hölgy), hódolatteljes (hódolatos), szívélyes (szíves), újdondász (újdonságíró), virány (virágos mező) stb. A negélyez és szenveleg helyett is természetesebb az idegen affektál.

8. A változatosság.

Ügyelnünk kell a kifejezések változatosságára, azaz, ha ugyanazt a gondolatot, ugyanazt a fogalmat ismételnünk kell, tegyük

ezt mindig más-más szóval. Ebben nyelvünk gazdagsága rokon-értelmű szavakban és szólásokban mindenkor jó segítségünkre van. Szép példa erre Gyulai Pálnak következő mondata :

Ki gondolta volna, hogy a düledező kunyhó méla sápadt gyermekében lángész szunnyadjon? Ki képzelte volna, hogy a bátortalan, hallgatag diák egy új világot nyisson költészetünkben s nyelvünk alig ismert bájait tolmácsolja? Ki jósolta volna meg, hogy a vándorszínész-újonc, aki a színpadon semmi sikert sem tudott kivívni, egykor Shakespeare és Aristophanes remek fordításával ajándékozza meg nemzetét? Ki hitte volna, hogy az iskoláit sem végzett ifjú magányában többet tanuljon, mint amennyit tanárai tudnak? Ki remélte volna, hogy az egyszerű jegyző, egyszerre országos hírre emelkedjék s néhány év múlva Magyarország legkitünőbb emberei között foglaljon helyet? (Arany János emlékezete.)

A szabály maga egyszerű : azt a személyt vagy dolgot, amelyről hosszabb ideig beszélünk, ne ismételjük folyton a nevén, nevezük másképpen vagy írjuk körül. Persze, ez nem mindig könnyű.

Arany János hősét így nevezi : Toldi, Miklós, Toldi Miklós, jó Toldi Miklós, a szörnyű gyermek, a hatalmas gyerek stb.

A mondatok felépítése is egyhangú lehet, de ez még nem oly bántó, mint mikor több egymásra következő mondatnak mindig ugyanaz az állítmánya vagy alanya :

A bajvívás helye a Margitsziget *volt*. Kétfelül a két parton egy-egy zászló *volt* kitűzve, s a nyeléhez csónak *volt* kötve. A partok hosszában tömérdek néző *volt*. A budai oldalon egy nagy térség el *volt* rekesztve korláttal, annak a közepén *volt* felütve a királyi sátor.

Helyesen : A bajvívás helye a Margitsziget volt. Kétfelül a parton egy-egy zászlót tűztek ki, a nyeléhez csónakot kötöttek. A partok hosszában tömérdek néző szorongott. A budai oldalon korláttal elrekesztettek egy nagy térséget, ennek a közepén díszlett a királyi sátor.

A változatosság nemcsak a szók ismétlése által keletkező egyhangúság kikerülését kívánja, hanem megköveteli a hosszabb s rövidebb mondatok kellő váltakozását is. Amint láttuk, sem a pusztán rövid mondatokból, sem a hosszú és körmondatokból álló beszéd nem kellemes. Hogyan tartsunk kellő változatosságot mondatainkban, szabályokból meg nem tanuljuk. Ebben is jó minták olvasása s a gyakorlás a fontos.

9. A hangzatosság

A hangzatosság is szükséges eleme a kellemes előadásnak, bár a prózában nincs az a jelentősége, ami a versben.

A mássalhangzók torlódása («Helyes s szép tett») vagy ugyanazon

magánhangzónak hosszabb sorú ismétlődése («Elengedhetetlen feltétele ennek») sérti fülünket.

Megnyilvánul a jó hangzás a mondatalkotásban, még pedig mind az egyszerű mondat részeinek elrendezésében, mind az összetett mondatok egyes tagjainak összefűzésében.

Az egyszerű mondatnak az alany és az állítmány a gerince s körülötte arányosan kell elhelyeznünk a többi mondatrészeket. A jóhangzás ellen vétünk tehát, ha az egyik főrészt túlságosan elhalmozzuk bővítményekkel, míg a másik csupaszon marad. Ügyeljünk rá, hogy a kettő egyensúlyban legyen.

Különösen fontos az összetett mondatok kerek megszerkesztése, mert főképpen ebből ered stílusunk gördülékenysége, hullámzatossága, dallamossága. Mindebben az író csakis finom érzéke vezetheti, mely megsúgja neki, hogyan helyezze el arányosan a mondatrészeket és hogyan fűzze egymásba magukat a mondatokat.

Jegyzetek. — Kelemen Béla reáliskolai igazgató kiváló útmutatásokat adott az ifjúságnak a magyar fogalmazásban. Itt közölt munkája *Hogyan írjunk* című könyvéből való. A szöveget rövidítésekkel közöltük.

A magyar kereskedelmi stílus.

A kereskedelmi levelezésnek hagyományos stílusa van. Megszokott, mindenütt egyformán használatos kifejezések jellemzik. De ezekben sok az idegenesség. A 18. században a régi magyar kereskedő-rend egészen kihalt és az a balvélemény kapott lábra, hogy a kereskedés nem való a magyar embernek. Idegenek vették kezükbe mind belső, mind pedig külső kereskedelmünket és a könyvvezetés, levelezés olasz vagy német volt. A *Széchenyi* korában megindult magyarosodás is német kifejezések fordításán és a nyelvújítás idegenességein épült. Csak a mult század utolsó negyedében, kereskedelmi iskoláink megszorodása óta kezdi kereskedelmi stílusunk is a magyar szellemet uralni.

Kereskedelmünk nyelvének *magyarossága* nemzeti érdek. Becsületes kötelességünk, hogy erre vigyázzunk. Nem is nagy dolog. A kereskedelmi élet közlései többnyire rövidek és cikornya nélkül valók, egyszerűek; nem is kell hozzájuk nagy szókészlet vagy körmönfont mondatyszerkesztés: könnyű az idegenességeket kerülnünk. A *világosság* és *szabatosság* pedig gyakorlati érdekünk is. Jól vág az angol kereskedő jelszavával, hogy *az idő pénz*.

Stílusunkat fejlesztik olvasmányaink.

Olvassunk minél többet, de válogassuk meg, hogy mit. Az olvasmány műveltségünknek legbővebb forrása ; a család, az iskola és a társadalom, színház, művészet és népszerű előadások művelődésünknek csak az alapját vethetik meg, csak az irányait jelölik ki. Tartalmának nagyobb részét egész életünkben a *könyvek* adják. A kereskedőnek fáradságos napi munkája után kevés ideje marad olvasmányokra ; a napilapok és szakfolyóiratok elolvasása hivatásával jár ; az újságok közleményei azonban többnyire csak tárgyukért érdekesek : stílusuk hevenyészett, pongyola, sokszor magyartalan is. Ezért a kereskedőnek még másnál is gondosabban kell olvasmányait megválogatnia, az újságokat pedig jó nyelvérzékére vigyázva kell olvasnia.

V.

A MAGYAR KÖNYV.

Kéziratos könyvek.

Írni az emberiség már ősidők óta tud. Fölirokatat *kőbe véstek* különböző képekkel, jegyekkel, vagy *fába róttak* vonalakkal. Ez utóbbinak maradványa a pásztorok *rovása*, a *rovás-írás*.

A régi egyiptomiak a papyrus-növény puha beléből készült anyagra írtak. A rómaiak viasztáblákba törrel (stylussal) vésték betűiket. Innen származik a *stílus* szó. A középkorban *pergamentre* írtak. Később *bőrt* is használtak fontosabb, maradandó írások, okiratok kiállításához. (A nemesi okleveleket pl. *kutyabőrnek* hívják ma is.) A papyrus nevéből származik a *papiros* neve.

Az írott pergamentlapokat már a középkorban bőrbe kötötték. Újabban vászonba vagy félvászonba kötik a könyvet.

A régi kéziratos könyveket, különösen azokat, amelyek a középkorból, a könyvnyomtatás előtti időből származnak, kódexeknek nevezik. Az első nyomtatott könyv Gutenberg János bibliája (1451). Gutenberg, aki a könyvnyomtatást föltalálta, német ember volt. Mátyás királyunk húsz évvel később hívta be Magyarországra első könyvnyomtatónkat, Hess Andrást. Nálunk Budán, 1473-ban jelent meg az első nyomtatott könyv, Thuróczi krónikája, de ez latin nyelvű. 1527-ből való az első nyomtatott magyar szöveg, ezt meg Krakkóban nyomták.

Nálunk a kódex-irodalmat a 16. század derekáig szokták számítani.

A legrégebb magyar könyv a *Jókai-kódex*. Szent Ferenc életéből mond el legendákat. 1400 körül írták. Ma a Magyar Nemzeti Múzeumban van.

A papíros gyártása.

A jó papírost len- és kenderrongyokból gyártják. A rongyot mész-tejben főzik, öblítik és foszlatják, amíg péppé válik. Fehérités után földes anyagot (néha fát is), timsót, gyanta-szappant és más pótanyagokat kevernek bele s a pépet szítán folytatják át. A megszilárduló anyagba nyomják bele a vízjeleket. Ezután hengerpárok között tekercekké préselik, szárítják és simítják. Ma írásra és nyomtatásra jóformán csak papírost használnak. Legjobb a famentes papíros.

Íróeszközt a 19. század derekáig a lúdtollból faragtak. Ma már acéltollakkal írunk. A ceruza használata a 16. század óta, mai alakjában a múlt század eleje óta szokásos.

A könyvnyomtatás.

Írta : Frecskay János.

A könyvnyomtató kéziratot sokszorosít. E sokszorosítás műveletei : a betűvésés, a betűöntés, a betűszedés és a nyomtatás.

Az öntött betűk négyoldalú fém pálcikák. Mindegyiken rendszerint egy írásjegy van, még pedig fordított állásban.

A magyar szöveg betűinek neve : antiqua. A német szögletes betű neve : fraktura.

A betűknek nagyságuk szerint különböző nevük van. A leghasználatosabb betűfajok : a petit, borgisz, garmond és ciceró. Ezzel a négy betűvel nyomják a legtöbb könyvet és hírlapot.

A betűöntőből kikerült betűket az erre rendelt betűszekrényekbe rakják be. A betűszekrényben minden egyes betű és írásjel számára külön rekesz van. A szedő ezekből a rekeszekből szedi a szükséges betűket. Főeszköze a szedővas. Ez egy körülbelül 26 cm hosszú és 5 cm széles vasfiókféle.

A szedés művelete ez. A szedő a szedőszekrény elé állva baltenyerébe fogja a szedővasat, még pedig úgy, hogy négy ujja alul marad, a hüvelyk pedig a szedővas felső nyílt részében szabadon mozoghat. Miután a kéziratból néhány szót elolvasott, benyúl jobbkezével a szedőszekrénybe, hogy a megfelelő betűket kiemelje. Ha egy sor kész, akkor arányosítja az egyes szavak közt helyet foglaló üres helyeket. Azután megállapítja a sorközt s rátér a következő sorok szedésére. Ma már géppel is szednek. A gépszedésnél a szedő írógéppel dolgozik.

Természetesen a betűszedésnek nagyon sok fajtája, fogása és részlete van. Maguk a betűszedők is különböző munkakörűek. Legnehezebb a munkája a matematikai képletek szedőinek, a

táblázatok szedőinek és a mesterszedőknek. Mesterszedéssel állítják elő például az árjegyzékeket, körleveleket, meghívókat. Itt a szedő képzeletének is közre kell működnie, hogy a betűnemek helyes megválasztására, a kellő térbeosztásra és egyáltalában az ízléses elrendezésre gondot fordítson.

Mikor a szedés munkája kész, akkor az egyes szövegrészekről kefelevonatot készítenek. Ez abban áll, hogy a festőanyaggal bevont szedésre nyirkos papirost borítanak, kefével végigverik a papirost, úgy, hogy ez a betűre tapad és a festéket magára veszi.

A kefelevonat a kézirattal együtt a korrektor kezébe jut. A korrektor összehasonlítja a kéziratot a nyomtatott szöveggel s kijelöli a hibákat. A javított levonat visszakerül a szedőhöz. Fáradtságos kiigazító munkája után lehúzzák a második levonatot. Ezt küldik el a szerzőnek.

A szerző szintén kijavítja a még megmaradt hibákat, ezek helyesbítése után megindulhat a nyomtatás. A szerző imprimatur-jegyzése a revíziós íveken annyit jelent, hogy beleegyezik a szöveg kinyomásába.

Jegyzetek. — Freckay János miniszteri tisztviselő a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából hálát érdemlő munkásságot végzett azzal, hogy megírta minden mesterség ismertetését s egyúttal összegyűjtötte valamennyi iparág szakkifejezéseit. A német elnevezéseket meg is magyarosította. Ennek a nagy munkájának egyik fejezete a könyvnyomtatásról szóló fejezet. Legfontosabb részeit a fentebbiekben kivonatossan közöltük.

Az író és a kiadó.

A nyomdászat elterjedése egészen új helyzetet teremtett az írók, olvasók és könyvek viszonyában. A 16. századtól kezdve minden országban kifejlődött az irodalmi élet.

Irodalmi életről akkor beszélhetünk, ha az írók szorgalmasan írnak, a közönség szívesen olvassa munkáikat, a kritikusok sokat foglalkoznak az irodalmi alkotásokkal s általában, ha a szerzők és bírálók a társadalom műveltebb részét bele tudják vinni az irodalmi kérdések megvitatásába.

Miért ír az író? Elsősorban azért, mert lelki szükség kényszeríti az írásra. Miért akar a nyilvánosság elé lépni? Mert megvan benne a közlés vágya. Az ilyen íróknál az írói munka nemes tevékenység.

Az író vagy a maga pénzén nyomtatja ki munkáját, vagy kiadót keres, aki gondoskodik a nyomdai költségekről, a kinyomtatott könyv árusításáról s a szerzői tiszteletdíjról. Kiadója azonban csak a nevesebb íróknak van.

A legtöbb író maga fizeti a nyomdát s a könyvkereskedőknek utólagos elszámolásra adja oda munkáját.

A kiadónak az a szerepe, hogy megmentse a szerzőt a nyomdával és a könyvárusokkal való bajlódás gondjaitól. A kiadó írói díjat is fizet a szerzőnek. Ennek fejében a szerző szerződést köt vele, eladja neki kéziratát s a kiadó tetszés-szerinti áron forgalomba hozza a könyvet.

Remekművek gyakran csak kevés példányszámban kelnek el, úgy, hogy pusztán erkölcsi sikerük van, míg silány munkák nem egyszer nagy kiadói sikerrel dicsekedhetnek. Más az igazi irodalmi siker és más a könyv-siker. Egyes írók és élelmes könyvkiadók kitapogatják, hogy mi kell a közönségnek s a szerint adják közre a divatcikket. Csakhogy az ilyen pénzszerző irodalom nem egyéb értéktelen könyviparnál.

Ha az író könyvét sokan vásárolják s tehetségét a tekintélyes kritikusok is elismerik, az ilyen siker ösztönzően hat az íróra. Ha azonban elítélőleg nyilatkoznak munkájáról, ez kedvét szegheti az írónak.

Természetesen nagy baj, ha az író nem az irodalom legnemesebb céljait szolgálja, hanem a népszerűség kedvéért pusztán a közönség kedvét keresi s nem törekszik másra, csak arra, hogy minél több példányban olvassák munkáit. Az ilyen író lehet sokat emlegetett név, de nevét idővel elfeledik s az irodalomtörténet meg sem említi munkásságát.

A könyv.

Ha a művelt ember könyvet vesz kezébe, egészen más-képen nézi azt, mint a tanulatlan olvasó. Mindenekelőtt a következő adatok iránt érdeklődik: 1. a könyv szerzőjének neve; 2. a könyv címe; 3. a könyv megjelenésének helye; 4. a könyv megjelenésének ideje; 5. a könyv alakja; 6. a könyv terjedelme; 7. a mű kiadója; 8. a könyv nyomdája; 9. a könyv ára; 10. a könyv kiállítása.

Erős vonzó ereje a könyvnek: a jó papíros, gondos kézi szedés, a szép kötés s a képek változatos sorozata.

A nyomtatványok beláthatatlan sorában külön helyet foglalnak el az **ősnyomtatványok** (inkunábulumok) azaz az 1500. év előtt megjelent könyvek.

Valamelyik könyv **első kiadása** (editio princeps) a könyvgyűjtők szem-

pontjából többet ér, mint a többi kiadás (bár a tudományos munkákban mindig a legutolsó kiadás a legtöbbet érő).

Amelyik munkából véletlenül csak egyetlen példány maradt fenn : az az **unikum**. (Leginkább 16. és 17. századi könyvek vesztek el, úgy hogy igen sokból csak egy példány maradt fenn.)

Az írók olykor névtelenül adják közre munkáikat, máskor álnevet használnak. Ennek oka vagy az író szerénysége, vagy az, hogy olyan dolgokat ír, ami bajba hozná, ha megtudnák a nevét. Az írói névtelenségek, álnevek, rövidítések és névjelzések gyakran örökre felderíthetetlenek maradnak.

A jó könyv ma minden művelt ember számára nélkülözhetetlen. Kedves könyveink egész életünkön át elkísérnek bennünket. A magyar irodalomnak sok remeke van : ezeket mind el kell olvasnunk. De szívesen olvassuk, mert gyönyörűségünk van bennük. Van közöttük nem egy világraszóló remekmű is.

Érdeklődünk a külföldi könyvek iránt is. Ezeket vagy magyar fordításban olvassuk, vagy eredetiben. Már azért is tanuljunk minél több idegen nyelvet, hogy sokat olvashassunk. Azt tartják, hogy ki hány nyelvet tud, annyi embert ér.

A könyveket a kiadó különböző példányszámban nyomatja. Legalább 1000 példányt szoktak egy könyvből nyomtatni. Iskolakönyvből 3000-et. De vannak könyvek, amelyek sok százezer példányban forognak közkézen.

Könyvekről.

Írta: Rákosi Jenő.

Szeretnék egypár könyvről írni, melyet olvastam. Úgy nyomja ez a vágy a lelkemet, mint valami adósság. Mert nem kölcsönveszi-e az ember azt a kis szellemi tőkét, amivel a magáét megszorítja, ha valamely jó könyvet olvasott? És ha tudást, ismeretet esetleg nem szed is belőle, de egy egészséges, ép könyv olvasásából mindig merít az ember életkedvet, ösztönt, néha éltető vágyat és legalább is egy kis lelki pihenőt, üdülést, fölemelkedést. És mindezért ne tartoznék az írónak semmivel? Azt hiszem, legalább is annyival tartozik, hogy szomszédjai, jóemberei és ismerősei között emlegesse a nevét és munkáját. Én ezt teszem, amikor egy-egy olvasmányomról beszámolok. Nem ámítom magam azzal, hogy holmi pedáns kritikával kioktatom az írókat arra, hogy hogyan kell jó dolgokat írni. Ezt az írónak kell tudnia, nem nekem. Én

beszámolok arról, ha valami tetszett, meg is mondom esetleg, hogy miért tetszett. Ebből annyi haszna lehet az írónak, hogy megismeri a saját tehetségét, megtudja, mi tetszik munkájában másnak. Aztán gondolom, jól is esik neki, ha logikus és értelmes dicséretet olvas magáról, ami mindig fölélnéki az ember életkedvét és munkakedvét. Így gondolom aztán, hogy adósságomat az íróval szemben némileg leróttam.

A viszonynak író és olvasója közt való illetén fölfogása határozza meg, azt hiszem, ízlésemet és fölfogásomat is az irodalmi művek és irányok megítélésében. Az irodalom, művészet, tudomány s minden, ami bele tartozik, az a világnak a szárnya, amelylyel szabadon és merészen repül a tökéletesedésnek mind istenibb szféráiba előre. Hogy ez a repülés, ez az emelkedés mind hatalmasabb és fenségesebb legyen, ahhoz az kell, hogy az irodalom, az emberiség egész szellemi munkája az emberekben az életkedvet, a munkaerőt, az élet szeretetét, a világban való gyönyörködő képességet, a magunkba és embertársainkba való hitet, egy reményekkel teljes világfölfogást és minden serkentő energiát tápláljon és megacélozzon. Az az irodalom, amely lírikus részében örökösen a saját testi és lelki nyomorúságát variálja, az egész világban pedig csak saját szertelen vágyainak s kedvteléseinek elégtelen tárgyat látja és becsmérli: tárgyi részében pedig azzal az ürüggyel, hogy realista vagy verista, az élet piszkos rétegeit használja ki, undokságait, bűneit és erkölcsi betegségeit bújja, mintha erény, szépség, öröm és remény a világon nem is volnának, csak csüggedést, lehangoltságot, kedvtelenséget, undort kelt s így az életkedvet leszereli, éppen az ellenkezőjét munkálja annak, ami voltaképpen nemesebb hivatása volna.

Jegyzetek. — Rákosi Jenőnek ez a fejtegetése tanulságos észrevételeket ad az írók megbírálásáról és az irodalom hivatásáról (1916).

A könyvkereskedelem.

A könyveket a könyvkereskedő hozza forgalomba.

A könyvkereskedés a kereskedelemnek egyik legfontosabb ága. Messze országok kultúráját terjeszti hazájában. Nálunk az első könyvkereskedők németek voltak, akik a magyar írókkal nem sokat törődtek. Csak a mult század

dereka felé magyarosodott el a kereskedelemnek ez a csoportja is.

A könyvkereskedő vagy készpénzért, vagy hitelbe vásárol, vagy bizományi eladásra (megbízásból) vesz át könyveket. A készpénzért vagy hitelbe vett könyvek árából 25—30 % engedményt kap a kiadótól. Ha bizományba veszi át és adja el a könyveket, az eladásért 10—50 % bizományi díj jár neki az eladási árból.

Minden kereskedőnek műveltségre kell törekednie; a könyvkereskedőnek legkivált. Neki is ismerni kell a portékáját, s az ő portékája, árúja a könyv. Aki pedig sok könyvet ismer, sokat olvas, az már a műveltségnek jókora részét megszerezte.

A könyvkereskedelemnek egyik ága az antiquárium: a régi és a használt könyvekkel való kereskedés. Régi kiadások, ritka könyvek, sőt unikumok az antiquáriusnál kerülnek napfényre.

Nagyvásárokon is szoktak könyvet árusítani. (Ponyvát terítettek ki és erre rakodtak, hogy mindenki lássa, mit árusítanak. Ezek a könyvek azonban selejtes értékűek voltak. Róluk nevezzük a kétes becsű, vagy épen hitvány könyveket ponyvairodalomnak. Ma már a ponyvairodalom alkotásait a népnek írott jó könyvekkel próbálják pótolni.

Nagyobb munkák néha füzetekben jelennek meg. Az ilyen füzetárusítást kolportáznak nevezik. A múlt század végén ez világszerte divatos volt. Manapság a nagyobb könyvkereskedők a drágább könyveket vagy sorozatokat inkább havi részletfizetésre árusítják. Könyvügynököket tartanak, akik a vidéket is bejárják és részletfizetésre vásárlókat gyűjtenek.

Kivált ilyen nagyobb munkák és sorozatok vételénél válogassuk meg, hogy mit veszünk. Ha magunk nem ismerjük a szerzőt, vagy munkájáról még nem hallottunk, kérdezzünk meg másokat, vagy olvassunk kritikákat. Általában inkább kereskedőtől vásároljunk, mint ügynöktől, mert a kereskedő szívesen ad a könyv tartalmáról, belső értékéről is megbízható felvilágosítást.

A könyvkereskedelemnek világvásárja is van. Lipcse a világ legnagyobb könyvpiaca: ott tartják, husvét körül a vásárt. Ezen a világ nagy könyvkiadói és könyvkereskedői sereglenek össze és ismerik meg egymás áruját.

Könyvet, de csak jó könyvet vásárolni a művelt emberek kötelessége. Jó magyar könyveket venni hazafias kötelesség, amellyel elsősorban önmagunknak tartozunk:

A mi olvasmányaink.

Évfolyamunk házi olvasmányai.

a) Kötelező olvasmányok :

Arany János, Toldi estéje.

Jókai Mór, Az új földesúr. — Egy magyar nábob. — Sárga rózsza.

Gyulai Pál, Egy régi udvarház utolsó gazdája.

Rákosi Viktor, Elnémult harangok.

Mikszáth Kálmán, A jó palócok. — Tót atyafiak.

Gárdonyi Géza, Az én falum.

b) Ajánlható olvasmányok :

Petőfi Sándor úti levelei.

Herman Ottó, Az északi madárhegyek tájékáról.

Lóczy Lajos, A fölkelő nap országa.

Cholnoky Jenő, A sárkányok hazája.

Pázmány Péter egyházi beszédei.

Salamon Ferenc, A török hódoltság kora.

Acsádi Ignác, Magyarország közgazdasági helyzete a 19. század elején.

Mikes Kelemen, Törökországi levelek.

Gárdonyi Géza, A láthatatlan ember.

Jósika Miklós, Csehek Magyarországon.

Jókai Mór, Erdély aranykora.

Eötvös Károly, Utazás a Balaton körül.

Bársony István, Erdőn-mezőn.

Tömörkény István, Jegenyék alatt.

Molnár Ferenc, A Pál-utcai fiúk.

Toldi estéje.

Írta : **Arany János.**

Kötelező olvasmány.

Toldi, az öreg bajnok, elfeledve él Nagyfaluban hűséges szolgájával, Bencével. A királyi udvar új szokásaiért bátor igazmondássai korholta annak idején Lajos királyt, ezért kegyvesztett lett s elvonult falujába. Elhanyagolt a háza, kertje. Maga is mintha végét érezné, sirt és magának. Eközben követ érkezik s elmondja, hogy egy olasz bajnívó legyőzte Budán a vele mérkőző magyar vitézeket s most a nyert országcímerrel vissza akar térni hazájába. Az öreg Toldi megijedve ugrik ki a hírré a sírgödörből, Budára készül, hogy bosszút álljon az idegen bajnokon. Bence kíséretében barátnak öltözve indul Budára. Budán még mindig az olasz bajnívó a győztes, de mikor megjelenik az ismeretlen barát s megvív a félelmes idegennel, vége az olasz győzhetetlenségének. Az ősz magyar bajnok diadalmasan hagyja el a küzdőteret. A király fényes öltözetű embereket

küld utána, Toldi visszajordul, a nép lelkes örömmel fogadja, vége-hossza nincs az ujjongásnak. Még Bencének is bőven kijut az ünneplésből. Vatoságos diadalmenet az útjuk. De mielőtt Toldi a királyhoz menne, befordul három év óta nem látott budai házikójába, hogy átöltözködve illendően jelenhessék meg a király előtt. Lajos király már nehezen várja. Az előszobában az apródok mulatoznak, hárfáznak, kötődnek. Mikor belép a bajnok, egy pillanatra csend lesz, de azután kitör a jókedv, csúfolódó megjegyzéseket tesznek az öreg Toldirú s rákezdnek egy gúnydalra. Toldi haragra lobbán s úgy üt a mentéje ujjába rejtett buzogánnyal az apródok közé, hogy három szörnyet hal. Beront a királyhoz, kemény hangon megfedi a csúfolódó apródokért s iszonyú haragjában elrohan. A király kiadja a parancsot elfogatására. Toldi hazaérkezik, szólni alig tud, szavait elfojtja az erős indulat. Mire megérkezik a testőrök feje, már haldoklik. A hírre a király is megdöbbenve siet a haldoklóhoz. Toldi még ráismer a királyra, felegyenesedik, minden erejét összeszedve kezét nyújtja neki a kibékülésre s azt köti lelkére, hogy szeresse a magyar népet s ne vetkeztesse ki régi erkölceiből. Ezután meghal. A király vaskoporsóba téteti a testét, nagy pompával elindítja Nagyjalunak, ahol Bence abba a sírba helyezi, melyet gazdája maga ásott magának.

Az új földesúr.

Írta : Jókai Mór.

Kötelező olvasmány.

Az osztrák önkényuralom szomorú éveiben elvonultan él birtokán Garanvölgyi Ádám. Elkeseredett osztrák gyűlöletének köszönheti, hogy földjeinek egy része Ankerschmidt osztrák lovag birtokába jut. Ankerschmidt két leányával, Herminával és Elizzel, beköltözködik új kastélyába. Cselédsége, gazdatisztjei idegenek. Garanvölgyi és hű emberei nem sokat törődnek az új urasággal. A magyar földesúr kasznárja, Kampós uram, hazafiságában egy ál-Petőfit istápol. Ez a csaló a Garanvölgyi-kúriában történt teleplezése után mint lengyel menekült és zongoramester bukkán föl az osztrák úr kastélyában, valójában pedig a hírhedt bécsi kémiroda embere. Aratás idején egy disznólopási ügyből kifolyólag Ankerschmidt minden cselédjét elviszik a nyomozó hatóságok; Garanvölgyi jószívűségből saját embereivel arattatja le az új földesúr termését s így hálára kötelezi Ankerschmidtet. Az egykori osztrák katonatiszt ki akarja szabadítani a magyar úr öccsét és örökösét, Aladárt, a fogságban sínylődő huszártisztet. Közben meggyőződik, hogy az ál-lengyel, kinek Straff a valódi neve, szomszédjára kémkedik. Kiutasítja házából, mert német léte sem tűrheti, hogy egy derék magyar embert följelentésekkel zaklassanak. Elízt azoknak a leveleknek hangja, melyeket a Straff feljelentése nyomán tartott házkutatáskor találtak, annyira meghatja, hogy ő írja meg Aladár érdekében a folyamodványt. Atyja a folyamodványt magával viszi, de megígérteti leányával, hogy még ha kiszabadul is Aladár, sohasem fog vele találkozni. Míg Ankerschmidt távol van, Straff, kijátszva a nevelőnőt és a morva jószágigazgatót, megszökteti Herminát. Ankerschmidtet nagyon bántja Hermina szökése, de Eliz kérésére megbocsát neki, sőt Eliz ügyes rábeszélésére a nagybeteg Herminát, akit ura durván elhagyott, házába visszafogadja. Hermina lelki nyugalma csak akkor állana helyre, ha

Strafftól elválnék, de a gonoszlelkű ember anyagi érdekből addig húzza a válást, míg felesége meghal. Leánya sirhantja most már elválaszthatatlanul a magyar hazához köti Ankerschmidtet. A nagy tiszai áradás közelebb hozza Garanvölgyiékhez is. Kastélya összedől. Eliz, akkor már magyarosan Erzsike, az öreg Garanvölgyinél talál menedéket. Aladár, aki kiszabadulása után ármentesítő mérnök-ként működik, hazajön s találkozik Erzsivel. Megszeretik egymást s az öregek legnagyobb örömeire egymáséi lesznek. Ankerschmidt a magyar föld hatása alatt olyan erős magyarra lesz, hogy az országgyűlési választások alkalmával Garanvölgyi Ádámnak ő a legtüzesebb kortese.

Egy régi udvarház utolsó gazdája.

Írta : Gyulai Pál.

Kötelező olvasmány.

Radnóthy Eleknek, a vendégszerető erdélyi nemes úrnak, híres udvarháza volt a Kis-Küküllő mentén. A tekintélyes öreg földbirtokos és egykori alispán Kolozsvárt majdnem egy esztendeig feküdt betegen, miközben elviharzott az 1848-as forradalom. Hazatérve alig ismer udvarházára. Meghalt felesége is, Géza fia Milánóban fekszik betegen, Erzsike leánya egy ezredesné-rokonuknál van Bécsben. Az oláh hordák rombolásakor összetört nemesi címer családjá pusztulására, a régi magyar világ összeomlására és az osztrák önkényuralom ellenséges indulatára figyelmezteti. Elfásul, nem érez, nem gondol semmit. Méla, álmodozó, ingerlékeny külön lesz. Az új állapotokról nem tud és nem is akar tudni. Lelkileg a régi világban él, becsületes táblabíró, derék magyar nemes. Hogy súlyos anyagi gondjain segítsen, egykori alárendeltjein be akarja hajlani tartozásukat s vissza akarja szerezni ősei vagyonát. Meg is kezdi foglalását, de letartóztatják s csak két havi fogság után bocsátják szabadon sógorasszonyának és leánya német vőlegényének, Kahlenbergnek, közbenjárására. Pöre azonban nem végződik be. Közben megérkezik leánya is sógorasszonyával. Ezeknek idegen ruházata, nyelve, szokásai még jobban kihozzák a sodrából. Folyton pöröl velük, úgyhogy ezek útjuk igazi célját, a Kahlenberggel leendő eljegyzést, elő se merik hozni; mikor erről Radnóthy értesül, leányát végrendeletileg kitagadja vagyonából. Egyetlen örökösévé Géza fiát teszi. Fia halálával súlyos csapás éri, rövidesen meghal ő is. A letartóztatására jövő csendőrök a temetésére érkeznek meg. Leánya Kahlenberg felesége lesz. Ősi háza elpusztul.

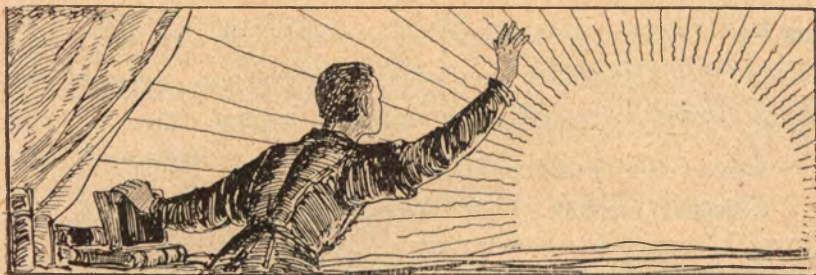
Elnémult harangok.

Írta : Rákosi Viktor.

Kötelező olvasmány.

Simándy Pál Utrechtben végzi teológiai tanulmányait. Ott van vele még két erdélyi magyar ifjú, Bótai Barnabás és Puskás Gábor is. Bótaihoz különösen meleg barátság fűzi, mert Erdélyből mint Bótai húgának, Anikónak vőlegénye jött el. Itt kettős csapás vár reá: hollandus házigazdájuk leánya,

Frederika, aki belészeretett, öngyilkos lesz, mert megtudja róla, hogy vőlegény. A mellbajos Bótai, aki Frederikába volt reménytelenül szerelmes, meghal bánatában. Végül még Erdélyből is rossz hír érkezik. Anikónak gazdag kérője van, aki az egész családnak jobb napokat teremtene ; Anikó nénje kéri, mondjon le e kérő javára a leány kezéről. — E csapásoktól megtört lélekkel tér vissza hazájába Simándy és a legelhagyottabb, legszegényebb parókiát kéri : Magyar-garabót. A községnek alig van száz magyarja, a többi eloláhosodott. Szent céljának tűzi ki, hogy ezt a folyamatot megállítja, híveit megvédi a pópa és az oláh pénz csábításaitól. De ebben a munkájában is katasztrófa éri. Beleszeret a pópa leányába, Floricába. A leány is hajlik hozzá. Simándy azonban mulatni látja egyszer Floricát, látja, hogy ez a leány nem szegény papnénak, hanem fényre, pompára termett. Le kell mondania róla. Floricától egy oláh összeesküvés készülődését tudja meg, ezt még megírja a főispánnak. De mikor látja, hogy a nagy oláh veszedelmet nem veszik komolyan, nem törődnek vele, végképpen kétségbeesik. Elbúcsúzik Floricától és meghúzza — utoljára — a kálvinista templom harangját. Húzza eszevesztetten, kétségbeesetten, amíg össze nem rokkad. A magyar harangok elnémulnak.

Nincs fény világosság nélkül.

Báró Eötvös József.

ELSŐ RÉSZ.

AZ IRODALOM FÖLOSZTÁSA.

Az írók munkáinak összesége: az irodalom. Az irodalmat három nagy csoportra osztjuk: 1. A szépirodalom. 2. A közérdekű irodalom. 3. A tudományos irodalom.

A szépirodalom.

Az írói alkotások közül legközelebb állnak érdeklődésünkhöz a szépirodalom termékei. Egy szép költeményben, regényben vagy színdarabban még a kisebb műveltségű emberek is gyönyörködnek.

A szépirodalmi munkák formája vagy vers, vagy próza. A költők versbe foglalják érzelmeiket és gondolataikat (lírai költészet), tájakat festenek költeményeikben (leíró költészet), történeteket mondanak el versben (elbeszélő költészet), elbeszéléseket szönek prózában (prózai elbeszélés) és színdarabokat írnak versben vagy prózában (dráma).

A közérdekű irodalom.

A közérdekű irodalom művelőjének akként kell írnia, hogy munkájában minden műveltebb olvasó élvezetet talál-

hasson. A szépirodalomhoz legközelebb áll a szónoki irodalom. A költészetben megnyilatkozó érzelem, képzelet és képes beszéd a szónoki irodalomban is megvan.

A közérdekű irodalom fölosztása:

1. **Szónoki munkák.** (Politikai beszédek, egyházi beszédek, törvényszéki beszédek, emlékbeszédek, alkalmi beszédek.)

2. **Vallásos munkák.** (Imádságok, vallásos tanítások, vallásos szemlélődések.)

3. **Elmélkedő és megvitató munkák.** (Életbölcselelő, társadalmi és politikai fejtegetések.)

4. **Élmények és megfigyelések.** (Naplószerű munkák, levelek, útleírások.)

5. **Gyakorlati irányú munkák.** (Mesterségek és ügyességek ismertetései.)

6. **A tudományos irodalom művészi vagy népszerű földolgozású termékei.** (Elsősorban az irodalomtudomány, a művészettudomány a történettudomány és a közgazdaságtudomány közérdekű alkotásai.)

A tudományos irodalom.

A tudományos író szakszerűen foglalkozik valamilyen tudományos kérdéssel. A tudományos irodalomba tartozik mindaz az írói alkotás, amelyet nem sorozhatunk sem a szépirodalomba, sem a közérdekű irodalomba. A tudományos irodalom termékeinek megértéséhez nem elég az általános műveltség. Ide szakszerű iskolázottság szükséges.

A tudományos irodalom fölosztása:

1. **Hittudomány:** teológia.

2. **Bölcselettudomány:** filozófia.

3. **Állami tudományok.** (Politika, statisztika, közgazdaságtan stb.)

4. **Társadalmi tudományok.** (Pedagógia vagy neveléstudomány, szociológia vagy társadalomtudomány, szociálpolitika.)

5. **Jogi tudományok.** (Római jog, egyházjog, magánjog, büntetőjog, kereskedelmi jog stb.)

6. **Történettudomány.**

7. **Művészettudomány.** (Építészet, festészet, szobrászat, zene, színészet és iparművészet elmélete s a művészetek története.)

8. **Irodalomtudomány.** (*Stilisztika* azaz a prózai fogalmazás elmélete, verstan azaz a verselés elmélete, *retorika* azaz a prózai műfajok elmélete, *poétika* azaz a költői műfajok elmélete, *irodalom történet* azaz egyes írók, műfajok, nemzeti irodalmak és világirodalom fejlődésének vizsgálata.)

9. **Nyelvtudomány.** (Hangtan, szótan, alaktan, mondattan, nyelvhasonlítás, nyelvtörténet.)

10. **Matematikai tudományok.**

11. **Mérnöki tudományok.**

12. **Gépészmérnöki tudományok.**

13. **Fizikai tudományok.**

14. **Embertudomány.**

15. **Állattudomány.**

16. **Növénytudomány.**

17. **Ásványtudomány.**

18. **Kémiai tudományok.**

19. **Földtudomány.**

20. **Alkalmazott tudományok.** (Orvosi tudományok, gyógyszerészet, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi tudományok, közlekedés, hadtudomány stb.)

Bizonyos tudományágak olykor két, sőt három tudományág körébe is tartoznak. A lélektannal például a filozófus és az orvos egyaránt foglalkozhatnak; az erkölcostant a hittudomány is magáénak követeli, de a filozófus is a magáénak vallja; a gyógyszerészet egyrészt a kémiai tudományokkal, másrészt az orvosi tudományokkal áll szoros függ össze.

Általában a műfajok elhatárolása és az irodalmi termékek beosztása nem könnyű dolog. A leírás például gyakran közel áll az elbeszéléshez. Az emlékbeszéd legtöbbször nem is szónoki beszéd, hanem irodalmi tanulmány vagy írói életrajz. Némelyik műfaj olykor csak része egy másik műfajnak. A leírás és az elmélkedés például regényben és tanulmányban egyaránt szerepelhet. A tárgy és forma egybevetése mindazonáltal elég jól eligazít bennünket a prózai munkák osztályozásában.

Az irodalom felosztásának áttekintése.

I. Szépirodalom.

1. Lírai költemények.
2. Leíró költemények.
3. Elbeszélő költemények.
4. Prózai elbeszélések.
5. Drámai munkák.

II. Közérdekű irodalom.

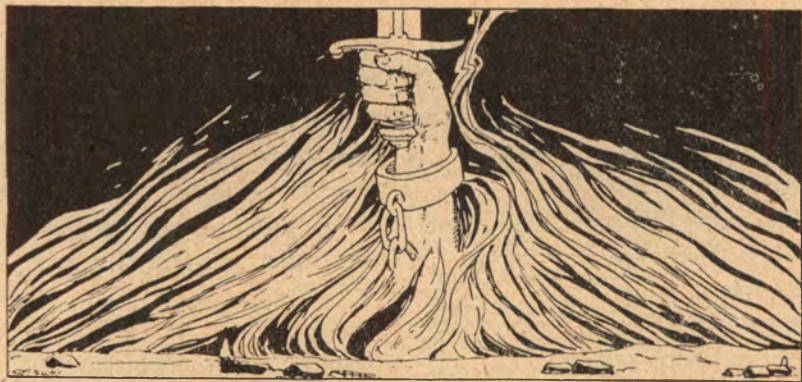
1. Szónoki munkák.
2. Vallásos munkák.
3. Elmélkedő és megvitató munkák.
4. Élmények és megfigyelések.
5. Gyakorlati irányú munkák.

6. Művészi vagy népszerű földolgozású tudományos munkák.

III. Tudományos irodalom.

1. Hittudomány.
2. Bölcslelettudomány.
3. Állami tudományok.
4. Társadalmi tudományok.
5. Jogi tudományok.
6. Történettudomány.
7. Irodalomtudomány.
8. Művészettudomány.

9. Nyelvtudomány.
 10. Matematikai tudományok.
 11. Kulturmérnöki tudományok.
 12. Gépészmérnöki tudományok.
 13. Fizikai tudományok.
 14. Embertudomány
 15. Állattudomány.
 16. Növénytudomány.
 17. Ásványtudomány.
 18. Kémiai tudományok.
 19. Földtudomány.
 20. Alkalmazott tudományok.
-

Nagy magyar télben picike tüzek,
Lángotokban bízom...

Végvári.

MÁSODIK RÉSZ.

SZÉPIRODALMI MUNKÁK.

A szépirodalmi munkákban az értékes tartalom költői formában jelenik meg. Az igazi szépírók érzésvilágában és képzeletében gyönyörűségünket leljük.

Rákóczi-nóta.

Jaj, régi szép magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szagat és tép!
Mire jutott állapotod —
Romlandó cserép,
Mint egy ékes, eleven kép
Voltál olyan szép,
Magyar nép!
De a sasnak körme között
Fonnyadsz, mint a lép,
Szegény magyar nép!
Mikor léssz már ép?
Megromlottál, mint cserép, —
Jaj hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép!

Jaj, Rákóczi, Bercsényi,
Vitéz magyarok vezéri,
Bezerédi!
Hová lettek magyar népnek
Élő tüköri,
Nemzetünknek hírszerzői,
Fényes csillagi,
Ocskai?!...
Az ellenség mindenfelől
Őket emészti,
Űzi, kergeti,
Búval epeszti, —
Közénkbe sem ereszti;
Jaj hát szegény nemzetünket
Miképen veszti!

Jaj, országunk — jószágunk,
 De főképen hát minmagunk
 Mint nyomorkodunk ;
 Az idegen nemzetségnek
 Rabjai vagyunk.
 Jaj, naponként mind elfogyunk.
 Jót ne is várjunk.
 S kívánjunk ;
 Mert kegyetlen — embertelen
 Nemzet van rajtunk.
 Jaj, meg kell halnunk !
 Meg nem maradunk,
 Nagy ellenség közt vagyunk . . .
 Bizony méltán ezek miatt
 Kesergünk, sírunk.

Országunknak, magunknak,
 Jaj minden maradékunknak !
 Jaj mindazoknak,
 Kik e földön nagy ínségben
 Így nyomorkodnak.
 Özvegyek panaszkodnak,
 Árvák zokognak,
 S magoknak
 Siralommal ártatlanok
 Halált okoznak.
 Csak siránkoznak
 És fohászkodnak ;
 Bánatink nem apadnak :
 Mert hazánkbul az ínségek
 El nem távoznak.

Rajtunk tenger — a fegyver :
 Mert a német köztünk hever.
 És igen ver :
 Mutogatja magát, mint egy
 Kényes gavallér,
 Nemzetünket kinzó pallér,
 Nem szán, mint hóhér :
 Akit ér :
 Addig vér —
 Miglen neki mindent nem ígér !
 Látod, mely kövér,
 Bőrében sem fér, —
 Mégis csak mind többet kér !
 Alig vagyon országunkban
 Miatta kenyér.

Nézz reánk, Úr ! a mennyből ! . . .
 Ments meg kérünk, minket ily
 Ellenségtül ! [csúf
 Ki a híres magyaroknak
 Véréből épül.
 Ne hagyd ily dühös ínségtül —
 Rút ellenségtül —
 Némettül
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az irigyeiktül.
 Ily dölyfös néptül
 Kinzó eszköztül,
 Megfosztani nevétül —
 Mindenkoron győzedelmes
 Dicsőségétül !

Jegyzetek. — A *Rákóczi-nóta* a kurucvilág költészetének, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának egyik legszebb, legbánatosabb emléke. 1708 körül keletkezett. Ezt fűjták a híres tárogatókon, énekelték utóbb a bujdosók. A szomorú magyar sorsnak egyik szívettépő panasza. Szerzőjét nem ismerjük.

Versformája éneklésre nagyon alkalmas. Dallama is megvan. Sorainak változatos ritmusa híven alkalmazkodik hangulatának változataihoz.

Himnusz.

Írta : Kölcsey Ferenc.

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel ;
Balsors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A multat s jövőndőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Értünk Kúnság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben
S elsujtád villámidat
Dörgő fellegekben :
Most rabló mongol nyilat
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Hányszor zengett ajkain
Ozmán vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt ten fiad,
Szép hazám, kebledre
S lettél magzatod miatt,
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött s felé
Kard nyúlt barlangjában ;
Szertenézett s nem lelé
Honját a hazában.
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál
S lángtenger fölötte.

Vár állott : most kőhalom ;
Kedv s öröm röpkedtek :
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virúl
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye húll
Árvánk hő szeméből!

Szánd meg, Isten, a magyart,
Kit vészek hányának :
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Balsors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhődte már e nép
A multat s jövőndőt.

Jegyzetek. — Kölcsey Ferenc (1790—1838), a magyar hazafias lírának és szónoki prózának kitűnő művelője, tiszántúli földbirtokos volt. Himnuszát 1823-ban írta. — Alapgondolata, hogy Isten a magyarságot bűneiért sújtotta évszázados átokkal, de népünk már a jövőt is megbűnhődte. A multak nagy szenvedéseiből és nagyságának képeiből merítünk reményt és bizodalmat vígabb esztendőkhöz.

Zenéjét *Erkel Ferenc* szerezte.

Szózat.

Írta : Vörösmarty Mihály.

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, ó magyar ;
Bölesőd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely ;
Áldjon vagy verjen sors keze :
Itt élned, halnod kell.

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt ;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Itt küzdtenek honért a hős
Árpádnak hadai ;
Itt törtek össze rabigát
Hunyádnak karjai.

Szabadság! Itten hordozák
Véres zászlóidat
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok vizsály után,
Megfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált :
«Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!»

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért
S keservben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Még jőni kell, még jőni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százvezrek ajakán.

Vagy jőni fog, ha jőni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

S a sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül
S az ember millióinak
Szemében gyászkönnny ül.

Légy híve rendületlenül
 Hazádnak, ó magyar :
 Ez éltetőd s ha elbukál,
 Hantjával ez takar.

A nagy világon e kívül
 Nincsen számodra hely ;
 Áldjon vagy verjen sors keze :
 Itt élned, halnod kell.

Jegyzetek. — *Vörösmarty Mihály* (1800—1855) nemzetünk egyik legnagyobb költője volt. Írt nagyobb terjedelmű elbeszélő költeményeket (Zalán futása, Két szomszédvár), jeles drámákkal látta el a magyar színpadot, de legmaradandóbb alkotásai kisebb lírai és elbeszélő versei.

Szózata (1836), miként Kölcsey *Himnusa*, a magyarnak nemzeti imádsága. A magyar észben, erőben és akaratban való bizodalmat és a hazához való rendületlen hűséget hirdeti. Azt mondja, hogy a balszerencsétől és viszályoktól üldözött nemzet nem tört meg, hanem épen a szenvedés jogán kér Európa népeitől vagy egy jobb kort — vagy nagyszerű halált. Zenéjét *Egressy Béni* szerezte.

Szép Ilonka.

Írta: Vörösmarty Mihály.

I.

A vadász ül hosszú, méla lesben,
 Vár felajzott nyílra gyors vadat,
 S mind fölebb és mindíg fényesebben
 A serény nap dél felé mutat ;
 Hasztalan vár ; Vértess belsejében
 Nyugszik a vad hűs forrás tövében.

A vadász még lesben ül sokáig,
 Alkonyattól vár szerencsejelt :
 Vár feszülten a nap áldoztáig,
 S ím a várt szerencse megjelent :
 Ah, de nem vad, könnyű kis pillangó!
 S szép sugár lány, röpteként csapongó.

«Tarka lepke, szép arany pillangó!
 Lepj meg engem, szállj rám kis madár ;
 Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
 Ahol a nap nyugodóba jár.»
 Szól s iramlík, s mint az őz futása,
 Könnyű s játszi a lány illanása.

«Istenemre!» szóla felszökelve
 A vadász: «ez már királyi vad!»
 És legottan, minden mást feledve,
 Hévvél a lány nyomdokán halad,
 Ő a lányért, lány a pillangóért,
 Versenyeznek tündér kedvtelésért.

«Mégvagy!» így szól a leány örömmel,
 Elfogván a szállongó lepét;
 «Mégvagy!» így szól a vadász, gyönyörrel
 A leányra nyújtva jobbkezét;
 S rezzent kézből kis pillangó elszáll;
 A leány rab szép szem sugaránál.

II.

Áll-e még az ősz Peterdi háza,
 Él-e még a régi harc fia?
 Áll a ház még, bár fogy gazdasága
 S telt pohárnál ül az ősz maga.
 A sugár lány körben és a vendég;
 Lángszemében csábító varázs ég.

S Hunyadiért, a kidőlt dicsőért,
 A kupák már felvillantanak,
 Ősz vezére s a hon nagy nevéért
 A vén bajnok könnyei hulltanak!
 Most könnyűi; vére hajdanában,
 Bőven omlott Nándor ostromában!

«Hunyt vezérem ifjú szép sugára»,
 Szól az ősz most, «éljen a király!»
 A vadásznak vér tolul arcára,
 S még kupája illetetlen áll.
 «Illetetlen mért hagyod kupádat?
 Fogd fel gyermek és kövesd apádat.»

«Mert apád én kétszer is lehetnék,
 És ha ittam, az nincs cenkekért;

Talpig ember, akit én említék,
Nem gyaláz meg ő oly hősi vért!
S illetődve s méltóság szemében,
Kél az ifjú, tölt pohár kezében.

«Éljen hát a hős vezér magzatja,
Addig éljen, míg a honnak él!
De szakadjon élte pillanatja,
Melyben attól elpártolni kél:
Egy király se inkább, mint hitetlen,
Nyűg a népen a rossz s tehetetlen!»

S mind zajosban, mind hevesebben,
Víg beszédben a gyors óra ment.
A leányka híven és hívebben
Bámulá a lelkes idegent.
«Vaj ki ő, és merre van hazája?»
Gondolá, de nem mondotta szája.

«Téged is, te erdők szép virága,
Üdvözölve tisztel e pohár!
Hozzon Isten egykor fel Budába:
Ősz apáddal a vadász elvár;
Fenn lakozva a magas Budában,
Leltek engem Mátyás udvarában.»

Szól s búcsúzik a vadász, rivallva
Inti őt a kúrthang, menni kell.
Semmi szóra, semmi biztatásra
Nem maradhat vendéglőivel.
«Emlékezzél visszatérni hozzánk,
Jó vadász, ha meg nem látogatnánk.»

Mond szerényen szép Ilonka, állván
A kis csarnok végső lépcsőjén,
S homlokán az ifjú megcsókolván,
Útnak indul a hold éjjelén.
S csendes a ház, ah, de nincs nyugalma:
Fölveré azt szerelem hatalma.

III.

Föl Peterdi s bájos unokája
 Látogatni mentenek Budát ;
 Minden lépten nő az agg csodája,
 Mert sok újat meglepetve lát.
 A leányka titkon, édes óra
 Jövetén vár szép találkozóra.

S van tolongás s új öröm Budában :
 Győzelemből várják a királyt,
 Aki Bécset vívó haragjában
 Vérbosszút a rossz szomszédon állt.
 Vágyva néz sok hű szem ellenébe :
 Nem vidul még szép Ilonka képe.

«Hol van ő, a nyájas ösmeretlen?
 Mily szerencse fordult életén?
 Honn-e, vagy tán messzeköltözötte
 Jár az őzek hűvös rejtekén?»
 Kérdi titkon aggó gondolattal,
 S arca majd ég, majd színében elhal.

S felrobognak hadvész ülte képpel
 Ujlaki s a megbékélt Garák.
 S a király jó fölség érzetével
 Környékeztén őt a hős apák.
 Ősz Peterdi ösmer vendégére,
 A király az : «Áldás életére!»

«Fény nevére, áldás életére!»
 Fenn kiáltja minden hű ajak,
 Százszorozva visszazeng nevére
 A hegy és völgy és a zárt falak ;
 Halványabban hófehér szobornál
 Szép Ilonka némán és merőn áll.

«A vadászhoz Mátyás udvarában,
 Szép leánykám elmenjünk-e hát?

Jobb nekünk a Vértess vadonában,
 Kis tanyánk ott nyugalmat ad.»
 Szól az ősz, jól sejtő fájdalommal,
 S a bús pár megy gondsújtotta nyommal.

És ha láttál szépen nőtt virágot
 Elhajolni belső baj miatt,
 Úgy hajolt el, félvén a világot,
 Szép Ilonka titkos bú alatt.
 Társasága lángzó érzemények.
 Kínos emlék és kihalt remények.

A rövid, de gyötrő élet elfolyt,
 Szép Ilonka hervad sír felé,
 Hervadása liliomhullás volt :
 Ártatlanság képe s bánaté.
 A király jön, s áll a puszta házban :
 Ők nyugosznak örökös hazában.

Jegyzetek. — A *Szép Ilonka* a legszebb magyar költemények egyike. Egyik hőse legnagyobb uralkodónk, Mátyás király. A néphagyomány szerint álruhában gyakran vadászatott ; ilyenkor ismerte meg népe bajait, panaszait, de alattvalóinak hűségét, szeretetét is. Az ősz Peterdi alakjában is Mátyás egyik becsületes, ragaszkodó hívét rajzolja Vörösmarty. Az események központjában azonban a szép Ilonka van, a lemondó szerelmében elhervadó leány, a magyar költészetnek egyik legbájosabb leányalakja.

Nemzeti dal.

Írta : Petőfi Sándor.

Talpra magyar, hí a haza!
 Itt az idő, most vagy soha!
 Rabok legyünk, vagy szabadok?
 Ez a kérdés, válasszatok! —
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

Rabok voltunk mostanáig,
 Kárhozottak ősapáink,
 Kik szabadon éltek-haltak,
 Szolgaföldben nem nyughatnak.
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

Sehonnai bitang ember,
 Ki most, ha kell, halni nem mer,
 Kinek drágább rongy élete,
 Mint a haza becsülete.
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

Fényesebb a láncnál a kard,
 Jobban ékesíti a kart
 És mi mégis láncot hordtunk
 Ide veled régi kardunk!
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

A magyar név megint szép lesz,
 Méltó régi nagy híréhez ;
 Mit rákentek a századok,
 Lemossuk a gyalázatot.
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

Hol sírjaink domborulnak,
 Unokáink leborulnak
 És áldó imádság mellett
 Mondják el szent neveinket.
 A magyarok Istenére
 Esküszünk,
 Esküszünk, hogy rabok tovább
 Nem leszünk!

Jegyzetek. — Ez a költemény az 1848-iki ú. n. márciusi napoknak legszebb költői emléke. Az egész ország felelős kormány felállítását követelte, de a főrendiház húzta-halasztotta a törvények tárgyalását. 13-án írta Petőfi a *Talpra magyart*, 14-én az ifjuság 12 pontba foglalta a nemzet követeléseit. Március 15-én kitört a forradalom. Eladdig minden kéziratot — mielőtt kinyomatták — cenzurára (ellenőrzésre) kellett benyújtani. A *Nemzeti dal* kéziratát és a híres 12 pontot (*Mit kíván a magyar nemzet?*) az ifjak cenzura nélkül, maguk nyomták ki a Heckenast-féle nyomdában és a *Nemzeti dal* első példányát Petőfi elküldte legjobb barátjának, Arany Jánosnak. Azt írta rá: *A magyar szabadság első lélekzete*. Petőfi maga azon a napon négyszer szavalta el versét az ujjongó népnek. Este a Nemzeti Színházban is ennek a versnek az elszavalásával nyitották meg az előadást és a költemény a szabadságharc legnépszerűbb költeménye lett.

A *Nemzeti dal* tehát már keletkezésekor összeforrt március 15-ének emlékezetével. Azóta is egyik legtöbbet szavalt versünk és legalább is minden év március 15-én elszavaljuk.

A hazáról.

Írta : Petőfi Sándor.

Lement a nap. De csillagok
 Nem jöttenek. Sötét az ég,
 Közel s távolban semmi fény nincs,
 Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.

Szép csillag a honszeretet,
 Gyönyörűségesen ragyog.
 Szegény hazám, szegény hazám te,
 Neked kevés van ilyen csillagod.

Mécsemnek lángja mint lobog!
 Mitől lobog? Mi lengeti?
 Éjfélutott. Ti lengtek itten
 Mécsem körül, ti, népem ősei!

Mintha nap volna mindenik,
 Oly tündöklők e szellemek,
 Tündöklők, mert hisz' a dicsőség
 Sugármezébe öltözködtenek.

Ne nézz ősidre, ó magyar,
 Ki most sötétségben vagy itt!
 Ne nézz ősidre, e napokra...
 Szemeid gyöngék... a napfény megvakít.

Hazám dicső nagy ősei,
 Ti földetrázó viharok!
 Ti egykoron a porba omlott
 Európa homlokán tomboltatok.

Ó, nagy volt hajdan a magyar,
 Nagy volt hatalma, birtoka;
 Magyar tenger vizében húnyt el
 Észak, kelet s dél hullócsillaga.

Csakhogyan rég volt, midőn magyar
 Fejekre termett a babér;
 A képzelet sebes szárnyú sas,
 Elfárad mégis, mire oda ér.

Oly rég elhervadt a babér
 A magyaroknak homlokán,
 Hazám, oly rég voltál te nagy, hogy
 Nagyságod híre csak mese talán.

Már rég nem sírtam s íme most
 Pillámon egy könny rengedez.
 Magyar nép, vajjon hajnalodnak
 Vagy alkonyodnak harmatcseppje ez?

Magyar dicsőség, mi valál?
 Hullócsillag, mely tündökölt,
 Aztán lehullott a magasból
 És mindörökre elnyelé a föld?

Vagy üstökös vagy ó magyar
 Dicsőség, mely jött s távozik,
 Hogy századok multával újra
 Lássák fényét a népek s retteggjék?

Jegyzetek. Miként Vörösmarty a *Zalán futása*-ban, Petőfi ebben a költeményében emlegeti először a mult nagyságával szemben a jelen hanyatlását. De él benne a reménység, hogy a magyar dicsőség újra föl fog ragyogni.

Magyar vagyok.

Írta : Petőfi Sándor.

Magyar vagyok. Legszebb ország hazám
 Az öt világrész nagy területén.
 Egy kis világ maga. Nincs annyi szám
 Ahány a szépség gazdag kebelén.
 Van rajta bérc, amely tekintetet vét
 A Kaspi-tenger habjain is túl,
 És rónasága, mintha a föld végét
 Keresné, olyan messze, messze nyúl.

Magyar vagyok. Természetem komoly,
 Mint hegedűink első hangjai;
 Ajkamra fel-felröppen a mosoly,
 De nevetésem ritkán hallani.
 Ha az öröm legjobban festi képem:
 Magas kedvemben sírva fakadok;
 De arcom víg a bánat idejében,
 Mert nem akarom, hogy sajnáljatok.

Magyar vagyok. Büszkén tekintek át
 A multnak tengerén, ahol szemem
 Egekbe nyúló kősziklákat lát,
 Nagy tetteidet, bajnok nemzetem.
 Európa színpadán mi is játszottunk
 S mienk nem volt a legkisebb szerep,
 Úgy rettegé a föld kirántott kardunk,
 Mint a villámot éjjel a gyerek.

Magyar vagyok. Mi mostan a magyar?
 Holt dicsőség halvány kísértete;
 Föl-föltünik s lebúvik nagy hamar
 — Ha vert az óra — odva mélyibe.
 Hogy hallgatunk! A második szomszédig
 Alig hogy küldjük életünk neszt
 S saját testvérink, kik reánk készítik
 A gyász s gyalázat fekete mezét.

Magyar vagyok. S arcom szégyenben ég,
 Szégyenlenem kell, hogy magyar vagyok!
 Itt minálunk nem is hajnallik még,
 Holott máshol már a nap úgy ragyog.
 De semmi kincsért s hírért a világon
 El nem hagynám én szülőföldemet,
 Mert szeretem, hőn szeretem, imádom
 Gyalázatában is nemzetemet!

Jegyzetek. — A költemény strófáit nemzeti büszkeség és hazafiúi fájdalom hevítik át. — Vonatkozásai ma is aktuálisak.

A Tisza.

Írta : Petőfi Sándor.

Nyári napnak alkonyúlatánál
 Megállék a kanyargó Tiszánál,
 Ott, hol a kis Túr siet beléje,
 Mint a gyermek anyja kebelére.

A folyó oly simán, oly szelíden
 Ballagott le parttalan medrében,

Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotolják hajjai fodrába'.

Síma tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) táncot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Ahol álltam, sárga fövény-szőnyeg
Volt terítve s tartott a mezőnek,
Melyen a levágott sarju-rendek,
Mint a könyvben a sorok, heverték.

Túl a réten, néma méltóságban,
Magas erdő; benne már homály van,
De az alkony üszköt vet fejére,
S olyan, mintha égne s folyna vére.

Másfelől, a Tisza túlsó partján
Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán,
Köztük egy csak a nyílás, azon át
Látni távol kis falucska tornyát.

Boldog órák szép emlékeképen
Rózsafelhők úsztak át az égen.
Legmesszebből rám merengve néztek
Ködön át a mármárosi bércek.

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha fütyöntett be;
Nagy távolban a malom zúgása
Csak olyan volt, mint szúnyog dongása.

Túlhan, vélem átellenben épen,
Pórmenyecske jött. Korsó kezében.
Korsaját míg teli merítette,
Rám nézett át; aztán ment sietve.

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
Mintha gyökeret vert volna lábam.

Lelkem édes, mély mámorba szédült
A természet örök szépségétül.

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! Mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz.—

Késő éjjel értem a tanyára
Friss gyümölcsből készült vacsorára,
Társaimmal hosszan beszélgettünk,
Lobogott a rőzse-láng mellettünk.

Többek között szoltam én hozzájuk :
«Szegény Tisza! miért is bántjátok?
Annyi rosszat kiabáltok róla,
S ő a föld legjámborabb folyója.»

Pár nap mulva fél szendergésemből
Félrevert harang zúgása vert föl.
«Jön az árvíz, jön az árvíz!» hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték.

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Jegyzetek. — Olvasmányunk Petőfi egyik legszebb *leíró költeménye*. A költő 1846-ban Nagyáron járt, ahol a kis Túr a Tiszába ömlik, a természet ott szerzett emlékéből írja le. A *leírás hű a valósághoz*: az előtte föltároló képet úgy rajzolja meg, hogy a folyó mindkét partjától az égboltozatig minden részletét elevenen látjuk, pontosan le is rajzolhatjuk. (Pl. még arra is, mint egy festőművész, ügyel, hogy egyik parton messze az erdő mögött megy le a nap — az erdőnek «az alkony üszköt vet fejére» — szemben rózsaszínűek a felhők.) A stílus megegyezik a költemény hangulatával. A leírás elején a *csöndet* érzékelteti; ünnepélyes méltóság uralkodik a versen is; a folyó símán és szeliden folyik, nem akarja, hogy habjaiban a napsugár megbotolják. A madárfütty, a malom messziről hallatszó zúgása — a hang — a pörmenyecské megjelenése — a mozgás — kissé élénkebbé teszi a képet, amelyen már feszültebb a hangulat. A költemény második részében gyors ütemben mozgékonyabb lesz az előadás (a vacsora, a beszélgetés említése

is azzá teszi) és a végén kitörő erővel szólal meg a költő. Hatását az ellentét is növeli: «a föld legjámborabb folyója» áttöri a gátat és olyan, mintha a világot akarná elnyelni.

A *Tisza* a természetet írja le és annak hatását a költő lelkére. Vázlata :
 1. Alkonyat a Túr torkolatánál. 2. A víz leírása. 3. A part, ahol a költő áll.
 4. A túlsó part képe. 5. Hang, mozgás. 6. A természet dicsőítése. 7. Beszélgetés a Tiszáról. 8. Az áradó Tisza képe.

Az Alföld.

Írta : Petőfi Sándor.

Mit nekem te zordon Kárpátoknak
 Fenyvesekkel vadregényes tája!
 Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
 S képzetem hegy-völgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin
 Ott vagyok honn, ott az én világom :
 Börtönéből szabadult sas lelkem,
 Ha a rónák végtelenjét látom.

Felröpülök ekkor gondolatban
 Túl a földön felhők közelébe,
 S mosolyogva néz rám a Dunától
 A Tiszáig nyúló róna képe.

Délibábos ég alatt kolompol
 Kis-Kúnságnak száz kövér gulyája ;
 Deleléskor hosszú gémű kútnál
 Széles vályú kettős ága várja.

Méneseznek nyargaló futása
 Zúg a szélben, körmeik dobognak,
 S a csikósok kurjantása hallik
 S pattogása hangos ostoroknak.

A tanyáknál szellők lágy ölében
 Ringatózik a kalászos búza,
 S a smaragdnak eleven színével
 A környéket vígan koszorúzza.

Ide járnak szomszéd nádasokból
A vadlúdak esti szürkületben,
És ijedve kelnek légi útra,
Hogyha a nád a szélről meglebben.

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményű csárda ;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárra.

A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban :
Odafészkel a visító vércse,
Gyermekektől nem háborgatottan.

Ott tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárlenyernek ;
Hús tövéhez déli nap hevében
Megpihenni tarka gyíkok térnek.

Messze hol az ég a földet éri
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz s megettök, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya.

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsőm, itt születtem.
Itt boruljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sír is fölöttem.

Jegyzetek. — Petőfi a természet végtelenségét és a szabadság képét látja az alföldben, szereti, mert szülőföldje, gyermekkori emlékeinek helye. *Az alföld* című költeménye is leírás, Petőfi első művészibb leíró költeményei közül való.

Vázlata művészi, kerek. *Bevezetés* 1—3. strófa az érdeklődés fölkeltése. Egy költői lendületű képpel (a rónák végtelenjének láttára lelke börtönéből szabadult sas lesz) kiválasztja a nézőpontot, ahonnan az Alföldet leírja : a felhők közelébe száll. *Tárgyalás* : 4—11. strófa. Teljes, kerek és befejezett leírása a magasból elébetáruuló képnek : délibábos ég, gulya, gémeskút, nyargaló ménesek, kurjantó csikósok, tanya, búzatáblák, nádas, csárda, nyárfaerdő, árvalányhaj, szamárlenyer, messze kék gyümölcsfák, egy-egy

közbeeső templomtorony. *Befejezés* : 12. strófa. A költő érzelmi kapcsolatai az Alfölddel.

A *Tiszában* is *egy* pontról tekintí át a vidéket (onnan, ahol a Túr beleömlí) és ott is a láthatárig menő részelő és befejezett képét rajzolja a tájnak. Az *Alföldben* a leginkább szemébe ötlő képtől, a gulyáktól halad a látóhatár, a végtelenség felé.

A puszta télen.

Írta : Petöfi Sándor.

Hejh, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az ősz olyan gondatlan rossz gazda :
Amit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez nagy könnyelműen mind elfecséreli,
A sok kincsnek a tél csak hűlt helyét leli.

Nincs ott künn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztorlegény kesergő sípjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül!

Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,
Alant repül a nap, mint a fáradt madár,
Vagy hogy rövidlátó
Már öreg korától,
S le kell hajolnia, hogy valamit lásson ;
Így sem igen sokat lát a pusztaságon.

Üres most a halászkunyhó és a csőszház ;
Csöndesek a tanyák, a jószág benn szénáz ;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé . . .
Egy-egy bozontos, bús tinó el-elbödül,
Jobb szeretne inni künn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi!

Megvágja nagyjából,
 S a csizmaszárából
 Pipát húz ki, rátölt és lomhán szipákol,
 S oda-odanéz : nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyancsak hallgatnak,
 Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak ;
 Mert a pince kulcsát
 Akár elhajítsák . . .
 Senkisem fordítja feljűk a rudat ;
 Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok ;
 Egyik fönn a légben magasan kavarg,
 Másik alant nyargal,
 Szikrázó haraggal . . .
 Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,
 A harmadik velök birkózni szemközt jó.

Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,
 A rónára halvány ködök települnek.
 Csak félig mutatják
 A betyár alakját,
 Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló . . .
 Háta mögött farkas, feje fölött holló!

Mint kiűzött király országa széléről,
 Visszapillant a nap a föld pereméről,
 Visszanéz még egyszer
 Mérges tekintettel
 S mire elér szeme a túlsó határra :
 Leesik fejről véres koronája.

Jegyzetek. — Az alföld *téli* képét nálunk Petőfi rajzolta meg először. Ezen a képen is, mint *A Tiszán*, szembetűnő a *teljesség*. A vers derekán — mintegy a rajz középpontjában — emberek vannak. Lassú morgású béres, aki dohányt vág, megtölti a pipáját és *lomhán* szipákol ; alvó csapláros és csaplárosné, akik a pince kulcsát akár el is hajíthatnák ; minden lassú, csendes a költeményben, ami a nyárra emlékeztet : a természet is alszik. E kép elé, a költemény első részében, a pusztaság, élettelen téli világát rajzolja meg. A befagyott tengerhez hasonlít a tájék és a nap is

úgy vonul el fölötte, mint egy fáradt madár. A másik részben eleven mozgás van : kavargó szelek, viharok ; messze a körben prüsszögve viszi a ló a betyárt és a lehanyatló nap is mérgesen néz vissza a föld pereméről a vidékre.

Kutyakaparó.

Írta : Petőfi Sándor.

Kívül-belül szomorú csárda ez
A Kutyakaparó,
Éhen-szomjan szokott itt maradni
A jámbor utazó,
Mert eledelt nem kap, és hogyha csak
Rápillant borára,
Megátkozza Noét, hogy szőlőt is
Vett be a bárkába.

A kis szobán hosszú, vékony asztal
Nyújtózkodik végig ;
Feldőléstől erőtlen lábai
Már csak alig védik.
Amily hosszú az asztal, mellette
Olyan hosszú a pad ;
Közepe, nem a sok ülés, hanem
Vénség miatt horpad.

Átellenben az ágy. Réges-régen
Lehetett megvetve ;
Lefeküdni beléje, nem támad
Senkinek is kedve.
Fejét egyik-vállára bocsátá
A pufók kemence ;
Redők gyanánt tisztos, agg homloka
Meg van repedezve.

Mogorva vén ember itt a csaplár,
Szavát sem hallani ;
Száját ő csak azért tart, hogy legyen
Mivel ásítani.

Ilyen a csaplár, a vén Dömötör ;
 Hát a felesége?
 Ez takaros menyecske lehetett
 Annak idejébe'.

De az idő a szegény, jó asszonyt
 Megviselte rútul,
 Noha ötven-ötvenhat esztendőn
 Még nem igen van túl.
 Boglyas, fákó haja beillenék
 Repce-petrencének,
 És melléje mindjárt szörnyű képe
 Madárijesztőnek.

Ő sem igen beszél ; s ha szól, száját
 Szidalomra nyitja,
 Hogy a vármegye a betyárokat
 Már mind kipusztítja ;
 Még mikor a világ ezeké volt,
 Ha nem csordult, csöppent,
 De ezek híjával a kereset
 Egészen megcsökkent.—

Oda benn a Kutyakaparóban
 Így forog a világ,
 Ily szomorún ; s az ember vidámabb
 Dolgot kívül se lát.
 Ablaka csak egy van, és annak is
 Üveg csak a fele,
 Fele pedig ó-kalendárium
 Kitépett levele.

Pendelyes gyerek voltam még, mikor
 Az az eső esett,
 Mely falának kétharmad részéről
 Levitte a meszet,
 S ami rajta imitt-amott maradt,
 Az egészen sárga,
 S korommal írt furesa figurákkal
 Van tele firkálva.

Pózna végén abroncs a cégére,
 Ha véle összevesz
 A szellő, mint az akasztott ember,
 Oly búsán lengedez.
 Jószágból a csaplárnak nem jutott
 Egyéb egy kuvasznál,
 A ház végén szundikál naphosszat.
 Nem árt, nem is használ.

És amilyen maga ez a csárda,
 Olyan a vidéke :
 Körülötte a homokbuckáknak
 Se hossza, se vége.
 A meztelen homokban álig teng
 Egy-két gyalog bodza,
 Mely fekete gyümölcsét nyaranként
 Kedvetlenül hozza.

A harangszó a távol falukból
 Meghalni jár ide,
 S az eltévedt madár körülnéz csak,
 S odább megy ízibe.
 Még a nap sem süt itt úgy, mint máshol,
 Bágyadtabb sugára,
 Mintha szánakozva tekintene
 Ez árva csárdára.

A csárdától vagy száz lépésnyire
 Kopár dombtetőn fent,
 Senki által meg nem látogatva,
 Áll egy régi kőszent ;
 Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
 Akasztott nyakába,
 Mintha mondta volna : menj isten hírével,
 Mit állsz itt hiába!

Jegyzetek. — A *Kutyakaparó* is, mint Petőfinek eddig tárgyalt többi költeménye, *költői leírás*. Nem mondja, de érezzük, hogy a kép bemutatásával a *hanyagság*, a *nembánomság* ellen küzd : a *bántó semmittevés*, a *nemtörődömség* átkát mutatja. A leírás egyhangúságán kómikus vonások elegyítésével segít.

A téli esték.

Írta : Petőfi Sándor.

Hova lett a tarka szivárvány az égről?
 Hova lett a tarka virág a mezőkről?
 Hol van a patakzaj, hol van a madárdal,
 S minden éke, kincse a tavasznak s nyárnak?
 Oda van mind! csak az emlékezet által
 Idéztetnek föl, mint halvány síri árnyak.
 Egyebet nem látni hónál és fellegnél;
 Koldussá lett a föld, kirabolta a tél,

Olyan a föld, mint egy vén koldus, valóban,
 Vállain fehér, de foltos takaró van,
 Jéggel van foltozva, itt-ott rongyos is még,
 Sok helyen kilátszik mezítelen teste,
 Úgy áll a hidegben s didereg . . . az inség
 Vastagon van bágyadt alakjára festve.
 Mit csinálna kinn az ember ilyen tájban?
 Mostan ott benn szép az élet a szobában.

Áldja istenét, kit istene megáldott,
 Adván neki meleg hajlékot s családot.
 Milyen boldogság most a jó meleg szoba,
 S meleg szobában a barátságos család!
 Most minden kis kunyhó egy tündérpalota,
 Ha van honnan rakni a kandallóra fát,
 S mindenik jó szó, mely máskor csak a légbe
 Röpül tán, most beszáll a szív közepébe.

Legkivált az esték ilyenkor mi szépek!
 El sem hinnétek tán, ha nem ismernétek.
 A családfő ott fenn ül a nagy asztalnál
 Bizalmas beszédben szomszédal s komával,
 Szájokban a pipa, előttök palack áll
 Megtelve a pince legrégibb borával;
 A palack fenekét nem lelik, akárhogy
 Iparkodnak . . . újra megtelik, ha már fogy.

Kínálgatja őket a jó háziasszony.
 Ne félj, hogy tisztjéből valamit mulasszon,
 Hej, mert ő nagyon jól tudja, mit mikép kell,
 A kötelességét ő jól megtanulta,
 Nem bánik könnyen a ház becsületével,
 Nem is foghatják rá, hogy fősvény vagy lusta.
 Ott sűrög, ott forog, s mondja minduntalan :
 «Tessék, szomszéd uram, tessék, komám uram!»

Azok megköszönik, s egyet hörpentenek,
 S ha kiég pipájok, újra rátöltenek,
 És mint a pipafüst csavarog a légben,
 Akkép csavarognak szanaszét elméik,
 És ami már régen elmúlt, nagyon régen,
 Összeszedegetik, sorra elregélik.
 Akitől nincs messze az élet határa,
 Nem előre szeret nézni, hanem hátra.

A kis asztal mellett egy ifjú s egy lyányka,
 Fiatal pár, nem is a múlt időt hányja.
 Mit is törődnének a multtal? Az élet
 Előttök vagyon még, nem a hátok megett ;
 Lelkük a jövő látkörébe tévedt,
 Merengve nézik a rózsafelhős eget.
 Lopva mosolyognak, s nem sok hangot adnak,
 Tudja a jó isten, mégis jól mulatnak.

Amott hátul pedig a kemence körül
 Az apró-cseprőség zúgva, zsibongva ül,
 Egy egész kis halom kisebb-nagyobb gyermek
 Kártyából tornyokat csinál... épít, rombol...
 Üzi pillangóit a boldog jelennek,
 Tegnapot felejtett, holnapra nem gondol. —
 Lám, ki hinné, mennyi fér el egy kis helyen :
 Itt van egy szobában mult, jövő és jelen!

Holnap kenyérsütés napja lesz, szítál a
 Szolgáló s dalolgat, behallik nótája.
 Csikorog a kútgém ott kinn az udvaron,
 Lovait itatj' a kocsis éjszakára.

Húzzák a cigányok valami víg toron,
Távolról hangzik a bőgő mormogása.
S e különféle zaj ott benn a szobába'
Összefoly egy csendes, lágy harmóniába.

Esik a hó, mégis fekete az utca,
Nagy vastag sötétség egészen behúzta.
Járó-kelő ember nem is igen akad,
Egy-egy látogató megy csak hazafelé,
Lámpája megvillan az ablakok alatt,
S fényét a sötétség hirtelen elnyelé,
Eltűnik a lámpa, a bennlevők pedig
Buzgón találgtatják : vajjon ki ment el itt?

Jegyzetek. — A természeti képek, tájak leírását elevenebbé teszi *emberek* szerepeltetése. Azonban a költő nem csupán a nagytermészet, a föld, az állatok és növények világát írhatja le, az *életnek* egy-egy színesebb, melegebb részletét is élénk tárhatja úgy, mint a festőművész : hogy annak jellemző vonásait megrajzolja. A festőművészetben az ilyen képeket *genre-képeknek* nevezzük. Nálunk *Munkácsy Mihály* volt a legnagyobb, világ-hírű mestere, a 19. század utolsó negyedében. Az irodalomban az ilyen *genre-képeknek* megfelelő leírásokat *életképeknek* nevezzük. Az életképeken a *hangulatosság* a legfontosabb kellék : a költő tárgyat rokonszenvesen, melegséggel ábrázolja és bennünk is ezt az érzést kelti.

A legszebb életképek egyike Petőfi költeménye, *A téli esték*. Irodalmunkban csak Arany János *Családi köre* versenyez vele. Mind a kettő a csendes tűzhely kör ül meghitt boldogságban élő családot írja le.

Ha a költeményt festménnyel hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy a költő a művészetnek ugyanazokkal az eszközeivel él, amelyekkel a festő : vonalakkal, színekkel, fény- és árnyékhatásokkal, az alakok csoportosításával.

De a költészetnek tágabb a tere a leírásra, mint a festőművészetnek : Petőfi egyszerre tárja elénk a természetnek, a ház különböző részeinek és az utcának képét ; a festőművész ezt nem tudja egy képen ábrázolni. A költeményben mégis megvan az *egység* is : mindezt a költő a kandalló tüze mellől, a szobában látja vagy hallja.

Családi kör.

Írta : Arany János.

Este van, este van : kiki nyugalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja,
Zúg az éji bogár, nekimegy a falnak,
Nagyot koppan akkor, azután elhallgat.

Mintha lába kelne valamennyi rögnek,
Lomha földi békák szanaszét görögnek,
Csapong a denevér, az ereszt sodorván ;
Rikoltoz a bagoly csonka, régi tornyán.

Udvaron fehérlik szőre egy tehénnek :
A gazdasszony épen az imént feje meg ;
Csöndesen kérődzik, igen jámbor fajta,
Pedig éhes borja nagyokat dőf rajta.
Ballag egy cica is — bogarászni restel —
Óvakodva lépked hosszan elnyúlt testtel.
Meg-megáll, körülnéz : most kapja, hirtelen
Egy iramodással a pitvarban terem.

Nyitva áll az ajtó : a tüzelő fénye
Oly hivogatólag süt ki a sövényre.
Ajtó előtt hasal egy kiszolgált kutya,
Küszöbre a lábát, erre állát nyújtja.
Benn a háziasszony elszűri a tejet,
Kérő kis fiának enged inni egyet ;
Aztán elvegyül a gyermektársaságba,
Mint csillagok közé nyájas hold világa.

Egy eladó lány a tűzre venyigét rak :
Ő a legnagyobb s szebb . . . a hajnali csillag.
Vasalót tüzesít : új ruhája készen,
Csak vasalás híja . . . s reggel ünnep léssen.
Körül az apróság vidám mese mellett,
Zörgős héjú borsót vagy babot szemelget ;
Héjából időnként tűzre tesznek sokat :
Az világítja meg gömbölyű arcukat.

A legkisebb fiú kenyeret kér s majszol ;
Üszköt csóvál néha s tűzkigyókat rajzol ;
Olvas a nagyobbik, nem ügyelve másra :
E fiúból pap lesz, akárki meglássa !
Legalább így szokta mondani az apjuk,
Noha a fiú nem imádságon kapkod ;
Jobban kedveli a verseket, nótákat,
Effélét csinálni maga is próbálgat.

Pendül a kapa most, letevé a gazda,
 Csíkos tarisznyáját egy szegre akasztja ;
 Kutat az apró nép, örülne, ha benne
 Madárlátta kenyérdarabocskát lelne.
 Rettenve sikolt fel, amelyik belé nyúl :
 Jaj! valami ördög . . . vagy ha nem, hát kis nyúl!
 Lesz öröm : alunni se tudnak az éjjel ;
 Kínálják erősen káposztalevélell.

A gazda pedig mond egy szíves jó estét,
 Leül, hogy nyugassza eltörődött testét,
 Homlokát letörli porlepett ingével :
 Mélyre van az szántva az életekével.
 De amint körülnéz a víg csemetéken,
 Sötét arcúak elsimulnak szépen ;
 Gondúzó pipáját a tűzbe meríti ;
 Nyájas szavú nője mosolyra deríti.

Nem késik azonban a jó háziasszony,
 Illő, hogy urának ennivalót hozzon ;
 Kiteszi középre a nagy asztalszéket,
 Arra tálalja fel az egyszerű étket.
 Maga evett ő már, a gyerek sem éhes,
 De a férj unszolja : «gyer közelebb, édes!»
 Jobb ízű a falat, ha mindnyájan esznek, —
 Egy-egy szárnyat, combot nyújt a kicsinyeknek.

«De vajjon ki zörget? nézz ki fiam, Sára :
 Valami szegény kér helyet éjtszakára ;
 Mért ne fogadnók be, ha tanyája nincsen,
 Mennyit szenved úgyis, sok bezárt kilincsen!» . . .
 Visszajő a lányka, az utast behíván.
 Béna harcfi lép be, sok jó estét kíván ;
 «Isten áldja meg a kentek ételét is,
 (Így végezé a szót) meg az emberét is!»

Köszöni a gazda, «Része legyen benne :
 Tölts a tálba, anyjok, ha elég nem lenne».
 Akkor híja szépen, hogy üljön közelébb —
 Rá is áll az könnyen, bár szabódik elébb.

Éhöket a nagy tál kívánatos ízzel,
Szomjukat a korsó csillapítja vízzel;
Szavuk sem igen van azalatt, míg esznek,
Természete már ez magyar embereknek.

De mikor aztán a vacsorának vége,
Nem nehéz helyen áll a koldus beszéde;
Megered lassankint, s valamint a patak,
Minél messzebbre foly, annál inkább dagad.
Az idősb fiú is leteszi a könyvet,
Figyelmes arcával elébb-elébb görnyed;
És mihelyt a koldus megáll a beszédben:
«Meséljen még egyet» — rimáncodik szépen.

«Nem mese az, gyermek!» — így feddi az apja,
Rátekint a vándor és tovább folytatja;
Néma kegyelettel függenek a szaván
Mind az egész háznép, de kivált a leány;
Ez, mikor nem hallják és mikor nem látják,
Pirulva kérdezi tőle . . . testvérbátyját:
Három éve múlik, hogy utána kérdez,
Még egy esztendőt vár, nem megy addig férjhez

Este van, este van . . . a tűz sem világít,
Kezdi hunyorgatni hamvas szempilláit;
A gyermek is álmos, — egy már alszik épen,
Félrebillent fejjel az anya ölében.
Gyéren szól a vendég, s rá nagyokat gondol,
Közbe-közbe csupán a macska dorombol,
Majd a földre hintik a zizegő szalmát . . .
S átveszi egy tücsök csendes birodalmát.

Jegyzetek. — Arany János (1817—1882), Petőfivel és Vörösmartyval együtt nemzetünk legnagyobb költője; *Toldijával* és sok kisebb költeményével már eddigi tanulmányaink során is megismerkedtünk. A *Családi kör* c. költeménye a magyar életből mutat be egy részletet: a magyar család vonzó képét csöndes, nyári estén. A költemény mintegy ellenképe Petőfi *Téli esték* c. versének. Amott a család vidám zajának összhangja volt jellemző; itt az egész képet nyugalmas csönd, lassú mozgás teszi meghitté.

A költemény szerkezete *keretes*: az első és utolsó strofa foglalja keretbe: egyik az udvarnak, másik a ház belsejének elalvó képét mutatja.

A fülemile.

Írta : Arany János.

Hajdanában, amikor még
Így beszélt a magyar ember :
Ha per, úgymond, hadd legyen
[per
(Ami nem volt épen oly rég) —
Valahol a Tiszaháton
Élt egy gazda : *Pál* barátom,
S *Péter*, annak tőszomszédja ;
Róluk szól e rövid példa.

Péter és *Pál* (tudjuk) nyárban
Összeférnek a naptárban,
Könnyű nekik ott szerényen
Megárulni egy gyékényen ;
Hanem a mi *Péter-Pálunk*
Háza körül mást találunk :
Zenebonát, örök patvart,
Majd felfordítják az udvart ;
Rossz szomszédság : török
[átok,
S ők nem igen jó barátok.

Ha a *Pál* kéménye füstöl,
Péter attól mindjárt tüszköl ;
Ellenben a *Péter* tyúkjá
Ha kapargál,
A szegény *Pál*
Háza falát majd kirúgja ;
Ebből aztán lesz hadd-el-hadd,
Mely a kert alá is elhat!
Ez sem enged, az se hagyja,
S a két ház, kicsinyje, nagyja
Összehorgolnak keményen ;
Mint kutyájuk a sövényen
Innen és túl összeugat
S eszi mérgében a lyukat.

De hogy a dologra térjek,
Ember-émlékezet óta
Állott egy magas diófa,
Díszeül a *Pál* kertjének.
A szomszédba nyúlt egy ága,
Melyet *Péter*, minthogy róla
A dió is odahulla,
Bölcsen eltűrt, le nem vága.
Történt pedig egy vasárnap,
Hogy a fentírt fülemile
Ép a közös galyra üle,
Azt szemelvén ki oltárnak,
Honnan Istent jókor reggel
Magasztalja szép énekkel :
Megköszönve a napot,
Melyre ím, felviradott,
A sugárt és harmatot,
A szellőt és illatot ;
A fát, melynek lombja zöld,
A fészket, hol párja költ,
Az örömet, mely teli
Szívecskéjét elteli ;
Szóval, ami benne él
S mit körében lát, szemlél,
Azt a pompát, fényt és színt,
Mely dicsőség
— Semmi kétség —
Ő érte
Jött létre,
Csupán ő érte, mind!
Elannyira, hogy *Pál* gazda,
Ki gyönyörrel ott hallgatta,
Így kiáltott örömeiben :
«Istenem, uram,
Beh szépen
Fütyöl ez az *én madaram.*»

«Kendé bizony az árnyéka!
 Mert olyat mondok, hogy még
 Hangzik által a sövényen [a]...
 Egy goromba szó keményen.
 «Hát kié — pattogja Pál —
 Mikor az én fámra száll?»
 «De az én portámon zengett :
 Hogy illetné a fütty kendet!»
 Pál nem hagyja ; őtet uccse!
 Péter ordít : ő meg úgy se!
 Többrül többre, szórul szóra,
 Majd szitokra, majd karóra,
 Majd mogorván
 Átugorván,
 Ölre mennek, hajba kapnak ;
 Öröme a szent napnak
 Egymást ugyan vérbe-fagyva —
 Hanem a just még sem hagyva.

Pál azonban bosszut forral,
 És ahogy van, véres orral
 Megy panaszra, bírót búsít,
 S melyet a vérszenny tanúsít,
 A bántalmat előadja,
 Jogát, úgymond, ő nem hagyja.
 Inkább fölmege a királyig
 Térden csúszva : de a füttyöt,
 Mely az ős diófáról jött,
 Nem engedi, nem! halálig.
 Nyomatéku egy tallért dob
 Az igazság mérlegébe,
 Mit a bíró csúsztat a *jobb*
 Oldalon levő zsebébe.

Péttert sem hagyá pihenni
 A nagy ártatlan igazság :
 Nem rest a bíróhoz menni,
 Hogy panaszát meghallgassák.
 Így s úgy történt, — elbeszéli
 Óvé a fütty, ő azt véli.

Nincs vármegye,
 Ki elvegye,
 Nincsen törvény, nem lehet per,
 Hisz azt látja Isten, ember!
 De, hogy a beszédet össze
 Annál jobb rendbe illessze,
 Az ütlegből sokat elvesz
 És a joghoz egy tallért tesz,
 Mely is a bírói zsebben
Bal felől, a szív iránt
 Meghúzódik a legszebben.

Felderüle a kívánt
 Nap, mely a vitát eldöntse,
 Hogy a fülemile-pörben
 Kinek szolgál a szerencse.
 Ámde a bírót most cserben
 Hagyja minden tudománya,
 És ámbátor
 Két prókátor
 Minden könyvét összehányja,
 Minden írást széjjel tús is :
 Ilyen ügyről,
 Madárfüttyről
 Mit sem tud a corpus juris,
 Mígnem a bíró haraggal
 Ráütvén a két zsebére
 S rámutatva a két félre,
 Törvényt monda e szavakkal
 A szegény fülemilére :
 Hallja kendtek!
 Se *ide* nem, se *oda* nem
 Füttyöl a madárka, hanem
 (Jobb felől üt) *nekem* füttyöl,
 (Bal felől üt), s *nekem* füttyöl,
 Elmehetnek.

*

Milyen szép dolog, hogy már ma
 Nem történik ilyes láрма,

Össze a szomszéd se zördül,
 A rokonság,
 Csupa jószág,
 Magyar ember fél a pörtül.
 Nincsen osztály, nincs egyesség,
 Hogy szép szóval meg ne essék.
 A testvérek
 Összeférnek,

Felebarát
 Mind jó barát :
 Semmiségért megpörölni,
 Vagy megenni, vagy megölni
 Egymást korántsem akarja,
 De hol is akadna ügyvéd,
 Ki a fülemile fütttyét
 Mai napság felvállalja!?

Jegyzetek. — *A fülemile* költői elbeszélés ; tárgya egy szerte a világ népeinél jól ismert adoma a madárfütttyről, amelyen két ember összeveszik, és a megvesztegetett bíróról, aki a két ember ajándékaiból jogosan állapítja meg, hogy a madár neki fütttyült. *Arany János* a magyar ember régi, rossz szokását, a minden apró-cseprő «jussért» való pörösködést példázza vele. A költeménynek tehát kétféle hatása is van : gyönyörködtet is, meg erkölcsi igazságra is oktat. Ezt az utóbbit azonban szelid gúnnyal teszi. — A költeményben jellemző részleteket mutat be a nép életéből is. Megtűzdeli közmondásokkal, népies szólásokkal.

Szondi két apródja.

Írta: Arany János.

Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
 Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja :
 Szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom.
 Tetején lobogós hadi kopja.

Két ifiú térdel, kezökben a lant,
 A kopja tövén mintha volna feszület,
 Zsibongva hadával a völgyben alatt
 Ali győzelem-ünnepet ület.

«Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?
 Bülbül¹ szavú rózsák két mennyei bokra?
 Hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért,
 Odaillót egy huri² nyakra!»³

«Ott zöldel az ormó, fenn zöldel a hant
 Zászlós kopiával a gyaur basa⁴ sírján :
 Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant
 És pengeti, pengeti sírván.»

...S hogy feljöve Márton, az orosz pap,
 Kevély üzenettel a bős Ali küldte:
 Add meg kegyelemre, jó Szondi, magad!
 Meg nem marad itt anyaszülte!

«Szép úrfiak! Immár e puszta halom,
 E kopja tövén nincs mér' zengeni többet;
 Jertek velem, ottlenn áll a nagy vigalom,
 Odalenn vár mézizü sörbet»⁵ —

Mondjad neki Márton, im ezt felelem:
 Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi,
 Jézussa kezében kész a kegyelem:
 Egyenest oda fog folyamodni.

«Sörbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs,
 Mit csak terem a nagy szultán birodalma,
 Jó illatú fűszer és drága kenőes ...
 Ali győzelem-ünnepe van ma!»

Hadd zúgjon az álgyu! Pogány Ali mond.
 És pattog a bomba és röpked a gránát,
 Minden tüzes ördög népet, falat ont:
 Töri Drégel sziklai várát.

«Szép úrfiak! A nap nyugovóra hajolt,
 Immár fedi vállát bíborszinü kaftán;
 Szél zendül az erdőn — ott leskel a hold:
 Idekinn hideg éj sziszeg aztán!»

A vár piacára ezüstöt, aranyt,
 Sok nagybecsü marhát máglyába kihordat;
 Harcos paripái nyihognak alant:
 Szügyeikben tört keze forgat.

«Aztán — no, hisz úgy volt! aztán elesett!
 Zászlós kopiával hős Ali temette,
 Itt nyugszik a halmon — rövid az eset —;
 Zengjétek Alit ma helyette!»

Két dalnoka is volt, két árva fiú:
 Öltözteti cifrán, bársonyba, puhába;
 Nem hagyta cselédit — ezért öli bú —
 Vele halni meg, ócska ruhába!

«S küldött Alihoz ... Ali dús, Ali jó!
 Lány-arcotok a nap meg nem süti nála,
 Sátorában alusztok, a szélről is ó:
 Fiaim, hozzá köt a hála!»

Hogy vítt ezerekkel! Hogy vítt egyedül:
 Mint bástya feszült meg romlott torony alján;
 Jó kardja előtt a had rendre ledül,
 Kelevéze⁶ ragyog vala balján.

«Rusztém⁷ maga volt ő ... s hogy harcola még,
 Bár álgyugolyótól megtört ina, térde!
 Én láttam e harcot ... Azonban elég:
 Ali majd haragudni fog érte.»

Mint hulla a hulla! Veszett a pogány,
 Kő módra befolyván a hegy menedékét:
 Ő áll a halála vérmosta fokán,
 Diadallal várta be végét.

«Eh! Vége mikor lesz? Kifogytok-e már
 Dicséretiből az otromba gyaurnak?
 Eb a hite kölykei! Vesszeje vár
 És börtöne kész Ali urnak.»

Apadjon el a szem, mely célba vevé,
 Száradjon el a kar, mely őt lefejezte;
 Irgalmad, ó Isten! ne légyen övé,
 Ki miatt lőn ily kora veszte!

Jegyzetek. — Arany János ezt a balladáját 1856-ban írta, de csak évek mulva adta közre összes költeményei között. A balladának szerkezete meseteri: az apródok és a szolga szavai strófáinként váltogatva követik egymást.

¹ Bülbül, török szó: fülemüle.

² Huri: mennyei nő.

³ Ezek Ali szavai, ezután a szolga válasza következik.

⁴ Gyaurn basa: hitetlen vezér.

⁵ Sörbet: édes ital.

⁶ Kelevéze: dárdája.

⁷ Rusztém: a perzsa mondák hőse.

A gólyához.

Írta : Tompa Mihály.

Megenyhült a lég, vidul a határ
S te újra itt vagy, jó gólya-madár!
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kikölthesd pelyhes magzatod'.

Csak vissza, vissza! Meg ne csaljanak
Csalárd napsugár és síró patak;
Csak vissza, vissza! Nincs itt kikelet,
Az élet fagyva van s megdermedett.

Ne járj a mezőn, temető van ott;
Ne menj a tóba, vértől áradott!
Toronytetőkön nézván nyughelyet:
Tüzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.

Házamról jobb, ha elhurcolkodol, —
De melyiken tudsz fészket rakni, hol
Kétségb'esést ne hallanál alól
S nem félhetnél az ég villámitól?

Csak vissza, vissza! Dél szigetje vár;
Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted;
Nekünk csak egy — volt! Az is elveszett!

Repülj, repülj! És délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk . . .
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk! . . .

Sokra sír, sokra vak börtön borul,
Kik élünk, járunk búsan, szótlanul;
Van, aki felkél és sírván, megyen
Új hont keresni túl a tengeren.

A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,
A vén lelke örömmel eltelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.

Beszéld el, ah, hogy... gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk:
A kidőlt fában őrlő szű lakik...
A honfi honfira vádaskodik.

Testvért testvér, apát fiú elad...
Mégis, ne szóljon erről ajakad,
Nehogy, ki távol sír e nemzeten,
Megutálni is kénytelen legyen.

Jegyzetek. — A hazája sorsán gyötrődő költő jajkiáltása. — Tompa Mihály (1817—1868) gömörmegyei református pap volt. A szabadságharc bukása után megható költeményekben siratta nemzetének szomorú sorsát.

Sírboltban.

Írta : Tompa Mihály.

Meg van fordítva már az ősi címer,¹
Kihalt végső tagjában a család,
Mely míg század viradt századra tízszer,
Hatalmasan, büszkén s ragyogva állt.
Beteltek a soros fülkék egészen, —
De — mily végzet-játék! — egy még üres. —
Ez egynek is mindjárt lakója leszen,
S élő, holt itt többé mitsem keres.

A házban fenn zendül a *Dies irae*,²
A rémes mű értelme s dallama;
Szorongás jó az értelemre, szívre,
Az ember mintha már ott állana...
S míg készülnek felül a temetéshez,
Lenn rács, ajtó s vastábla nyitva áll,
Napfény tolúl a százados penészhez,
S még zordonabb e fényben a halál.

Mily dús üreg! kincsel cifrázva, telve,
 Mit tettetés, igaz bú, s gőg pazarl ;
 Költészet- s művészettől átölelve
 Annyi emlék, koporsó s ravatal . . .
 Van, ki szeret láttatni, bárha holtan ;
 Temetve is hallgatni, sok kevély :
 S áll a kövön, beszél más-írta szóban.
 — Kép- s jelben itt van kor, tett, szenvedély.

Szép gömbölyű karú fiúcska játszik
 A rét habos, virágos szőnyegén ;
 De a lepe már-már elszállni látszik,
 Amelyet tart s néz ujjának hegyén.
 Ifjú leány fekszik halotti ágyán,
 Kit még sok év s boldogság illete,
 Szép volt ; — fehér s hideg lett, mint e márvány,
 Hogy érte a halál lehellete.

Ez ujjait nyugasztja gyöngé hűrnál,
 Az csillagok titkába néz, hatol ;
 A harmadik kezén a mérleg úgy áll,
 Hogy nyelve jobbra, balra nem hajol.
 Sarkát levert órjas mellére tévén :
 Végső csapást mér a hős zordonan.
 Feje, kijárt szörnyű halálnak révén,
 Nyitott szemmel lábához hullva van.

Turul, galamb, mén s gím jelvényi rajza,
 A rózsató, a cserlomb és kalász ;
 Egymást szorító kéz ; — szív átnyílazva,
 Félig sejtet és félig magyaráz ;
 Míg a kőből féloldallal kilépve
 Fenyeket, hogy megszólal, megjelen
 Tolmácsul egy-egy ős mogorva képe,
 Ki maga munkált a történteken.

S mily történet! mi bösz lidércek, árnyak
 Kísérik a családot e helyig!
 Multjában fény, szomszédja a homálynak,
 S az élet oly örvényesen telik!

Mi a szülött : az volt előde nyilván,
 Hasonlók a vér és erkölcs szerint ;
 Lelkes, szilaj s kegyetlen nép! A villám
 Ragyog, rémít, rombol — s egyszerre mind.

Zsarolt, foglalt jó kedvben és haragban,
 Meggázolá a törvényt s a jogot ; —
 Egymás vérét ontotta, itta gyakran,
 Ha ellené s szomszédé megfogyott.
 Az oltártól rablá el más aráját,
 Felszedte a templom szent kincseit,
 Égben, földön nagy méltán gyűlt reá vád . . .
 S a bírótól nem félt sem ott, sem itt.

De amidőn egy ország szólni nem mert
 S az elgyalázott nemzet csak nyögött :
 Emelt fővel, harsányan monda ellent . . .
 Felkölt. Megállt szilárdan Kont mögött ;
 Hősen küzdött Mohácsnál, — ott kilencen
 Maradtak, mind erős szép bajnokok ;
 Sok, bujdosván nagy bújában : kietlen
 Tengerparton takarja gyér homok.

Szép a lapály, amely kalászt hoz, érlel,
 De szép a bérc is a mező felett ;
 Ez kölcsönöz tölgykoszorús fejével
 A tájnak főséges tekintetet.
 És árnyékot vet néha bár amarra
 S uralkodnak felette ormai :
 Szélllel, viharral a bérc kelve harcra,
 Nem hagyja a völgyet megromlani.

S fájhat, ha dőlnek a bérc ősi fái,
 Ha pusztulnak s enyésznek e nagyok :
 Lehetne tán sokat szemökre hányni,
 Ha fényes tettök is nem volna sok!
 Kevéssel volt bűnöknél több erényök,
 Mely az apákról a fiakra szállt ;
 De annyiszor ez a kevés — ha vész jött —
 Nem engedé elveszni a hazát.

Jegyzetek. — Tompának egyik legszebb költeménye. A régi nemesi család utolsó sarját temetik. A régi síremlékek a család történetét idézik föl képzeletében. Lehetett sok bűnük, de több volt az erényük s ez mentette meg sokszor a hazát.

¹ A kihalt nemesi családok sírboltján megfordítják a címet.

² A *Dies irae* a kath. egyház egyik legszebb éneke. Az utolsó ítéletre int.

Szüreten.

Írta : Gyulai Pál.

Szüret-e ez, vagy talán tor?
Hallgatunk, pedig fogy a bor
És sóhajtuk, mint körülünk
A süvöltő őszi szél;
Jól illik, hogy ide ültünk,
Hull reánk a falevél.

Hajdanában nem így volt ez,
Hűn megmondja, bárkit kérdezz:
Pezsgett a szív, szólott a hegy,
Milyen vígat, mily nagyot!
A hegy hallgat, a szív szenved,
A lőpor meg elfogyott.

Komoran ül a vén gazda,
Nincs már többé vidám napja.
Rajta még a régi mente,
Régi kedve nincs sehol,
Ajkán egy-egy teremtetten,
De sem tréfa, sem mosoly.

Rá-ráhúzzák a cigányok,
De a tánchoz senki se fog.
Elindulnak, tovább lépnek,

Elhal a hang szomorán;
Ifjúsága a vidéknek
Hol és hol nem — oda van.

Fa alatt a dombok alján
Ül, mereng egy fiatal lány,
Szeméből könnyet törül ki;
Már rég menyasszony szegény,
De sírját nem tudja senki,
Hol nyugszik a vőlegény.

Az unalom egymáshoz űz,
Leülünk, hol lobog a tűz
És beszélünk a multakról,
A szó gyakran megreked...
Lelkünk hosszan el-elgondol
És felszítjuk a tüzet.

Köd a völgyben, éj a bércezen,
Már a tűz is alvófélben.
Halvány hold és sötét árnyak
A felhők közt odafenn...
A halottak fel-feljárnak,
Sok a sír a völgyeken.

Jegyzetek. — A költemény a veszített szabadságharc hangulatát szövegezteti meg egy bánatos szüreti képben. (1851) — Gyulai Pál (1826—1909) nemcsak költő volt, hanem kitűnő érdemű tudományos prózaíró is. Irodalomtörténeti tanulmányai, bírálati és emlékbeszédei példaképpül szolgálnak. Sok szép költeményt írt.

Mikes.

Írta: Lévy József.

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
 'Tenger habja felett futó szél zúgását —
 Egyedül, egyedül
 A bujdosók közül
 Nagy Törökországban! . . .
 Hacsak itt nem lebeg sírjában nyugovó
 Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
 'Tenger haragjában!

Peregnek a fákról az őszi levelek,
 Kit erre, kit arra kergetnek a szelek
 S más vidékre száll a
 Csevegő madárka
 Nagy Törökországból . . .
 Hát én merre menjek, hát én merre szálljak,
 Melyik szögletébe a széles világnak,
 Idegen hazámból?

Zágon felé mutat egy halovány csillag,
 Hol a bércek fején hókorona csillog
 S a bércek aljában
 Tavaszi pompában
 Virágok feselnek . . .
 Erdély felé mutat, hol minden virágon
 Tarka pillangóként első ifjúságom
 Emléki röpködnek.

Ah mért nem szállhatok hozzád, szülőföldem,
 Mikor minden bokrod régi ismerősem!!
 Mért vagy szolgaságban,
 Gyászos rabigában
 Oly hosszú időkig!
 Ha feléd indulok, lelkem visszatartja
 Az édes szabadság bűvös-bájos karja,
 Vissza, mind a sirig! . . .

Itt eszem kenyerét a török császárnak,
 Ablakomra titkos poroszlók nem járnak
 Éjjeli sötétben
 Hallgatni beszédem
 Beárulás végett . . .
 Magányos fa vagyok, melyre villám szakad,
 Melyet vihar tördel, de legalább szabad
 Levegővel élhet!

Egyedül hallgatom tenger mormolását,
 Tenger habja felett futó szél zúgását —
 Egyedül, egyedül
 A bujdosók közül
 Nagy Törökországban.
 Körülöttem lebeg sírjában nyugovó
 Rákóczinak lelke, az eget csapkodó
 Tenger haragjában.

Jegyzetek. — Lévy József (1825—1918) sok szép költeményt írt hosszú költői pályáján. Ez a költeménye a hazaszeretet és szabadságérzés megkapó megnyilvánulása.

Bezerédi nótája.

Írta : Thaly Kálmán.

Sárvár alatt sűrű berek a Csere :
 Leskelődő labancokkal van tele ;
 Sűrű berek, még sincs annyi levele —
 Mint amennyi lompos labanc bújt bele.

Héja madár le-lecsap a folyhóból . . .
 Lovas labanc ki-kicsap az erdőből,
 Kurucot lát, hertelenül megpördül,
 Törbe csalni úgy akarná, de nem gyün.

Kurucokat Bezerédi vezeti,
 Ki a kardját német hússal eteti,
 A csújtárját német vérrel festeti,
 Tíz-husz rác ha reagýün, csak neveti . . .

Bezerédi táncoltatja a lovát,
 Villogtatja rettenetös pallosát,
 Dobot veret, fuvatja az trombitát,
 Meg is indul, odacsap, meg hátat ad.

Bolond ésszel a rác magát elhivé ;
 Csak úgy árad a berekből kifelé,
 Szép térhelyre Bezerédi kivivé,
 Ott egyszersmind arcúl fordul s vág belé.

Az német is kiözönlik rác után,
 Gyalog vagyon, a kuruc jó paripán :
 Bezerédi híres, serény kapitány,
 Közrekapja, vágja, rontja szaporán.

Bezerédi híres, vitéz kapitány,
 Sarabolja-darabolja magyarán
 Az német is neki búsul egyníhány,
 Rája támad, lövés esik az lován.

Bezerédi elvesztette az lovát,
 Bukompanni megtalálta a nyomát ;
 Odaugrat, rázza hegyes dragonyát ...
 Bezerédi gyalog is nagy harcot ad.

Az sok labanc mikoron rárohana :
 Bezerédi csak egyedül ott vala,
 Jó kardjával hármát-négyet suhinta —
 Németekben tágosságot úgy csapa.

Párducbőrét az nyakából levonák,
 De az árát életekkel megadák ;
 Odamennek egyníhány jó katonák —
 Dandárját az németnek ott megnyomák.

Több kuruc is, hogy meglátja ezeket,
 Bátorodik, űzi, mint az ebeket ...
 Bezerédi maga űz egy sereget,
 Sárvár felé úgy hajtják az németet.

A Rábában vértől híznak az halak,
Véres vízben egymásra tátogatnak,
Dícsírgetik Bezerédit magoknak :
Hogy ő volna fundátora javoknak.

Német testek burítják az parragot,
Vad madarak lakodalmat laknak ott!
Dícsírgetik Bezerédit, Baloghot :
Hogy nekik oly rakott asztalt rakatott.

Kél a szél, a fákat vígan legyinti :
Kurucokat az jó Isten segíti, —
Országunkat még egyszer megépíti,
Német ebtől valahára megmenti.

Jegyzetek. — Ez a költemény a kurucvilágba vezet, II. Rákóczi Ferenc egyik jeles vezérének, Bezerédi Lászlónak sárvári győzelmét énekli meg. Nyelvében sok régiesség van, úgy hogy hosszú ideig azt hitték, hogy a kuruckorból, a 18. század elejéről való.

Így közölte a verset *Thaly Kálmán* jeles költőnk és történetírónk, II. Rákóczi Ferenc korának legjobb ismerője. Újabb kutatások azonban kiderítették, hogy ezt a verset, több szép párjával együtt, valószínű, maga *Thaly Kálmán* írta. Fölhasználta a jólismerte történeti adatokat, a kuruc-költészet nyelvét s szólásait, úgy írta a verseket, mintha azok csakugyan tárgyukkal egykorúak lennének — mert ezekkel is ezt a dicsőséges korszakot akarta még szebbé, még ragyogóbbá tenni. Önzetlenül cselekedett, mert nemes céljáért lemondott a maga költői dicsőségéről és így méltán nemzeti elismerés illeti a «nagy fejedelemnek» — Mikes után — leghívebb írődeákját.

Az unokámnak.

Írta : Bárd Miklós.

Harmadfű sarjam, nemes, nemzetes,¹
Valamit mondok : légy te üzletes!
Kerüld az ösvényt, melyen én bolyongtam,
Kalypsót rejt a sugaras magány,²
Maradj te lent, az istenadta porban,
A millióknak termő talaján, —
Kövesd a kort, mely fiának nevez,³
Ez abban győz, hogy ád, vesz és szerez.

Harmadfű sarjam, édes unokám,
 Most győznötök kell nagy, nehéz tusán,
 Nap-éjet összetéve : venni, adni,
 Míg százszorossá nőtt vagyon, hitel,
 Egy dacos gondolatban élni, halni,
 Hogy Isten után bennünk a siker, —
 Jázon hajóin hősök gyülekeznek,⁴
 Légy üzletes, — virágozzék az üzlet.

Harmadfű sarjam, vedd a jeligém :
 «Tiszta erkölcs és tiszta szerzemény!»
 Írd lobogódra, adta kis legénye,
 S üzd a szerencsét, míg vásznad dagad.
 De ott, hol zengő szirtek közelébe'
 A múlt lenéz rád, — köttesd meg magad,
 A szirénhangok még ma is bővölnek, —⁵
 Légy üzletes, virágozzék az üzlet.

Jegyzetek. — *Bárd Miklós* (igazi nevén Kozma Ferenc) jeles költőnk. — A költő unokája pályaválasztás előtt áll. A költő arra buzdítja az ifjút, hogy szakítson családjá hagyományaival : legyen kereskedő.

¹ Utalás a régi nemesszaládból való származásra.

² A költőt a maga előkelő pályájának magánya úgy magához bilincselte és annyira elvonta az anyagi boldogulást nyújtó élettől, mint ahogyan Kalypso nimfa magához csatolta Odysseust.

³ Ne mondj ellent a korszellemnek, alkalmazkodjál a haladó idők követelményeihez.

⁴ Amint Jázon és társai elindultak az aranygyapjúért, úgy kell most nekünk is küzdeni a nemzeti és magánvagyon növeléséért.

⁵ Ne gondold arra, hogy milyen előkelő családból származol, mert ez a szirénhang félrevezet. Ősi származásodra gondolsz s elfordulsz boldogulásod egyedüli útjától. Inkább köztözz meg magad, mint Odysseus, mikor a szirének között hajózott.

Magyarország.

Írta : Sajó Sándor.

Egy lovas ember áll a pusztá éjben,
 Hívó magyarnak élő látomány :
 Szúrós szemével — kard a jobbkezában —
 Nyugodtan kémlel sorsunk távolán.

S megszólal. Hangja mint gordonka zendül
 S mint tenger árja távolból ha zúg :
 «Holt népek sorsát vedd ki a szivedbül,
 Minden lemondás gyáva és hazug.
 Sorsod homálya most még rádsivárlik ; —
 Várj tavaszig vagy nyárig ... szüretig ...
 Akard : és lesz még jobb magyar világ itt,
 Akard : és itt még esoda születik!
 Akard és úgy lesz : minden a tiéd itt,
 Tiéd az ország és a hatalom ...»

S az éjben, mintha erdőn zúgna végig
 És milljó szívből eskü szállna égis,
 Fölzeng a szent szó : akarom!

Jegyzetek. — Az ősmagyarról, az őshazából mai hazájába tartó volgai lovasról így ír Beöthy Zsolt: «Az ősidők homályából egy lovasember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga melletti pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kalpagjában, párducos kacagányában izmos dereka mintha oda lenne növe apró lovához. Sas szemeivel végigtekint a végtelennek fetsző síkon, melynek minden részletét élesen megvilágítja a nap fényes korongja.» (*A magyar irodalom kistükré.*) A jelenkor magyarja is így pillant előre. Hiszi és tudja a maga igazságát s nem mond le a nemzet diadalmas jövőjéről. — Sajó Sándor ma élő egyik legnagyobb költőnk.

Nagy magyar télben ...

Írta : Végvári.

Nagy magyar télben picike tüzek,
 Lángotokban bízom,
 Legyen bár messze pusztán rózséláng,
 Bár bolygófény a síron,
 Szent házi tűz, vagy bujdosó zsarátnok :
 Boldog vagyok, ha magyar lángot látok.

Nagy magyar télben picike tüzek,
 Szikrák, mécsek, lidércek,
 Mutassatok bár esontváz-halmokat
 Vagy rejtett aranyéret,
 Csak égjetek, csak melegítsetek ma,
 Sohse volt ily szükség a lángotokra!

Nagy magyar télben picike tüzek,
 Jaj, be szétszórva égtek,
 Királyhágón, Kárpáton, mindenütt!
 De mondok egyet néktek,
 Szelíd fények és szilaj vándorlángok :
 Mit gondoltok : ha összefogóznátok!

Nagy magyar télben picike tüzek
 Sohse volt olyan máglya,
 Mintha most ez a sok-sok titkos láng
 Összefogna egy láncba . . . !
 Az égig, a csillagos égig érne
 És minden idegen rongy benne égne!

Jegyzetek. — A nagy magyar télben égő picike tüzek a régi Magyar-ország egész területén és minden zugában élő hazaszeretet lángjai. — Végvári egy Erdélyben élő jeles költőnk álneve.

Hitvallás.

Írta : Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna.

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
 Hiszek egy isteni örök igazságban,
 Hiszek Magyarország feltámadásában.

Ez az én vallásom, ez az én életem.
 Ezért a keresztet vállaimra veszem,
 Ezért magamat is reá feszítetem.

Szeretném harsogni kétkedők fülébe,
 Szeretném égetni reszketők lelkébe,
 Lángbetűkkel írni véres magyar égre

Ez a hit a fegyver, hatalom és élet,
 Ezzel porba zúzod minden ellenséged,
 Ezzel megválthatod minden szenvedésed.

E jelszót ha irod lobogód selymére,
 Ezt ha belevésed kardod pengéjébe,
 Halottak országát feltámasztod véle.

Harcos, ki ezt hiszed, csatádat megnyerted,
 Munkás, ki ezt vallod, boldog jövőd veted,
 Asszony, ki tanítod, áldott lesz a neved.

Férfi, ki ennek élsz, dicsőséget vettél,
 Polgár, ki ezzel élsz, új hazát szereztél,
 Magyar, — e szent hittel mindent visszanyertél.

Mert a hit az erő! Mert aki hisz, győzött,
 Mert ez minden halál és kárhozat fölött
 Az élet Urával szövetséget kötött.

Annak nincs többé rém, mitől megijedjen,
 Annak vas a szíve minden vésszel szemben,
 Minden pokol ellen, mert véle az Isten!

Annak lába nyomán zöldül a temető,
 Virágdíszbe borul az eltiprott mező,
 Édes madárdaltól hangos lesz az erdő.

Napsugártól fényes lesz a háza tája,
 Mézes a kenyere, boldogság tanyája,
 Minden nemzetségén az Isten áldása.

Magyar! Te most árva, elhagyott, veszendő
 Minden nemzetek közt lenn a földön fekvő
 Magyar! Legyen hited s tied a jövő.

Magyar! Legyen hited és léssen országod,
Minden nemzetek közt az első, az áldott,
Isten amit néked címeredbe vágott.

Szived is dobogja, szavad is hirdesse,
Ajkad ezt rebegje, reggel, délben, este,
Véreddé hogy váljon az ige, az eszme:

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!

Jegyzetek. — E költemény első versszaka valóban hitvallássá, nemzei imádsággá lett. Maga a költemény a rendíthetetlen hazafias hitnek lendületes kifejezése. — Szerzője már elhunyt. Honvédezzredes neje volt.

Mesék.

Írta : Fáy András.

A sas és fülemile.

A sas szánakozva nézé fészkeből, amelyet egy felhőkig nyúlt cserfa tetejében rakott, mint hajlong minden szellőcskére a kis fülemile fészke az alacsony bokron, és a gondos anya akkoron mint remeg.

Kis bohó! — így szólítja meg — miért nem jössz fel szomszédságomba, itten bátorságban lehetnél!

Azonban az énekes madárka egy iszonyú éjjeli vész után reggelre a fát forgácsokban, a sást fészkestől összezúzva látja. Ó, be jó vala — így szólt ekkor — az alacsony bokron maradnom. Hajlong ugyan a bokor, hajlong : de a nagy szálfá törik!

A hű kutya.

A hű kutya keveslé a maga henye szolgálatát, a vigyázást, és látván, hogy gazdája gyapjat szed juhairól, ajánlá a maga lompos szőrét, hogy azt ruházatnak nyírja le.

— Jó szolgál! — felel vállveregetve a juhász, szőröd csekély qasznú, azonban, ha azt levenném rólad, te hideg őszre fázván, a melegre bújnál s nyájam őrizetlen maradna.

Nem jó a sok szolgálatú szolgál és sokféle mesterember.

Az éltes jegenye.

A gazda egy sudár éltes jegenyének veté fejszóját.

— Kíméld vénségemet és tetsző termetemet — nyögé az.

— Mért tenném ezt — felel a vágó, nyujtottál-e nekem valaha gyümölcsöt, vagy pihentettél-e árnyékodban a nyár hevében engem, tulajdonosod?

Vénsége csak annak tiszteletes, aki életét másoknak használva tölté el.

Jegyzetek. — *Fáy András* (1786—1864) gróf Széchenyi István korában közéletünknek egyik kiválósága volt. A «haza mindenésének» nevezték, mert minden nagy nemzeti feladatnak buzgó munkása volt. Az ő nevéhez fűződik legrégibb pénzintézetünknek, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnak megalapítása is. Legjelesebb irodalmi alkotásai *tanító-meséi*.

Mind a három most olvasott kis elbeszélés tanító-mese. A költő az állatok példájából valamilyen erkölcsi igazságra oktatja az olvasóját.

A **tanító-mese** a világirodalomnak egyik legrégibb műfaja; az ó-kor legrégibb tanító-meséit *Aesopusnak tulajdonították*, aki a hagyomány szerint frígiai rabszolga volt. *Róla ezt a műfajt ezópusi mesének is nevezik.* A római költők közül *Phaedrus* írt tanító-meséket. A világirodalomnak egyik legjelesebb mese-költője a francia *Lafontaine* volt. Nálunk először a 16. században *Pesti Gábor* és *Heltai Gáspár* írtak ezópusi meséket. A 19. század első felében Fáy kivül *Czuczor Gergely*, a század második felében *Greguss Ágost* volt ennek a műfajnak kiváló művelője.

A Székely adott szava.

Írta: Jókai Mór.

Híres pap volt a maga idejében tiszteletes Gödördi uram, ki ha esztrengára¹ foghatta a híveket vasárnaponkint, úgy megmosdatá őket az igék mosdótálából, hogy alig győztek törölközni utána. Egy alkalommal éppen a káromkodók és esküdözők ellen beszélt, mely alkalommal egyik hatalmas birtokos úr, Markos Mózes uram azt vevé észre, hogy ez az egész prédikáció mintha csak őrá volna szabva. Ezért azután nagyon megneheztelt s amint kimentek a templomból, fölfogadá székely nemesi szavára, hogy ha ő még egyszer Gödördi uram prédikációját meghallgatja, rögtön huszonötöt fog magára csapatni. Ezt sok embernek és sok ízben elmondta s nem is ment többet feléje a templomnak.

Egyszer valami kedves ismerőse halt meg a szomszéd faluban, ő is elment a temetésre, mely igaz kálvinista szokás szerint temp-

lombeli prédikációval mene végbe. Markos Mózes uram is bevette magát egy padba a közepe táján, s hallgatá nagy ájtatosan, hogy prédikálja el a halottat a helybeli öreg tiszteles, bezzeg nem olyan goromba ez, mint Gödördi uram, aki még a halottra is elmondja az igazat.

Hát amint az öreg tiszteletes elvégezé szavait s lement a szószékről, kit lát utána kiemelkedni Markos Mózes uram? Senkit mást, mint tiszteletes Gödördi uramat, aki ezúttal búcsúztatót tartani hivatott meg a szomszéd faluba a nagyobb ünnepélyesség kedvéért.

Nosza rajta! Markos Mózes uram szökött volna, ha lehetett volna merre? De el volt ülve minden hely; nem ereszték, nem mászhatott a sokaságon keresztül; ott volt kénytelen végig hallgatni tiszteletes Gödördi uram prédikációját, ami elég szép volt ugyan, de amit neki még sem kellett volna meghallgatni.

Be sem várta aztán a tort, hanem befogatott s hajtatott egyenesen haza.

— Ábris, te! — mondta otthon a kocsisnak — lódulj, mess nekem a kertben egy jó mogyorófa-suhogót.

A kocsis eljött a pálcával.

— Már most ide láss; én lefekszem ide erre a lócára, aztán te rám versz huszonöt botot, tudod-e?

— Tudom há.²

A kocsis gondolta, hogy ha az ura bahó,³ hát neki legyen esze; azért hát szép csendesen kezdte simogatni, formalitás végett.

Markos uram fölugrott a padról.

— Nem jól van így, Ábris; gyere csak, majd én megmutatom, hogy kell?

Azzal lefektette a kocsist s ő húzott rá egyet, irgalmatlan. Nem kellett annak több; megtanulta az első leckéből, amit kellett, s vert aztán olyan huszonötöt a gazdájára, hogy sohasem osztogattak különbet a vármegye házábanál.

Amely nép így urát állja szavának, azzal nem jó ám tréfálni.

Jegyzetek. Jókai Mór (1825—1904) világhírű regényírónk. Legjelesebb alkotásai közül *Az új földesúr*, *Egy magyar nábob*, *Sárga rózsza* ez évben kötelező házi olvasmányaink. Novellái, kisebb elbeszélései is remekei irodalmunknak.

¹ Esztrenga = juhfejó hely; átvitt értelemben megesztrenvál, esztrenvára fog = megfedd.

² Hát.

³ Bohó, bolondos.

A kis csizmák.

Írta : Mikszáth Kálmán.

Keskeny, szürke felhő-foszlányok úsznak a környék fölött. Nagy égháború lehetett az éjjel, esővel, viharral, villámlással vegyes. Látszik is nyoma mindenfelé, a fák gallyai le vannak tördelve, faleveleken, fűszálakon esőszemek csillognak, a templomsoron a nagy garádban zuhog a víz. Vőneki János uram portáján egész tócsák állanak, a Zákó Mihályék kertjében pedig — épen az imént mesélte Mihók Magda — a madárfészeket is lemosta a fárul a zuhogó zápor.

Köd gömörödik a sár fölött, átlátszó és fehéres, mint a muszelin-ruha, a falusi kémények füstje fölfelé száll, megannyi jele, hogy már nem lesz eső, bár az ég morcos, borús még, akár a Bizi apó arca, ki meghajolva, ingadozó léptekkel megy a hosszú utcán Szücs Istókkal, a kőmívessel.

Hogy összeesett az öreg! Nem is csoda, csövestül éri a veszedelem. A lánya meghal, ökrei fölfujódnak, csüre, asztagja megég, lovait elhajtják a szegénylegények.

Hanem érzi is a súlyát Isten «másik» kezének, ha nem tudta megbecsülni a jobbikat. Bezzeg kellemeztetné most már magát ő szent felsége előtt, mióta a legény fia is halállal vívódik, megfogadta, csak arra való lesz a vagyona, hogy jót tegyen vele.

De bizony hidegen fogadják az egek. Valóságos csoda történt. Mikor a Mária-képet hozták, amit a templomnak vett, leszakadt a szekér alatt a Bágy hídja, ló odaveszett, kocsi, kép dirib-darabra zúzódott.

Az emberek az udvarokról és a kerítések mögül nézik, amint végigmegy a hosszú krispinben,¹ apró, kopasz fejét a váll-lapockái közé húzva.

— Csiba te, ne te, — veszi föl a szót Böngér Panna — legalább már ti ne bántsátok. Eleget veri az Isten. Úgyan tegyen lelkem egy két hasábot az üst alá, míg megkavarom.

— Nedves ez a tüzelő — veszi át a szót özvegy Csupor Mátyásné. — Az én időmben még a fa is jobban égett, Panna. Hanem ez a Bizi dolga! Tudod-e, mi történt megint az éjjel?

— Talán a kőkeresztrel a temetőben?

— Beleütött a mennykő, lelkem. Összetörte. Pedig csak tegnap állították föl nagy költséggel.

— Oh, oh! — hüledezék Böngér Panna. — Akkor bizonyosan odamennek. Eredj csak, kis Andris, nézz utánuk, fiam, hova fordulnak el a savanyú-kúttól?

A «falu gyermeke» (úgy hitták a szolid képű, anyátlan-apátlan fiút) ott guggolt az udvar közepén, a lekvárfőző-katlan mellett, ami igen irigylendő állapot volt reá nézve, mert nemcsak a lábait melengethette a tűznél (csípős az idő egy kicsit), hanem a jószívű Böngér Panna a kóstolást is engedte.

Hogy most már ott kell hagyni a vén Bizi miatt ezt a nagy boldogságot!

Kellemetlenül kullogott utánuk. Csakugyan a temetőbe mentek.

Az asszonyok igazat mondtak, a gyönyörű piros kőkereszt ott hevert két darabban a sárguló pázsiton. Nini, hova lettek az aranyos betűk! «Isten dicséretére emelte Bizi József». Épen a betűknél, derékon törte ketté nyilával az Isten, mintha mondaná: «Nem kell a dicséreted, Bizi József, a Mária-kép sem kellett, ez sem kell».

Az öreg ember elkapta fejét a földről, hol adománya széttörve hevert és nem mert fölneézni az égre sem, ahol olyan nagyon haragusznak rá. Révedező szeme a gyermekén akadt meg, mintha annak a boglyas feje lenne közbül égne-földnek.

András a kőrisfának dült s az ittas, kövér temetői földbe besüppedt lábait fölváltva emelgetve, bámész kíváncsisággal nézegette Biziéket.

— Menjünk innen — mondá Istók.

— Hát a kereszttel mi történjék? — kérdé Bizi fojtott hangon. Összeragasztod?

— Nem én! — viszonzá Istók tompán. — Amit az Isten ujjá összetört, azt nem szabad az ember ujjainak összeilleszteni. Bizony, kigyelmedet meglátogatta az Isten...

Az öreg ember fogai összevacogtak.

— Hiszen ha csak látogatna! — kiáltott föl keserűen — ő már nálam lakik, Istók, állandóan nálam lakik.

— Túrni kell, Bizi uram!

— Pedig hidd el, Istók, nem vagyok rossz ember.

— Fősvény volt kelmed, szívtelen, gőgös. A világ elejének képzelte magát. Aztán, valljuk meg az igazat, uzsorával szerezte kincseit.

— Nem becsülöm már őket semmire — hörgé. — Fázom, reszketek. Valami rossz előérzetem van. Mintha marokkal fogná össze

valaki a szívemet. Meglásd, ismét szerencsétlenség vár reám . . . Oh, te kifogyhatatlan Isten, mivel engeszteljelek meg?

Elhagyták a temetőt.

— Hej, ni! — kiáltott föl Istók. — Hát ez a poronty mindig a sarkunkban van! Milyen vörösek a lábszárai a hidegtől! Takarodsz innen mindjárt, te kölyök!

— Ne kergesd azt a gyereket, Istók. Olyan jól esik, hogy itt látom mellettünk. Gyere idebb, kis fiam!

Az öreg arra gondolt, hogy abból a borús égből egyszerre le pattanhat még egy villám, de csak akkor, ha az a gyerek itt nem lesz.

— No, gyere hát közelebb!

— De csak hadd menjen haza — véli Istók — megveszi a lábát az Isten hidege!

— Miért nem húztál csizmát, te fiú — kérdi Bizi uram szeliden.

— Nincsen csizmám — mondá a gyerek szomorúan.

— Hát miért nem varrat apád?

— Nincsen apám! — felelte közönyösen.

Ez a közönyös szó fogta meg Bizi apót. Hogy nevededik ez föl, ha még a szeretetet sem ösmeri? . . . Szótlanul megfogta a kis András kezét s vitte magával végig a nagy utcán, le egész a templom mellé.

Ott aztán benyitottak egy házba, amelynek kapujára két sarkantyús csizma volt kifestve aranyos rojtokkal s a következő aláírással: «Filtsik István csizmadia-mester».

— Mérjen ennek a gyereknek egy pár csizmát, Filtsik uram, az én kontómra! — mondá Bizi apó.

Filtsik megnézte a gyereket s így szólt:

— Épen van egy ilyen kis csizma készen. Fölteszem a bundámat egy ócska lajbi ellen, hogy jó lesz.

A kis csizmát előhozták, csakugyan jó volt, mintha a lábára öntötték volna.

A gyerek örült neki, ragyogó mosoly ült ki arcára s vígan kopogott az öreg után a pitvarba.

Ott künn ezalatt eloszlottak a felhők. Mikor Bizi apó kilépett az udvarra, a napfény előntötte szomorú arcát, az égbolt nyájasan mosolygott. A füvek nevettek rá az úton, sőt még a meggyült esővizek is.

Mintha új levegőt szívott volna be, könnyebben érzé magát.

— Add ide a kezedet, fiam! Olyan jó meleg kezed van. Eljössz-e hozzám?

A gyermek a csizmáit nézte gyönyörködve s így szólt :

— A lekvárfőzéshez szeretnék menni!

— Nem, te velem jössz. Íme, itthon vagyunk már, itt lakunk ebben a cserepes házban.

A kapuajtóban a kocsis várta azzal a hírrel, hogy az ellopott lovak megkerültek, a fia már túl van a veszélyen.

Bizi apó hálataljesen nézett föl az égre.

Milyen messze van és mégis milyen közel . . .

Egy pár kis csizmával meg lehet járni egy óra alatt . . .

Jegyzetek. Mikszáth Kálmán (1847—1910) az újabb magyar szép-próza egyik legjelesebb művelője volt. Legjelesebb elbeszélései *A jó palócok* és a *Tót atyafiak* c. könyveiben vannak, legkedveltebb regénye a *Szent Péter esernyője*.

¹ Krispin = köpeny.

A bor.

Írta : Gárdonyi Géza.

Vasárnap reggel. Az őszi napfény a tornágra tűz. Baracs Imre ott áll ingujjban és sütkérezik. Az ilyen sütkérezés rendes vasárnapi gyönyörűsége a parasztembernek. Máskor nincs ideje rá.

De az is lehet, hogy Baracs Imre nem a sütkérezés végett állott ki a tornágra. Lehet, hogy a templomba menőket nézi sorra. Lehet, hogy csak azért áll ott, mert az ünneplőruháját vette föl s mikor a paraszt új ruhát vesz magára, akkor csak az ebédhez ül le, máskor mindig áll, hogy a ruha ne kopjék. És Baracs Imrén csakugyan vadonatúj szilvakék posztónadrág van. Mellényén ezüstösen tündöklenek a kacskaringóba varrt bádognipitykék. A csizmáját tegnap egész este pucoválta a tornácon ; de fényes is, mint a tehén szeme. A haja is ragyogóra van kenve és baloldalon kétfelé választva. A bajuszát hegyesre csavarta fekete viasszal s úgy feszít most a bajusz az ő vastag gombócorra alatt, mintha föl volna ragasztva.

Hát mondom, áll és sütkérezik. Nézi a templomba menőket. A kutyája is ott ül a kerítésnél és az orrát a lécz között tartva néz kifelé, komoly nyugalommal, mint a gazdája.

Kékruhás emberek, suhogó szoknyájú asszonyok, virító ruhás leányok mennek időnkint el a ház előtt. Az asszonyok nagy fekete-táblás imádságos könyvet visznek hónuk alatt s a könyvből olvasó lóg ki mindegyiknél. A lányok kicsiny könyvet visznek s olvasó helyett őszirózsa van a könyvükbe szorítva.

Aztán, ahogy így elmennek a ház előtt, némelyik beköszön, másik nem köszön be. De az asszonyok, leányok mind beköszönnek.

Mikor az utolsó templombamenő is ellépett a ház előtt, Baracs Imre magára veti a tarisznyát meg a szűrt és szól az anyjának a konyhában :

— Az ebéddel ne siessen kend. Megyek a Jancsihoz.

Az öregasszony kihúzza a tésztából a kezét és a fiára bámul.

— A Jancsihoz?

— Ahhoz — feleli az ember. — Nem tudom felejtteni azt a gyereket.

— Hát hozd haza. Békülj össze az asszonnyal, Imre. Mondd neki, hogy én vagyok a hibás.

Baracs a fejét rázza :

— Nem, én az asszony után nem megyek, se vele össze nem békélek többé ebben az életben.

Lekerül a kertek alá, aztán megyen az ákácfa között, a kocsiúton. Kutyajá el-elmaradozva, illő távolban követi. Tudja a kutya, hogy ha észrevennék, vissza is kergetnék.

De Baracs Imre nem pillant hátra, csak megyen, ballagdál az ákácfa között a kocsiúton. A fák már sárgulnak. Az út szélén vörösre hervadt a lósóska. Itt-ott egy vadrózsabokor pirosítja a gyümölcsét. Az úton ugrál a pityer.¹

Baracs, amint visszapillant, észreveszi a kutáját.

— Hej, a cudar irgalmát! Nem takarodsz-e vissza!

A kutya behúzott farkkal inal visszafelé és megáll. Arra vár talán, hogy a gazdája mégis meggondolja magát és azt kiáltja : No, gyere kutám! Ki tudja, milyen gondolatok vannak a kutya fejében.

Azonban a gazda haragszik, hogy a kutya eljött. Kutájának nem szabad elhagyni a házat, csak szántáskor, vetéskor és egyéb külső munka idején. Ilyenkor a szűrre, magra, tarisznyára kell vigyáznia a kutájának.

Baracs megint visszafordul. Látja, hogy a kutya ül. Megrázza feléje a botját. A kutya fölkel és megindul ; testét lomhán lógázza hazafelé.

Baracs Imre tovább megyen a kertek alatt.

Már egy hónapja múlt, hogy elvált a feleségétől, azaz hogy a felesége ötóle. Az anyó volt az oka. Bebagyulálta a kis Jancsinak a nyakát kendővel, hogy a szél meg ne fújja. Hát a szél nem is fújta meg a kis Jancsikát, hanem torokgyulladás, azt kapott.

Az asszony azt mondta, hogy a kendő okozta a gyulladást, az öreg anyó meg azt felelte rá, hogy ne tanítsa a csirke a tyúkot semmire. Szó szóra. A két asszony esípőre tette a kezét : összecsatoltak.

Baracs Imre az új papház áldomásáról jött haza. Csak előzdült a nagy csatára. Nem is kérdezte, hogy mitől ég a tűz, csak mikor azt látta, hogy a felesége rányelvel az anyjára, őt is elfutotta a méreg és fölkapta a botját.

No bizony, nem valami ritka eset, hogy parasztember megveri a feleségét. De ebben a házasságban mégis most történt először. Ezt az asszonyt tenyéren nevelték, mert egyetlen leány volt, s Baracs nem is kapta meg másképpen, csak nagy szent fogadásra, hogy nem iszik többé se bort, se pálinkát. Mert az a bolond természetű volt Baracsnak, hogy ha ivott, mindjárt verekedett. Ütött, mint az istennyila. Azt ütötte, aki éppen eléje akadt. Bolond természet! De vannak ilyenek. Egy pohár bor elég arra, hogy átváltoztassa őket. Máskülönben bárányok. Hát inkább nem ivott. Éltek is jámboran, boldog békességben. De már, hogy az új papházat feltetözték, neki is innia kellett a pap egészségére. Nem ivott öt esztendeje. Jól is esett neki.

Az ütésre fölsikoltott az asszony. Aztán befutott és nagy lánggal felöltözött az ünnepi ruhájába. Megkapta a fiú kezét és elrohant. Vissza se nézett.

A faluban aztán biztatták Baracsot, hogy menjen az asszonyért, hogy milyen kár érte, milyen tiszta, dolgos teremtés volt, ha mindjárt nem hozott is egy öltözet ruhánál többet a házba.

— Részeg voltál, — mondta a pap is — bizonyos, hogy te voltál a hibás. Tudja az asszony, hogy nem szoktál bort inni, de látod, resteli, hogy szégyenszemre visszasompolyogjon.

— Hát bort nem is iszok én többet ; szakadjon ki a gégám, ha iszok, — felelte Imre — de az is igaz ám, hogy rossz kutya az, amelyik elhagyja a gazdáját.

Úgy egy hét mulva kocsi jelent meg Baracséknál. Nem járt be az udvarba, csak megállt a ház előtt. Az asszony nagybátyja jött rajta, egy olyan hallgató nembánomember, akinek az egyik bajuszvége mindig fölfelé áll, a másik meg lehajlik. Csak pipázik egész nap, meg a felhőket nézi.

Baracs Imre azt hitte, hogy békíteni jött a sógor. Éles, dühös szemekkel fogadta :

— Mit akar kend?

— A ládát, meg az ágyat.

Hogy az ember se nem békített, se szemrehányást nem tett, Imre is megjuhodott. A tornácának támaszkodva, szótlanul nézte, hogyan cipeli föl a sógor a kocsira a tulipántos ládát, meg a sárgarózsás ágyat. Az öregasszony a templomban volt ezalatt. Imre nem segített a fölrakásban.

Mikor az öreg visszaült a kocsiba, Imre megmordult. Látott rajta, hogy valamit akar mondani. Azonban az öreg meggyihikelte a lovakat és köszönés nélkül elhajtott.

Vége volt köztük a sógorságnak is.

Hát azóta se hallott Baracs se jót, se rosszat az asszonyról. Ott ballag most a kertek alatt. A falu csöndes.

Baracs Imre elmegyén a falu közepéig. Itt már lassú a járása. Megfordul, mintha csak pipagyújtás végett kellene megfordulnia, de a két összetett marokból végigpillantott az utcán.

— Nem vettek észre — gondolja bosszúsan. — De mi a manót is járok én föl és alá, mint a tavaszi szellő. A fiamhoz jöttem. A fiam az én fiam.

Magát imigyen fölbátorítva, visszatér és megáll a botjára támaszkodva a ház előtt. Szemben pipál a házzal, így fejezi ki, hogy félni nem fél ő, csak éppen nem akar bemenni.

A Jancsi gyerek majd csak kijön és akkor szól neki. Elég egyet szólni a Jancsinak : megismeri az az apját száz szűrös ember közt is.

De hát a Jancsi nem jön.

E közben van ideje Baracs Imrének, hogy megnézzze a házat. A ház épen olyan, mint ezelőtt hat esztendővel volt, még a rozsdás rossz kasza is csakúgy áll ki a padláslyukon. A kertben a rózsa karóján most is egy tejesfazék szárad, de köröskörül épúgy virul az őszi rózsa, mint mikor az asszony leány volt, csak a kerítés mellett sárgállik három szál napraforgó, ami nem volt itt azelőtt.

Hej, sok őszi rózsa hervadt el innen az ő kalapja mellett. Minden egy rózsa tömérdék szép csókkal járt.

Baracs Imre egy rakás követ látott már jöttében is az útfélen. Köveznek, gondolta, de nem nekem.

Az a rakás kő az út túlsó felén volt, az ő háta mögött. Miért ne ülne le? Az a kő nem tartozik az asszony portájához és hát a madár is ott ül le, ahol akar.

És ahogy így szemben ül a házzal s a pipáját tömögeti, végigpillant oldalt az úton. Hát mit lát? Az ő engedetlen, gonosz kutyá-

ját, amint ott ül valami ötven lépésnyire az út közepén és nézi őt messziről.

— No lám, — mondja Baracs — a kutya nem hagyja el az embert. Gyere ide, Hattyú!

A kutya felszökik. Egy perc alatt ott terem a gazdájánál és örvendezve ugrálja körül. Baracs megsimogatja a kutya fejét. Jól esik neki, hogy nincsen egyedül. Azonban a kutya egyet-kettőt szimmant a ház felé és vesd el magad, átugrik az úton, az árkon, ott ugrál a konyhai félajtó előtt.

A Jancsi éppen akkor jön ki. Új csizma van a lábán, meg egy új, kis virágos szűr a vállán. Voltaképpen kijöhetett volna szűr nélkül is, de hadd lássa az apja, hogy miye van a gyereknek.

A kutya nagy nyihogással táncolja körül a Jancsit. Fölágaskodik és rányal a képére.

A Jancsi gyerek meg átöleli a nyakát és rávereget :

— Hattyúkám!

Baracs nézi ezt szótlanul. Megvárja, míg a fia kiörvendi magát s a kutyától körülugráltan hozzáérkezik, akkor aztán az ölébe veszi.

— Hát megösmersz engem, te?

— Idesapám — rebegi örvendezve a gyerek.

A kutya visszafordult a konyhaajtóhoz.

Baracs Imre a fiával gügyörészve félszemmel látja, hogy egy csont és egy darab kenyér repül ki az ajtón a Hattyúnak. A Hattyú illetlen éhséggel falja föl a koncot s még kér a gyalázatos. Beeresztődik a konyhába is.

A gyerek lecsúszik az apja öléből és megfogja az apja vaskos, kérges kezét.

— Gyűjjön be!

— Nem, — feleli komoran Baracs Imre — nem azért gyűttem.

— De csak gyűjjön.

Hogy a gyerek hiába húzkodja befelé az apját, árnyék jelenik meg az ajtóban s halk ruhasuhogás hallatszik mellettök.

Baracs Imre hallja : egy kis rozmarin-illatot érez, de nem néz föl.

— Imre, — mondja egy jól ismert női hang — gyűjjön be kend, odabe is szólhat a fiával.

— Nem akarok, — feleli az ember — nem azért gyűttem én, hogy bemenjek.

És ekkor fölemeli a fejét. Pipáját a szájába illesztve dacosan néz az asszonyra.

És ahogy ránéz, látja, hogy milyen csinos menyecske ez az asszony, ez az ő volt felesége. Nincs ilyen több a faluban. De mindegy, az az asszony, amelyik elvált az urától, olyan, mint a virágzó faág, amelyik letörött a fáról s leesett a sárba, — nem érdemes fölvenni többé.

Ezt gondolja Baracs Imre s tán ki is mondaná, ha a parasztember ki tudná fejezni szóval is, amit gondol.

A kutya a farkát csóválva jár ide-oda köztük.

— Tudom, — feleli az asszony, a szemét lesütve — tudom, hogy nem hozzám jött; nem is azért hívom, hanem hogy a falu ne lásson bennünket.

A miséről akkor jött a hívek tarka serege s látszott a távolban az úton, mint ömlik szét az embertömeg szanaszét.

Az asszony ezt mondva, az ura vállára tette a kezét.

— Hát, — szól Baracs a gyerekhez fordulva — te is azt akarod-e, hogy bem menjek?

— Azt hát — feleli a gyerek. — Ott van már kendnek a bor is az asztalon.

Jegyzetek. — Gárdonyi Géza (1863—1922) legmagyarabb lelkű regényíróink egyike, a tiszta magyar beszédnek páratlan művésze. *Az én falum* című elbeszélő kötetében az alföldi és dunántúli magyar nép a maga természetes valóságában és mégis költői módon lép elő. Történeti regényei közül *A láthatatlan ember* Attila hún király korában, *Az Isten rabjai* IV. Béla király korában, *Az egri csillagok* a török-magyar küzdelmek idejében játszik. Most olvasott népies elbeszélésből írta híres paraszt-színművét: *a Bort*.

¹ Pityer = búbos pacsirta.

A házatlan zsöllér.

Írta : Eötvös Károly.

I.

A rókának van barlangja, az égi madárnak fészke, de némely embernek nincs háza. Még a fővárosban is akad ember, akinek háza nincs. Félszázad előtt, 1848 előtt, egész osztály volt az országban, amelynek nem volt háza. Ezt az osztályt házatlan zsöllérnek nevezték.

Hol lakott hát a házatlan zsöllér?

Az uraság házában. Rendesen volt az uraságnak olyan korhad,

régi félreeső, dűledező háza, amelybe se cselédet, se lábasjóságot nem lehetett elhelyezni, mert hátha leroskad és cselédet és lábasjóságot agyoncsap? Az ilyen ház jó volt a hazátlan zsöllérnek.

Apámnak nem volt ilyen háza, házatlan zsöllérje azonban volt. Az egyiket Szombatinak hívták. Ezen úgy segített apám, hogy a gyümölcsös kert végében adott neki egy kis gyöpöt és megengedte, hogy ott putrit építhessen magának, feleségének és öt gyerekének. Ott lakott a Szombati.

A putri építése érdekes. Kissé ódon építészeti iskolához tartozik, azért a műszaki egyetemeken nem is tanítják. De gyakorlatilag fontos és nevezetes. Háború idején, télben, fagyban, esőben, zivatarban nagyon jól esik a szegény katonának. Annyit nem ér ugyan, mint a laktanya, noha ennél tisztább, de a sáternál és kunyhónál csakugyan többet ér. Csőszök, halászok, nyájörző emberek ma is használják országshere.

Ásnak egy nagy gödrot. Három öl a hossza, két öl a szélessége, fél-öl vagy valamivel nagyobb a mélysége. Széleire föld-fákat ültetnek, azok hegyét fönt az ormozaton összecsíptetik, a tetőt nádból vagy szalmából vagy gyékénysásból megcsinálják; hátul falat, elől ajtót csinálnak hozzá s kész a putri-palota.

Sok előnye van a putri-palotának.

Szomszédja nincs. Nincs tehát kivel viszálykodni.

A villám nem üt bele, azért villámhárítóra nincs is szüksége.

Katonát ide be nem szállásolnak. Adót ettől fizetni nem kell. Lakásbérllével sem kell negyedévenként vesződni. Ha elégne is, nem ég bele semmi, mert hiszen nincsen benne semmi.

Ilyenforma putri-palotája volt a Szombati zsöllérnek is. Csak-hogy kissé különb a többinél. Ennek volt egy kis rakott fala is, volt ablakja is; teteje pedig épen olyan tisztas volt, mint akár-melyik telkes jobbágy házának teteje. Apám se a fát, se a nádat, de még a meszet se sajnálta. Szép fehérre ki volt mázolva a belseje. Csakhogy ezt kívülről természetesen senki se látta.

Bútorféle is több volt benne, mint a csőszök putriájában. Hiszen a mi zsöllérünk, az öreg Szombati, tanult, tapasztalt, világlátott ember volt és ügyes kézműiparos. Neki tehát szerszámának is kellett lennie.

Az öreg Szombatinak két mestersége volt.

Volt ő saruvarga.

Volt ő pecsenyeforgató.

Legszebb mestersége volt azonban Szombatinak a gyalogpósta. Ebben már azután csakugyan nem volt versenytársa a világon.

II.

Hajdan kevés pósta járt a mi országunkban. Igaz, hogy a levélírás gyöngye oldala volt a nemesembernek. Esztendő is eltelt, míg egy levelet megírt. Eljegyzés, esküvő, haláleset, keresztelő vagy ilyesmi, ha előfordult a családban : vagy maga ült kocsira hírt adni, vagy üzenethordót küldött, élőszóba foglalt üzenettel.

A királyi póstát nem használta.

Először is meg kellett volna írni a levelet. Nehéz dolog az. Íródiáknak való, nem nemesembernek.

Azután be kellett volna küldeni a póstamesterhez, aki gyakran az ötödik-hatodik faluban lakott.

Azután a póstamester ki nem hordatta a levelet senkifának. Levélhordó nem volt a világon. Akinek levele volt a póstán, menjen utána, ha el akarja olvasni. Az uraságok hetenként két-háromszor csak küldtek embert a póstamesterhez : van-e levél? De közönséges nemesember ezt nem csinálta utánuk. Néhol annyit megtett a nemesség, hogy a családok összebeszéltek és minden család hetenként egyszer a csősz vagy a mindenest, vagy a belső cselédet lóra ültette és elküldte a póstamesterhez a levelekért. Amit ez hazavitt : azon aztán a családok megosztottak.

Kerkapoly Károly, volt miniszter, 1847-ben Berlinben lakott. Ott mindennap megkapta a naponként megjelenő pesti újságot. De amikor hazajött jurátusnak, Zala vármegyébe, az alispán mellé : itt hetenként csak egyszer kapta meg napilapját. Kisfaludy Sándor, a költő, 1810-ben József nádor kedves embere és főtisztje volt Budán : feleségének levele Sümegről sohase ért előbb hozzá kilenc napnál, rendesen azonban tizenöt nap alatt ért Budára. Ma Amerikába is előbb odaér. Csakhogy ha a királyi póstamesternek mezei munkája, szüretje vagy jó vadászata akadt, vigye manó a leveleket, nem törődött velük.

Egészen természetes volt tehát, hogy a nemesember nem gyakorolta magát a levélírásban.

Ha pedig messze földre mégis hírt kellett adni valamiről valakinek : ott volt a gyalogpósta.

Napkeleti országokban tatárnak nevezik a levélhordót. Ma is így nevezik Orosz- és Törökországban. Nálunk a cigány volt a tatár.

Csakhogy a napkeleti országokban a tatár lóháton járt, nálunk a cigány gyalog.

Van kóbor cigány és megszállott cigány. A kóbor cigány csak tolvaj, kolompáros vagy teknővájó, míg a megszállott cigány csak muzsikus, vályogvető vagy gyalogpósta. A cigány, ha akarja, olyan gyorsan jár, mint a szél, de Szombati olyan gyorsan járt, mint a szélvész. Mellette semmiféle cigány a levélhordásból és üzenet-hordásból meg nem élhetett.

Mert a cigány mezitláb járt, Szombati pedig papucsban s mikor sietős volt az útja, papucsát tíz ölnyire előre rúgta, aztán utána ugrott, hogy kezével elkaphassa. Mi a nyúlnak és agárnak gyorsasága ehhez képest? Nyúl és agár csak percekig tud gyorsan futni, a papucsot pedig előre lehet rúgni egész nap.

Egykor a főszolgabíránk, Hollósy Fülöp László, jó, négylovas kocsival indult haza Budapestről, ahol valami pörében informálni járt. Amint napköltekor a budai vámnál kihajt : csak eleibe ugrik Szombati s leveszi kalapját :

— Szerencsés jó reggelt kívánok tekintetes uram. Én is megyek haza.

A főszolgabíró jószívű ember volt, odaszólt hozzá :

— Ül fel oda a bakra, ne fuss egész nap, mint a kutya.

— Csókolom a kezét, tekintetes uram, nem ülhetek föl, mert sietős az utam.

A főszolgabírónak négy jó lova, Szombatinak pedig csak két rongyos papucsa. A főszolgabíró indulatba jön :

— Nohát csak lógasd a nyelved egész nap.

Megy a kocsi, csakúgy porzik, és megy utána Szombati.

Mikor a főszolgabíró Tétény körül a Libadöglő-csárdához ér, Szombati már ott üldögél a lócán, akkorra ki is pihente magát. Oda ugrik a kocsi mellé :

— Szerencsés jó napot kívánok a tekintetes úrnak.

A főszolgabíró el se fogadja a köszöntést.

Üget a négy ló, porzik a kocsi, lépeget a Szombati.

A főszolgabírónak meg kell állani, a lovakat meg kell etetni, az atyafiakhoz egy órára be kell nézni. De azért, amint a lovak ettek-ittak : nem mulat, nem késik, hajtát előre, estére otthon kell lenni, Mezőszentgyörgyön ; ez pedig Budapesthez jó tizenkét mér-föld, sőt még több is van.

Hát amint Nyéken elkocog a Balassa-kúria előtt : csak ugrik ám eléje Szombati megint.

— Még egyszer szerencsés jó napot kívánok tekintetes uramnak.

A főszolgabíró megint nem fogadta el a köszöntést, hanem odaszólt kocsisának :

— Hejh, ez a Szombati szemünk elé ne kerüljön ám ma még egyszer, mert különben leszállasz a bakról!

Hajtott is a kocsis nyakló nélkül. Csakhogy Fehérvárott megint meg kellett etetni-itatni ; a négy lónak nem volt kedve étlen-szomjan futni. A ló másként van szoktatva, mint a papucs.

Nem is látták többé Szombatit sötét estélig. De amikor hazajértek és a nagy kapun befordultak, hátesak oda ugrik ám megint a kocsi mellé Szombati. Ott üldögélt már régen a kapu kerékvető kövén ; ki is pihente, ki is aludta már magát.

— Szerencsés jó estét kívánok, tekintetes uram!

A főszolgabíró rárivall :

— Megállj gazember, el ne menj innen, míg a kocsiról le nem szállok.

Nem tudta hamarjában, a deresre huzassa-e Szombatit, vagy egy jó ital bort adjon neki, amiért az ő négy lovát így csúffá tette.

Természetes, hogy egy jó ital bort adott neki.

1848-ban békén ment át Szentgyörgyön Jellasich bán az ő dúló seregével. Se nem ölték, se nem raboltak, se nem gyűjtogattak.

Estefelé összejöttek házuknál a nemes atyafiak a nap eseményéről beszélgetni. A beszélgetésből vacsora, a vacsorából poharazás lett. Ott érte őket a reggel.

Anyám két kisebb öcsémmel a horvátok elől balatonfüredi szőlőnkbe vonult, nem volt otthon. Azt mondja egyik rokon apámnak :

— Jó lenne a hugomasszonyt Füreden értesíteni, hogy mindnyájan élünk, nincs semmi baj.

— Igaz a! Hol a Szombati?

Futok a putrihoz, hívom a Szombatit. Jön a Szombati, papucs a lábán.

— Eredj Füredre, mondd meg a feleségemnek : nincs semmi baj, holnapután megyek érte. De siess!

Sötét este volt már, de Szombati rögtön indult.

Reggel felé megy ki apám a konyha felé, ott látja Szombatit. Eszik mint a farkas és iszik nagyokat.

— Hát te akasztófa, még most se indultál el?

— De bizony már meg is jöttem. Éjfélkor bezörgettem a nemes asszonyomhoz és átadtam az üzenetet.

Oda-vissza legalább ötven vagy hatvan kilométer és ezt az utat befutotta egy őszi éjtszakán.

Jegyzetek. — *Eötvös Károly* (1842—1916) századunk fordulóján a nemzeti szellemű magyar szépprózának volt egyik jeles művelője. Leghíresebb műve az *Utazás a Balaton körül*; ebből való a mi olvasmányunk is.

Viszik a pénzt kifelé.

Írta: Tömörkény István.

Miután Jánosék sok ideig hordogatták befelé a pénzt, most kezdik kifelé hordogatni. Az év folyamán sokat behordanak ruha, kalap, suba árában, továbbá porcióban ama kis adókönyvecskére, amely olyan nagy, mint egy újság. Mindenféle vonalak vannak benne, azokba mindenféle számokat írnak az adótiszt urak és az mind fizetéssel jár, bár néha alig is lehet tudni, hogy honnan vegye elő a rávaló pénzt az ember. Mindegy, valahonnan elő kell annak kerülni. Azután csak így hordódik befelé a pénz az asszonyok, leányok ruhájára, valamint ha új ekét kell venni. De még ha kis gyerek születik odakint, azt is megérzi a város, mert ekkor is pénzt hoznak be Jánosék, ha egyebekre nem is, legalább gyerekkocsira. Most ennek a divatja járja odakint. Azelőtt falusi mestertől vettek ringatós bölcsőt, az ácsszekercével bánni tudó gazda meg némely helyen otthon maga is megkésztette. Ezidőszerint pedig a négy vaskerekű, vastengelyes, fonottkasos, sátoros gyerekkocsit keresik. Bár nem újkorában veszik, hanem a szőnyegpiacon, amely név alatt a zsidárúsok társasága értendő. Ott mindig van ilyen kocsi, amit úri családok adnak el és a szerint, amint a bele való gyerek vagy kihalt, vagy kiöregedett belőle, újabbak, vagy használtabbak a kocsik. De hiszen jó odakintre a legócskább is.

Szóval így jönnek be mindenfélére a pénzek a városba a kint-valóktól. Egyre jönnek és már igazán nem volna odakint egy krajcár sem, ha megint az emberek a városból a pénzt nem hordanák vissza. A pénz olyan járó-kelő jószág, bemegy pántlikáért, ruháért a városba, tyúkért, libáért, búzáért, bürgéért meg ismét kihalad. De kifelé haladása mégis leginkább ilyenkor van neki, aratás után. Ilyenkor mégis jobban hordják a búzát, meg egyéb magot, mint máskor. Mert Jánosék nem hogy a még lábán eladott vetés üzletét ismernék, de még az a szokásuk sincs meg, hogy aratás után azonnal eladják

mind a termést. Ennek részben az igen nagy távolságok az okai, de másrészt az úgy is szokás, hogy akkor hoznak a városba egy-egy kocsival, amikor már jól bejött a pénz a tanyából és vinni kellene kifelé.

A kocsit ilyenkor előkészítják. A tengelyeket jól megkenik, nemkülönben a kerekékgyát. Egy kis kenőcs megy a rúd fordítójára is, hogy könnyebben csússzon. Akkor a kamrában zsákba öntik a búzát, jó sok zsákba, mert akármilyen vékonynak látszik is a pusztai kocsi, sok terhet elbír. Ez a dorozsmai bognárok és kovácsok tudományának köszönhető, mert ezen a téren azokat tartják legokosabbnak, aminek megfelelőleg van is a faluban negyvenkét kovácsműhely. A zsákok a kocsira kerülnek. Azután a tarisznya, széna a lovaknak, az ülés pedig subából készül, mert nincsen jobb jószág a világon, mint a suba. A kocsi ezután megindul, lassan döcögve a homokos úton. Az indulás ideje a hely távolságától függ, meg attól is, hogy milyen karban van az út. Ha Jánosék itt laknak valahol a Domaszéken, akkor elég hajnali három órakor indulni, amíg a zákonyi úgy éjfél táján indul. Ha Csorvára való János, akkor úgy tizenegy óra tájban is megindulhat, míg ha az átokházi pusztaszéleken gazdálkodik János, akkor már előtte való nap este, vacsora után megindulhat, hogy kora reggel a búzapiacra érjen. Lassú, halk és csöndes utak ezek. János pipál a zsákok tetején, a lovak egyenletes buzgalommal haladnak, mert nagyon szeretnek hűs éjjeleken járni a lovak, mivel:

— Nem bánti őket a légy — mondja János, aki ez oknál fogva igen kényelmes most, miután nem kell az ostor végével a lovak hátáról a csipős bögölylegyeket piszkálni.

Amire megvirad, így beérnek a búzapiacra. A tér, ahol a búzát árulják, István első szent királyunkról neveztetik, bár ezenfölül aztán nincs is rajta emlegetni való semmi. Már van ott sok kocsi, akik közelebb laknak, hamarabb érnek. Ha nincs is ott a gazdájuk, meg lehet ismerni, hogy melyik melyik. Ez a vastagkerekű a nagy lovakkal, az ráckocsi. Ez a hosszú, ez svábkocsi. Ezek a Tisza másik oldaláról jönnek. János beáll a sorba és leveti a lovak istrángját. Két zsákot a kocsisaroglyához tesz le és kinyitja, hogy azokból vidáman mosolyog elő a búza. És jönni kezdenek azonnal ama férfiak, akik «cendzál»-nak neveztetnek¹ és elhaladván János zsákjai mellett, óvatos tekintetet vetnek a búzára. A búza szép, de nem szólnak semmit. János sem szól semmit, ellenben inkább a felhőket vizsgálja.

— Apám, — mondja a gyerek a kocsiról — micsoda kémény az, amelyik ott füstöl?

— Az a gőzfürdő.

— Aztán abban a gőz fürdik?

— Az — kénytelen János ráhagyni, mert az igazat megvallva, nem egészen ismerős e dologgal.

— Aztán mér füstöl? — faggatja tovább.

— Mer kémény — felel János. — Azér van a kémény, hogy füstöljön.

— Azér...? — kérdi az apró kis magyar és elgondolkozva néz végig a furcsa tájékon, ahol se mező, se liba, se fa, se semmi. Kis szemei, amelyek már megszokták, hogy a föld pereméig ellásanak, az álmatlan éj után idegenül pislognak az egymásra rakott nagy téglahalmok között. Ismeretlen világ ez nagyon s nem jó benne lenni. Bóbiskolva hajtja le fejét s a zsákok tetején boldogan elalszik. Ahogy elaludt, apró lelke alighanem mindjárt hazaszaladt innen a jegenye-nyárfák alá, mert csettint a nyelvével, ami azt jelenti, hogy álmában eszik. Friss túróval kínálja bizonyosan az anyja.

János is megéhezik, bár ő nem álmában, hanem valóságban. Tarisznyázni kezd. Szalonnát vesz elő s az alkalmat fölhasználván, hozzá egy pékgyerektől zsömlét vásárol. E tökéletes úri mód mellett van, amikor jönnek cendzások és nézni kezdik a búzáat, eregetvén egyik kezükből a másikba.

— Köll nyóc negyven?

— Nem köll, int a szalonnavágó bicskával János.

— Hát nyóc negyvenöt?

— Nem. Nyóc kilencven az ára.

A vásárlók tovább mennek, János nem bánja és az elaludt gyerekekre egy otthonszövvött pokrócot terít. Azután becsattantja a bicskát, a tarisznya szíját a csatba fűzi és az unalom elűzése szempontjából a dohányzacskóhoz folyamodik.

— Nyóc ötven, János gazda? Más sem kap többet ilyen búzáért — kerülgeti egy cendzál.

— Nagyon bolond kend, ha azt hiszi — gondolja János, de nem szól semmit, csak int a fejével. (El löhet mönni...)

Az idő aztán elérkezett arra, hogy János oda szóljon a legközelebbi szomszédhoz:

— Kend milyen árban tartja?

— Nyole hetvenötre, felebarátom — feleli az ember, aki a «felebarátom»-nál fogva nazarénus.

— Tiszta a búza?

— Tiszta, egészen tiszta.

Ha a dolog így áll, a nyolc kilencvenről le kell menni. Megint jön egy ügynök, akinek most már a kérdésére így felel :

— Nyóce nyócvan.

— Nagyon meg van kend bukva — mondja az ügynök és tovább halad.

János ezt sem bánja, mert elég idő van még délig s engedni még akkor is ráér. Közben jön Czicza Miska, akire a városi gyerekek szicet szoktak kiabálni s ezért szerfölött haragszik, bár egyébként csak koldús. Ez a piac a területe, itt nem bántják a gyerekek, mert jó hosszú nyélen szokott lenni a tanyaiak ostorszíjja. Két tarisznyája is van Czicza Miskának, csak olyan zsákvászonból valók, keresztbe vetve a vállán. Azokkal ér János elé, énekelve a könyörgést :

Hajtsd meg keménységünket,
Hevítsd hidegségünket,
Térítsd a tévedteket...

János két kézzel nyúl a zsákba s abból egy összemarok búzát kivéve Czicza Miska tarisznyájába önti.

— Adjon Isten ezör ennyit — mondja Czicza Miska, de János ráfordul :

— Ne parancsolgassék kend Néki ; ád az úgy is, ha akar.

Az idén adott, nem lehet tagadni. Jót is, eleget is, sőt szépet is. Mert úgy kell venni a dolgot, hogy nem mindig szép az, mivel-hogy az a búza, ami az eleje a többinek, amit tiszamenti búzának neveznek, voltaképpen nem a Tisza mentén terem, hanem Békésben, a tótok között, ami nem helyes dolog, miután a tótót ősi juss alapján a zabbal való foglalkozás illetné meg... Jön egy úr János felé, valami nagyobb-fajta kereskedő vagy malmos lehet, mert két-három cendzál csak úgy messziről halad utána. Ránéz a zsákra s önkénytelen mondja :

— Ejnye, de szép búza. Milyen tiszta!

— Nagyon sokat fürdött növendék korában, — mondja János, példázván ezzel a szerfölött való esőket.

— Maga termelte? — kérdezi az úr.

— Nem, — feleli János — én csak elvetöttem, a föld terömté.

János ötletére a kocsisorok között halk nevetés és bajusz alatt való mosolygás suhan végig, mert az úrféle megtréfálása a legkedvesebb mulatságok közé tartozik.

— Nyolc hetven, — szól az úr.

— Nyóc hetvenöt — válaszol János.

Az úrféle elhúzza Jánostól az egyik kezét, maga elé tartja és belecsap. Jól van, most már lehet menni a magtárba. A zsákokat János beköti, fölteszi a kocsira, felöltözteti a lovakat is és sajnálattal látja, hogy a kocsi tetején jól elaludt gyereket föl kell költeni.

— Miska, Miska! — szól neki. A gyerek fölérzik. — Mit álmodtál? — kérdezi János.

— Öhetnék vagyok nagyon — felel a gyerek s János megvigasztalja, hogy most már várjon egy kicsit.

A magtárba, ahová elhajt, már csak be kell önteni a búzát a többi közé, miután előbb súlyra a piacon a hatósági mázsán megmértetett. Arról a céduláról, amit ott kapott, számítják ki az árát. János a számadást komolyan nézi és mivel nem nagyon érti (az idősebb fiát kellett volna behozni), esetleges megcsalattatása ellen egyszerű ajánlattevéssel védekezik. — Indítványozza, hogy minden mázsa árát külön-külön fizessék ki.

— Nincs nekem annyi hetvenöt krajcárom, — mondja a kereskedő.

— Majd visszaadok én a bankóbul, csak az első mázsa árát fizesse ki előbb.

Szóval, János régi tapasztalatokon okulva, semmiképpen sem akar rövidséget szenvedni. Pénzeit azon bőrtárcába rakja, amely a mellény belső zsebében szokott tartózkodni. Az elveszés ellen egy madzag védi, amely által a mellény legfelső gombjához köttetik. A vásár így megtörténvén, a kocsiban az üresen maradt zsákokból most egészen helyes ülést rendez János. Arra Miskát ráhelyezi s elébe adja a nyitott tarisznyát, hogy azt egyen belőle, amit csak akar. Ő maga egy pohár nyakolajra a szomszéd boltba megy, mert a pálinkamérések föltűnő szorgalommal csoportosulnak az ilyen búza-magtárak köré. Ott János kissé társalkodik és egy vagy két pohár — különben ne kerteljünk, mondjuk meg őszintén, hogy négy pohár — nyakolaj árát fizeti ki és némiképpen vidáman megy vissza a kocsihoz. Miska már jóllakott ezen rövid idő alatt és szemlélődik.

— Hát most már — szól hozzá János — bombó-cukrot vagyek-e néköd, vagy fütyülő-cukrot?

Miska habozás nélkül ajánlja, hogy vétessék bombó-cukor is, meg fütyülő-cukor is. De ebbe János nem egyez bele.

— Nézd Miska, vagy ezt, vagy azt. Hát válassz. A bombó,

az cukor, de nincs rajta füttyülő, a füttyülő-cukor pedig cukor is, füttyülő is. Hát most már melyik köll?

Miska elméjében a sötétség így kivilágosíttatván, a füttyülő-cukor mellett marad. Azt hoz neki az apja, és hogy ne kerteljünk, el kell mondani, hogy e munka közben még egy pohár nyakolajjal úgy ráadás gyanánt fűszerezi önmagát — a meleg ellen. De ahogy ezt elvégezte, most már csakugyan megy ám kifelé és viszi a pénzt be a tanyák világába. Miska füttyül a cukron, János pedig szivart szívó szopókából hosszú szivart szív.

A város házai apránként elmaradnak mögöttük. A legelső útszéli kútnál megáll, hogy itasson, miután a lovak odabent nem ittak (mert külső lónak nem való a belső víz . . .).

Jegyzetek. — *Tömörkény István* (1866—1917) elbeszéléseiben Szegednek és tanyavidékének magyar embereiről fest jellemző képeket. Sokat járt közöttük, ismerte minden ügyüket-bajukat, szokásaikat, beszélgetéseik tárgyát. Ötletes mondásaikat, szólásaikat, még kiejtésüket is híven idézgeti.

¹ Cendzál, szenzál = gabonaügynök.

Csongor és Tünde.

Írta : **Vörösmarty Mihály.**

Tünde aranyalma-fát — az ifjúság és gyönyörűség fáját — ültetett Csongor vitéz kedvéért s ott egy alkalommal fölkeresi. De míg a boldog szerelők együtt vannak, Mirigy boszorkány egy fűrtöt levág a tündérleány aranyhajából. Tündének nincs tovább maradása, mennie kell, elbúcsúzik Csongortól és visszatér Tündérhonba. Csongor utána indul. Versengő ördögfiaktól csellel palástot és ostort szerez s ezek segítségével jól halad előre. Végre eljut a Hajnal palotájáig, mely mögött tündérkert terül. E kertben Tünde találkozhatnék Csongorral, de csak egyetlen egyszer, délben, különben tündértörvény szerint eljátszaná kedvese szívét. Azonban a bosszús ördögfiak és Mirigy ezt az egy alkalmat is elrontják. Az egyik ördögfi Csongort ép a kívánt órában álomporral hinti meg és az ifjú nem ébred föl Tünde megérkezésekor. A leány keseregve bujdosik tovább, Csongor is újra utána indul. De még egy próbán kell átesniök. Mirigy mindkettőjüket hamis látomásokkal igyekszik félrevezetni: Tündét azzal, hogy Csongor hűtlenné válik hozzá, Csongort egy ál-Tünde képével csalogatva visszafelé, oda, ahonnan kiindult. A hős azonban végre is észreveszi csalódását és kétségbeesve a pusztába megy. Tünde szintén egy pusztai helyre tart, oda, ahol legelőbb andalogva ültetett a szerelemnek a gyönyörfa sarjadékát. Azóta ott minden vadonná lett. A tündér most új csodáját teremti, hogy — ha még hű volna hozzá Csongor — messze tündököljön; s a fa őrzését nemtők seregére bizza. Mirigy most sem nyugszik; meg akarja szerezni a fát, a gyönyör és ifjúság fáját, és elzavarja a nemtöket. Azonban az ördögfiak, akiknek a boszorkány Csongor

elaltatásakor jó jutalmat ígért, de aztán meg nem adott, megfogják és elhurcolják, Csongor végre is eléri a fát és a két szerető egyesül.

(Az ötödik felvonásból. *A nemtők játéka.*

Nemtők (*éneke a légben*). Játszadózunk,

S az óra halad,

Légi lakunk

Van csillag alatt.

S a csillag ha este mosolygva kijő,

Tündöklük utána az égi mező.

Csillag után

Jár kis seregünk,

Menny kapuján

Át játszva megyünk.

Ki hí le, ki hí le, a földre ki hí?

A menny ragyog, ékes, a föld gyönyörű!

(A nemtők egymásután a földre szállnak.)

Első. Hop! leszálltam, itt vagyok,

Ej! beh csiklandós fű ez.

Második. Hop! leszálltam, itt vagyok,

Könnyű szellő lengedezz.

Harmadik. Hop! leszálltam, itt vagyok,

Gyenge harmat permetezz.

Nemtő király. Szűzleányszív dobogása bölcsőm,

Ki kér tőlem boldogságot kölcsön?

Szűzleányszív dobogása ringat,

Ott aluszom, s a kis lány kacsingat.

Ötödik. Kedvesb illat a virágnál:

És az illat én vagyok.

Hatodik. Ah! leszálltam, itt vagyok:

A sóhajtás én vagyok.

Hetedik. Szép leánynak ajakán

Minden csókért csók a vám:

Én mosolygó csók vagyok.

Nyolcadik. Várjatok meg, várjatok meg,

Én az égő szív vagyok.

Kilencedik. Gyönyör úrfi én vagyok,

Mit csináljunk hadnagyok?

Többen. Játszunk! Játszunk!

Mások. Micsodát?

Némelyek. Méhesoportot, rózsafát.

Első. A királyné én leszek.

Második. Én kis gyenge raj leszek.

Többen. Mink is, mink is raj leszünk,

Andalogva és dönögve

Ágról-ágra röppenünk.

Harmadik. Én virágzó rózsafa —

Nemtő király. Álljatok meg, itt egy ág van,

Égi többől sarjadék,

Hogy viruljon föld porában.

Itt mulassunk, itt enyelgjünk

Tiszta, édes illatában.

Második. Adsz-e rózsát, rózsafa?

Harmadik. Pille vagy te, menj tova.

Második. Ah! nem, én kis raj vagyok,

Szánj meg, oly szomjú vagyok.

Harmadik. Mit ihatnál?

Második. Harmatot.

Harmadik. S mely jutalmát adhatod?

Második. Csókot érte vagy hatot.

Harmadik. Nem kell! Nem kell!

Második. Meghalok!

Harmadik. Illatot szíjj, azt adok.

Második. Szíttam, ah, s megrészegültem,

Szárnyaimmal lankadok,

Hullok, hullok, jaj, lehulltam,

Rőt levelke ing alattam.

Ah! be jó itt, ah! be lágy

Jertek társak, itt fürödjünk.

Többen. Jertek oda, mézet szedjünk!

Rózsailles, rózsaharmat, rózsaaigy —

Ah! be kedves, ah! be édes, ah! be lágy!

(A harmadikat sorra csókolják.)

Harmadik (*sírva*). Jaj nekem, jaj! hagyjatok,

Tüske szúrja lábamat.

Első. Jaj nekem, jaj! bágyadok,

Hangya csípi arcomat.

Második. Légy ijesztget, szúnyog bánt,

Hagyjuk e rossz tartományt.

Mirigy (*jő*).

Nemtő király. Hah! mi jó, mely förtelem.

Negyedik. Rátekintni gyötrelem.

Kilencedik. Képtelen fej, fejtelen kép,

Mindene rút, maga sem szép.

Első. Lába kéz és keze láb ;

Hagyjuk itt e vad csodát.

Nemtő király. Vissza, vissza, vissza ;

A föld nem nekünk való,

Durva, zordon és csaló.

(Elszállanak.)

A híd.

Írta : **Herczeg Ferenc.**

Az egész tragédia vagy harmadfél évtizedet ölel föl Széchenyi életéből. Az első kép, 1825/26-ban, a nádor dolgozósobájába vezet. A fiatal Széchenyi lelkében már forranak az eszmék : ki akarja emelni nemzetét a süllyedésből, életet akar lehelni a halódó testbe. Kibontakozik lelki szeme előtt a hatalmas híd, amely összeköti Budát Pesttel, s adófizetésre kényszerítve a nemességet, megtöri kiváltságos helyzetét és utat nyit a nyugati műveltségnek Keletre. A veszedelmeket még nem látja, de a nádor figyelmezteti, hogy a fáklyahordó nyomán tűzvész jár s — bejelentik Széchenyinek, hogy egy ifjú keresi : Kossuth.

A második kép — 1848-ben a Zugliget egy tisztása — a két nagy ember, a két nagy elv találkozása. Nemzetünk sorsa attól függ, kezét fognak-e a nagy küzdelemre. Céljuk egy : a nemzetet naggyá, boldoggá akarják tenni ; még eszközeik is ugyanazok : szabadság és függetlenség, anyagi megerősödés és műveltség, ezekre gondolnak mind a ketten. Csak e követelmények megvalósításának sorrendjére nézve van közöttük eltérés : Széchenyi előbb akarja erőssé, azután függetlenné tenni a nemzetet, Kossuth előbbre valónak gondolja az önállóságot. Meg tudják-e érteni egymást ? Hiszen Széchenyi tudja, hogy amire Kossuth tör, az ország függetlensége, az egyelőre megvalósíthatatlan ábránd, viszont Kossuth éppen olyan jól tudja, hogy Széchenyi terve is utópia : Magyarország Ausztria jármában nem válhatik gazdaggá, hatalmassá. A két vezér kézfogás nélkül, mint ellenfél válik szét, s Széchenyi lelki szeme előtt fölmerül a polgárháború réme.

A harmadik kép valamivel később egy főúri estély mozgalmas világát mutatja. A nemzet időközben itélt : a két nagy ellenfél közül Kossuth mellé állt, s az utca füttyel fogadja Széchenyit. Az megérti egész félelmetességében Kossuth győzelmének jelentőségét : fölütötte fejét a forradalom réme, s nyomában majd «tűz és vér, pusztulás és halál» jár. A szörnyű látomás hatása alatt lelke mélyéig megrendül, szívében föltámad a marcangoló önvád, hogy vakmerő örülltségében, belekontárkodva a Gondviselés dolgába, eloldotta láncairól a szörnyeteget, a forradalmat.

Az utolsó kép — minisztertanács Széchenyi lakásán, 1848 őszén — csak

megérzékítése Széchenyi tragikus bukásának. Az ablakból látni az elkészült, de még föl nem avatott hidat — Széchenyi nagy gondolata megvalósult. De ő már megtört, idegei fölmondták a szolgálatot. Megérti, hogy rémlátomásai utolsó pontig beteljesedtek. A bécsi kormány kétszínű politikája, a nemzetiségek fölbujtása forradalomba kergette a magyarságot. A kezdődő téboly első gondolata fölrobbantani a hidat. «Mindennek a híd az oka . . . Ott kezdődött a baj . . . Ha elpusztítanók a hidat — az okkal megszűnnének a következmények is . . .»

Tragikuma beteljesedett, következő lépése már Döblingbe vezet.

Császár Elemér.

(Széchenyi, József nádor, Grassalkovich herceg, Wesselényi, Ádámházy gróf.)

Széchenyi. Pesten maradok, fenség, dolgozni akarok . . .

Nádor. Mit ért a magyar gróf dolog alatt?

Széchenyi (*mosolyogva*). Egyebek közt egy hidat is szeretnék építeni . . .

Nádor. Hidat? Igen, valamit már hallottam . . .

Széchenyi. Álló hidat a Dunán.

Ádámházy (*Grassalkovichhoz*). Mit akar építeni?

Grassalkovich. Hídlást. A Bruckn!

Ádámházy. Minek az? A nagyapánknak se volt, mégis megvolt.

Széchenyi. Az ükapánknak zsebkendője se volt. (*Nádorhoz*) Lehet, hogy itt senki sem érzi szükségét az álló hídnak. Pest és Buda évszázadok óta farkasszemet néznek egymással, a nélkül, hogy kezet nyújtottak volna egymásnak. De én valami szörnyű barbárságot látok abban, hogy jégzajlás idején békés polgárok — nők, gyermekek — olykor egy csésze kávéért vagy valami táncvigalomért — kockára vetik az életüket. Az emberi életnek ez a semmibevevése, az élet értékének fel nem ismerése: ez az ázsiai eredet bélyege.

Nádor. Fellegekbe nyúló akadályokon kell keresztültörtetnie. Hogyan fog boldogulni?

Széchenyi (*mosolyog*). Először megnyerem az országgyűlést, írni, szónokolni, agitálni fogok, — bejárom az országot, — tízszer, százszor elmondom ugyanazokat az igazságokat, az emberek bele fognak kábulni, kétségbe fognak esni, de végül minden országgyűlési követ utasításában benne lesz az állóhíd.

Nádor. És a pénz? Sok pénz kell ám hozzá.

Széchenyi. Mindenki, aki átmegy a hídon, fizet egy garast.

Grassalkovich. Igazán kevés!

Ádámházy. Egy garas nem sok!

Nádor. Majd mindjárt meglássák az urak, hogy egy garas

nagyon sok. (*Széchenyihez*) A nemes emberen is megveszik a híd-vámost?

Széchenyi. Mindenkin, fenség.

Wesselényi. Az fizessen, akinek van!

Grassalkovich. Nem lehet! Nemes ember nem fizethet! Ez a szabadság megsértése volna!

Ádámházy. Ha ez meglesz, akkor vége Magyarországnak.

Széchenyi. Igen, vége annak a korhadt Magyarországnak, amelyet fönn tartani nem is érdemes.

Grassalkovich. Ellene fogunk szegülni a nemzetrontó tervnek.

Nádor. Azt hiszem, az urak már megkéstek.

Ádámházy (*Széchenyihez*). Egyedül fogsz maradni!

Wesselényi (*közelép*). Hajnalodik, urak, és ha az éjjeli kísértetek világos nappal az utcán járnak, közel a veszedelem, hogy ki nevetik őket.

Nádor. Gondolt arra, ki fog az ön hídján átjárni?

Széchenyi. A pestiek és a budaiak, fenséges úr.

Nádor (*fejét rázza*). Nagyobb úr: Európa, — vele a 19. század.

Széchenyi. Akkor diadalív formára építem a híd oszlopait, hogy méltóan fogadjuk a dicső vendégeket.

Nádor. Biztos ön abban, hogy a magyarság már elkészült Európa fogadására?

Széchenyi. Mi baj lehet belőle, fenséges úr?

Nádor. Tudok népekről, amelyeknek haláluk lett az európai civilizáció.

Széchenyi. Nem kár az indiánusért, aki együtt pusztul a mocsárlázzal és a farkassal.

Nádor. A civilizáció szempontjából igaz lehet, — de ha én indiánus volnék, mégis sajnálnám a fajtámat.

Széchenyi. De hát inkább azt ajánlja fenséged, hogy minden maradjon a régiben?

Nádor. A világért sem! Én különben is azt hiszem, ütött a magyarság órája és amit ön nem csinál meg, azt megcsinálja más, de mindenesetre megcsinálódik. Abban a pillanatban, midőn a híd ötlete kiugrott az ön fejéből, már meg is indult a népvándorlás, Ázsia és Európa között. Ezt nem lehet többé megállítani. De ki ne felejtse egypár padlót a hídból, nehogy vízbe pottyanjanak a járókelők.

Széchenyi. Hogyan érti ezt, fenséges uram?

Nádor. Ha az országgyűlés elfogadja a híd plánumát, akkor elfogadta a nemesség adózását is. A nemesi osztály, amelyet eddig mesterségesen megvédték, ki lesz szolgáltatva sorsának. Én azt hiszem, sorsa a pusztulás lesz.

Wesselényi. Ha élehetetlen, akkor nem is érdemli meg az életet. A francia nemesi osztály is elpusztult, de Franciaország él és virágzik.

Nádor. De ki vette át a francia nemesi osztálytól az ország kormányzásának és megvédésének kötelességét?

Wesselényi. A polgári osztály, fenséges uram!

Nádor. Nos, kedves Wesselényi, mutassa meg nekem a magyar polgári osztályt és én a nemesi privilégiumok halálára szavazok. «La mort, sans phrase!»

Széchenyi. Fenség, mi azt reméljük, hogy tovább is mi tudjuk vezetni a nemzetet.

Nádor. Önök? A főnemeselek?

Széchenyi. Nem, fenség. Mink azok vagyunk, akik dolgozni akarunk érte.

Nádor. A népet nem azok vezetik, akik dolgoznak érte.

Széchenyi. Hanem kik, fenséges uram?

Nádor. Akik beszélni tudnak a nyelvén. Tudja ön, ki a nemzet?

Wesselényi (*mosolyogva vállat von*). Nem a régi kiváltságos osztályok, hanem együttvéve minden magyar . . .

Nádor. És a horvátok? A szerbek? A tótok? Az oláhok? Úgy látom, itt hiányos az önök hídjának padlózata, — bele ne essünk a Dunába!

Széchenyi. A közös szabadság a magyarság testvéreivé fogja őket tenni.

Nádor. A nemzetek sohasem testvérek. A szeretet nem diplomáciai faktor. Ön, gróf Széchenyi, a civilizáció fáklyájával megy végig a nagy hídon, hogy megvilágítsa a magyar éjszakát. Gondoljon reá, sok gyúlékony anyag van az országban.

Wesselény (*sötéten*). És ki halmazta azt fel, fenséges uram?

Nádor. Sem ön, sem én, édes Wesselényi, de ha lánggra lobban, akkor benn éghet minden. (*Széchenyihez.*) A magyar fáklyahordó nyomában a tűzvész jár.

A költők, elbeszélők és drámaírók.

A szépirodalom gyönyörködtetni akarja az olvasót.
Művelői a *szépirók* : költők, elbeszélők, drámaírók.

A költő elnevezésén többnyire versírórt értünk, a költészet pedig a verses irodalmat jelenti. De a verses irodalom csak egy része a szépirodalomnak. A verses *költészet*en kívül a *prózai elbeszélés* és a *dráma* is a szépirodalom körébe tartozik.

A szépirodalmi munkákról (költészet, prózai elbeszélés, dráma) a *poétika* szól; a közérdekű és tudományos munkákról a *retorika*.

A költészet.

A költészet tárgya : érzés, gondolat, térbeli jelenség vagy esemény. Ha a költő érzelmeit és gondolatait foglalja versbe, akkor *lírikus*; ha embert, állatot, tárgyat vagy tájat fest, akkor *leíró költő*; ha valami eseményt beszél el versben, akkor *epikus*.

A lírai költészet fajai. — *A dal* : érzelmet kifejező rövidebb lírai költemény. — *Az elégia* : bánatos hangú, elmélkedő természetű lírai költemény. — *Az óda* : lelkesült hangú, fenséges tárgyú lírai költemény. — *Az epigramma* : elmés rövid lírai költemény. — *A szatíra* : gyalróságokat ostorozó gúnyos költemény. — *A tanító és bölcselő költemény* : tudományos igazságokat vagy erkölcsi tételt fejtegető verses munka.

A leíró költemények fajai. — *A tájrajz* : természeti jelenséget fest. — *A tárgyrajz* : élettelen tárgyak verses leírása. — *Az életkép* : emberi csoport bemutatása. — *A jellemkép* : valamely érdekes egyén rajza. — *Az állatkép* : valamely állat verses leírása.

Az elbeszélő költészet fajai. — *Az eposz* : nagy terjedelmű, fenséges tárgyú elbeszélő költemény. — *A mese* : költött történet csodálatos emberekkel, állatokkal és természetfölötti lényekkel. — *A monda* : bizonyos helyhez vagy történeti személyhez fűződő csodás tartalmú elbeszélés. — *A legenda* : keresztény szellemű vallásos elbeszélés. — *A románc* : derültebb hangú rövid elbeszélő költemény. — *A ballada* : komor tárgyú rövid elbeszélő költemény. — *A verses elbeszélés* : kisebb terjedelmű elbeszélő költemény. — *A verses regény* : nagyobb terjedelmű költői elbeszélés.

A prózai elbeszélés.

A prózai elbeszélés vezérműfaja a regény. A regény bonyolultabb meséjű költött történet.

A történeti regény. — Eseményei a multban játszódnak le. Nem annyira a történelem nagy egyéniségei a hősei, mint inkább kigondolt alakok szerepelnek benne költött mesével, de történelmi háttérrel.

A társadalmi regény. — Eseményei az író korában játszódnak le. Szerzőjének fontos feladata, hogy a hősök lélekrajza mellett a társadalom rajzát is nyújtsa.

A novella. — Költött tárgyú rövidebb prózai elbeszélés. Rokon műfajai: a rajz, tárca, karcolat, életkép.

A dráma.

A dráma komoly vagy vidám történetnek színpadi bemutatásra szánt párbeszédes előadása. Műfajai:

A szomorújáték. — A szomorújáték érdekes egyéniségű hősnek megrendítő történetét adja elő. A hős végzetesen összeütközik környezetével s szomorú véget ér.

A vígjáték. — A vígjáték nevetséges föllépésű egyén történetét adja elő. A vígjáték hőse furcsa helyzetekbe bonyolódik. A tréfás helyzeteket szertelenül kiaknázó vígjáték neve: bohózat.

A színmű. — A színmű komoly történetnek megnyugtató végű előadása. A színműben a megrázó jelenetek mellett többnyire derűsebb helyzetek is vannak.

A bölcselő dráma. — A bölcselő dráma a szerző gondolatait színdarab alakjában tárja olvasói elé. Ez a műfaj tulajdonképpen könyvdráma. Színpadi előadásra csak igen ritkán alkalmas.

A zenés dráma. — Ebben a drámai műfajban a zene uralkodik. Az operában az éneket zene kíséri; az operettben és népszínműben a rendes párbeszédekkel könnyed énekek váltakoznak.

VERSTANI ALAPFOGALMAK.

A vers.

Olvasmányaink során verseket is tanultunk, szemelvényeket irodalmunk legszebb költeményeiből: megismerkedtünk leíró költeményekkel, történeti vagy népies tárgyú költői elbeszélésekkel, megtanultuk azokat a hazafias költeményeket, amelyeket minden magyar embernek tudnia kell.

A költőiség.

A verseket két sajátosság különbözteti meg prózai olvasmányainktól. Az egyik a *költőiség*; a költő a mindennapi élet köréből egy másik, eszményibb világ körébe ragad magával. A költőnek fennköltebb a gondolkodása, nemesebbek, magasztosabbak az érzései és választékosabb azok kifejezése is.

A forma.

A másik a *forma* volt. Csak a kettő együtt teszi a verset verssé. A formát meg lehet tanulni, el lehet sajátítani. A *költő* nem lesz, hanem születik, azt tartotta már a római is: a költészetet nem lehet megtanulni, arra születni kell.

A ritmus.

A verses formának alapeleme a ritmus.

Ritmusnak a szótagok szabályos egymásutánját, olyan összetartozását nevezzük, amelyből *egy* szótag nyomatékosabban kiválik. Az ilyen összetartozó szótagcsoportot Arany János *szólam*-nak nevezte.

Ritmusos, tehát szólamokra tagozódik közmondásaink legtöbbje is. Pl. **Várt leány** | **várat nyér.** — **Járt utat a** | **járatlanért** | **el ne hagyj.** — **Szegény ember** | **szerencsését** | **boldog Isten** | **bírja.**

Az ilyen ritmust ütemes ritmusnak nevezzük. Szabályosságának alapja, hogy *egy* hangsúlyos, nyomatékosabban ejtett szótagra *egy-két* vagy *három* hangsúlytalan szótag következik, amelyet vele együtt, egy szólamban, egy lélekzétvételre ejtünk ki.

A magyar verselés.

Az ütemes ritmuson alapuló verselést hangsúlyos verselésnek nevezzük. *A magyaros verselés hangsúlyos verselés.*

A verssorok.

A szólamok együtt verssorokat alkotnak. A verssorok 2—3 szólamból alakulnak. A szólamokat egymástól egy-egy lélekzetvételnél időköz, a metszet választja el. A szólam vége szó vége is, az új szólam új szóval kezdődik is.

A szólamokat a szótagok számával jelöljük, a verssort pedig annyi és olyan számmal, ahány és amilyen szólamból alakult :

Ég a | napmelegtől | a kopár szík | sarja
2, 4, 4, 2.
Isten, áldd meg | a magyart.
4, 3.

A magyar verssorok.

A magyarban a legkedveltebb verssorok:

a) az ősi nyolcas, vagyis nyolc-szótagú, kétszólamú sor (4, 4), amelyet költőink is, meg a népdal is gyakran váltogatnak a hét-szótagos, kétütemű sorral (4, 3).

Őseimnek | véres kardja
Fogason függ | rozsdá marja
4, 4 || 4, 4
Itt van az ősz | itt van újra
S szép, mint mindig | énnekem.
4, 4 || 4, 3.

b) A Sándor-vers (alexandrinus). Négyszólamú, 12 szótag. 2—2 szólam között a pihenő hosszabb, a metszet erősebb. A 6—6 szótag 4, 2, vagy 3, 3 vagy 2, 4 szótagos szólamokká alapul. (*Toldi.*)

c) A Sándor-versnél is hosszabb sorokat a magyar nem szereti. Ennél rövidebb sorok azonban sokféle változatban járnak ; pl.

10 szótagú : Fut Bécs felé | Jellacsics, a | gyáva (4, 4, 2)
11 szótagú : Köröskörül | sötét felhő | az égen (4, 4, 3).

A hangsúlyos verseléssel a magyarban együtt szokott járni a rím. Rímnek az egyformán páros vagy páratlan szótagszámú sorok utolsó magán- és mássalhangzóinak egyezését nevezzük.

Ködbe vész a nap sugára

— — — — —
Bor vitéz kap jó lovára

Az asszonánzia.

A magyarban a rímet legtöbbször az asszonánzia helyettesíti: ennél a magánhangzók ugyanazok, a mássalhangzók azonban csak *rokonhangzásúak* (p—b ; t—d ; k—g ; vagy t—k, d—g stb.).

Bora elfoly, keze *reszket*

— — — — —
Mult időkre emlékeztet.

Az alliteráció,

A betűrím (alliteráció) a szókezdő hangok egyezése. Ez hangfestésre való és élénkíti a verset :

Száll a szikra, fojt a füst,

Fő a fürdő, forr az üst.

Az összerímelő sorokat ugyanavval a betűvel jelöljük az ábécé elejéről, a nem-rímelő sorokat az ábécé végéről.

A leggyakoribb rímek: a) a párosrím : a, a, b, b ; b) a kereszt-rím : a, b, a, b ; c) a félrím : x, a, y, a. De ezeken kívül is sokféleképpen lehet a rímeket elhelyezni.

Régente, a 18. századig, a magyarban csak az ú. n. négyes-rím járta : a, a, a, a.

A verssorok együtt egy-egy versszakot, strófát alkotnak. Egy-egy versszak mindig egy-egy gondolatot is befejez. A versszak 2—12 sorra terjedhet, leggyakoribb a négy- és a nyolc-soros versszak. Négy soros a legtöbb népdalunk ; nyolc sorosak a *Toldi* strófái. Előfordul, hogy a költemény versszakokra nem tagolódva, folyamatosan halad, mint a prózába negy-egy bekezdés. (*A fűtemle.*) A magyar irodalomban néhány jellemző versszak is fejlődött ki ; ilyen a *Balassa-* és a *Himfy-strófa*.

Idegen versidomok.

A 18. század végén két idegen versidom is meghonosodott költészetünkben: a *deákos* és a *németes* verselés. Ezeknek a *ritmusa* eltér a miénktől, nyelvünk természetével sem egyezik meg. A magyar nyelv hajlékonyságára vall, hogy ezek is, legnagyobb költőink alkotásaiban, művészi tökéletességgel szólaltak meg.

Az idegen versidom ritmusa.

Mind a két versidom ritmusa a hang terjedelmén, tehát a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozásán alapszik.

A versláb.

Egy vagy két hosszú szótag egy vagy két rövid szótaggal együtt verslábát alkot. A legnevezetesebb és leggyakrabban előforduló verslábak :

a trocheusz — ∪
 a jámbusz ∪ —
 a spondeusz — —
 a daktilus — ∪ ∪
 és az anapestusz ∪ ∪ —

Az ilyen verselés abban is eltér a hangsúlyostól, hogy a versláb vége (a metszet) a szó közepén van.

Hazád | nak ren | dület | lenül

A deákos verselés,

A deákos (időmértékes, latin, klasszikus) verselésben ezek a verslábak hagyományos csoportosításban ú. n. klasszikus sorokat, ezek meg klasszikus strófákat alkotnak.

A németes (rímes-időmértékes, nyugateurópai) vers ritmusa is a klasszikus verslábakból alakul, de nem alkot hagyományos verssorokat és strófákat, hanem időmértékes ritmussal rímes strófákká alakul.

Olvasmányaink közül ilyen a *Szózat* verselése :

Hazádnak rendületlenül
 ∪ — | ∪ — | ∪ — | ∪ — x . . . a
 Légy híve, ó magyar
 — — | ∪ — | ∪ — | a . . . a
 Bölcsőd ez, majdan sírod is
 — — | — — | — — | ∪ ∪ | . . . y
 Mely ápol s eltakar.
 ∪ — | — — | ∪ — | . . . a

Petőfi és Arany a hangsúlyos verselést művésziessé fejlesztették azáltal, hogy a hangsúlyon kívül időmértékes (trocheuszi) lejtést is vittek bele. Evvel a verselés hangsúlyos, magyaros természetének nem ártottak :

Nyári napnak alkonyulatánál
 — ∪ | — ∪ | — ∪ | — ∪ —
 Mintha pásztortűz ég őszi éjtszakákon
 — ∪ | — — | — — | — ∪ — ∪ — ∪
 Messziről lobogva tenger pusztaságon stb.
 — ∪ | — ∪ | — ∪ | — — | — ∪ | — ∪

A Magyar Tudományos
Akadémia címere.

HARMADIK RÉSZ.

A PRÓZAI MUNKÁK ÍRÁSÁRÓL.

Költő csak kevés emberből lesz, de értelmes, tetszetős és tartalmas prózát minden művelt ember írhat. A komoly tartalmú prózai fogalmazásnak megvannak a maga elemi szabályai.

Mi a retorika?

A retorika a prózai írásművek ismeretének tudománya. Ez a tudomány kifejti, hányféle prózai munka fordul elő az irodalomban, mik a prózai műfajok tulajdonságai s mire kell ügyelnünk, ha jó prózai írásműveket akarunk alkotni.

A retorika szó görög eredetű. Jelentése : *a szónoklat tudománya.* A görögök a szónokot *retornak* nevezték s az utókor tőlük vette át a retorika legfontosabb szabályait. Később e tudomány köre kibővült. Ma már *a szónoklattan elmélete* helyett **a prózai műfajok elméletét** értjük a retorika elnevezésén. A retorika manapság : **a prózáírás tudománya.**

Nem minden prózai műfaj tartozik a retorikába. Az elbeszéléseket, regényeket és színdarabokat — mivel ezek szépirodalmi alkotások — a

poétika vagy *költészettan* tárgyalja. Ezekben az író képzelt dolgokat mond el s pusztán gyönyörködtetésre törekszik.

Nem minden prózai műfaj tartozik a retorikába. Az elbeszéléseket, regényeket és színdarabokat — mivel ezek szépirodalmi alkotások — a *poétika* tárgyalja. Ezekben az író képzelt dolgokat mond el s első sorban gyönyörködtetésre törekszik.

Az anyaggyűjtés.

A stilisztikában megtanultuk, mikép fejezhetjük ki gondolatainkat magyarosan, világosan, szabatosan és tetszősen. Ha azonban egy írásművet (pl. levelet, leírást, tanulmányt) írunk, nem elég a kifejezések helyességére ügyelni, hanem előbb még más munkát is kell végeznünk. Ezt az előkészítő munkát **anyaggyűjtésnek** nevezzük.

Az anyaggyűjtésnek két forrása van:

a) *A tapasztalás* : ide tartozik mindaz, amit látunk, hallunk olvasunk.

b) *Az okoskodás* : ide tartozik a tapasztalás nyújtotta anyagnak földolgozása.

Példák. — Ha levélben azt kérdezik tőlem, hogy beteg nagybátyám jobban van-e már, akkor el kell mennem a beteg lakására és vagy tőle vagy környezetétől megtudnom : hogyan van? Amit ilyen módon megtudakoltam, az lesz az anyag megírandó levelem számára.

Ha egy kertet kell leírnom, elmegyek az illető kertbe és megnézem, minő növények vannak benne. Amit megfigyelésem útján tanultam, az lesz az anyag elkészítendő leírásom számára.

Ha el kell beszélnem, hogyan sülyedt el a Dunán egy emberekkel telt csónak, akkor a szemtanukhoz fordulok. Amiről értesítenek, az lesz az anyag elbeszélésem számára.

Anyaggyűjtés tapasztalás útján.

Az anyaggyűjtés első forrása az önkéntelen tapasztalás. Az életben forogva különböző dolgokat veszünk észre. Minél idősebb valaki, annál többet hallott, látott, tapasztalt.

Az önkéntelen tapasztalásról. — Az egyszerű emberek tudásának ez a főforrása. Már a gyermek is tanulságokat von le a saját észrevevéseiből. Ez a naiv tapasztalat. Ettől a tapasztalattól a tudományos tapasztalati számos fokozat van.

Szántsándékkal is ráirányítjuk figyelmünket egyes jelenségekre. A tapasztalatszerzésnek ezt a szándékos módját **megfigyelésnek** nevezzük.

A megfigyelésről. — A megfigyelés a tudományok számos ágában az ismeretek legbiztosabb alapja. A csillagászzal, földrajzzal, természettudományokkal, orvosi tudományokkal és társadalmi tudományokkal foglalkozó tudós a régebbi megfigyelésekből tanul s új észleleteivel viszi előbbre tudományát.

Néha nemcsak szántsándékkal figyeljük meg a jelenségeket, hanem változásokat is idézünk elő bennük. A természetesen előidézett jelenség a **kísérlet**.

A kísérletről. — A kísérletnek (experimentum) főképen a fizikában, a kémiában s a mérnöki és orvosi tudományokban van döntő fontossága. Ezeknek a tudományoknak bámulatos haladása jórészt a kísérletezéseknek köszönhető. Kísérletek útján rengeteg új igazságot fedeztek föl, a találmányok beláthatatlan sorozatát alkották meg s tömérdek új anyagot állítottak elő.

Az önkéntelen tapasztalás, megfigyelés és kísérlet útján szerzett anyaghoz tartozik az is, amit **utazás** alkalmával észlelünk. Az utazás sokoldalú megfigyelés.

Az utazásról. — Régente nem szívesen utaztak az emberek. Még száz évvel ezelőtt is nagyon elszánt ember volt az, aki nagyobb útra indult. Az utazás fáradságos, költséges és veszedelmes volt. Gyalog, lóháton vagy kocsin ment az illető, túrnie kellett az esőzést, havazást, viharokat, útján el-eltévedt, lassan haladt, sok pénzt költött, nem tudta hova szálljon, fogadósok zsarolták, rablók fenyegették. Széchenyi István egész csoda volt a maga korában, mert az akkori nehéz viszonyok között is többször elment Angliába. A vasút átformálta a világot. Ma a művelt ember többnyire lelkes világjáró is.

Nem csupán a magunk tapasztalata lehet anyaggyűjtésünk forrása, hanem mások tapasztalata is. Azt a becses anyagot, amelyet mások gyűjtöttek, a **könyvek** őrzik meg. A könyv az anyaggyűjtésnek legfontosabb eszköze. Az emberi tudás anyaga nem is maradhatna meg tisztán szóbeli hagyomány útján.

A könyvekről. — A könyvekből megtudhatjuk, mi foglalkoztatta az embereket a múltban és miről gondolkodnak a jelenben. Ezredévek munkássága vonul fel bennük s mi két kézzel meríthetünk a lángelmék szellemi kincseiből. Segítségükkel utazás nélkül is bejárhatjuk az egész világot.

Mások tapasztalatát nem csupán olvasás, hanem **élőszó** útján is felhasználhatjuk. Kiváló emberek előadásai sokra megtanítanak bennünket és becses anyagot nyújthatnak anyaggyűjtésünk számára.

Az előadásról. — Az előadás a tanítás céljait szolgálja s a hallgató közönség színvonalához igazodik. Másképpen adják elő a tudományos igazságokat az egyetemen s másképpen valamilyen népies tanfolyamon. A jó előadás sikerének titka az előadó egyszerű és világos beszéde.

A tapasztalás kútfői:

A magam tapasztalata:

- a) önkéntelen tapasztalás.
- b) megfigyelés.
- c) kísérlet.
- d) utazás.

Mások tapasztalata:

- a) könyvek útján.
- b) élő szó útján.

Anyaggyűjtés okoskodás útján.

Az anyaggyűjtés második forrása az okoskodás. Az író nem érheti be azzal, hogy adatokat gyűjt, hanem törekednie kell arra is, hogy adataiból helyesen következtessen.

Ha egyes esetekből általános következtetést vonunk, támad az **indukció**. Alkalmazásában nagy körültekintéssel kell eljárunk. Ha nem figyelünk meg kellő számú esetet, vagy ha nem tanulmányozzuk kellő gondnal az előforduló eseteket, akkor következtetésünk csak vélt igazság: elhamarkodott indukció.

Példák az indukcióra.

Valaki a gyümölcsárusnál almát vesz. Megízleli az első almát és azt találja, hogy savanyú. Szemügyre veszi ezt az almát és látja, hogy kemény és zöld. Erre megízleli a második almát, de ez is kemény, zöld meg savanyú. A gyümölcsárus harmadik almával

kínálja meg, most a vevő nem harap mindjárt bele, hanem először megvizsgálja: ha szintén kemény és zöld, nem veszi meg, úgy okoskodván, hogy ez is savanyú, mint az előbbie. A vevő tehát a következő okoskodással élt: a kemény és zöld almák mind savanyúak, ez az alma itt kemény és zöld, tehát ez az alma savanyú.

Az indukció rendkívül fontos a természettudományokban. Ezek nagyrészt indukción alapulnak. Számos tapasztalat után, mely azt mutatja, hogy a napsugár megtörik a vízben, általánosítva azt mondjuk: a víz megtöri a fénysugarat.

A magánéletben nagyon sok a hibás indukció, mert hajlandók vagyunk már néhány megfigyelésből is levonni az általános igazságot.

Példák a helytelen indukcióra. — A fővárosok nagy folyamok vagy a tenger partján épültek. — Az angolok szőkék. — Minden lángelmében van valami örültség.

Míg az indukció egyes tapasztalatokból levont általánosítás, a **dedukció** általános tételből indul ki és az egyesre következtet.

Példa. — Ami boldogít, az szeretetreméltó,
Az erény boldogít,
Tehát az erény szeretetreméltó.

A következtetésnek ezt a legismertebb módját szillogizmusnak hívjuk. A két első állítás (tétel) neve *premissza* (előzmény), az utolsóé *konklúzió* (következmény).

A köztudatban tömérdek dedukció él. Ezeket az általános igazságokat már készen kapjuk a régebbi századoktól és kortársainktól. Azt például, hogy mindenkinek meg kell halnia, nem kell magunknak megállapítani indukció útján, ez közismert igazság. Hogy minden bűn büntetést érdemel, ez is egyetemes igazság.

Vigyáznunk kell azonban arra, hogy meg ne hamisítsuk az általános igazság jelentését. Minden ember egyenlő: ezt elfogadhatjuk általános törvényül, de ebből a tételből nem következik az, hogy az emberek mindenben egyenlők egymással. A gyáva a harctéren nem egyenlő a bátorral. Ez a tétel mindössze annyit jelent, hogy mindenkinek egyenlő joga van testi-lelki erőinek kifejtésére.

Az anyaggyűjtés főköörülményei.

Az író anyagának összegyűjtésében kiterjeszti figyelmét a legfontosabb körülményekre is. Ezek: 1. a személyi, 2. a tárgyi, 3. az időbeli, 4. a térbeli, 5. a módbeli körülmények.

A régi retorikai írók hét főköörülmény fonalán jártak el az anyaggyűjtésben. Ez a hét főköörülmény: a személy, a tett, az idő, a hely, az ok, az eszköz, a mód.

Példa egy mondatban:

V. László magyar király (*személy*) lefejeztette Hunyadi Lászlót (*tett*), nemsokára esküje után (*idő*), irigységétől sarkalva (*ok*), a budai Szent György-téren (*hely*), a hóhér pallosával (*eszköz*), rútul visszaélván a fiatal hős bizalmával (*mód*).

Az anyag elrendezése.

Valamely munka megírásában az anyaggyűjtés csak az első lépés. Mikor az író már tudja, mit fog elmondani, hozzákezd ahhoz, hogy gondosan gyűjtött anyagát megfelelő módon egybeállítsa. Ez a munka az **elrendezés**.

Az író az írásmű anyagának elrendezése alkalmával a fontos dolgokat kiemeli, a kevésbbé fontosakat csak mellékesen tárgyalja. Így jön létre a jó **szerkezet**.

A **szerkezet** rendszeren **három részre oszlik**: a bevezetésre, a tárgyalásra és a befejezésre. A bevezetés kitűzi a célt, a tárgyalás elbeszél vagy bizonyít, a befejezés összegezi az eredményeket.

Tétel: A Föld alakja.

Bevezetés. — A Föld gömbalakú: a műveletlen ember előtt alig hihető igazság, melyet azonban be akarunk bizonyítani.

Tárgyalás. — Bizonyítékok: *a)* a többi bolygó is gömbalakú; *b)* a Föld árnyéka a Holdon kerek; *c)* a Földet körül lehet hajózni; *d)* a távoli tárgyaknak először a csücsát látjuk.

Befejezés. — Mindezek alapján kimondhatjuk, hogy Földünk gömbalakú.

Az írásmű szerkezetében a **bevezetés** és a **befejezés** aránylag rövid terjedelmű, a **tárgyalás** azonban részletező, sőt kimerítő bőségű is lehet.

A szerkesztés legfőbb szabályai:

1. **A szerkezet legyen kapcsolatos.** Minden rész függjön össze a megelőzővel és a következővel: láncszem láncszemhez csatlakozzék.

2. **A szerkezet legyen tagolt.** A részek ámbár kapcsolatosak, mégis határozottan válnak el egymástól.

3. **A szerkezet legyen haladó.** Az olvasó érezze, hogy minden szakasz előbbreviszi tudását és újat közöl a tárgyról.

4. **A szerkezet legyen kerekded.** Az olvasó érezze, hogy a mű összefüggő, fejlődő, zárt egészet alkot.

A mű fölépítése a mondattal kezdődik. Az egy gondolat köré fűződő mondatokat egy **bekezdésbe** csoportosítjuk. Több bekezdésből lesz a **szakasz**. A szakaszokból alakulnak a **fejezetek**. A fejezeteket **részekbe** foglaljuk. A részek összege a **könyv**.

Az egyes mondatok között mindig meg kell lenni a kellő gondolati összefüggésnek. Azonkívül minden mondat vigye egy-egy lépéssel előbbre is a gondolatot. Ugyanilyen összefüggés és fejlődés szükséges a bekezdések, szakaszok és fejezetek között is.

A tudományos könyvek jelentékeny része előszóval kezdődik. Az előszóban az író megokolja, hogy miért írta meg munkáját és mire óhajtja felhívni az olvasóközönség figyelmét. — **A bevezetés** az utat egyengeti a tárgy és az olvasó között. A bevezetésnek nem szabad hosszúnak lennie, mert különben az olvasó kifárad, mire a műhöz ér. — **A tárgyalás** sikere az anyaggyűjtés, elrendezés és kidolgozás helyességén alapul. — **A befejezésben** ügyelnie kell az írónak arra, hogy ott már új dolgot ne mondjon, mert annak a tárgyalásban van a helye. A befejezés arra való, hogy az író még egyszer összefoglalja fejtegetéseinek eredményeit.

A jó szerkezet egyik főfeltétele a gondos vázlat készítése. A munka fontosabb részeit előre kijelöljük s ebbe a keretbe illesztjük bele mondanivalóinkat.

Előleges vázlat nélkül a mű többnyire zavaros természetű. A hiányoknak és terjengésnek legnagyobbreszt a vázlat mellőzése az oka. Sok író terv nélkül kezd munkájába, pedig az olyan író, aki írás közben alkotja meg a szerkezetet, vagy az olyan szónok, aki beszéd közben gondolja ki mondanivalóinak fölépítését, nem adhat művészi elrendezésű munkát. A nagy írók, festők, szobrászok, építészek mind vázlatokkal fognak igazi nagy alkotásaikhoz s tervezetéseiket újból és újból átdolgozzák és tökéletesítik.

Az anyag kidolgozása.

Az anyaggyűjtés és elrendezés után következik a kidolgozás. Az író megfogalmazza, azaz mondatokba önti művének gondosan összegyűjtött és körültekintően elrendezett anyagát.

A kidolgozás szabályaival elsősorban a stilisztika foglalkozik. A stilisztika arra tanít bennünket, hogy egyszerűen, világosan és magyarosan írjunk. Ne használjunk idegen szavakat. Kerüljük a terjedelmesebb összetett mondatokat. Hosszabb mondatainkat rövid mondatokkal vegyítsük.

Összefoglalás.

Az író tehát először összegyűjti, azután elrendezi, végül kidolgozza az írásmű anyagát. Az anyaggyűjtés eredménye a *tartalom*, az elrendezés eredménye a *szerkezet*, a kidolgozás eredménye a *fogalmazás*.

Az író működése.

1. Az anyag összegyűjtése.
2. Az anyag elrendezése.
3. Az anyag kidolgozása.

A működés eredménye.

1. A mű tartalma.
 2. A mű szerkezete.
 3. A mű fogalmazása.
-

Magyarországot a poklok kapui sem döntik meg.

Kossuth Lajos.

NEGYEDIK RÉSZ.

KÖZÉRDEKŰ MUNKÁK.

1. Szónoki beszédek.

Kölcsey Ferenc beszéde a magyar nyelv ügyében az 1832/36-i országgyűlésen.

1. Előzmények.

Az országgyűlés alsóháza már két ízben határozta el, hogy a törvényeket magyarul hozzák és ebben az ügyben fölirotot intéznek a királyhoz. A főrendek mind a kétszer visszavetették a fölirotot és ragaszkodtak a latin nyelvhez. Harmadszor tárgyalták a rendek az ügyet, amikor Kölcsey is a kérdéshez szólt és azt a beszédet elmondotta, amelyet most olvasni fogunk. Kossuth Lajos, aki mint egyik távollevő főrend követe vett részt az országgyűlésen és arról naplót és tudósításokat szerkesztett, így örökítette meg a szónoklatot :

A tiszai követek asztalánál egy férfiú állott, akinek halk szózata szent pietás ihletéseként rezgett végig a csontvelőkön. Egy erős lélek, töredékeny test láncai között. Tar koponyáját őszbevegyült kevés hajszál lengte körül ; színtelen arcán ezernyi átvirrasztott éjnek tikkadtsága ült ; egyetlen szemében a nemzet mult és jövő bánata tükrözött. Szava tompa, mély és érc-telen, mint egy síri hang, amelynek monoton egyformasága csak ritkán, csak az indulatok legfőbb hevében szállongott alá ; és lőn még tompább, még

éretlenebb, még síriasabb, mikor azután ökölbe szorított jobbát emelve, a reá meresztett szemek előtt úgy állott, mint egy túlvilági lény, akinek szellemszavát nem úgy, mint másét, az érzékszervek segítségével, hanem közvetetlenül lelkünk lelkével véltük hallani. És erre a síri hangra síri csöndesség figyelt, amelyet csak az érzelmek villanyos kitörése szakasztott félbe.

Kölcsey maga is naplót írt az országgyűlésről. Március 4-iki beszédéről a következőket jegyezte föl :

Mondhatom nektek, én ma érzettem valamit magamban, ami ha erősebb és geniálisabb lelket talált volna, nevezetes jelentést fogott volna szülhetni. Fájdalom, hogy demosztenezsi sajátságokat, azaz demosztenezsi lángot, erőt, tehetséget és nyelvet a pozsonyi boltokban vásárolni nem lehet ; bizony napibéremet örömet hajtottam volna el érettük és kenyéren és vizen sanyarogni kész lettem volna, csak egy órácskáért, csak egy óranegyedért, mialatt a híres hellén ékesszólásával fön és keblen uralkodhassam.

Tudnotok kell, ma az előleges sérelmekre és a nyelv ügyére adott főrendi válaszok vétettek elő. Szerelmem Erdély és a nyelv iránt egyike leg-erősebb, legrégibb szenvedelmeimnek ; mindegyik ugyanazon egy eszméből, ugyanazon egy érzelemből ered : a haza iránti szeretetből. Milyen kínos volt tudnom, hogy a főtábla még most is akadályt vet ellenük ; és amikor az irántuk formált kívánság igazságát tagadni nem meri : mellékes utat keres és pusztá ürügyeket ragad meg, hogy azt semmivé tehesse ! És mit képzeltek ? Lehet-e valami fájdalmasabb, mint azt, amit lelked meggyőződésében a haza boldogságára multhatatlan, elengedhetetlen szükségesnek hiszesz ; azt, aminek teljesedése a fejedelemnek egyetlen egy kedvező pillantása által elérhető ; azt, ami olyan közel van, hogy feléje csak kezedet kell kinyújtani — ellenséges törekedés következtében el nem érhetned, el nem nyérhetned ? és úgy állanod előtte, mint Tantalusz a maga égető, a maga halthatatlan szomszával a víz hullámaiban.

Kétszer állottam föl ; egyszer Erdély, egyszer a nyelv miatt, és bár a kebel érzeményét hangba méltán önteni nem tudtam : az ügy szentsége lelkesített mindenkit. Kivétel nélkül erősek maradánk kívánataink mellett és meghatározók, hogy harmadszor is szólítsuk föl a főrendeket : térnének már egyszer magukba és kívánatainkat hozzájárulásukkal segéljék.

2. A magyar nyelv ügyében.

Ha a római tanács és nép a maga hatalmának tetőpontján még most is állana ; ha mi ennek a római népnek egy meghódított tartományocskája volnánk és úgy, mint alattvalók, folyamodnánk hozzájuk, hogy szabadulhassunk meg nyelvüinktől és ők adták volna nekünk ezt a választ, *azt*, Tek. Rendek, meg tudnám fogni ; de mikor *magyar* nemzetnek kívánságára, *magyar* főrendek adnak ilyen választ, *azt* megfogni nem tudom. Miért nem akarnak a mi kérdésünkre hajolni ? Azt mondják, nyolc század óta van összekötve a nemzettel a római nyelv ; és annál fogva az több érdekléssel van

összekapcsolva, és eltörlésére, vagy megváltoztatására felette szükséges előbb mind a kívánság eredetét és kiterjedését, mind pedig a teljesedés lehetőségét és az említett érdekekkel való megegyeztetethetését bővebb vizsgálat alá vétetni. Rendes dolog, Tek. Rendek! Én erről az oldalról más érdeket nem ismerek, mint azt, amely abból következik, hogy mi magyarok, és független, önállású nemzet vagyunk, legalább akarunk lenni. Ebből az érdekből következik, és természetesen következik, hogy mi a magunk tulajdon nyelvével élni kívánjunk. Mi e kívánság eredete? csak az, mert magyarok vagyunk. Ha német, vagy más idegen nyelvet kívánnánk felvenni, akkor lehetne szükséges a kívánság eredetét kérdezni; de e mostani kívánságunknak, amely a nemzettel együtt született, avval állandósul, összekapcsoltatott, eredetét hosszasan keresni akarni, nem egyéb pusztá ürügynél, amely által a dolog továbbra is elhalasztassék. A kívánság kiterjedése? olyan kérdés, amit tenni miért kellett legyen, nem értem. Természetesen ennek több vagy kevesebb kiterjedése nem lehet, mint a magyar nemzet és ország, mint a magyar kormány minden ágainak határa. A lehetőség? Minekutána 43 év küzdései után oda jutottunk, hogy már a múlt országgyűlésnek 8-ik törvénycikkelyénél fogva, mindenki, aki ezután hivatalba lépni fog, mindenki, aki ezután ügyvéd lenni akar, magyarul tudjon: többé nincsen semmi lehetetlenség. Részünkről mindnyájan tudunk, beszélünk magyarul; tehát írhatunk egyszerre magyar törvénycikkelyt és felírást; a kormány részéről természetesen a kancelláriát, amely magyar, alá kell vetni az említett törvénycikkelynek, és jól tudjuk, hogy ott olyan urak állanak, akik értik nyelvünket. Hol itt a lehetetlenség, hogy mindjárt most ne teljesíttessenek azok, amiket kívánunk?

Amikor tehát a kívánság eredetét bajjal nyomozni nem szükséges, amikor kiterjedése természetes és meghatározott, amikor lehetősége már megkészült, nem látom át, miért kellessék azt egyedül a rendszeres munkák körében eszközölhetőnek állítani, ami minden pillanatban eszközölthetők?

Azt mondják továbbá a főrendek, lassan kell haladni: erőszakolni nem kell ezt a lépést. De hát nem elég lassúság-e 43 év óta küzdenünk a nyelvért és még most sem lennünk ott, ahol lennünk kellene és ahol lenni akarnánk? Minden országgyűlésen keveset nyertünk; minden előlépést nagy meggondolással tettünk; fájdalom! épen nem volt semmi sietség, semmi, ami az annyira óhajtott lassúságban, az akadályok lépcsőként való meggyőzésében

elmaradott volna. Azonban a főrendek talán a lassúság ideáját századokhoz kötik? De én, Tek. Rendek, így nem értek és érteni nem akarok. Mert később, mert lassabban haladtunk, mint kellett volna, kétszer, tízszer, tán százszor is.

A főrendek azt mondják: annyi sok száz évek óta lévén a latin nyelv virágzásban, anyai nyelvünknek elsőbbségét és hatóságát e koráig nem veszedelmeztette. Ugyan Tek. Rendek, mit véljek egy ilyen, a nyilvános tapasztalással, az egész nemzet köztudományával ellenkező állításáról? Nevezhetjük-e nyelvünket diplomatikai nyelvnek? nem mindig elsőbbsége volt-e a latin nyelvnek? és nem lesz-e mindaddig, míg azt egyedül a tudósok szobáiba szorítani nem fogjuk? és minden egyéb tekintetben nem vesztett-e nyelvünk? Mert ime, bár belső tulajdonainál fogva Európa leg-híresebb nyelvei mellett sem vonulna szégyennel vissza; mégis hátra kellett maradnia. És e miatt a mi egész tudományi műveltségünk, a mi egész literatúránk hol áll? Nem hozom fel a németet, franciát vagy angolt, de maga a dán és svéd parányi literatúra is nem sokkal előbb van-e a mienknél? És miért? Azért, mert járomba vetették nyelvünket: mert eltapodták, mert csúfot csináltak azokból a szerencsétlenekből, akik hazafiságtól vezéreltetvén, nyelvünk kiművelésére adták magukat. Én tudom, én igen is jól tudom, Tek. Rendek! Húsz év óta futom az írói pályát és szenvedtem nemcsak megvettetést, hátratételt, szegénységet, sőt üldöztetést is, mivel a nyelvet becsülni, mivel néhány társaimmal annak kiművelését célba venni bátor valék. És még sincsen itt az idő, hogy nyelvünket felszabadítsuk? mégis a rendszeres munkák sorára kell-e utasítatnunk? Oda utasíttatunk, Tek. Rendek, mert úgy mondatik, a rendszeres munkák már megszűntek mindent elnyelő törvény lenni. Azért talán, mert az urbáriumból már két cikkelyt elvégeztünk? és a polgári köztárgyaknak arra a pontjára, ahol a nyelvügy előfordul, majd egy évtized, vagy épen félszázad után eljuthatunk? Hiszen ez az, ami a rendszeres munkákat örvénnyé csinálja. Én óhajtottam volna: bár a főrendek ezt a gyűlöletes emlékeztetést ne újítsák meg.

De kívánják a főrendek, hogy a fejedelem és a társországok jogait tekintetbe vegyük. A fejedelmet illetőleg, mikor vétettünk a nyelvügyre nézve a fejedelmi jogok ellen? Nem mindig felírás után járultunk-e a trónhoz? nem mindig felírás és adott válasz után eszköztettek-e a törvényeink? Ime most is felírni akarunk, most is alkudni készek vagyunk a jogért, amit különben a természet ad,

amiben minket hátráltatni annyi, mint természetes jogainkon gázolni.

Soha senki el nem fogja velem hitetni, hogy azok az okok, amelyeket a főrendek előhoznak, meggyőződésből, szívből származtak. Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, amely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyai nyelv felemelkedik? Erre csak azt felelem : török és orosz szomszédinknál sohasem divatozott a latin nyelv : hol van azért nagyobb deszpotizmusnak ostora, mint náluk?

Nem csodálnám, Tek. Rendek, ha a nemesség és az adózó nép között forogna a kérdés ; ha a főtáblánál az egész nemesség ülne, itt pedig az adózó nép képviselői foglalnának helyet. Akkor ezt a viseletet születéshez kötött előítéletekből, régi privilégiumokhoz való ragaszkodásból és több effélékből, menteni ugyan nem, de magyarázni lehetne. Most nemesség és nemesség közt, még pedig egyrészről 500, másrészről 700,000 nemesség közt van kérdés. A szerint, amint körülállásaink és országgyűlésünk mostani rende állanak ; a szerint, amint a főrendek a napló iránti válaszban kinyilatkoztatták, e kétfelé ülő nemesség egyetlenegy országgyűlési test. Egyetlenegy testnél csak egy többség gondolható ; a 700,000 kétszer jelentette ki magát ; és kérdem : mi joga van az 500-nak olyan kemény ellenmondást csinálni? Én a mi polgári alkotmányunkban csak egy vétőt ismerek és ez a koronához van kötve.

És kik ezek a főrendek? Nem azok-e, akik az országnak legtöbb javaival élnek? nem azok-e, akik a helyeken ülnek, ahol Zrinyi a bajnok és koszorús író, ahol Pázmány Péter és Liszti ragyogtanak? akik a sorokon gyülekeznek, miket egykor Kohári és Amade, Orczy és Ráday, és nem régen Széchenyi és Festetics György ékesítettek? Nem méltán kívánhatnók-e, hogy ne szegezzék magukat az ellen, amiért az őket megelőzőt nagyokélni és halni dicsőségnek tartották?

És mit tegyünk? újra írjunk? okokat okokra halmozzunk? De mit használnak minden mi okaink azoknak, akik füleiket és szíveiket előttünk már kétszer bezárták? akik a természet és hazafiúság szent szózatát már kétszer visszavetették? Ha a szent korona iránti tisztelet nem tartóztatna, azt javaslanám, hagyjunk fel a küzdéssel és terjesszük egyenesen a Felség elébe folyamodásunkat. Mert rendes dolog az, ha valaki elválasztó fallá teszi magát trónus és nemzet közt, hogy ez a maga fejedelméhez, szíve kívánsága szerint ne járulhasson.

Ha pedig még egyszer csakugyan írunk : jelentsük ki azt a tántoríthatatlan elhatározásunkat, hogy előbbi üzenetunktől semmi esetre el nem állunk ; hogyha helybenhagyást ezuttal sem találunk, mi a fejedelemhez vivő utat magunkban is meg fogjuk keresni. Az elkeserített hazafiúság érzelmei nagy jogokat adnak, csak erős kebelben lángoljanak. Sokszor hallottam én itt erőről, morális erőről szót tetetni ; és ebben a pillanatban szólítom fel a Tek. Rendekezt ezen erőt kifejtteni és úgy vélem, nem szólítom fel hiában ; mert ime én is, aki egyike vagyok a leggyengébbeknek, nyilván és egyenesen kimondom : előbb fog ez a kebel megrepedni, mintsem a nemzeti nyelvre nézve tett kívánságtól egy pillantásig is elálljak.

Kölcsey Ferenc.

Jegyzetek. — *Kölcsey Ferenc* az 1832—36-iki országgyűlésen, amely a reformtörvények egész sorát kezdte meg, egy darabig (1834 novemberéig) Szatmár vármegye követe volt, és a legünnepelebb szónok. Szónoki hírnevét az 1833 március 4-én, a magyar nyelv ügyében mondott beszédével alapozta meg.

Beszédének gondolatmenete a következő :

A *bevezetés* ismerteti a beszéd előzményeit : a *magyar* főrendek — értetetlenül — nem hajoltak az alsótábla kívánságának a *magyar* nyelv ügyében, hanem ismerni akarták 1. a kívánság eredetét és kiterjedését, 2. a teljesítés lehetőségét és 3. azt, hogy a teljesítés megegyezik-e az érdekekkel, amelyek hozzáfűződnek. Ezekre akar a szónok felelni, ez tehát beszédének a *tétele*, egyúttal a *fölosztása* is. A harmadik részt mindjárt el is intézi rövidesen : itt érdek csak egy van, a nemzeté ; független nemzet vagyunk, a magunk nyelvével élni kívánunk.

A *tárgyalás*. I. A beszéd fölosztásában említett másik két részt veszi sorra, de hozzáfűzi a főrendek többi aggodalmát is. Ezeket fejtegetve felel, bizonyít és cáfol. Szól 1. a kívánság eredetéről, 2. kiterjesztéséről, 3. lehetőségéről, 4. a lassú haladásról, 5. bizonyítja a főrendekkel szemben, hogy a latin nyelv használata igen is hátráltatta nyelvünk fejlődését, 6. számol a fejedelem jogaival.

II. De maga is vet föl érveket : 1. a néptől való elkülönülés megszűnne és a nép többségével uralomra jutna fölöttük. Ezt a lehetőséget is megcáfolja a törökök és oroszok példájával ; 2. 500 főrend nem gátolhatja meg 700,000 nemesember képviselőinek akaratát.

III. Személyes érveket vet föl : főrangú írók utódai nem lehetnek ellenségei a magyar nyelvnek.

A *befejezésben* 1. kijelenti, hogy legjobb volna, ha mindjárt egyenesen a királyhoz fordulnának fölratukkal ; 2. ha mégis, még egyszer a főrendekhez fordulnak, jelentsék ki, hogyha ezuttal sem találnak meghallgatásra, megkeresik nélkülük is az utat a fejedelemhez ; 3. arra kéri a rendeket, hogy minden erkölcsi erejükkel tartsanak ki.

Kölcsey műve egy új műfajjal, a *szónoki beszéddel* ismertet meg bennünket. Célja, hogy a hallgatóságot, de közvetve a főrendeket is megnyerje

akaratának. Azért a bizonyítás és cáfolás módjával hat a hallgatóság *értelmére*, de *érzelmeiket*, kivált a legszentebb, hazafias érzelmeiket is céljához hangolni igyekszik. Az értelemre ható eszközökkel a hallgatóságát *meggyőzni*, az érzelmek hangolásával *rábeszélni* próbálja.

A meggyőzésnek eszközei ugyanazok, amik az értekezéséi. A bizonyítás módja itt is az indukció, a dedukció és a következtetés. Ezekhez járul a szónoki beszédben a *személyes érvelés* is, amely azonban a rábeszélésnek is eszköze.

Olvasmányunkból azt is látjuk, hogy a szónoki beszédnek is, mint minden prózai írásműnek, kerek szerkezete van, amely bevezetésre, tárgyalásra és befejezésre tagolódik. Sőt a legtöbb szónoki beszédben ez a tagozottság még finomabb, még részletesebb : a szónok a bevezetésben az egész szónoklatnak *vázlatát, fölvezetését* meg szokta előre jelölni.

Kölcsey beszédében figyelemre és követésre méltó a lángoló *hazafiaság*. A magyar nyelv védelméről van szó. Egész élete a nyelv és az irodalom fejlesztésében eltöltött harc volt. Megvetést, szegénységet, sőt üldöztetést szenvedett azért, mert nyelvünk kiművelését céljául tűzte ki. Csodálkozik rajta, hogy érveket kell keresnie nyelvünk jogainak védelmére ; a legtermészetesebb érvet hangoztatja ismételten : magyarul hozzunk törvényeket, magyarul írjunk föl királyunkhoz, *mert magyarok vagyunk*. Megértjük, hogy befejezésében azt mondja, inkább a szíve repedjen meg, mint hogy a magyar nyelv kérdésében véleményét megváltoztassa.

A millénium ünnepe.

Írta : Vaszary Kolos.

Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borult le előtted, mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot ; előtted, örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap ; előtted, jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddel sujtottál, erényeinkért áldásoddal is boldogítottál.

Felséges uram! Felséges asszonyom! Nemzetem!

Ezeréves létünk határkövénel állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak fölírva a mult eseményei, a másik oldal a beláthatatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem, mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves multadban?

Olvastad-e, hogy nemzetünk, bár néhány évtized alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ontva maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a húnok és avarok

sorsára jut, hacsak vértől párolgó fegyverét a béke fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet föl nem veszi.

Kard foglalta el, kereszt tartotta fönn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység fölvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot teremt.

A korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét kívülről emeli, de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi.

Szent koronánk e szerint mint védőangyal lebeg király és nemzet fölött, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait.

Így született újra a százéves Magyarország a keresztény hit ölében.

Ez esemény nemzetünk sorsának fordulópontja, a trón támasza, szabadságunk biztosítója, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapkőve.

Mivé lettünk volna e nélkül? Azok a viharok, melyek fölöttünk elvonultak, számban nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket elpusztítottak volna, hisz óriási hatalmak hányszor zúdították reánk hadaikat? Későbbben századokon át testünkkel fogtuk föl a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreinket százekenként fogságba hurcolták és ezen vészes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre-halálra.

Ha mindezeket csak futólag olvasod is, nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fönn.

Miért tartott fönn? Mert azoknak — egyeseknek is, nemzeteknek is — kik őt, mint atyjukat tisztelik, hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvekben a következő fenyegetést: «Az Úr megveri és kitépi Izraelt e földről, melyet atyáidnak adott és elszórja őket» — ha nem tisztelik őt.

Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvébe iktatta. Fönntartotta Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nemzet, melynek uralkodócsaládja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpád-ház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszo-

nyunk, kinek alakját zászlónkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük.

Midőn bűneink sokasága miatt magához az Úrhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott az ének :

«Boldogasszony Anyánk,
Régi nagy Pátrónánk,
Nagy inségben lévén,
Így szólít meg hazánk :
Magyarországról, édes hazánkról,
Ne feledkezzél meg szegény magyarokról.»

Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez.

Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen, hű fiadtól, drága hazám.

Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar ; áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze és munkás népünk verejtéke nedvesíte.

Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentele.

Légy üdvöz, légy áldott, felséges királyom, nemzetem atyja!

Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a másik ezer évbe, nem a fegyverek zörejével, hanem bölcseséged fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok királyát, nyujtsa ki védő karját felséges személyedre, öntse, árássa reád kegyelmeinek bőséges teljességét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán fölismerve nemzedet ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelességérzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradsággal kezelt királyi földadatodat.

Adjon néked az Úr csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz! Légy áldott, felséges királyném!

Fogadd e templomban, hol téged megkoronáztunk, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanusított jószágodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édesanyai nyelvünkön szólottál hozzánk, áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyöngéd kezéd szötte, mely

hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte!

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Földi királynénk! Földi anyánk! Legyen életed után vezérlőd, oltalmazód az égi királyné, az égi anya. Legyen áldás a királyi gyermekeken! Legyen áldás az egész uralkodócsaládon!

Föl a szivekkel! Föl nemzetem! Megtartani, fölvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes feladat vár, nemzetem, reád!

Igaz! a látóhatár kissé borult, de máskor sem vala mindig tiszta fölötted az ég.

Sokszor állottál már sírod szélén s mégis, midőn azt hitték rólad, hogy kiirtottak, te gyarapodtál.

Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál.

Midőn azt gondolták, hogy meggyengítettek, te erősödtél.

Most is, ezer év után, nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán, hanem delén teljes erőben lépsz át a második évezredbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezébe van letéve. Vigyázz!

A letűnt nemzetek legtöbbjének nem külső ellenség, hanem önfia vágta sebét.

De bármennyire összetartasz, Isten nélkül nem boldogulhatsz, nemzetem!

Azért azt a törvényt, melyben ezeréves létedet megörökítéd, melyben az isteni Gondviselést, a vallásos áhítatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíted, nemcsak a fórumnak hideg és érzéketlen márványtáblájára, hanem lelkedbe is jó mélyen vésd be.

Én nemzetem!

Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az ígért földjére lép, áldja meg.

Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepélyes órában áldásra emelem kezemet és imádkozom:

Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Úr és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled.

Legyen veled a jövőben, mint volt atyáiddal a múltban.

Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy ínség, nyomor ne látogasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja föl nevedet minden időben.

Ha ellenség törne reád, harcoljon melletted és segítse kivívni győzelmedet!

Adja meg neked az Úr félelmének lelkét, hogy megtarthassad, vagy megszerezhessed az őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azon erős alapokat, melyekre atyáid hite építette az országot.

Adja meg neked az Úr bölcseségének lelkét, hogy fölismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsed e földet, melyet a te Urad, Istened hazául adott teneked.

Uram, hallgasd meg imádságomat.

Szeplőtlen szűz Anyánk, régi nagy Pátrónánk, esedezzél éretünk, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!

Jegyzetek. — A magyar nemzet 1896-ban ülte meg Magyarország fennállásának ezeréves ünnepét. Ennek egyik főlemelő mozzanata volt Vaszary Kolos bíboros hercegprimás beszéde a királyi párhoz (I. Ferenc József és Erzsébet) a budavári koronázó templomban.

Vaszary Kolos bencés szerzetes, utóbb a rend főapátja, 1891-ben pedig Magyarország hercegprimása lett. Szónoki kiváló képességeivel először 1892-ben, I. Ferenc József királyunk uralkodásának 25 éves jubileumán, vonta magára a nemzet figyelmét; dicsőségét még növelte az a beszéd, amelyet a magyar állam ezeréves főnnállásának ünnepén a királyi párhoz intézett.

A vallásosságtól és hazaszeretettől ihletett beszéd gondolatmenete a következő:

Bevezetés: Ezeréves létünk határvövényél vagyunk. Multunk arra tanít, hogy a kard szerezte meg és a kereszt tartotta fönn a nemzetet.

Tárgyalás: I. Isten a Szent Korona, a Király és a Nemzet közös védőszelleme által tett függetlenné és őrzött meg bennünket. Megőrzött, mert sok pártfogónk volt az égben, legkivált Magyarország Nagyasszonya. II. A király megáldása. III. A királyné megáldása. IV. A nemzet sorsa is Isten kezében van.

Befejezés: A nemzet megáldása.

Vaszary beszédének legnagyobb ékessége, hogy egyszerű, majdnem keresetlen szavakkal szóla a legfennköltebb tárgyról; a mult idők tanulságait mint adatokat sorolja föl bizonyságául annak, hogy mindent Istennek köszönhetünk, és evvel a közvetlenséggel is *meggyőz* és *megindít*. Kölcsény érvelése inkább az értelemnek szólt és azon keresztül hatott az érzelmekre, közöttük egyik legszentebbre: a hazaszeretetre. Vaszary egyszeriben a legmagasztosabb érzelmeket ragadja meg és azoknak melegével ejti fogva a hallgatóság lelkét. Isten, Király és Haza a vezetőeszméi: vallásosságra, királyhűségre és hazaszeretetre tanít.

Gróf Apponyi Albert beszéde az 1920. évi béketárgyaláson.

1. Történeti előzmények.

A világháború idején (1914—1918) a legsúlyosabb megpróbáltatások évei nehezettek nemzetünkre. A magyar katonák páratlan hősiességgel küzdöttek, de vérük hiába hullott. Bekövetkezett a harctéri összeomlás s ezt nyomon követte a forradalom (1918—1919). A társadalmi rend csak súlyos szenvedések árán állott helyre, az állam egységét azonban nem lehetett megmenteni. A győztes hatalmak kérlelhetetlen erővel torolták meg nemzetünkön a maguk súlyos veszteségeit.

A magyar kormányt 1919 végén szólították föl a békeszerződés feltételeinek átvételére. Magyarország küldöttsége gróf Apponyi Albert vezetésével 1920 elején érkezett meg Párisba, ahol a győztes hatalmak vezérfőuraiból álló Legfőbb Tanács átadta a békefeltételeket. E tanács ülésén, január 16-án, mondotta el gróf Apponyi Albert az alább közölt beszédet.

A beszéd elhangzása után a magyar küldöttség haladékokat kapott, hogy még egyszer megtehesse észrevételeit a békefeltételekre. Hiába volt minden érvelés, a győztes hatalmak egyetlen módosítást sem fogadtak el.

A békefeltételeket gróf Teleki Pál miniszterelnök május havában ismertette meg a magyar nemzetgyűléssel. A helyzet kétségbeejtő volt, mert ellenállás esetén még a megmaradt országrészt is szétdarabolhatták volna a győztesek. A magyar kormánynak az ellenállhatatlan kényszer következtében el kellett fogadnia a békeszerződést.

1920 június 4-én írták alá a magyar békét Versailles mellett, a trianoni palotában s a nemzetgyűlés 1920 november 13-án iktatta a magyar törvények közé a gyászos emléké szöveget.

Ez a békeszerződés Magyarország 325,000 négyzetkilométernyi területéből csak 93,000 négyzetkilométert hagyott meg, a 21 millió főből álló lakosságot 8 millióra csökkentette, ezenkívül hihetetlen nagyságú hadikárpótlást rótt az országra s a magyar belügyek egy részét — így a hadügyet és pénzügyet — külföldi ellenőrzés alá helyezte.

Csehországnak 63,000 négyzetkilométer és 3.400,000 lakos, Romániának 103,000 négyzetkilométer és 5.300,000 lakos, Szerbiának 21,000 négyzetkilométer és 1.500,000 lakos, Ausztriának 4500 négyzetkilométer és 450,000 lakos, Olaszországnak 21 négyzetkilométer és 50,000 lakos jutott hazánkból. A régi Magyarországnak csak egy harmad része maradt meg birtokunkban!

Az ellenséges országok kezébe jutott többek közt 10,500 elemi iskolánk, 300 polgári iskolánk, 55 tanítóképzőnk, 27 felső kereskedelmi iskolánk, 141 gimnáziumunk és reáliskolánk, három jogakadémiánk és két teljes felszerelésű egyetemünk: a kolozsvári és a pozsonyi.

Elvettek tőlünk 2200 gyárat és ipartelepét, 11,400 kilométer hosszúságú vasútvonalat (ma a vasúti hálózatunk csak 8400 kilométer hosszú), elvették vasúti kocsijaink 80 százalékát.

2. Apponyi Albert beszéde.

Bevezetés.

A szónok megköszöni, hogy meghallgatják.

Igen Tisztelt Elnök Úr!

Uraim! ¹

Engedjék meg, hogy még egyszer megköszönjem, hogy alkalmat adtak nekünk álláspontunk kifejtésére. Tulajdonképen szóbeli tárgyalást kívántam, ² mert nézetem szerint ez az egyedüli eszköz, amely bennünket a megértéshez és az előttünk fekvő szövevényes kérdések helyes megismeréséhez vezethet. A Legfelsőbb Tanács azonban akaratát más irányban már megállapította, így meg kell ez előtt hajolnom. Elfogadom tehát az élém állított helyzetet és hogy idejüket túlságosan igénybe ne vegyem, egyenesen a tárgyra térek át.

Jelzi, hogy a békefeltételek elfogadhatatlanok.

A mi szemünkben a tegnaptól a mai naptól a békefeltételeknek hivatalos megismerése választja el. Érzem a felelősség roppant súlyát, amely reám nehezedik abban a pillanatban, amikor Magyarország részéről a békefeltételeket illetőleg az első szót kimondom. Nem tévovázom azonban és nyíltan kimondom, hogy a békefeltételek, úgy amint önök szívesek voltak azokat nekünk átnyújtani, lényeges módosítások nélkül elfogadhatatlanok. Tisztán látom azokat a veszélyeket és bajokat, amelyek a béke aláírásának megtagadásából származhatnak. Mégis, ha Magyarország abba a helyzetbe állíttatnék, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy visszautasítása között, úgy tulajdonképen arra a kérdésre adna választ: helyes-e öngyilkosnak lennie, nehogy meghaljon.

Hiszi, hogy még lehet enyhíteni a feltételeken.

Szerencsére még nem tartunk ilyen messze. Önök felszólítottak bennünket, hogy tegyük meg észrevételeinket. Ezek közül bátrak voltunk már egynéhányat a békefeltételek átvétele előtt átnyújtani. Meg vagyunk győződve, hogy Önök a már átnyújtott és a jövőben átnyújtandó megjegyzéseinket a viszonyok nehézsége által követelt komolysággal és lelkiismeretességgel fogják áttanulmányozni. Reméljük tehát, hogy meg fogjuk győzni Önöket. Reméljük ezt annál is inkább, mert nem áll szándékunkban sem ma, sem későbben érzelmeinkkel kérkedni, vagy kizárólag azoknak az érdekeknek szempontjára helyezkedni, amelyeket feladatunk

megvédelmezni. A legjobb akarattal iparkodunk keresni oly álláspontot, amely a kölcsönös megértést lehetővé teszi. És, uraim, ezt az álláspontot már megtaláltuk. Ez a nemzetközi igazságosságnak, a népek szabadságának nagy eszméje, amelyet a Szövetséges Hatalmak³ oly fennén hirdettek, továbbá a béke közös nagy érdekei, az állandóság és Európa rekonstrukciója⁴ biztosításainak keresése.

Ezeknek az elveknek és érdekeknek szempontjából vizsgáljuk meg a nekünk felajánlott béke feltételeit.

Tárgyalás.

Magyarország helyzete a békefeltételek szerint.

Nem titkolhatjuk el, mindenekelőtt, megütközésünket a békefeltételek mérhetetlen szigorúsága felett. E megütközés könnyen megmagyarázható.

A többi háborút viselt nemzettel, Németországgal, Ausztriával és Bulgáriával kötött béke feltételei mindenestre szintén szigorúak. De közülük egyik sem tartalmazott a nemzet életére lényeges oly területi változtatásokat, mint azok, amelyeket velünk elfogadtatni akarnak.

Arról van szó, hogy Magyarország elveszítse területének kétharmadrészét és népességének majdnem kétharmadát és hogy a megmaradt Magyarországtól a gazdasági fejlődés majdnem összes feltételei megvonassanak. Mert az ország e szerencsétlen középső része, elszakítva határaitól, meg lenne fosztva szén-, érc- és sóbányáinak legnagyobb részétől, épületfájától, olajától, földgázforrásaitól, munkaerejének jórésztől, alpesi legelőitől, amelyek marhaállományát táplálják; ez a szerencsétlen középső rész, mint mondtam, meg lenne fosztva a gazdasági fejlődés minden forrásától és eszközétől ugyanakkor, amikor azt kívánják tőle, hogy többet termeljen. Ily nehéz és különös helyzet előtt állva, kérdezzük, hogy a fentemlített elvek és érdekek mely szempontja váltotta ki ezt a különös szigorúságot Magyarországgal szemben?

Talán az ítélkezés ténye lenne ez Magyarországgal szemben?

Mi lakoljunk legjobban a háborúért?

Önök, uraim, akiket a győzelem a bírói székhez juttatott, önök kimondották egykori ellenségeiknek, a Központi Hatalmaknak, bűnösségét és elhatározták, hogy a háború következményeit a felelősökre hárítják.⁶ Legyen így; de akkor, azt hiszem, hogy a fokozat megállapításánál a bűnösség fokával arányban kellene el-

járni és mivel Magyarországot sújtják a legszigorúbb és létét leginkább veszélyeztető feltételekkel, úgy azt lehetne hinni, hogy épen ő az, aki az összes nemzetek közül a legbűnösebb. Uraim! A nélkül, hogy e kérdés részleteibe bocsátkoznék, hiszen ezt benyújtandó okmányaink fogják megtenni, ki kell jelentenem, hogy ezt az ítéletet nem lehet kimondani oly nemzet fölött, amely abban a pillanatban, amidőn a háború kitört, nem bírt teljes függetlenséggel és legfeljebb csak befolyást gyakorolhatott az Osztrák-Magyar Monarchia ügyeire és amely nemzet ezt, mint a legutóbb nyilvánosságra hozott okmányok bizonyítják, fel is használta arra, hogy helytelenítse azokat a lépéseket, amelyeknek a háborút elő kellett idézniök.⁷

Nem hiszem továbbá, hogy ítélettel állunk szemben, mert hiszen az ítélet oly eljárást tételez fel, amelyben a felek egyforma körülmények között hallgattatnak meg és egyformán tudják érveiket érvényre juttatni. Magyarországot azonban mindeddig nem hallgatták meg; lehetetlen tehát, hogy a békefeltételek ítélet jellegével bírjanak.

Vagy a nemzetiségi elv miatt szenvedjünk?

Nem szenvedhetünk a nemzetiségi elv miatt sem, mert az elszakítandó lakosság 35%-a magyar, 10%-a német. Megállapíthatjuk, hogy faji szempontból ezek is épen úgy, vagy talán még jobban, részekre lesznek darabolva, mint az egykori Magyarország.

A nemzetiségi elv — a nemzeti egység elve — nem nyerne ez által a feldarabolás által, csak a nemzeti hegemoniának¹⁰ átruházása volna oly fajokra, amelyek jelenleg többnyire alacsonyabb kulturális fokon állanak.

Bizonyítani tudjuk igazságunkat és cáfolni a ráfogásokat.

Következtetésem igazolására egy pár számadatot idézek.

A magyarságnál az írni és olvasni tudók arányszáma megközelíti a 80%-ot; a magyarországi németeknél a 82 %-ot, a románoknál a 33 %-ot; a szerbeknél a 60 %-ot.

Ha a felsőbb társadalmi osztályokat tekintjük és számításba vesszük azokat, akik gimnáziumot végeztek és letették azt a vizsgát, amely Franciaországban a baccalaureátusnak felel meg, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyarok arányszáma azok között, akik ily tanulmányokat végeztek, vagy az érettséginek megfelelő képzettséget értek el, 84 %, ⁹) a románok arányszáma az ily tanulmányokat végeztek között 4 %, a szerbeké 1 %.

Hasonló a helyzet az egész közigazgatási gépezetnél és a tanítótestület mindegyik fokánál.

Csupán a román megszállott területeken több mint kétszáz-ezer gyermek az utca porában nevelődik a tanítóhiány folytán, mivel a magyar tanítók kiutasítottak és pótolni őket nem bírják.

Uraim! Azt hiszem, hogy az emberiség nagy érdekei szempontjából nem lehet sem közömbösen, sem megelégedettséggel szemlélni azt a körülményt, hogy a nemzeti hegemonia oly fajokra szállt át, amelyek ha a legjobb reménységgel kecsegtetnek is a jövőre nézve, de ma még a kultúra alacsony fokán állanak.

Láttuk már, hogy a szigor, amellyel Magyarországot sujtják nem eredhet az ítélkezés tényéből.

Láttuk, hogy a nemzetiségi elv sem nyerne ezáltal semmit.

Talán akkor oly szándékkal állunk szemben, amely a népek szabadságának eszméjét követi?

Ez azonban csak feltevés. De miért induljunk ki sejtésekből és miért helyezkedjünk feltevésekre, amikor a valóság megállapítására rendelkezésünkre áll az eszköz, egyszerű, de egyetlen eszköz, amelynek alkalmazását hangosan követeljük, hogy e kérdésben tisztán lássunk. És ez az eszköz a népszavazás.

(Az emberek — folytatja a szónok — nem helyezhetők megkérdés nélkül, mint valami nyáj, egyidegen állam fennhatósága alá. Az elszakított részek lakóit meg kell szavaztatni, hogy tudjuk: hova akarnak tartozni. A szavazás eredményének szívesen alávetjük magunkat. Ha ellenfeleink annyira biztosak a maguk dolgában, miért ellenzik ezt a jogos kívánságot? Magyarország sohasem volt igazságtalan nem-magyarajkú polgáraival szemben, nem úgy, mint a területünk nagy részét most elfoglalva tartó szomszédok a magyar alattvalókkal szemben. Az okmányok egész tömegével igazolható, hogy milyen a szomszédos államok nemzetiségi politikája. Itt igazán sürgős védelemre szorul a magyarság. Általában a magyar kérdés Európa egyik legfontosabb problémája.)

Miért fontos Európa számára az egységes Magyarország?

Az a terület, amely Magyarországot alkotja és amely jogilag ma is Magyarország, századokon át rendkívül fontos szerepet játszott Európában, különösen Közép-Európában a béke és a biztonság fenntartása tekintetében. A magyar honfoglalást és a magyaroknak a keresztény hitre való áttérését megelőző évszázadokban hiányzott itt a nyugalom és a biztonság. Közép-Európa a legkülönbözőbb barbár népek támadásainak volt kitéve. A biztonság csak attól a pillanattól fogva állt fenn, amikor a magyar védővonal kialakult. Az állandóság és a béke általános szempontjaiból rend-

kívül fontos, hogy a zavarok kelet-európai főfészke ne nyerjen tért és ne terjeszkedjék ki Európa szívéig. A történelmi fejlődésnek azonban gátat vetett a Balkán-félszigeten a török hódítás és így az egyensúly ott nem állott helyre. Adja az Ég, hogy ez mielőbb bekövetkezzék! De ma rendkívül fontos, hogy e zavarok, amelyek Európa békéjét oly sokszor háborították és amelyek bennünket már több ízben a háború küszöbére sodortak, onnan ne terjedhessenek tovább.

A történelmi Magyarország¹² töltötte be azt a feladatot, hogy oly államot tartva fenn, amelyben egyensúly és biztonság uralkodott, megvédte Európát a keletről fenyegető közvetlen veszedelmek elől. Ezt a hivatását tíz századon át töltötte be s erre egyedül organikus egysége képesítette.¹¹ Idézem a nagy francia geográfusnak, Reclus Elisének szavait,¹² amelyek szerint ez az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. Folyókák és völgyeik, amelyek a határokról kiindulva a közép-pont felé törekkenek, oly erős egységet alkotnak, amely csak egységes hatalom által kormányozható. Részeinek gazdasági függése szintén a legteljesebb, miután a középrész hatalmas gazdasági üzemet alkot, a szélek tartalmazzák pedig mindazt az anyagot, amire a gazdasági fejlődés szempontjából szükség van.

A történelmi Magyarország tehát Európában egyedül álló természetes földrajzi és gazdasági egységgel rendelkezik. Területén sehol sem húzhatók természetes határok és egyetlen részét sem lehet elszakítani a nélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék. Ez az oka annak, hogy a történelem tíz századon át megőrizte ezt az egységet. Önök visszautasíthatják a történelem szavait, mint elvet, egy jogi konstrukció megépítésénél,¹³ de a történelem tanúságát, amelyet az ezeréven át hangoztatott, figyelembe kell venniök. Nem véletlen, hanem a természet szavai beszélnek itt. Magyarország az organikus egység minden feltételével rendelkezik, egyet kivéve és ez a faji egység. De azok az államok, amelyeket a békeszerződés értelmében Magyarország romjain építenének fel, szintén nem rendelkeznének a faji egységgel. Az anyanyelv egysége hiányzott egyedül Magyarországon az egység feltételei közül és hozzá teszem, hogy az alakítandó új államok az egység egyetlen alapelveivel sem fognak bírni. Az alakítandó új államok átvágnák a földrajz természetes határait, megakadályoznák a hasznos belső vándorlást, amely a munkást a kedvezőbb munkaalkalmak felé irányítja; megszakítanák a tradíció fonálait,¹⁴ amelyek a századokon át együttélőket közös mentalitásban¹⁵ egyesítették, akik

ugyanazon eseményeket, ugyanazt a dicsőséget, fejlődést és ugyanazokat a szenvedéseket élték át. Jogosult-e a félelmünk tehát, hogy itt az állandóságnak kipróbált oszlopa helyett a nyugtalanságnak újabb fészkei fognak keletkezni? Nem szabad magunkat illúziókban ringatnunk.¹⁶ Ezeket az új alakulatokat az irredentizmus aknázná alá, sokkal veszedelmesebb formában, mint azt a régi Magyarországon egyesek fölfedezni vélték.¹⁷

(A világháború előtti Magyarországon a nem-magyarajkúak műveltebbje között volt törekvés arra, hogy egyesüljenek Szerbiával vagy Romániával, a nép milliói azonban közönyösen nézték ezt a titkos vágyakozást. Hogyne lenne irredentista a magyarság, melynek kebelében nemcsak a művelt emberek, hanem maga a nép is át van hatva a nemzeti összetartás érzésétől. Hogyan viselhetné el ez a magyarság, hogy alacsonyabb műveltségű népek uralkodjanak rajta. Ezt nem azért mondjuk, hogy félelmet gerjesszünk. Mi nem fenyegetődzünk. Mi az igazságra támaszkodunk. Azt azonban meg kell mondanunk, hogy ez a területi hódítás az európai béke szempontjából végzetes lehet. A gazdasági élet is megakad az elszakított területeken csakúgy, mint a megsemmisített Magyarországon. Ez magával hozza a társadalmi béke felbomlását. A fölforgató elemek erőre kapnak s a bolsevizmus járványa könnyen áterjedhet Nyugat-Európára.)

Befejezés.

A győző kérjen kárpótlást, de óvakodjék az erőszaktól.

Mindezekkel a teóriákkal szemben önök felhozhatják mint döntő tényezőt a győzelmet és a győzők jogait.¹⁸ Elismerjük ezeket, uraim. Elég reálisan gondolkozunk politikai kérdésekben, hogy ezzel a tényezővel kellőképen számoljunk. Ismerjük tartozásunkat a győzelemmel szemben. Készek vagyunk vereségünk váltságdíját megfizetni. De ez lenne az újjáépítésnek egyedüli elve? Az erőszak volna az egyedüli alapja az építésnek? Az anyagi erőszak lenne az egyedüli fenntartó eleme annak a konstrukciónak, amely összeomlóban van, mielőtt az építés befejeződött volna? Európa jövője igen szomorú lesz ebben az esetben. Nem hisszük, uraim, hogy a győztes hatalmaknak ez volna a mentalitása; ezeket az elveket nem találjuk meg azokban a nyilatkozatokban, amelyekben önök megállapították azokat az eszméket, amelyeknek győzelméért harcoltak és amelyekben megjelölték a háború céljait.¹⁹

Franciaország, Angolország és Olaszország nagy hivatása.

Ismétlem, nem hisszük, hogy ez volna a győzelmes nagy nemzetek mentalitása. Ne vegyék rossz néven, hogy a most győzelmes Franciaországon, Anglián és Olaszországon túl meglássam a kör-

vonalaits annak a másik Franciaországnak, amely mindig a nagylelkű törekvéseknek előőrse és a nagy eszméknek szócsöve volt; annak a másik Angliának, a politikai szabadságok szülőanyjának és annak az Olaszországnak, amely a renaissancenak, a művészeteknek és a szellemi fejlődésnek bölcsője volt. És ha duzzogás nélkül ismerem el a győző jogát, akkor azzal a másik Franciaországgal, Angliával és Olaszországgal szemben egész másképp érzek; hálával hajlok meg előttük és szívesen fogadom el őket mestereinkül és nevelőinkül. Engedjék meg, uraim, hogy azt tanácsoljam: ne veszélyeztessék örökségüknek ezt a legjobb részét, ezt az erkölcsi fölényt, amelyre önöknek joguk van, az erőszak fegyverének alkalmazásával, amely ma az önök kezében van, de amelyet holnap más ragadhat meg, míg amaz megmarad.

Bízunk az erkölcsi tényezők erejében.

Bízva ezeknek az eszméknek erejében, a bennünket környező minden nehézség, minden rosszakarat és minden akadály ellenére, amelyeket útunkon felhalmozni iparkodnak, bizalommal lépünk arra az útra, amely végre megnyílt előttünk, hogy résztvehessünk a béke munkájában; és tesszük ezt a legteljesebb jóhiszeműséggel. Bízunk azoknak az eszméknek őszinteségében, amelyeket Önök kijelentettek. Jogtalanság volna önökkel szemben másképpen gondolkoznunk; bízunk az erkölcsi tényezők erejében, amelyekkel ügyünket azonosítjuk és kívánom önöknek, uraim, hogy a győztes fegyvereknek dicsőségét szárnyalja túl a béke megteremtésének dicsősége, amellyel önök az egész emberiséget megajándékozzák.²²

Jegyzetek. — **Gróf Apponyi Albert** (szül. 1846, Bécs) kiváló szónok és politikus. A magyar közéletben az 1870-es évektől kezdve irányító szerepe volt. 1901-ben a képviselőház elnöke, utóbb közoktatásügyi miniszter. A Legfelsőbb Tanács előtt Neuilly-ben (Nölyi, város Páris mellett) 1920. január 16-án tartott nagy beszédét francia, angol és olasz nyelven mondotta el.

¹ **A Legfelsőbb Tanács és a békekonferencia elnöke Clemenceau (Klémanszó) György** volt: híres francia államférfiú, több ízben miniszter és miniszterelnök. Bár a világháború idején, amikor 1917-ben átvette a franciaországi ügyek teljhatalmú intézését, életének már 76-ik évében járt, mégis példátlan erélyességgel intézte nemzete sorsát. Ifjúi tűzzel lelkesítette honfitársait és kéréseketlenül üldözte a csüggedőket. A franciák «a győzelem atyja» melléknévvel tisztelték meg. A békeszerződések munkája nagyrészt az ő műve. — Hasonló vezérszerepe volt Angolországban Lloyd George (Lojd Dzsóds) brit államférfiúnak és miniszterelnöknek. A habozó politikát félrevetve, keresztülvitte Angliában az általános védkötelezettséget

s a brit világbirodalom minden erőforrását kiaknázták, hogy nemzete a németek fölé kerekedhessenek. Neki is nagy része volt a békeszerződések megkövetelésében.

² **A magyar kiküldöttek szóbeli eszmecserét óhajtottak,** de Clemenceau, Lloyd George és társaik írásban követeltek mindent s csak egy tájékoztató előadásra adtak engedélyt a magyar álláspont kifejtése céljából.

³ **A szövetséges és társult főhatalmak a következők voltak:** a Brit-birodalom, Franciaország, Olaszország, az Északamerikai Egyesült-Államok és Japán. A szövetséges és társult *hatalmak* pedig: Belgium, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén állam, a Cseh-Szlovák köztársaság, Lengyelország, Görögország, Portugália, Kína, Sziám és több amerikai állam.

⁴ **Európa rekonstrukciója:** Európa helyreállítása, újjáépítése. A világháború emberben és vagyonban olyan romlást okozott, hogy ez aszénvedés és pusztulás példátlanul áll az emberiség történetében.

⁵ **Hogy mit veszített Magyarország vagyonban, azt elgondolni is szörnyűség.** Csak néhány adatot erre nézve. A 12·6 millió hold erdőből maradt 1·8 millió. A 42 millió métermázsa évi kukoricatermésből maradt 15 millió métermázsa. Az 51 millió métermázsa burgonyatermésből maradt 20 millió métermázsa. A 6 millió szarvasmarhából maradt 2 millió. A 6 millió sertésből maradt 3 millió. A 2 millió lóból maradt 800,000. A 8 millió juhból maradt 2·5 millió. A 90 millió métermázsa évi széntermésből maradt 65 millió métermázsa. Sóttermelésünk egészen elveszett! Petróleumtermelésünk egészen elveszett! Arany- és ezüsttermelésünk egészen elveszett! Tengeri hajózásunk megsemmisült!

⁶ **A központi hatalmak a következők voltak:** Németország, Ausztria-Magyarország, Törökország és Bulgária. Ez a négyes szövetség a világháború végén teljesen széthullott és külön-külön mindegyik súlyos veszteséget szenvedett. A legnagyobb katasztrófa Ausztria-Magyarországot érte Ausztria területén a lengyelek, csehek, oláhok, olaszok és szerbek osztoztak. Hazánk területéből ezen az öt nemzeten kívül még a Maradék-Ausztria is kapott egy részt. A rettentő béke eredményeinek biztosítására a nagy antant (Anglia, Franciaország, Olaszország és Belgium) mellett megalakul a kis antant (Cseh-Szlovákia, Jugoszlávia és Románia).

⁷ **A háborús felelősség kérdése.** Az ellenséges államok szövetsége, elsősorban Franciaország és Anglia, a háború felelősségének és rémségeinek felidézésében a központi hatalmakat, mindenekelőtt Németországot, mondta ki vétkesnek s ehhez az álláspontjához mértén szabta ki a békefeltételeket. De Magyarország igazán nem volt bűnös a háború felidézésében, mert külpolitikáját és hadügyeit az osztrák diplomácia intézte. Hiszen négyszáz esztendőn keresztül éppen az volt a nemzet egyik legkétségbeejtőbb panasa, hogy Ausztriával összeköttetésbe kerülve, megalázó módon háttérbe szorították fejlődésünket és függetlenségünket.

⁸ **A nemzeti hegemonián** a politikai túlsúlyt és előkelő vezetős szerepet értjük. A magyar államban a hegemonia ezer esztendőn keresztül a magyarságé volt.

⁹ **Az adat újból csak a tulajdonképeni Magyarországra vonatkozik,** Horvátország nélkül.

¹⁰ **A történelmi Magyarország:** a világháború előtti nagy Magyar-

ország. Ez a régi Magyarország már Szent István korában olyan volt, mint a világháború idejében. Igaz, ért már bennünket olyan szerencsétlenség, mely összetörte országunk területi egységét (a törökvilág kora és az osztrák önkényuralom), de a nemzet újból és újból diadalmasan feltámadt.

¹¹ **Organikus egység**: a szervezet egysége. Amint az emberi szervezetből nem lehet eltávolítani a nemesebb részeket az élet veszélyeztetése nélkül, akként az országokat sem lehet feldarabolni pusztán nyelvi alapon. Magyarország földrajzilag egységes és megbonthatatlan szervezet.

¹² **Reclus Elisée** (Röklü, 1830—1905) híres francia földrajztudós. Ő állapította meg a következő igazságot: «Magyarország rendkívüli előnye, hogy a szó szoros értelmében vett földrajzi egység. A magyar királyság földrajzi szempontból Európa legösszefüggőbb területe. Bármint alakuljon is a középeurópai államok sorsa, bizonyos, hogy a magyarság mindig a legjelentékenyebb szerepet fogja játszani a Kárpátok által körülvelt óriási arénában».

¹³ **Konstrukció**: a részeknek egységbe való foglalása, összeállítás, építés. Hinnünk kell a történelem tanubizonyosságában és nem szabad azt gondolnunk, hogy elég, ha egy ezeréves állam fejlődését és jelenét átalakíthatjuk pusztán jogi szervezetté: papirosra kimért állammá.

¹⁴ **Tradíció**: hagyomány. Az ember épen úgy bele van gyökerezve a multba, mint a legtöbb társadalmi intézmény. Nem lehet máról-holnapra mindent eltörölni és bizonytalan eredményű újításokkal kísérletezni, ha mindjárt tetszetőségeknek mutatkoznak is az újítások. Az emberek például a maguk anyanyelvéhez és vallásához tántoríthatatlanul ragaszkodnak, de nem engednek egyéb meggyőződésükből sem, mert jól tudják, hogy a régi tapasztalatokat nem tanácsos eldobálni hiú ábrándképekért. Haladnunk kell, de meggondoltan.

¹⁵ **Mentalitás**: lelkiség, gondolkodásmód. A magyarok békésen éltek nem-magyarajkú honfitársaikkal századokon keresztül. Az idegen ajkúak százezrével olvadtak bele a magyarságba, azok pedig, akik ragaszkodtak anyanyelvükhöz, sok tekintetben egészen átvették a magyarság gondolkodását és szokásait.

¹⁶ **Illúzió**: ábrándkép. Ne gondoljuk, hogy nyugalom lesz ott, ahol az állami élet természetes fejlődését és a közös lelki érzésvilágot erőszakos eszközökkel megháborítják.

¹⁷ **Irredenta**: megváltatlan. Irredentizmus az a törekvés, mely arra irányul, hogy valamely terület lakói visszatérjenek régi államegységükbe, vagy egyesüljenek a velük egy nyelvet beszélő testvéreikkel.

¹⁸ **Teória**: elmélet, elmélkedés. Mit törődik az elméleti fejtegetésekkel a győző!? Amit a győző parancsol, azt a legyőzötteknek meg kell tennie. Vae victis! Jaj, a legyőzötteknek! Örökervényű igazság.

¹ **A velünk harcoló hatalmak az egész földkerekség figyelmét felhívták arra**, hogy ők milyen nemes célokért küzdenek, szemben a németek zsarnokságával. A világ népeinek felszabadítását ígérték s az örök béke megvalósítását helyezték kilátásba. Erkölcsileg lehetetlen dolog tehát — így gondolkodik a szónok — hogy csak ígérgecssék a szép elveket s ezek mellett halálra nyomorítsanak egyes nemzeteket.

²⁰ **Az általános béke és lefegyverzés eszméje nem sikerült. Ma Cseh-**

országnak 160,000, Romániának 200,000, Szerbiának 170,000 katonája van, gazdagon ellátva puskákkal, gépfegyverekkel, ágyúkkal, tankokkal és repülőgépekkel. A mi hadseregünk — 35,000 ember.

Emlékezés Arany János fölött.

Írta : Gyulai Pál.

Ezelőtt egy évvel, 1882 október 22-én, épen ez órában haldoklott Arany János egyik szobájában e palotának, melynek dísztermében íme emléke ünneplésére gyűltünk össze. Hatvanöt év időköze választja el a szalontai kunyhó bölcsőjét az akadémiai palota koporsójától. Egy egész élet tárul elénk, látszóan csendes, nyugalmas, mégis tele ellentéttel, küzdelemmel és szenvedéssel. Ki gondolta volna, hogy a düledező kunyhó méla, sápadt gyermekében lángész szunnyadjon? Ki képzelte volna, hogy a bátortalan, hallgatag diák egy új világot nyisson költészetünkben s nyelvünk alig ismert bájait tolmácsolja. Ki jósolta volna meg, hogy a vándor színészújong, aki a színpadon semmi sikert nem tudott kivívni, egykor Shakspere és Aristophanes remek fordításával ajándékozta meg nemzetét? Ki hitte volna, hogy az iskoláit sem végzett ifjú magányában többet tanuljon, mint amennyit tanárai tudnak? Ki remélte volna, hogy az egyszerű vidéki jegyző egyszerre országos hírre emelkedjék s néhány év múlva Magyarország legkitűnőbb emberei között foglaljon helyet?

De a sors ez ellentétes változásai semmit sem változtattak rajta: ugyanaz maradt erkölceiben, életmódjában. Mindvégig ő volt Magyarország legegyszerűbb embere, de bizonyos tekintetben egyszersmind legérzékenyebb, legbüszkébb lelke is. A tömeg mellőzése és tapsai, a hatalmasok lenézése és kegye keveset hatottak reá, de folyvást saját lelkiismerete fölindulásai között élt. Puritán szigorral teljesítette mindennemű kötelességeit s aggodalmasan őrizte erkölcsi és írói méltóságát. Szerény volt, mert megvetette az önhittség és nyegleség fennhéjázásait, de azért sohasem alázza le magát. Többet volt szomorú, mint vidám, mert gyöngéd lelke minden érintésre összerезzent, mélyen, sokáig érzett minden erősebb benyomást, de erőt vett magán és önmegadó türelemmel haladt végig az élet útjain. Hallgatag, magányt kedvelő volt, mert inkább álmodozásra született, mint cselekvésre, s otthonosabb volt a képzeleti, mint a való világban, de átható józan eszén nem vett erőt se ábránd, se szenvedély, sőt aggódó természetének töprengése

előzte meg és kísérte minden elhatározását. Családjának és barátainak áldozta szíve, és nemzetének elméje kincseit, magának csak aggodalmait és önelégedetlenségét tartva. Semmi sem volt benne a költő hiúságából, képzelgéséből és hóbortjaiból. Ifjúkori családása, ballépése, hogy elhagyva az iskolát s nem gondolva aggszüleivel, színészi dicsőségről álmodozva, világgá ment s néhány hét múlva önvádgyötörtén, nyomorba süllyedve tért vissza az apai tűzhelyhez, mély nyomot hagyott lelkén, megtörte erélyét, önbizalmatlanná tette s midőn ébredező géniusza és a körülmények költői pályára ragadták, már családos, komoly férfiú volt, aki számot vetett az élet csalálmáival.

(Arany Jánost már fölléptekor sem hiú érdek, hanem a hazafiság és művészet becsvágya lelkesítette. Ő az utolsó képviselője költészetünk népies-nemzeti irányának. Gyermek- és ifjúkori bármily kedvezőtlen viszonyai nagyban befolyásolták arra, hogy ezt az irányt diadalra juttassa. A gyermek ifjú nemcsak szemlélődő és álmodozó, hanem rendkívül tanulékony is volt. Sokat olvasott, megtanult franciául és angolul, de a költészettel csak időtöltésből foglalkozott. Azonban Elveszett Alkotmányának és Petőfi Sándor János Vitézének sikere felbátorította és megírta Toldit, mellyel egyszerre ünnepelt költővé lett. — Petőfihez őszinte és nemes barátság fűzte, melyet soha semmi sem zavart meg, pedig ellentétes jellemek voltak, mint ahogy ellentétes költészetük is. Petőfi lírikus, alanyi, Arany epikus, tárgyilagos. Petőfi öntudatlanul teremt, Arany öntudatos művész. Petőfi költészete az ifjúságé, Arany költészete az érett férfikoré. — Arany János költői nyelvünket, miként Vörösmarty és Petőfi, új forrásokból gazdagította, bőven merítve a régi, a népi és az új nyelvből. — Műfordításaiiban, melyek épolý remekék, mint legkitűnőbb eredeti művei, oly sikerrel kapcsolta össze az idegen nyelvi sajátosságokat az író- és műfaj sajátásaival, mint előtte senki. — Hatással volt Arany János verselésünk technikájára is. Nemzeti ritmusunkat a tökély magas fokára emelte; a Sándor-versnek megadta hangzatosságát és művészivé tette. Népies-nemzeti nemcsak a nyelvben, tárgyban, mesében, cselekvényben, hanem a jellemzésben is. Epikusnak született, de folyvást írt lírai költeményeket is. Lírájának alaphangja mindig az elégia maradt, mely néha ódává emelkedik vagy humorba csap. Elégiáival és ódáival példát adott az akkori dalözönből való kiemelkedésre. Költészetének legfőbb ereje azonban balladáiban nyilvánkozik.)

Újabb lírai költészetünkben leginkább csak kettőre lehetünk valóban büszkéek: Petőfi dalaira és Arany balládaira. Mindkettő nemzeti szellemünk szülötte s mindkettőt bátran szembeállíthatjuk a külföld nagy költőinek hasonló termékeivel.

A balladát nem ismerte, vagy legalább nem művelte a klaszikai kor, mely nem kedvelte a vegyes műfajokat. Egészen modern műfaj ez, melyet a műköltészet mindenütt a néptől vett át. Nálunk is megvoltak a népnek a maga balladái, de költőink nem

innen merítették, hanem a német műköltészetből. Arany volt az első, aki lehajlott a magyar népballadához, eltanulta hangját, szerkezete titkait és újjá, művészibbé alakította. A néphagyományok varázsa éppen úgy ösztönözte erre, mint saját lelkiállapota. Nem dolgozhatva folyvást nagy epikai munkáin s nem akarva egészen átadni magát a lírai ömledezéseknek, önkénytelen is vonzódott e műfajhoz, mely epikai töredékeket lírai hangba olvaszt. Mily jól illett mélabús hangulata e búskomor tárgyú balladákhoz. A magyar népdallam mily változatossága emeli ki a tárgyak és hangulat változatosságát. Egyszerűség, közvetlenség, plasztikaiság jellemzik balladáit, épen mint a Goetheéit. Valóban nemzeti hiúság nélkül állíthatjuk Aranyt a nagy német balladaköltő mellé. Bizonyára Goethe fölülmulja őt kellemben, rejtélyes bájban, a bölcselmi eszmék érzékítésében, a szerelem finom árnyalású rajzaiban, de tragikai erőre nézve mögötte marad. Ha szabad volna mérész kifejezést használni, Aranyt a ballada Shakspearejének nevezhetnők. Néhány balladája egész tragikai hatású. Kevés versszakban erős tragédiát tár elénk s nagy erővel rajzolja a szenvedély őrzöngését, a lelkiismeret furdalásai között szenvedő lélek látomásait. E nők és férfiak lelke, akiket szenvedélyök bűnbe sodort, tele van skorpióval: mardosásuk őrzöngővé teszi őket. Ágnes asszony folyvást látja a vérfoltot lepedőjén, mint akkor éjjel, amikor kedvese meggyilkolta férjét: hiába mossa a pataokban, a gyolcs tiszta, de ő még mindig látja s egy örökkévalóság sem törölheti ki lelkéből. . . . A férfiak hallucinációja, őrzöngése még sötétebb, erőszakosabb. Bende vitéz párbajban orvul ejti el vetélytársát s így jut menyasszonyához. De megjelen az elesett vitéz, új párbajra hívja, mert csalárdul győzte le, amíg igazán le nem győzi, addig nem pihenhet. Bende vitéz három éjjel vív az árnnyal, lelkiismerete fantomával, amíg az őrzöngőt megkötözik és menyasszonya kolostorba vonul. Edvárd királynak erősebb szíve van, mint Bende vitéznek, de mégis megrendül. Meglátogatja a legyőzött velszi tartományt s nagy lakomát tart Montgomeryban. Fénnyel fogadják, dűsan vendéglik, de nem szívbeli hódolattal és senki sem éljenzi. A király haragja indulatos szemrehányásban tör ki, követeli, hogy a bárdok dicsőségét énekeljék. A bárdok előlépnek, de a király dicsősége helyett a haza fájdalját éneklük s megátkozzák a zsarnokot. A király máglyára küldi őket s londoni palotájába tér. Az éj csöndes, de nem alhatik, folyvást hallja a bárdok énekét, zenét parancsol, de a zenét, dobót és kürtöt átharsogja a vértanuk éneke. Kund

Abigélnek nincs bűne, csak szeszélye, de a tragikumnak éppen az a sajátsága, hogy tévedéseink gyakran több gyászt árasztanak reánk, mint bűneink. Bárczy fiát halva találták az erdőn, szívében törrel. Elbúsult atyja a palotába hozatja, ahogy vérében feküdt. A gyilkos kinyomozása végett teteméhez idéz mindenkit, akire gyanúja lehet. Megjelennek ellenségei, barátai, anyja, húga, az egész falu, de a halott sebe nem vérzik, hogy gyilkosára valljon. Végre Kund Abigél, titkos arája, lép be s a sebből pirosan buzog a vér. A leány szoborra dermed, majd elrebeci, hogy nem ő ölte meg az ifjút, bár a tört ő adta neki. Szerették egymást, az ifjú láthatta, tudhatta szerelmét, mégis unszolta, hogy szóval mondjon igent, mert ha nem, kivégzi magát ; ő enyelegve nyujtá neki a tört : nosza hát lássuk. Ezzel kiragadja a tört a sebből, kacag és sír és visongva rohan el. Lefut a nyílt utca során s táncolva éneklí : «Egy-szer volt egy leány, ki csak úgy játszott a legénnyel, mint macska szokott az gérrrel.»

De nemcsak a mult, a hagyomány félhomályából rajzol elének Arany ily képeket, hanem igen világos napjainkból is. A főváros bűnügyi statisztikája tragikai képpé alakul át képzelmében. Ott emelkedik az éjben a Margithíd, még zászló leng rajta, aznap avatták föl ünnepélyesen. Rajta egy ifjú áll, aki a kártyán mindent elvesztett : pénzét, becsületét. Hajtja kétségbeesése, vonja a folyam. Árnyak emelkednek ki a habokból, ősz, gyermek, ifjú, hajadon, mind öngyilkosok, a főváros bűneinek képviselői, a híd fölavatására gyűltek össze, élettörténetöket suttogják! Az ifjú ott áll, elméje bódult, szeme vak, sodorja a víz és az árnyak hullámozása : éjfélt után már üres a híd és csend mindenütt.

E tragikai képek nem a képzelem játécai, Arany együtt szenved személyeivel, érzése egészen áthatja képzelmét s egy-egy ilyenmű balladája majdnem olyanmű látomás szüleménye, mint aminő személyeit izgatja. Innen a ritmus szenvedélyes mozgékony-sága, az átmenetek merész szökellései, az indulat tördelt nyelve, a háttér búskomor sötéte, mely annál élesebben emeli ki a lélek küzdelmeit...

Balladái közül leginkább kimagaslik *Szondi két apródja*. Ez valóban remekmű. A hűség és hősiesség balladája ez, két jelenet egymáshoz fűzve, egymást emelve, két lélekállapot egymást teremtvé és magyarázva. Drégely vára rom, Szondi elesett s két énekes apródja sírjára borulva siratja és dicsőíti hősi halálát. A győzelmes Ali hallgatja s egyszersmind magához hivatja őket. De ezek folytatják éneköket s néhány mesteri vonásra előttünk áll a hitéért

és hazájáért küzdő hős, aki visszautasítja a kegyelemre megadást s utolsó csepp véréig küzd. Magát az ellenséget is elragadja a hősiesség varázsa, egy pillanatra ez is dicsőíti a hőst, de megharagszik, hogy az ifjak nem hagyják félbe éneköket, nem jönnek hozzá s fenyegetni kezdi őket. Ekkor az ifjak még nagyobb lelkesedéssel dicsőítik a hős végperceit s átokkal felelnek a győző fenyegetéseire. A dicsőített hős, a sírva lelkesedő apródok, a bosszús győző mily elevenen emelkednek ki s a versengő hangok harmóniáját mily erővel végzi be az átok üvöltözése. Szondi hűsége hitéhez, hazájához hasonlóra gerjeszti szeretett urok iránt apródjait is, halála az élet megvetésére és dakra lelkesíti őket szemben a győzővel. E lélektani föladat oly jellemzetesen, természetesen van megoldva, mintha csak oda volna lehelve. S a hősiesség kép mily szépen olvad össze a természet képeivel. Az alkonyra hajló nap, mely visszasüt még egyszer a felhőbe hanyatlott drégelyi romra, a leszálló est homályában föltetsző hold, mely az énekes apródokra s a völgyben zsi bongó hadra világít, nem díszítmények, hanem a kép levegőjéhez tartoznak. Arany balladáiban is épen oly finom érzékkel festi a tájat, természetet, mint eposzaiban. E képek itt is, mint ott, összhangzanak a személyek és cselekvény hangulatával, sőt belejátszanak magába a cselekvénybe is. Csakhogy míg ott az epikus nyugalommal kerekíti képeit, itt a ballada idegességével vázol, de a természetben is mindenütt az emberi szívet fejezi ki.

Balladái sikere nem vonta el epikai munkásságától. A Toldi-trilógia középső részén folyvást dolgozott, azonban ha egyes részeket sikerülteknek talált is, az egész menetével elégtelen volt s új tervet gondolkodott. Majd a hún-magyar monda trilógiájához fogott.

A hún-magyar mondában Arany mintegy jelképezve látta nemzete viszontagságait, tragikumát, vigaszát és reményét. A hún birodalom dicsősége, hatalma romlásnak indul, elhanyaglik, de a bűjdosó Csaba unokája, Árpád, később visszaállítja, akire századokon át várnak az erdélyi hegyek közé menekült húnok maradványai. Vajjon a magyar birodalom is nem indult-e hanyatlásnak háromszáz év előtt s háromszáz év óta nem küzdünk, nem lelkesülünk-e abban a reményben, hogy visszafoglalhatjuk helyünket az európai nemzetek nagy családjában? Arany lelkében megalkotva élt mondai őseink tragédiájának nagy trilógiája, de fájdalom, csak az előjátékot, az első részt: *Buda halálát* írhatta meg.

(*Ezután Gyulai a hún-trilógiát ismerteteli.*)

Mily nagy veszteség, hogy Arany e trilógiát be nem végezhetette. Lesz-e még valaha magyar költő, aki e mondákba életet képes önteni annyi alakító erővel, a hagyomány oly igaz kultuszával s a magyar szellem és nyelv annyi gazdagságával, mint ő? Csak az vigasztalhat bennünket, hogy legalább másik fő művét, a Toldi-trilógiát egészen befejezte. E mű ugyan nem eposz, de mégis több, mint költői elbeszélés vagy verses regény, ahogy maga a költő is nevezi. De nevezzük bárminek, költészetünknek örök dísze. Az első rész, hős-idilli képek sorozata, fő motívumai a testvéri versengés, anyai és fiúi szeretet, cselédhűség, a duzzadó ifjú erő nyugtalansága, mely lerázza a viszonyok jármát, fölfelé tör s a diadal első mámorát élvezi. Az ifjúság derűje, napfénye ömlik el rajta, mely áttöri a felhőket s távol vidékek csábító korrajzára világít. A második rész a férfiú küzdelme, hősiessége, tévedése, vezeklése a szerelem, az élet bonyodalmai és a társadalmi viszonyok összeütközései között. Verőfény és vihar az égen, a mezők virágai hervadóban s a közelgő őszi lehellete a fák zöldjén. A harmadik rész az aggastyán tespedése, unalmas nyugalma, évődő elégtelensége testi és lelki erejének utolsó föllobbanása a sír szélén. Az őszi ködön nehezen tör át egy-egy napsugár, a harmat dérré vált és süvöltő szél szórja szét a fák elsárgult leveleit. Mind a három rész hű és eleven korrajz, melyben a monda és történelem csodásan játszanak egymásba. Az egész magyar középkor megelevenedik előttünk. Ott a király hűbéres táborával, küzdve a német birodalom követelései ellen, hadakozva Olaszországban, mint bosszúálló és hódító, tanácsot ülve a világi és egyházi főurakkal, mulatva a harcjátékon, lovagjai között, leszállva a nép közé, hogy meghallgassa s orvosolja a szegény ember panaszát. Ott a hatalmas egyház, a kegyelem malasztjával s az átok villámával, kolostorai vezeklő csendjével, búcsújárói fanatizmusával és kicsapongásaival. Ott a lovagok és hegedősök kalandjai, párbajai, várostromai, lakomái, a megtört szívű nők bánata, akik a kolostorban keresnek menedéket, a nyugtalan lelkű leányok erélye, akiket sorsuk férfiruhában a nagy világba, a harcok közé ragad. Ott Toldi, a középkori magyar lovag típusa, erős karjával és szívével, aki védi királyát és kegyét elvesztve, száműzve bolyong három országban: aki kolostorban vezekli bűneit, mint alacsony szolga, de az egyház átka onnan is kizaklatja; aki erős szíve egész szenvedélyességével szeret, de egy pillanatnyi tévedése a gyászos bonyodalmak egész tömegébe sodorja; dühöng és vigalomba akarná fojtani fájdalmát, harcol és imádkozik, küzd a világ-

gal és önmagával, az üldözés és önvád kínjai közt fetreng, mindamelletts leke ép marad s a szenvedések megnemesítik.

Arany költői képzelme erős történeti érzékkel párosul, teljesen ura tárgyának és sehol sem esik egyoldalúságba. Idill és harc, a szenvedély vihara és a szenvedés sóhaja, az élet derűs és borús oldala, kellem és fönség, pátosz és humor váltakoznak mindenütt. S az alakok mily gazdagsága tárul föl előttünk! Rozgonyi, a gazdag és vendégszerető falusi nemes, leánya, a mélyérzésű és erőslelkű Piroska; Toldiné, a szerető szívű és szigorú erkölcsű anya. Toldi György, a szívtelen testvér és léha udvaronc; a félkegyelmű Tar Lőrinc; a hosszútürelmű és melegkedélyű Zách; a vidám, játszi és mégis erélyes Anikó; a kegyetlen és érzéki Jodovna; az öreg és ifjú Bence, az apa és fiú mint egymás másolatai, de mégis más kiadásban. Lajos királyban mily jellemzően van vegyítve az olasz és magyar természet, amaz mint eredet, emez mint megszokás. Anyja, a vakbuzgó és kevély Erzsébet királyné; az élénk és nyughatatlan és titkos szerelemben égő boszniai bánleány, Örzse; a kacér és heves Mária; az olasz hercegek; a magyar egyházi és világi főurak, olasz és cseh bajnokok mily sikerült alakok mindnyájan.

Arany a második részben ritka tapintattal oldott meg egy erős tragikai összeütközést, a nélkül, hogy a megoldás szokott módjához folyamodott volna. Toldi rossz kedvében, mert házasítani akarják egy oly leánnyal, akit nem is ismer, Tar Lőrinc ruhájában és címe-rével vív a harcjátékon, kivívja számára a leányt és meglátva, megszereti, de már késő minden. Megsérti a lovagi törvényt, boldogtalanná teszi, akit szeret, egyik ballépése a másikat vonja maga után s a kétségbeesés szélén áll. S a kifejlés mégsem halál vagy Toldi teljes erkölcsi megsemmisülése. Piroska férje halála után a kolostorba menekülve hervad el, Toldi szenvedve, vezekelve, küzdve balsorsával, hőstettekben keresve vigaszt, megtisztul, visszavívja előbbi helyzetét, nyugalomra vergődik, de boldogság nélkül. Piroska hervadása és Toldi megtisztulása és sírig tartó csendes bánata, oly igazzá és engesztelővé teszik a kifejlést. Ez is tragikum, csak hogy nem zajos drámai, épen illik az elbeszélés elégiai hangulatához s mintegy természetes átmenet a hanyatló Toldi végnapjaihoz. De van e trilógiának még egy oly bája, mellyel ritka mű vetekedhetik. A költő egy egész élet igaz, állandó, mély benyomásait fejezte ki benne. Mindenkinek szívéhez szól, legyen ifjú, férfiú vagy öreg. Ki nem érezte ifjúságában azt a nyughatatlan érzést, azt a szívzajlást,

amely a családi körből a nagyvilágba ragadja, hogy felküzdje magát valamire? Kinek nem volt anyja, aki aggódott érte s kit nem töltött el örömmel az első siker pillanata? Az bizonyára a trilógia első részében sok olyat fog találni, ami felkölti gyermek- és ifjúkori emlékeit. Ki az, aki a férfikor küszöbén, rossz kedvében, szeszélyből nem sodródott kisebb vagy nagyobb tévedésbe, aki nem okozott másnak nagy fájdalmat, habár akaratlan s még a boldogság karján is vissza ne sajogna szívében egy-egy seb, habár mind enyhébben? Az bizonyára a második részt nem olvashatja el megindulás nélkül. S ha előregedtünk, ha reményeink emlékekké váltak, vágyaink lángja hamvvá porlott, ha elhaltak mellőlünk szeretteink, ha mintegy kikopunk az életből, ha elfeled a világ vagy éppen gúnyyal tekint ránk az újabb nemzedék, nem az elvénuült Toldihoz hasonlítunk-e s nem szól-e lelkünkhez a búskomoly és humoros hangulat, mely a trilógia harmadik részén előmlik? E varázs az emberi szív állandó hangulatainak varázsa, amelyet el nem avíthatnak az ízlés változásai.

Arany egész életén át írta e művet, egész lelkét lehelte belé. S valóban, kedvelt hőisében sok van belőle. A nagyratörő s önmagát emésztő lélek, a meleg és mélyen érző szív az övé: az anyját szerető gyermek, az ereje öntudatára ébredt ifjú, az étellel s fájdalommal, de folyvást nemzete dicsőségeért küzdő férfiú, a búskomoly és tétlenségbe süllyedt agg, szintén ő. Még külső körülményeikben is van hasonlatosság. Toldi Bihar megye Nagyfalujaából jó Budára s egyszerre hőssé vívja föl magát: Arany szintén a szomszéd Szalon-tából szakad Pestre s első műveivel is koszorút nyer; Toldi egy hősi pályát fut meg újabb meg újabb diadallal; Arany költői pályáját hasonló diadalokkal jelöli. Egy darabig keveset hall róluk a világ s íme a vénülő hős ismét föllép, hogy megmentse a veszélyben forgó országcímert; a vénülő költő is hallgat, de szintén megszólal még egyszer, hogy megmentse a magyar költészet becsületét. Ez mindkettőnek utolsó föllobbanása; csakhamar mindkettő meghal s mindkettő koporsóját az őszi napfény méla alkonya s a nép ezreinek hódoló gyásza kíséri a sírhoz, melyet a természet, «bánatja jelével, behinte lehulló, sárga falevéllal». De Toldi egy hanyatló korszak, a középkor hőse volt. Arany egy új, egy fejlődő korszak költője, akiben mintegy tetőzik költészetünk félszázados küzdelme, legfőbb vívmánya: a nemzeti és művészeti irány teljes összeolvadása. A szobor, amelyet a nemzet emel emlékének, nem lehet oly örök, mint művei, melyekben nemzete szellemét

fejezte ki. E szellem nevében övezzék koszorúink sírját s áldják ajkaink emlékét.

Jegyzetek. — Gyulai Pál számos akadémiai emlékbeszédet írt. Legszébb ezek közül az Arany Jánosról szóló: *Emlékbeszéd Arany János fölött.* 1883.

A szónoki beszéd.

A szónoki beszédről általában.

A szónok valamely ügyben előszóval tájékoztatja hallgatóit abból a célból, hogy meggyőzze és tetterre indítsa őket. Az életben sokszor előfordul, hogy beszédet kell mondanunk. Nevezetes évfordulókon, kiváló emberek ünnepelésekor, társas összejöveteleken és sok más alkalommal alig hiányozhatik a megemlékező, üdvözlő vagy búcsúzó beszéd. Egyes pályákon meg épen múlhatatlanul szükséges a jó beszélőképesség.

A politikusok az országgyűlésen, megyei gyűléseken és városi gyűléseken beszédekben adják elő nézeteiket. **Az ügyvédek** a törvényszéken beszédekkel iparkodnak hatni a bírák ítélkezésére. **A papok** a templomokban beszédekkel buzdítyják híveiket az erkölcsös életre. **A társadalmi egyesületek tagjai** beszédekben fejtik ki eszméiket. **Az írók és tudósok** emlékbeszédekkel áldoznak elhunyt társaik kiválóságának.

A szónoklat hatására nézve fontos, hogy a szónok ismerje közönségét. Egyszerűbb embereknek máskép beszél a szónok, mint a műveltebb hallgatóságnak.

A beszélőnek nagy gondot kell fordítania a vonzó előadásra. A pompás előadóképesség gyakran a gyengébb tartalmú és színtelenebb stílusú szónoklatot is hatásossá teszi. A görög és római szónoki iskolák különös gondot fordítottak a helyes testtartásra, kifejező arcra, csengő hangra és jó kézmozdulatokra.

Mint minden író, a szónok is először összegyűjti, azután elrendezi, végül kidolgozza anyagát. Tehát mindenekelőtt meghatározza, hogy *mit kell* elmondania; másodsor megállapítja, hogy *milyen rendben kell* mondanivalóit felsorolnia; végül kiválogatja a *legtetszetősebb kifejezéseket*, hogy a hallgatókra hasson. E szerint

a szónok szellemi működése három részre oszlik : az anyaggyűjtésre az elrendezésre és a kidolgozásra.

A szónoki beszéd részei.

A teljes egészében kidolgozott szónoki beszéd öt részből áll: I. A bevezetés. II. Az elbeszélés. III. A bizonyítás. IV. A cáfolás. V. A befejezés.

Természetesen, ez az öt rész nem található fel mindegyik beszédben. A tárgy természete szerint elmaradhat egyik-másik rész. Rövidebb beszédekben rendszeren három rész van : 1. A bevezetés. 2. Néhány megkapó gondolat fejtegetése. 3. A befejezés.

A szónoki beszéd bevezetése.

A bevezetés a beszéd előkészítő része. Célja rokonszenvet és figyelmet ébreszteni a hallgatóságban.

Miután a szónok felkeltette hallgatói jóindulatát, elmondja, hogy milyen dolgokról és milyen sorrendben fog beszélni.

Rokonszenvet jó hírnevével és személyes föllépésével kelt a szónok : elsősorban, ha modora tapintatos, nyájas, férfias. Figyelmet tárgyával ébreszt. Minél fontosabb a tárgy a hallgatóságra nézve, annál nagyobb érdeklődéssel fogják a beszédet hallgatni.

A szónoki beszéd elbeszélő része.

Az elbeszélés vagy helyzetrajz a beszéddel kapcsolatos események és körülmények elmondása. A szónok úgy csoportosítja a tényeket, hogy hallgatóit kedvező következtetésekre bírja.

Az elbeszélés vagy helyzetrajz némelyik beszédben nagyon szűk körű, máshol viszont terjedelmes. Egy gyászbeszédben pl. az elbeszélés legfőljebb néhány mondatra szorítkozik, míg az irodalmi emlékbeszédben többnyire részletesebb.

Az elbeszélés vagy helyzetrajz voltaképpen a bizonyítás kezdete. Az elbeszélésben vagy helyzetrajzban már megvannak az érvek is, csak hogy itt a hallgató maga vonja le azokat. A törvényszéki beszédben például a büntény elmondása a legjobb alapja a bizonyításnak.

A szónoki beszéd bizonyító része.

A bizonyításban a szónok kimutatja állításainak igazságát. Ez a beszéd legfontosabb része. A szónok célja gyakorlati: valamit keresztül akar vinni, de ezt csak úgy érheti el, ha bebizonyítja, hogy igaza van. A bizonyítás volta-képen nem egyéb, mint láncolatos érvelés. Az első érv előkészíti a másodikat, ez a harmadikhoz vezet, úgyhogy a hallgató mindinkább érezze az igazság meggyőző hatalmát. A döntő érvek a bizonyítás végén állanak.

Az érvek elhelyezése fontos. A legnyomósabb érvek nem mindig a leghatásosabbak is. A nép előtt például rendesen azok az érvek nyomnak legtöbbet, amelyek legerősebben hatnak képzeletére.

Az érveket nem lehet szárazon előadni. A jó szónok azon lesz, hogy következtetéseit megkapó módon fogalmazza.

A szónoki beszéd cáfoló része.

A cáfolásban kimutatja a szónok, hogy az állításaival ellenkező érvek tévesek. Nem elég a magunk igazságát bizonyítékokkal erősíteni, hanem az ellenvélemény bizonyítékait is le kell rontani.

A bizonyítás és cáfolás szoros kapcsolatban van. Érveinket nem lehet bebizonyítanunk az ellenkező állítások visszautasítása nélkül.

A cáfolásban a következőkre kell ügyelni: 1. Az ellenfél érveit nem szabad lekicsinyelni vagy lenézni. Az ellenérveket egész terjedelmükben elő kell adnunk. 2. Az ellenfél érveit lehetőleg el kell különíteni és egyenként megtámadni. 3. Gúnnal ritkán szabad élni, inkább csak akkor, ha valami ferdeségről vagy gyengébb évről van szó.

A szónoki beszéd befejezése.

A befejezés három részből áll: az összefoglalásból, az indulatgerjesztésből és a zárómondatokból. Miután a szónok előadta érveit s megcáfolta az ellenérveket, még egyszer

összefoglalja állításait; azután felkelti hallgatói indulatát; végül hatásos fordulattal bevégzi beszédét.

Az indulatgerjesztés feladata a hallgatókat megindítani. A megindítás a szónok céljához és tárgyához képest különböző: vagy lelkesedést akar kelteni, vagy tettere akar bírni, vagy felháborodásra akar lobbantani. Ez a beszéd legélénkebb szakasza, hatásra nézve a legfontosabb része. Míg a többi rész inkább eszünkhöz szól, az indulatgerjesztés szívünket ostromolja, hogy megindulva, sőt elragadtatva, a szónok felhívásának eleget tegyünk.

A szónoki beszéd részeinek áttekintő táblázata.

Bevezetés Figyelmessé tesz			Tárgyalás Tanít			Befejezés Megindít		
A jó- akarat- meg- nyerése	A tárgy ki- tűzése	A tétel föl- osztása	El- beszé- lés	Bizo- uyítás	Cáfolás	Össze- fogla- lás	Az érzel- mek föl- keltése	A záró- monda- tok

Az érvelés a szónoki beszédben.

A szónoki beszédben annyira fontos bizonyítást elsősorban az érvek segítik elő. Kétféle érvelés lehetséges: belső és külső. Ha be akarjuk bizonyítani, hogy felebarátunkat szeretnünk kell, akkor vagy az emberszeretet nemességére hivatkozunk (belső érvelés), vagy a törvényeket, bibliát és jeles írókat idézzük (külső érvelés). A belső érvek tehát magából az illető tárgyból vannak véve, a külső érvek pedig hivatkozások valamely tanúbizonyságra, így: a törvényekre, bibliára, jeles írókra.

A külső érvnek azaz a tekintélyi érvnek csak akkor van súlya, ha kitűnő emberre vagy kitűnő munkára hivatkozunk.

A belső érvelésben azaz a tárgyi érvelésben nagy gondot kell fordítani a szónoknak arra, hogy közönsége tisztában legyen azokkal a fogalmakkal, amelyekre okoskodását építi. A fogalmak tisztázására való a **meghatározás** (*definíció*).

Példák a meghatározásra. — A négerek olyan emberek, akiknek testszíne fekete (ebben különböznek a többi emberfajtától). — Az óra olyan készülék, amely az időt mutatja (ebben különbözik más készülékektől).

Gyakran nem elég a fogalmat egyszerűen meghatározni, hanem a körébe tartozó csoportokat is föl kell sorolnunk. Így keletkezik a **felosztás** (*divizio*).

A felosztásnak teljesnek és egységes szempontúnak kell lennie. Nem mondhatjuk például, hogy «az emberiség feloszlik : 1. kaukázusi emberekre, 2. afrikaiakra, 3. mohamedánokra», mert az első tag a testszín, a második a lakóhely, a harmadik a vallás szempontjából való felosztás. Helyesen így oszthatjuk fel az emberiséget : faj szerint kaukázusi, néger, mongol, maláji és indián fajú ; vallás szerint egyistenhívő és többistenhívő ; lakóhely szerint európai, ázsiai, afrikai stb.

A bizonyításnak az a módja, amikor egy-egy hasonló esetről következtetünk más hasonló esetre : az **analógia**.

Az analógia görög szó, annyit jelent, hogy hasonlóság. Analógia útján következtetünk például akkor, amikor azt állítjuk, hogy meg fogunk halni. A hasonlattal és példával támogatott bizonyítás analógiával való érvelés.

A **személyes érvelés** (*argumentum ad hominem*) az ellenfél cselekedeteit vagy szavait használja fel s fordítja az ellenfél ellen.

A személyes érvelés igen hatásos, de kényes is, mert könnyen megsemmisítheti az ellenfelet. Példa a személyes érvelésre, ha valaki azt mondja egy kártyásnak : «Ma nagy ünnep van, ma nem szabad kártyázni» és ez visszavágja : «Egy félórával ezelőtt ön is kártyázott».

Az igazság látszatával bíró téves érvelést **szofizmának** (*ál-
okoskodás*) nevezzük. A szofisták görög bölcselek és szónokok voltak s ügyes fordulatokkal olyan állításokat is iparkodtak bizonyítani, amelyeket gyakran maguk sem hittek.

Ilyen szofizma : Midőn Kolumbusz egyszer egy napfogyatkozást kiszámított, azt mondta az ellenséges indiánoknak : Isten haragszik rátok, mert nem engedelmességteljesek ; délután majd elsötétül a nap, míg bocsánatot nem kértek tőlem. A napfogyatkozás kezdetével a vadak megrémülve siettek Kolumbuszhoz, hogy megkéreljék. (Az indiánok engedetlensége és a napfogyatkozás között nincs okbeli összefüggés.)

A dilemmában két ellentétes tétel van, de bármelyiket fogadjuk is el, a következmény mindig ugyanaz.

Példák a dilemmára. — Egy vezér az előőrsnek, aki nem jelentette be a ellenség közeledését, azt mondta :

- I. Te vagy őrt álltál, vagy nem álltál őrt.
- II. Ha helyeden voltál, áruló vagy.
- III. Ha nem álltál helyeden, megszegted parancsomat.
- IV. Tehát halált érdemelsz.

A régiek az érvelésnek ezt a módját kétélű kardhoz hasonlították.

A dilemma csak akkor válik be, ha a két ellentétes tétel közt nincs harmadik, nincs kibúvó.

Traianus római császár egyik rendelete meghagyta, hogy a keresztényeket nem kell nyomozni, de akiket följelentenek, azokat meg kell büntetni. Ezt a rendeletet Tertullianus egyházatya a következő dilemmával döntötte meg :

I. A keresztények vagy vétkesek vagy ártatlanok.

II. Ha vétkesek, akkor nyomozni kell őket; a rendelet ennél fogva igazságtalan.

III. Ha ártatlanok, akkor nem szabad őket megbüntetni; a rendelet ennél fogva igazságtalan.

IV. Tehát akár vétkesek, akár ártatlanok a keresztények, Traianus császár rendelete mindkét esetben igazságtalan.

Ha a dilemma visszafordítható az okoskodó ellen, akkor szarvas-okoskodás vagy krokodil-okoskodás a neve. Ilyenkor a vitatkozásban részint a tényre, részint a feltételre támaszkodunk.

Protagoras híres görög szofistának volt egy tanítványa. aki megígérte mesterének, hogy a szónoki leckék díját megfizeti neki, amint első pörét megnyeri. Protagoras azonban hiába várta pénzét, tanítványa nem fizetett. Protagoras végre bevádolta és ezt a dilemmát mondta neki :

Ha bebizonyítod a bírónak, hogy nem tartozol nekem, megnyerted első pörödet.

Tehát fizetned kell.

Ha nem tudod bebizonyítani, elítélnek :

Tehát fizetned kell.

A tanítvány azonban így kerülte ki a dilemmát :

Ha a bírók elítélnek, elveszítem a pört :

Tehát nem kell fizetnem.

Ha igazat adnak nekem, végzésüknek engedelmeskedem :

Tehát nem kell fizetnem.

A szónoki beszéd fajai.

Céljuk és tartalmuk szerint a szónoki beszédek öt csoportra oszthatók :

1. Politikai beszédek. Ezek az állam ügyeit tárgyalják (új törvények hozása, régi törvények módosítása, adók kivétele, korszerű reformok, külpolitikai ügyek, az állam vezetéséért küzdő pártok programjai).

A politikai szónoklat csak olyan népek körében fejlődhetik, ahol az állam ügyeihez nyilvánosan hozzá szabad szólani. Ilyen volt a sok görög város, a római köztársaság, ilyenek a mai európai

államok. A politikai beszédek mindig valami alkalomszerű eseményhez vagy még fennálló állapothoz fűződnek.

2. Egyházi beszédek. Tárgyuk a vallás elveinek fejtegetése. Céljuk a hallgatókat erkölcsösségre buzdítani.

Az egyházi szónoklat az ókorban ismeretlen volt, míg a szónoki beszéd többi fajtáját már a görögök és a rómaiak is rendkívüli buzgalommal művelték. A kereszténység bámulatosan nagyra növelte az egyházi szónoklatot.

3. Törvényszéki beszédek. Ezeket a bírák előtt mondják. Céljuk vagy a vádolás (a bűnös megbüntetése) vagy a védelem (a vádlott felmentése).

4. Emlékbeszédek. Az emlékbeszéd tárgya egy kiválóbb elhunyt egyéniség jellemzése. Célja az, hogy az illetőnek emlékét a hallgatókban felújítsa. Az emlékbeszéd legtöbbször irodalmi beszéd: tanulmány egy íróról.

5. Alkalmi beszédek. Ezeket többnyire valamely ünnepi alkalommal mondják el. Tárgyuk az ünnep jelentőségének vagy egy kiváló személy érdemeinek fejtegetése.

Ide tartoznak: a névnapi, születésnap, újévi, jubileumi, üdvözlő, búcsúztató és felköszöntő beszédek.

Az ókorban különösen nagy fontossága volt a szónoklatnak. Mivel akkor írni és olvasni csak kevesen tudtak s a kéziratok előállítását lassan ment, a szellemi élet irányítása az élő szóra hárult. A könyvnyomtatás föltalálása óta a betű lassankint háttérbe szorította az élőszót. Ma már nem oly fontos a szónokok meghallgatása, mert a szónoklatok szövegét a sajtó az ország minden részébe szétviszi. A hírlapok vezércikkei is többé-kevésbé írott szónoklatok.

A görög szónoki beszéd.

A szónoki beszéd első hazája Görögország. Az önkényen alapuló egyiptomi, perzsa és asszír birodalomban a kormány egy ember kezében volt s a nép vakon engedelmeskedett zsarnokának. Először Görögországban találkozunk azokkal a körülményekkel, melyek a szónoklás fejlődésének alapfeltételei. Ilyen mindenekelőtt a szabadság.

Görögország sok kisebb köztársaságra oszlott, ezekben a nép uralkodott s a legfontosabb ügyeket a népgyűlés döntötte el. A népgyűlés hozta a törvényeket, választotta az állam tisztviselőit, határozott háborúról és békéről. A népgyűlésen a legutolsó kézműves is felszólalhatott. Természetes, hogy ilyen országokban, ahol a jó beszélőképesség fényes politikai pályát jelentett, az ékesszólást a legnagyobb buzgalommal gyakorolták.

A legnagyobb görög szónok: Demosthenes. Életrajzából tudjuk, mily rendkívüli akaraterő lakott benne. Első szónoki fellépése alkalmával kudarcot vallott, úgy hogy mindenki azt tanácsolta neki, menjen más pályára. Demosthenes azonban megbirkózott minden nehézséggel: hosszabb időre pincébe zárkozott, hogy zavartalanul tanulhasson; a zúgó tenger partján szoktatta magát a népgyűlés zajához; kiejtése javítására a szájába tett kavicssal gyakorolta nyelvét; hogy némely helytelen mozdulattól elszokjék, vállá felett függő kard mellett szavalta beszédét. Vasakarata és szorgalma végre is győzött. Mint felülmulthatatlan hazafias szónok küzdött Fülöp makedon király ellen.

Demosthenes stílusa néha darabos, de mindig férfias és sokatmondó. Tele van komolysággal, lelkesedéssel, hazaszeretettel. «Nem tetszeni, hanem használni akarok nektek»: mondja egyik beszédében.

A római szónoki beszéd.

A római nép más jellemvonásokat mutat, mint a görög s állami élete is másképpen fejlődött. Rómában az állam ügyeit a senatus és a patriciusok vezették. A népgyűléseknek itt nem volt akkora fontosságuk, mint Athénben. Mindamellett a római köztársaság idejében az ékesszólás gazdagon virágzott.

A legnagyobb római szónok: Cicero. Hazaszeretete éppen olyan lángoló, mint Demosthenesé, de stílusa fényesebb. Még inkább szereti a hangzatos körmondatokat. Ékesebb, kerekébb és fordulatosabb, mint nagy athéni mintája. A szónoki körmondatok művészetéhez senki sem értett jobban, mint ez a nagy latin szónok.

Cicero görög szónokoktól tanulta a retorikát. Legnagyobb szónoki diadalát mint konzul ülte, midőn ellenfelének, Catilinának, összeesküvését elfojtotta s Catilinát Rómából való távozásra kényszerítette. Catilina ellen négy beszédet mondott: az elsőt és a negyediket a senatus, a másodikat és a harmadikat a nép előtt.

A középkori és újkori szónoki beszéd.

A középkorban az állam ügyeit nem tárgyalták nyilvánosan. Annál inkább virágzott az egyházi szónoklat. A kereszténységnek páratlan lendületű szónokai voltak, így Nursiai Szent Benedek, Clairvauxi (Klervói) Szent Bernát, Aquinói Szent Tamás, Assisi Szent Ferenc és Szent Domonkos. A katolikus hitszónokokon kívül később korszakos hatást tettek a protestáns hitvitázók, így Luther Márton és Kálvin János. Az egyházi szónoklat mellett a politikai szónoklat csak lassan tudott tért hódítani.

A legelső nagy politikai szónokok az angol forradalom idején léptek föl (1649). Franciaországban szintén a forradalommal kezdődött a politikai ékesszólás fénykora (1789).

A magyar szónoki beszéd.

A magyar szónoki beszéd fejlődése a középkorban az egyházi szónoklattal indul meg. A 16. század óta a katolikus és a protestáns egyházi férfiak könyvekben is közreadták értékesebb szónoki munkáikat. Ezzel szemben a politikai szónoklatot voltaképpen csak a 19. század óta ismerjük. A régebbi magyar országgyűléseken mondott beszédek nem maradtak fenn.

A 19. század elején **Felsőbüki Nagy Pál** a legkiválóbb szónok. Az ősi alkotmányt védte a bécsi kormány önkényes intézkedéseivel szemben. Beszédeiből lángoló hazaszeretet áradt.

Kortársai sorából kitűnt költői stílusával **Kölcsey Ferenc**. Csak rövid ideig volt országgyűlési követ, de így is elsőrangú szónoki hírré tett szert. Beszédei gazdagok nemes eszmékben.

1825-ben lépett fel **gróf Széchenyi István**. Beszédei többnyire rögtönzöttek voltak. A nagyközönségre nem igen tudott hatni, jóllehet rendkívül értékes eszméket vetett föl.

1838-ban mondotta első országgyűlési beszédét **Deák Ferenc**. Ez időtől fogva egész haláláig nem volt fontosabb nemzeti ügy, melyet ő lángelméjű józanságával meg ne világított volna.

Kossuth Lajos már a szabadságharc előtt elragadta kortársait lángoló szónoklataival, 1848-ban pedig ő vezette az országgyűlést és az egész nemzetet. Száműzetésében angol nyelven is fényes hatású beszédeket mondott Angliában és Amerikában.

A legutóbbi félszázad politikai szónokai közül gondolatbőséggel és hatásos szónoki előadásával főképen **gróf Apponyi Albert** tűnt ki.

Az egyházi szónokok közül a régi időkben Pázmány Péter mondta a legsebbe prédikációkat. Nagy magyar egyházi szónokok : Prohászka Ottokár és Ravasz László.

Kiváló emlékbeszédírók: Kölcsey Ferenc, báró Eötvös József, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt.

2. Vallásos munkák.

Mint kell a gyermekeknek tisztelni szülőiket ?

Írta : Pázmány Péter.

(Bevezetésében jelzi a szónok, hogy fejtegetéseit három részre osztja: először megmutatja, milyen kemény parancsolattal kötelezte Isten a gyermekeket, hogy szülőiknek fejet hajtsanak; másodszor elmondja, milyen szörnyű ostromra látogatja Isten azokat, akik engedetlenségükkel szemben; harmadszor megmagyarázza, kiknek tartozunk a szülőkön kívül engedelmességgel.)

Az első részben az Isten tízparancsolatából indul ki:

Két kőtáblán adá ki Isten a tízparancsolatot, melyben röviden előnkbe terjesztette, mit kíván és mire kötelez. Minekutána az első táblában az igaz isteni tiszteletnek módját kifejezé, a második táblán arra tanít, mint kell egymás között igazán és az atyafiúi szeretetnek sérelme nélkül élnünk. Ezen a táblán először is azt adja előnkbe, hogy atyánkat, anyánkat tiszteljük: úgy hogy mindjárt az Isten tiszteletéről adott törvény után első helyet ad az atyák tiszteletének. Ezzel jelentvén, hogy az Isten tisztelete után, nincs kedvesebb dolog előtte, mint szüleink becsülése.

Ezt tanította a pogány böcs Plátó is. Isten után, úgymond, nagyobb gondunknak kell lenni szüleink becsületire. Mert ha azoknak kiváltképen való szolgálattal és böcsülettel tartozunk, kiktől nagy és sok jót vettünk: kétség nélkül legnagyobb kötelességünk vagyon a szülék böcsületire, mivel nagyobb jót azoktól vettünk: mert nem volnánk, ha ő általok nem volnánk. Azért, ha csak legkisebb szóval megbántjuk is szüleinket, nagy kinnal fizetjük meg.

Ha azért oktalanság azokhoz háládatlannak lenni, kik nagy szeretettel, sok fáradsággal, nyughatatlanságokkal és veszedelmekkel óltalmaztak, vezérlettek és ékesítettek fel minket : kétség nélkül az emberi természettel és okossággal ellenkezik az atyákhoz, anyákhoz való háládatlanság. Mert nem lehet nagyobb szeretet, szüntlenebb szorgalmatosság, fáradságosabb munka, éjjeli és nappali nyughatatlanság, mint az anyáknak magzatjuk körül való dajkálásában . . .

(Számos példát és idézetet hoz még fel arra nézve, hogyan kell megbecsülni a szülőket. A tíz parancsolat közül egyik sem ígér jutalmat az embernek, csak a szülők tiszteletéről szóló törvény. A többi parancsolatban fenyegetés van, míg ebben a nevezetes parancsolatban hosszú életet ígér Isten a szülőket tisztelő gyermekeknek: hosszú életet a földön, de még inkább az örökkévalóság honában. A fiúi engedelmességnek csodálatos példái vannak. Izsák nem tusakodott Ábrahám ellen, pedig tudta, hogy atyja fel akarja áldozni Istennek. Sámuel panaszkodás nélkül követte szülői parancsát s jóságért már gyermekkorában prófétává lett. Még a pogány görögök és rómaiak között is voltak nemesszívű, engedelmes fiúk, akiket ezért mindenki megbecsült.)

A második részben az engedetlenség büntetéséről szól; a harmadik részben pedig inti hallgatóit, hogy ne csak a szülőknek engedelmeskedjenek, hanem a lelkipásztoroknak és tanítóknak, a világi előljáróknak és az öregebereknek is.

Mindezekből megtanulók, mely méltó, sőt szükséges, hogy minden fiú atyjához és anyjához engedelmességgel, böcsülettel, tisztességgel légyen, ha Istennek kedvében akar lenni, ha kiseded Jézusnak nyomdokán akar járni, ha e földön nyomos akar lenni, ha sok testi-lelki áldásokban akar részesülni. Mert bizonyos, hogy ha fogyatkozás esik az atyai tiszteletben, Isten az ő fenyegetésiben meg nem fogyatkozik : hanem vagy megrövidíti életét az engedetlennek vagy gyalázatos vénségre tartja és maga fiát teszi hóhérévá, ki megkínozza atyján tett bosszúságokért ; vagy ha e világon ezeket elkerüli, a másvilágon annál súlyosabb veszedelmet várjon fejére. Mely veszedelemtől óltalmazzon mindeneket az Atya, Fiú, Szentlélek Isten. Amen.

Jegyzetek. — Pázmány Péter (1570—1637) a legnagyobb egyházi szónokok egyike. A Jézus-társaság tagja volt, utóbb esztergomi bíboros érsek. Prédikációinak gyűjteménye 1636-ban jelent meg. Gyökeres magyarságú, nagy tudású író és szónok.

Szent István király és nemzete.

Írta: Prohászka Ottokár.

(Bevezetésében rámutat a szónok arra, hogy eddig csak a régi dicső múlton álmélkodtunk, ma azonban a jelen nagyságára is rászégezhajjuk tekintetünket. Ma, a világháborúban, előttünk van a jelenvaló küzdelem, a szívárgó vér, a hősiesség áldozat. A magyar nép az áldozatok népe. A béke idején nem elégtelték ki nemzeti kívánságait, de azért most, amikor háború van, áldozatos szellemmel ontja vérét. — A bevezetés után így folytatja:)

Tisztelet, becsület az ilyen népnek — a magyar népnek — mely nagyobb tud lenni önérdékénél. Ilyenkor látjuk, hogy mi rejlik benne; ilyenkor nyilatkoznak meg erői, melyek e küzdelmeket állják s vívják, ilyenkor ébred fel a nemzet géniusza, mely fölött eljárhatnak díctelen évtizedek is, de amely aztán egyszer valamikor kipattan s a lapos jelenből hegyeket emel ki, hogy megrajzolja saját életének s értékének hegycsúcsokon vonuló határvonalát.

Ilyenkor nyúlik meg Szent István alakja is. Mintha kigyúlna a szeme s villámlanék koronája s aureolája! Ilyenkor érezzük meg, hogy ez az erő, ez a hit és szeretet, ez az öntudat s áldozat az ő öröksége; megérezzük, hogy fiai vagyunk, kik egy régi, még el nem prédált hazai jusszon élünk.

Ha pedig kérdem, hogy mi is hát voltaképp az a régi magyar virtus, s hol s merre keressem Szent Istvánnak a magyar népben lüktető szellemét s erejét: hiába mondják nekem, hogy ez a nemzet lelke, hogy a nép géniusza, hogy a magyar föld párázata. Hiába mondják e szép nagy szavakat, mert érzem, hogy ezek csak elvont kifejezések s csak képletes szóvirágok. Tudom azt, hogy ami van, az mind egyedi és nem általános, hogy ami van, az mind valóság s nem elvont képzelet. Azért aztán azt a nemzeti nagyságot és fölséget is s azt a nemzeti géniuszt és áldozatkészséget is nem mondva csinált népben s nemzetben, hanem az egyesben, ezekben a pihegő, földjüket, feleségüket s gyermekeiket szerető, Istenét féltő, lelket s lelkiismeretet gondozó, búzaföldjüket megszántó s kötelességet teljesítő férfiakban keresem s találok, bennük, akiknek kezet adok, akiknek szeretetét szeretettel viszonzom, feleségüket s özvegyeiket tisztetem, s árváikat magaménak tekintem. Ők a nép, a nemzet! S mi, velük: Szent István népe!

Mi teszi a nemzetet? A honfiak összessége! S mi teszi a honfit, a magyart olyanná, amilyen? Nagy hit, nagy tisztesség, nagy sze-

retet! S e ponton nyílik meg szemeim előtt a kilátás Szent István király történelmi hivatására s gondolom, helyesen fogom fel, ha azt mondom, hogy ezekhez a valóságos honfimilliókhoz s minden egyeshez van a szent királynak küldetése s hozzájuk, gondjukhoz s szeretetükhöz van szava. Nem a nemzetnek, hanem minden egyes magyarnak lelkébe akarja beleégetni eszményi kereszténységét — nem az elvont nemzetet, hanem minden egyest akar átjáratni a kötelességtudásnak, tisztességnek s a becsületnek meleg lelkével — nem a mondvacsinált nemzetnek ködképén, hanem minden egyesnek szemtükreán akarja tükröztetni saját lelke képét; melyet az áhitat s a ragaszkodás fest meg s melyet a bizalom fest alá melegen s a gond árnyal meg sejtelmesen. Ilyenkor, ha így érezzük s mindegyiknek lelke Szent István lelkével kapcsolódik, értjük csak meg igazán, hogy rokonai vagyunk mindnyájan, — hogy közünk van hozzá, mint rokonvérnek vérhez s hogy amerre ő járt, arra vezet a mi útunk, s hogy ahol ő lakik — fönt s nem a posványban — ott van a mi hazánk is, a krisztusi érzések s a magyar vérbe oltott megváltó kegyelem szféráiban.

Ezt a jó, áldott s erős lelkületet kívánom a magyar haza minden fiának és leányának.

Sajnos, azonban, ezt a mértéket nem ütöttük meg mindnyájan! Nem csoda, hisz a háború nem a javulásnak s nem az erkölcsi nemesülésnek az ideje. Sőt ellenkezőleg. A háborúban felülkerekedik az ösztönösség s erőszak s attól zavarodnak meg aztán az erkölcsi fogalmak. A pusztulás és a napszámba végzett emberirtás mintegy megbénítja az erkölcsi érzéket s a szenvedély nemcsak a harctéren, hanem a front mögött is átcsap a tízparancsolat szentelt korlátain. Mikor az erőszak s a hűtlenség és szószegés a kegyetlenség vérözönében fűrészi a népeket, — mikor annyi hitványság s hazugság fölemelt fővel vonul végig a világ színpadán: akkor nem csodálom, hogy elő mer bújni rejtekeiből a ledér, piszkos bűn s fehér szoknyában — pedig a szappan drága — sétál és csábít a szemtelenség.

Dehát mindezek dacára ragyogó diessugárzatban áll fölöttünk Szent István király alakja s rámutat az örökérvényű erőkre s mint ahogy a napsugár a legerősebb szélben is, hol minden reszket és zörög, zavartalanul és elhomályosodás nélkül is világít s mint ahogy a vízesés fölött, hol hullám hullámra szakad s porrátörve ködfelhőkben emelkednek a vízcseppek, megszakítás nélkül boltozódik a szivárvány: úgy világít lelkünkbe Szent István erénye

és íveli át a sírokat s a családokat s a nemzet veszteségeinek örvényeit.

Szemünkben e sugárral s szívünkben a békesség e szívárványával megálljuk helyünket s legyőzzük az áldozatos idők nehézségeit.

Jegyzetek. — Prohászka Ottokár (1858—1927) székesfehérvári püspök Pázmány óta a legnagyobb katolikus magyar egyházi szónok volt. Szónoklatai mélységesen bölcselő szelleműek és költői szárnyalásúak.

Mennyei szélfúvás.

Írta : Ravasz László.

A szél fú, ahová akar, és
annak zúgását hallod, de nem
tudod honnan jó és hová
megy : így van mindenki, aki
Lélektől született.

János ev. 3. 8.

Primitív emberre a szél annyi, mint «láthatatlan erő». Ezért a képekben beszélő ember mindig szélnek mondotta Isten láthatatlan erejét : a Lelket. Nem lehet tudni, honnan indul és hova megy, de amerre átmegy, mozgalom, élet támad, fákat formál, vizeket korbácsol, vetéseket gázol, s orkánná válya, mint egy óriási korbács, végigüt a világon. Ugyanakkor tele van édes titkokkal, sok felejthetetlen súgnivalókkal, verítékszáritó és pihentető gyengédséggel, mindenekfelett pedig tele van az éledő tavasz milliő virágporával, megannyi új életcsirával. Amerre elmegy, alvó virágkelyhek feltárulnak, lehajlott szirmok megrezegnek, s milliő bibe csókra nyílt ajaka fogadja magába a szél királyi processziójában érkező titokzatos vendéget : a gyümölcsöt, az életet, a jövődőt. Mi ábrázolná nekünk jobban ki, mint a szél, hogy az Isten Lelke ilyen csodálatos teremtető erő. Numen genetrix : láthatatlan hatalom, amelyik telistele van milliő életcsirával, igével, példával, emléikkel, bizonyágtétellel, meghallgatott imádsággal és mártírok elpárolgott vérének atómjaival. Suhanva száll és keresi a lelkeket, hogy azokba belopózkodjék. Némelykor úgy ostromolja, mint a hegyi vihar a sziklavár ablakát, némelykor olyan észrevétlenül át-suhan rajta, mint a sátorponyván a fűszerszámos esti szellő. Lelkedbe lopószik, midőn csendesén nézel egy virágba borult akácfa : beszítál virágporával, finom ige-harmattal, midőn egy sír felett lehajtott fővel megállasz. Ráz, himbál, mint egy diadalmas thysrus-

ágot, midőn templomban ülsz s ott megcsap ezrek közös hitének talajmozdító ereje. Körülfog, mint a kakukfű illata a fejfát, mikor nagy bánatodban, kifosztottan, saját életed sírkeresztjeképpen állasz örökre szomorúan, hogy beléd csapjon valami édes vidámság gyújtó szikrája, s fellobogj, mint egy óriási fáklya.

Nézz meg egy májusi mezőt, mennyi csodát tesz rajta a szél, nézd meg az erdőt tavasszal, mi munkát végez ő benne. Nézd meg mindezeket és tudd meg, hogy mindez halvány kép arról a mennyei szélfúvásról, amelyik az anyaszentegyházban jár-kel. Itt szellő, ott vihar, emitt halálos szélesend, amott egész mezőket megtermékenyítő hatalom . . . A szél, ahonnan akar, fú . . .

Szívedet tárd ki, jön a láthatatlan Vendég, suhanó, meleg, csiratámasztó Lélek.

Jegyzetek. — Ravasz László református püspök a protestáns hit-szónoklat és vallásos próza egyik legnagyobb hatású mestere. Beszédeiből az evangélium szelleme sugárzik elő a gondolatok és nyelv igaz költőiségével.

A vallásos munka.

A vallásos munka a hit kérdéseivel foglalkozik.

A kereszténység föllépésétől a 18. századig az emberi irodalmának legnagyobb része vallásos szellemű munkákból — imádságokból, tanításokból, szemlélődésekből — állott. A szorosan hittudományi művek mellett a közérdekű vallásos könyvek százezrei forogtak közkézen. Ezek a könyvek az erkölcsi felfogásra kívántak hatni s emelkedettebb gondolkodásúvá és nemesebb érzésűvé tették az emberiséget.

A vallás tanításaival szakszerűen foglalkozó tudomány: a teológia vagy hittudomány. Míg a teológia a papság szaktudománya, a közérdekű vallásos munkát az egyszerű ember is megérti. Az imádság például olyan, mint egy szép vallásos költemény prózában.

A középkori magyar irodalom úgyszólván teljes egészében vallásos tárgyú. A 16. 17. és 18. század írói is jórészt vallásos írók. Az imádságos könyveknek és a keresztény népiratoknak ma is rendkívül nagy közön-ségük.

3. Elmélkedő és megvitató munkák.

Parainesis.

Írta : Kölcsey Ferenc.

(Bevezetésében bánatos visszapillantást vet Kölcsey Ferenc a maga életére s buzdító szavakat intéz unokaöccséhez. Munkájának legszebb részletei :)

Imádd az istenséget! Ez a legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneiben s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná, mint az istenség nagy gondolatával való foglalatосkodás. Akármerre veted e temérdek mindenségben tekintetedet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg lehetetlen célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a millió különbféleségben ; e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig ; ugyanazon anyagok oly végtelenül változó, oly végtelenül sokféleképpen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemes nyugalom ; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám : oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanul magas körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának ideája lelkedben fellobbant s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent, ami vagy, amivé lehetsz, mindent, amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellesz, szóval egész lényedet, fenntartásod s tökéletesülésed minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted : akkor fog kebledben felébredni a csudálat, tisztelet és hála legmélyebb érteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven imádnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végtelenségét saját kicsinységünk ellentételében támasztja fel és még sem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz s nem sülyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sejdítései vonzanak.

Szeretni az emberiséget : ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépkekre oszlott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! Az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha Isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérük s a föld minden tartományainak egyforma polgárunk legyünk. A nap temérdek égitesteket bevilágít, de a világegyetem minden részeire még sem hat ki: így az ember, ha nagy erőt nyert örökül s erejének megfelelő állást vőn a sorstól, ezrek, sőt milliomok előtt jótékony napként világíthat, de az egész emberi nemre jótévő behatását gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának sem adaték. Sohasem tudtam megérteni: kik azok, akik magukat világpolgároknak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével s ha egy helyről a másikra hurcoltatik, sötétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsoltatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóul boldogíthassuk. Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántuk kebelében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarorszáért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekints szívedbe s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához láncolja.

Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek, de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik magasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belül találkozik; kik büszkén tekintenek az idegenre s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé — s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza iránt? Véled-e, hogy ezen hazaszeretet az, mely az erények koszorújában olthatatlan fénnel ragyog s a történet évkönyveiben tisztelő bámulattal említettetik?

Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillanatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak s nem ritkán hajlandó-

ságunk vagy gyűlölségünk elnémításával : azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit élted folyta alatt arcod izzadásában gyűjtöttél ; mindent, amit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz, javadat, kincseidet, házadnépét és saját éltedet naponként és pillanatonként érette fel kell szentelned. Mert tudd meg, e szóban : haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajítás tárgyainak egész összessége. Oltár, atyáid által Istennek építve ; ház, hol az élet első örömeit ízleled ; föld, melynek gyümölcse feltáplált, szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátaid, rokonaid s polgártársaid : egytől-egyig csak egészítő részei annak. Hány embert láttam én, ki meggyúlt háza üszkei közé éltét veszélyezve rohant, hogy némely hitvány eszközöket kiragadjon ! S nem sokkal inkább természetes-e ily valamit a hazáért, azaz mindnyájunknak, az egész nemzetnek mindenéért cselekednünk ? És mégis kevesen vannak, kik e gondolatot felfogván, sajátukká tehetnék ! Mert az ember, ha értelme és érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny s mindig keskenyebb határok közé szorul ; szemei az egész tekintetétől elszoknak ; parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve csak önmagát nézi s a legszorosabb, legegységesebb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja. Ezért a hazaszeretet valóságos példái oly igen ritkák ; ezért vannak, kik annak való értelmét soha magukévá nem tehették s azt, amire saját szívük oly természetesen vezethetne, rendkívüli tüneménynek tartják, mely szemeiket, mint az égen széjjelpattanó tűzgömb, legetteti, de lelkeikre benyomást nem teszen.

Jókor szokjál e gondolathoz : a társaságban született ember nem önmagáé. Számtalanok a jótétemények, mik a társaséletben naponként reánk háramlanak. Lehet-e kívánnunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével ? Használni akarod a társaságot ? Úgy mindent kell tenned annak fenntartására, mi saját erődtől kitelik. Mi a haza, mint a legszentebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága ? Ezerféle édes emlékezet, megszokás, haszon és szeretet összefont érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé ; e társaság ideája egyesíti magában nemcsak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátnak és rokonnak betöltik ; e társaság ideája egyesíti magában nemcsak birtokodat s birtokod s élted bátorságos voltát : de az önérzést is, melyet, mint szabad ország polgára, magadban hordasz ; mely veled született, mely gondolataidra, tetteidre s

egész lényedre, törülhetetlen befolyást gyakorolt ; melyet tisztán meg nem őrizve ten emberi becsedet alacsonyítod le. Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.

Az ember egyedül gondolva nem több a magányos vadállatnál, mely élte fenntartásaért zsákmányt keresve bolyong. Emberi ész és erő csak társaságban fejlődik ki s amint valamely embertársaság szerencsésebb, szebb, dicsőbb hazává alkotta magát ; polgárai minden szépben és jóban a szerint haladhatnak. Ezért kell minden művelt embernek a hazát legfőbb gondjává tennie : s ez mindenképpen felett oly hazákról értetik, hol az egyes polgárnak a közdolgok folyásába tekinteni joga s kötelessége van. Mert jog és kötelesség egymástól soha el nem választhatók.

Törekedjél ismeretekre! De ismeretekre, melyek ítélet és ízlés által vezéreltetnek. E vezérlés híjával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlóké lesznek a szertelen sűrűvetéshez, mely gazdag növényű szálakat hoz mag nélkül. Ítélet által rendbeszedett s keresztülgondolt ismeret ver mély gyökeret s őriz meg a felületességtől ; ízlés pedig adja azon kellemetes színt, mi nélkül a tudomány sötét és zordon, mint a cellába zárkózott remetének erkölce.

Korunk sok ismeretet kíván s ez jó oldalai közé tartozik ; de sok ismeret után kapkodás könnyen oda viszen, hogy címmel és színnel elégedjünk meg s e hibára hajlás a kor rossz oldalai közt talán a legrosszabb. Ki csak társasági multságokban óhajt ragyogni, vagy éppen tudatlanok által akarja magát bámultatni, az könnyű módon elérheti célját, de az értelmeseiktől megvettetik. Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jóltevőleg hassanak : hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sok oldalú tudományt szerezni, felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkodás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás a foghatatlan békétűrés és állandóság az, ami itt megkívántatik.

Ne gondold, mintha a tanulás csak bizonyos időkhöz, az ifjúság éveikhez köttenék. Ifjú korunk oly szűk s oly sokféle tanulmányokkal elfoglalt, hogy gyors elfolyása alatt erős alapon épült tudományra jutni csaknem lehetetlen. Boldog ifjú az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett.

A bölcsesség legnagyobb mestere az élet; azonban gyakran felkeresd a rég elhúnytakat is, kik tanulásuk, vizsgálatuk és tapasztalásuk által gyűjtött kincseiket a maradék számára könyveikbe letették. De jusson eszedbe: a könyvek száma végetlen, a te éveid pedig végesek s óráidat s napjaidat oly sok egyéb foglalatosság kívánja magának. Mint az üres beszédű társalkodót: úgy kerüld a tartalmatlan könyvet. Sőt ne könnyen végy kezébe oly művet, mely a zseni lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy író művét pedig figyelemmel tanuld keresztül. Így az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elvesztve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer meg ezer köteteket forgatnak keresztül, vagy hogy emlékezetüket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becs nélküli apróságokkal megtömjék, vagy unalmas pillanataikat megöldöklőljék. Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik. Cél és véget nem tudó olvasás rest életnek vagy következménye, vagy szerzője; nyavalya az, mely a való élet gyökereit elrágja; amelyből kigyógyulni éppen úgy nehéz, mint a játékszenvedelemből s mely a lelket éppen úgy elzsibbasztja s minden munkára és hatásra alkalmatlanná teszi.

Könyvet írni: ez is egyike korunk betegségeinek. Ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint aki napszámért kapál; kit hajlandóság vonz írásra, jusson eszébe: miképén hajlandóság és tehetség két különböző dolog s ki a hajlandóságot tehetségnek veszi: az mindig csalatkozik. Több kívántatik az írótól, mint a beszélőtől. Ennek szavai elhangzanak, az író pedig maradandó betűkbe önti gondolatait s messze vidéken s jövőendőben is óhajt olvasatni. Azért, ha valaha könyvírásra kedved leend, vizsgáld meg jól magadat: gyűjtöttél-e elég erőt, tapasztalást és tudományt? Mert oly ember is, ki a maga életkörüét híven betöltvén, jámborsága és szorgalma által tiszteletet érdemel, nevetséges lesz, mihelyt azon pályára lép, mire természet őt nem szánta. Kinek a közönségesen, a mindennapin felülemelkedni erő nem jutott, az kitetsző helyre ne álljon. S ez intés itt az írónak adva, minden más helyzetbeli embernek is szól.

Jegyzetek. — Kölcsy Ferenc költeményei és prózai munkái 1814-től kezdve jelentek meg az egykorú folyóiratokban és évkönyvekben. Parainesisét azaz Intelmeit fivérének fiához, Kölcsy Kálmánhoz, intézte.

Honszeretet.

Írta : Gróf Széchenyi István.

Honszeretet híját semmi tökéletesen nem töltheti bé. E létben, hol számos szükségünk kielégítése miatt szünet nélkül fáradoznunk kell, s hol éppen sikerrel koronázott fáradozásink mentnek minket legjobban a halálos unalom kínjaitól, — csak a lelkünkben fejledező munkavágy teheti kedvessé sorsunkat, inkább, mint a dologtalanság. Megelégedésünk és szerencsénk nem annyira testi ingereink kielégítésében, mint inkább azon öntudatban rejtezik, hogy keblünkben több a fölfelé vonzó vágy a lenyomó, letartó indulatnál, — s hogy lelkünk reptében inkább élünk nekünk rendelt elemünkben, mint mikor térden csúszunk s hason mászunk a föld gyönyörei után.

Munkálkodnunk s fáradoznunk kell, ha túrhetetlen unalomra s talán életgyűlöletre kárhoztatni nem akarjuk minmagunkat. S belső illetődéssel fogjuk látni: hogy éppen a legsürgetőbb életszükségeink kielégítésére ösztönző természetünkből fakadoznak (ha lelkünk reptét nem gátoljuk) az emberiség legszebb, legdicsebb tettei.

Az evés-ivás kínzó szüksége, mely tán egymás ellen fegyverzé vívözön előtti elődeinket, a földmívelés bájterjesztő áldásait hozá közbünk.

Lakás- és ruha-szükségünk legszebb találmányokra nyújtott alkalmat.

S míg ember-élet a sorsunk, mindaddig számtalan szükségünk kielégítésére sarkaló természetünk a kegyelmes Egek legszebb ajándéka.

Ez ösztön varázsolta a természet szülte embert lassankint honja kicsinosult polgárává s úgy látszott az Istennek tetszeni, ki a mindenséget szoros összhangban tartja: hogy éppen állati szükségjeink pótlására célzó törekvéseinkből eredjenek a legszebb költői emelkedésink, művészeti és mesterségi találmányink.

A henyélés minden hiba, véték s bűn kútfeje. S ha nem is az közvetlenül, mindenesetre azok fészke, melyben a rossz indulatok magva fölmelegül s életre idül. Mennél több a fáradozó, a munkás, a törekvő, annál több az erény.

De miben fáradjon, munkáljon, törekedjék a község minden tagja, ifjútól vénig, dústól szegényig oly állhatatos buzgósággal, oly elszánt önfeledéssel, hogy keblében soha ürességet ne leljen, s

mindennapi foglalatossága tavasz-életétől az öregség teléig tökéletesen töltse be lelkét? Tekintsük az emberiség közönséges foglalatosságát, nézzük közről azon népeknek a mindennapi élet nyomora körül és között kérődző s pirulás-gerjesztő szűk forgását, hol a közjó, a hazaszeretet semmi egyéb, mint szép hang és fényes ki-tétel: s meg leszünk győződve, hogy a nagyobb rész csak azon hatáskör buzgó folytatásában lelend váltig szív- s lelki táplálékot, melynek végiránya az Anyaföld.

Van minden rendszabásnál kivétel. Így lehetnek s vannak a legelnyomottabb, sínylődő népek közt is emberi alakba öntött dicsőbb s hatalmasabb lények, kik szeliden fénylő csillagzatként a felhőkbe borult sötét ég nyiladékain előtűnnek néha az igazság-keresők világosítására. De csak azon föld marad a szép s dicsőnek valódi hazája, hol a lakosok lehető legnagyobb száma hona emelkedésében és gazdagságában remél és kíván magára s övéire meríteni áldást: s így inkább önmagáról felejtkezik el, mint őt-szülte hazájáról.

S minél többet s mélyebben tekinték a mult idők rajzaiba, melyek leghívebb tükrei a jövőnek: minél tisztább világban kezdém látni a jelenkor eseteit — annál erősebb hitté vált keblemben: hogy a munkásságnak legnagyobb rúgója a honszeretet, a munkálkodásnak legbizonyosabb követője a gazdagság, erő s erény... s hogy így a közgyarapodás, nemzeti súly, s lakosok tiszta erkölce honszeretetből fakad leginkább.

Jegyzetek. — Gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar (1791—1860), nagy reformterveit irodalmi munkáival indította meg. Széchenyi volt a modern Magyarország megteremtője. Faj- és hazaszeretete számára a magyarság boldogulását jelentette. Módszere az volt, hogy a nemzet erőit és eszméit egyesítse, népét szebb jövőért áldozatokra készítse, a nemzeti vagyont és a magyar műveltséget fokozza. Legnagyobb hatást ért könyvei: a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium*. Ez az elmélkedés a Világból való.

A birtokos középosztály művelődésének útja.

Írta: Báró Kemény Zsigmond.

Bár haladásunknak itt-ott öröndetes jelei mutatkoznak, nemzetünk műveltségbeli gyarapodására nézve mégsem nyomhatunk el egy aggodalmat.

Féltjük épen azt az osztályt, amelynek eddig túlsúlya volt, tudniillik a középbirtokú nemességet, és féltjük kivált ezek közt az érett korban levőket.

Első tekintetre tán gyöngédtelennek látszó állításunk elveszti minden fulánkját, ha kimagyarázzuk.

Hazánkban szétnézvén, a pallérozódás és tudományos fejlődés forrásait illetőleg, a következő eredményekkel találkozunk.

A gyermekek most többet és célszerűbben tanulhatnak, mint a forradalom előtt, mert — Erdélyt ide nem számítva — köz- és magánintézeteink szaporodtak; mert továbbá a szakrendszer, amelyet bevezettek, előnyösebb és régibb oktatás-módnál; mert végre iskoláinkban kiválóbb figyelemmel és terjedelemmel adják elő azokat a tudományokat, amelyeknek gyakorlati hasznok van.

Az ifjak, akiket a forradalom a felsőbb iskolákból ragadott ki, e nagy mozgalom nélkül most patvaristák, jurátusok és kortesvezetők lennének, többfelé oszlottak szét. Vannak, akik katonai pályán fáradnak; mások az érettségi vizsgálatokat állják ki, mások megint be nem végzett neveléssel ősi tűzhelyeik mellé vonultak, és inkább fognak parlagiasodni, mint rendes körülmények közt történt volna; de a nagyobb rész gazdasági intézetekbe, bányászati akadémiákba, ipariskolákba, az ipar műhelyeibe, a kereskedelem irodáiba és boltjaiba ment.

Minden jó és rossz oldalt együvé véve, nincs okunk azoknak az ifjak sorsát és művelődését általában sajnálnunk, akik a patvariai és jurátusi világ letűnésével egészen más természetű pályaterek felé gyűlögének. Közülök kétségtől több fog vagyonos, belátó és választott szakasza szerint kiképzett lenni, mint lett volna a régibb viszonyaink között.

A serdülő korról menjünk át az élemedettekre, akiknél az ismeretek, erkölcsi fogalmak és világnézetek bizonyos összegét szoktuk keresni, amit azután e két fontos szóval: *műveltség* és *polgárisodás* fejezünk ki. Értem a nagy-polgárságot és a falusi nemességet, általában a közép- és kisebb földbirtokos-osztályt.

Kérem: hogyan állanak ezek a forradalom után műveltségök eszközeire nézve?

A nagy-polgárság, a körülmények javát-rosszát összevetve, nyert. Mert a közép vámsorompók eltörlése, a kormánynak az idegen államokkal kötött kereskedelmi és póstaszerződése, az óriás közlekedési vonalak, a vámrendszer reformjai, néhány reánk nézve eddig bezárt világpiac megnyílása és Nyugatnak Kelet-Európa felé mindinkább terjedő figyelme olyan eredmények, amelyek legközvetlenebbül nekik gyümölcsöznek. Most a nagypolgárt comptoirja, árúrakodó-helye, üzlete és szélesebbkörű összeköttetése, több oldalú

ismeretek, érintkezések és tapasztalatok által, inkább emeli, mint a forradalom előtt. Vagyonával, amelyet nem a helyi, apró körülmények és apró akadályok közt szerez meg, hanem a kereskedelmi és iparérdekeknek általánosabb versenyében, együtt jár egy csoport eszme, egy csoport finom élvezeti vágy és egy csoport erély, mélyebben tekinteni azokba a nemzetközi és állami viszonyokba, amelyekkel gazdagodásának vagy bukásának mozzanatai kapcsolatosak. Szóval: a mostani nagy-polgárság műveltségét a nálunk bekövetkezett változások nem akadályoztatták meg, sőt emelték. Ezt ki-kí kénytelen belátni, ha az előbbkelő városiakkal gyakran érintkezik. A pesti gyártulajdonost, iparost most bizonyosan több kérdés érdekli és több dologról van józan ítélete, mint régente.

De milyen jelenleg a vidéki nemesség helyzete, a folytonos művelődés irányában? Nyertek-e ők, vagy veszítettek-e tekintetben? Lássuk.

A múlt korszakban birtokos ifjaink, akik iskoláikat befejezték és a Corpus juris kedvéért pár évig a megyei hivatalnokok oldalán és a királyi táblán tartózkodtak — egyszerre a közélet hullámaiba vetették magokat. Valamint a görögöknél, nálunk is az élet kevésbé volt házi, mint nyilvános. Táblabíráink ismereteiket élénk eszmecserék útján és a közhelyekről gyűjtötték.

Ritkán olvastak, de sokat hallottak, és bár rendszeres tudományuk aránylag kevés volt, volt gyakorlati tapintatuk. Ez tagadhatatlan, de nem is volt csoda. Mert a táblabíró a közgyűléseken politikai kérdésekről vitatkozott; a bizottsági ülésekben a nevelési ügyektől kezdve az eróműtaniakig, és a gazdaságiaktól a vallásiakig terveket készített; a szedriákon, saját udvarában és szomszéd tisztársainál csekély és fontos ügyekben bíraskodott, sőt a közkormányzatban is nevezetes részt vett.

Midőn pedig idejét az állam már többé magának nem igénylő, mindig talált valami egyesületi ülést, ahol véleményeket hallhatott és fejezhetett ki.

Ebből a sokoldalú tevékenységből következett, hogy a vidéki nemesség, ha nem olvasott is, az ismeretek széles köréből tudott valamit és amihez bármi kevéssé értett, arról aránylag szabatosan, összefüggőleg és csillogón rögtönözhetett. Ő — mint a normanokról állítják — szónok volt már bölcsőjében, aztán az emberi szenvedélyeket hamar tanulta hasznosítani és az állami élet körül többféle gyakorlati ismereteket szerzett. Ilyen fölületes tulajdonságai mellett is rajta volt a műveltségnek és polgárisodásnak máza, sőt

ha egy kissé megfeszítette szellemerejét, ha közben olvasmányokra is szentelt egy kis időt, hamar léphetett be a polgárosodott férfiak sorába.

Most már az események egyszerre kisodorták kezéből művelődésének régi eszközeit. A szónoklatok kora lejárt. A mindenbe vegyülés útján nem szaporíthatja tapasztalatait. És más eszmészerzési módokról kell gondoskodnia, ha a parlagiasodástól magát védeni akarja.

Mire kell tehát művelődése végett, a létező viszonyok közt, figyelmét fordítania? Folytonos önképzésére két hatalmas eszköz van kezében.

Rendre említendem.

Az egyik : hogy a mezőgazdaságot, amelyet eddig többnyire csak szutyongatott, ezentúl intenzíven, lehetőleg tudományosan és okos számítással űzze. Ez által megrongált vagyoni viszonyait rendbehozhatja, sőt tetemesen megjavíthatja. A vagyonosodás pedig a mai világban ész ; míg a naponkinti elszegényedés igen gyakran az ész keskenyítése és az erény elkopása.

A szegény ember nélkülözésekhez szokva, elégült, józan, keresztényileg szent akaratú, hittel, reménnyel és szeretettel telt szívű is lehet. A kunyhó csak olyan tiszteletet érdemel, mint a palota és éppen annyi kezességet nyújt az államnak, ha nem is a belátás, de a hazafi hűség tekintetében.

De a palotából készült kunyhó sokszor kétséges természetű. És bár néha egy tragikai sors dús fénye lebeg fölötté és benne a szokatlan szenvedések tenyésztik az erényt ; mindazáltal igen gyakran az új nélkülözések csoportja sivár szándékokat nemz és fanyar indulatok által megsötétítvén a belátást, az erényt tévutakra, az észet tömkelegbe vezeti. Egy államban nem az a szomorú, ha sok szegénység van, hanem ha sok válik hirtelen szegénnyé.

Erről többet nem szólva, más oldalát tekintem a kérdésnek.

Az okos mezei gazdaság majdnem olyan iskolája a politikának, mint a magasabb ipar és kereskedelem. Észrevehetetlenül avatja be az embert a haza valóságos érdekeinek, szükségeinek és kívánatainak ismeretébe. Természetévé válván, fokenként javításhoz szoknak tündérvárak építése helyett. És amikor körülte minden lassan tenyészik és a szerencse érett megfontolás műve, — nem fogja egykönnyen hinni, hogy más törvények és logika szerint lehessen azt a nagy gazdaságot, amelyet közügynek nevezünk, beruházni, jövedelmezővé tenni és virágzásban tartani. A gyakorlati foglal-

kozás nélkül élő egyén könnyen válik ideológgá, de a gyakorlati foglalkozók közül senki kevésbé, mint a mezőgazda: mihelyt a gazdaságnak más értelmet adunk, mint az őseink által nyert jószág gondtalan kezeltetését és az évi jövedelemnek — néha többnek is — henye elköltését.

A nagy-polgár, ha szakjának szenteli idejét, és a falusi nemes, ha gazdaságának áldozza magát — mindkettő már foglalkozásai által bizonyos mértékig politikai tehetséget nyer.

Csak hogy az első a nemzetközi és külviszonyokban fejthet ki több tapintatot, a második pedig a belügyek szakkérdései körül. Az első mozgékonyabb érdekei miatt arra az irányra, amelyet reformnak nevezünk, lehet fogékonyabbá, a második állandóbb érdekei által óvatosabb, konzerválóbb szokott lenni.

Mindkettő az önzés szempontjából fogja nézni a viszonyokat; de a nagypolgár önzésének gyakran lesz nemzetközi színezte; míg a földbirtokos önzése a szigorúbb hazafiság köntösében jelen meg.

A két rend ellensúlyozása tartja az állam gépét olyan közép-irányban, amelyet a francia nem ismer, az angol mindig megőrzött és az európai nemzetek közül sokan, akiknél tudniillik a földbirtokosi osztály alásülyedt és az ipar gyors fejlődésben van — többé meg nem szerezhetnek.

Nálunk még ebben a tekintetben reményleni lehet.

Áttérek a második eszközre, amely vidéki nemességünk önművelésére nézve még fönmaradt.

Mi ez?

Az irodalom hő pártolása.

Az olvasás komoly célból és időtöltésre.

Régen egész vidékeket beutazhattunk anélkül, hogy újabb könyvre találtnánk és a tekintetes úr vele született büszkeséggel beszélt az «íróncokról».

Most is többnyire úgy van.

Pedig a két időszak közt óriási a különbség.

Akkor még naponként szükségetek volt a Corpus Jurisra és belőle keresgéltek a viszonyainkat szabályozó cikkeket. E történelmi jog, történetünk egyes részeit kutattatta ki veletek. A közélet, amely mint a lég körülvelt, eszméket és ismereteket hintett reátok. És ti, ha gőgösen mellőztétek is az irodalmat, értelemben és belátásban előbbre lehattetek, mint a nem alkotmányos, vagy az alkotmányos, de centralizált országokban, az olvasástól hasonlóan rettegő egyének.

De most, ha sokáig részvétlenek maradnátok az irodalom iránt, szellemetek naponként tompulni fogna, és ti végre csak romjai lennétek a réginek.

Mózes egy egész nemzedék elenyészését tartotta céljaira szükségesnek.

Hazánk nemtője, amely haladásunk felett virraszt, tán nem fog minket evvel az átokkal sújtani. És különben is, nektek gyarlóságaitok mellett is, annyi nemes, annyi lélekemelő, annyi vigasztaló tulajdonságotok van és szerencsétlenségeitek közt annyira arcotokon hordjátok a fájdalom méltóságát — amelyet a gyengék és aljasok utánózni nem tudnak, — hogy lehetetlen hinni, miként sülyedésetek a végzet céljaihoz tartoznék.

És mégis megtörténhetnék érzéketlenségeitek által.

Én nem gyermekeiteket félttem.

Azok helyzetöket valószínűleg be fogják tölteni.

Azok között a leendő földbirtokosok, önművelésüknek hatalmukban álló eszközeit folytonosan használni fogják. Mert arra lesznek szoktatva.

De attól tartok, hogy ama tíz vagy tizenöt év, amely alatt a most serdülő nemzedék titeket fölválthat, a birtokos rendnek — ha ti nem kezdtek komolyan a munkához — politikai fontosságát alapjában megिंगathatja.

Azalatt a gyorsan haladó ipar és kereskedelem a maga képviselőit emelheti előtérbe : az erőssúly határozottan feléjük fordulhat. Pedig a politikai álláspontokat könnyű megtartani, nehéz visszafoglalni.

És én részemről, bármit mondjanak némely világboldogítók, nem gyönyörködöm olyan helyzetben, ahol a nagy polgárság országlati befolyásáról sokat beszélnek, a földbirtokosokéról pedig nem.

Én az állami erők arányos és összhangzó kifejlésében látok üdvöt.

Tehát egész lélekkel a mezei gazdaságért! Egész buzgósággal az irodalomért!

Jegyzetek. — *Báró Kemény Zsigmond* (1814—1875) a legjelesebb magyar regényíró, a magyar újságírásnak is egyik fejedelme volt, és mint tudós is halhatatlan. Egyik legjelesebb tanulmánya az *Élet és irodalom* című, 1853-ban megjelent munkája ; ennek egyik részlete olvasmányunk.

Báró Kemény Zsigmond ebben azt a tételt fejtegeti, hogy a szabadságharc előtt érettkorúvá fejlődött vidéki birtokosságnak is lépést kell tartania a művelődéssel és a városi, ú. n. *nagypolgárságnak* a haladásával. Ennek módja a belterjes gazdálkodás és az irodalom pártolása.

Gondolatok a kereskedelemről.

Írta : J. W. Goethe.

Nem tudnék senkit sem mondani, akinek a szelleme átfogóbb lehetne, átfogóbb kellene hogy legyen, mint a kereskedőé. Milyen áttekintést ad az a rend, amellyel üzleteinket vezetjük! Mindig megadja az egésznek a képét, a nélkül, hogy a részletekbe kellene aprózódnunk. Mennyi hasznára van a kereskedőnek a kettős könyvvitel! Az emberi észnek egyik legszebb találmánya ez, és minden jó gazdának be kellene vezetnie gazdaságába.

A rend és a világosság fokozza kedvünket a takarékosághoz és a vagyonszerzéshez. Akinek rendetlen a gazdálkodása, jól érzi magát a bizonytalanságban : nem szívesen adja össze tartozási tételeit. A jó gazdának viszont nincs nagyobb öröme, mint ha növekvő vagyonának összegét naponta megállapítja. Még a bosszantó kártól sem ijed meg, amely váratlanul éri ; mert jól tudja, hogy szerzett előnyökkel egyensúlyozhatja ki a mérleg másik felén.

Sok embernek csak egy pillantást kellene vetnie erre a nagyszabású tevékenységre, hogy maga is nekilásson ; máris szívesen társulna a feladathoz, hogy a pénznek és jólétnek, mely az egész világon szükségszerűen végzi körforgását, egy részét a szállítás és számítás minden nemével magához ragadja. Nézd meg a földkerekségének természeti és művészeti alkotásait, milyen váltokozva lettek szükségleteinkké! Milyen kellemes és ötletes gond az, hogy mindenről tudjunk, ami ebben a pillanatban a legkeresettebb cikk és mégis majd hiányzik, majd meg nehezen kapható ; hogy mindenkinek könnyedén és gyorsan megszerezze azt, amit kíván ; hogy előrelátóan szerezzük be készleteinket és ennek a nagy körforgásnak a pillanat nyújtotta minden előnyét kiaknázzuk! Úgy gondolom, ez mindenkinek, akinek esze van, nagy öröme lehet!

Menj csak el nagy kereskedő-városokba, nagy kikötőkbe : elragad majd a képük. Ha majd látod, hány embert foglalkoztat a kereskedelem, ha majd látod, honnan jön, hova megy egymásik árú, bizton élvezni fogod, hogy a te kezeden is megfordult egy és más. Látod majd, hogy a legigénytelenebb árucikk is összefügg a kereskedelem egészével, és akkor semmit sem fogsz igény-

telennek tartani, mert minden azt a körforgást fokozza, amely a te megélhetésedet is táplálja.

A világ nagyjai birtokukba vették a földet, bőségben és pompában élnek. Világrészünk legkisebb része is meg van hódítva, mindenben szilárdan elhelyezkedtünk, hivatalok és más foglaltasság kevés jövedelmet hajtanak; hol van hát jogosabb kereset, méltányosabb szerzősmód, mint a kereskedelemben? Ha e világ fejedelmei elfoglalták a folyókat, az utakat, a kikötőket és mindenek, ami ezeken el- vagy átvonul, lefölközik a jó hasznát, — ne ragadjuk-e meg örömmel mi is az alkalmat, hogy munkánkkal megvámoljuk mindazokat a cikkeket, amelyek az embereknek vagy szükségleteik, vagy csak kedvtelésük miatt nélkülözhetetlenek lettek? Bizonyos, hogy ha valaki csak a költői képzeletét használná föl, bátran állíthatná szembe mint leírhatatlan győztest a kereskedelem istennőjét az övével. Persze szívesebben vesz kezébe olajágot, mint kardot; a tört és a láncot nem is ismeri; de koronákat ő is osztogat kedveltjeinek, amelyek — a nélkül, hogy amazokat megvetnénk — igazi, a forrásnál szerzett aranytól és gyöngyöktől ragyognak, amelyeket a tenger mélyéből mindig szolgálatkész szolgái hoztak föl.

Van-e elbűvölőbb, mint egy hajó megpillantása, amely szerencsés útról érkezett meg, amely gazdag rakománnyal idejekorán tért vissza! Nemcsak a rokont, az ismerőst, az érdekeltet — az idegent is megkapja a kép, mikor az örömet látja, amellyel az eddig bezárt hajós a partra ugrik, mielőtt még a hajó egészen odaért — megint szabadnak érzi magát és a hűséges szárazföldre bízhatja, amit a hamis vizeken elhozott. Nem pusztán számokban van a kereskedő nyeresége! Az eleven ember istennője a szerencse és hogy kegyeit igazán élvezzük, élnünk kell és embereket kell látnunk, akik elevenen fáradoznak és egész lélekkel élvezik munkájuk eredményét.

Jegyzetek. — Johann Wolfgang von Goethe (1749—1832) a németek lángeszű költője s a világirodalomnak egyik legnagyobb alakja. A kereskedelemről szóló ez az elmefuttatás *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (Meister Vilmos tanulóévei) c. regényéből való.

Gondolatok.

Írta : Bárá Eötvös József.

Nincs fény világosság nélkül. Ez az első szabály, melyet minden írónak szeme előtt kellene tartania.

★

Elmondani mindazt, mi által gondolatunk a lehetőségig világos legyen, de nem mondani egy szóval sem többet : ez a tökéletes stílusnak főtítka.

★

Hány író panaszkodik, hogy gondolatait nem fejezheti ki! Nem bámulatos-e, hogy ők e bajt gondolataik sokaságának s nagyszerűségének tulajdonítják s nem inkább azok zavartságának. Teljes meggyőződés, hogy amire nézve gondolatban egészen tisztában vagyunk magunkkal, arra a helyes kifejezés soha sem hiányzik.

★

Az írónak való érdeme nem a gondolatok sokaságában, hanem azoknak nagyságában rejlik s még az is csak akkor biztosíthatja hírét, ha nagyszerű gondolatait egyszersmind a legjobb formában mondotta ki.

★

Tanulmányozzuk a régi kor s más nemzetek nagy íróit, de ne utánozzuk. A mag, mely máshol fává nőtt, talán kikel a mi földünkben is, de a felnőtt fa, melyet átültetünk, elsatnyul s kivész, és pedig annál hamarabb s bizonyosabban, mennél szebb s nagyobb volt eredeti helyén.

★

Nagy írók, mint például Goethe, époly kitűnő műveket alkottak öreg napjaikban, mint ifjúságukban ; a különbség csak az, hogy mit egykor, mint a folyóban a színaranyat, fáradtság nélkül találtak, azt később munkával kellett keresniök. Szint oly tiszta s nemes az érc, de a bányászta azért mégis szegényebbé vált.

★

Mondd, kivel társalogsz s megmondom, ki vagy, így szól a francia közmondás. Helyesen alkalmazható ez egész népekre is. Nézzétek meg, ki népszerű körökben s ítéltetek az egész nép becséről.

*

Ifjabb korunkban többnyire a tapasztalás, később az erő hiányzik, hogy valóban nagyot s az emberiségre nézve hasznost vihe ssünk véghez s így múlik el életünk, melynek első felében nem tudjuk, mit kezdjünk erőnkkel, a másokban, mit kezdjünk tapasztalatainkkal.

*

Az embereknek legnagyobb gyöngesége az, hogy még a szabadság nevében is csak hatalom után törekszenek.

*

Ha valaki sárral dob, nem viszonzom, mert le kellene hajolnom s bemocskolnom magamat, ha ugyanazon fegyverhez nyúlnék.

*

Egyet kérek tőled, Mindenható! Hogyha távozom, a szeretet meleg tekintete kövessen utamon, és hogyha lakomba visszatérek, mint most, úgy mindig a szeretet kedves nyomait találjam!

*

Aki egész életét nemzete dicső emlékeinek fenntartására szentel, azt a nemzet nem feledheti el.

*

Az égő csipkebokor csodája Magyarország. — Mióta borítja lág és még mindig megmaradt s nem emésztődött föl; — Isten jelenléte!

Jegyzetek. Bárá Eötvös Józsefnek egész kötetre menő gondolata maradt fönn. E *Gondolatok* első kiadása 1865-ben jelent meg s az értékes kötetet azóta többször közrebocsátották. Nagy írók külföldön is följegyezték és kinyomatták gondolataikat (maximák, aforizmák), így különösen Pascal (Paszkal) és La Rochefoucauld (La Rosfukó). Nálunk bárá Eötvös Józsefen kívül régebbi íróink közül különösen Fáý András és Greguss Ágost gondolatai említhetők.

Az elmélkedő és megvitató munka.

Az élet megfigyeléseiből származó elmélkedések s a politikai és társadalmi kérdések megvitatásai nagyon érdeklik az olvasókat. Az állami és társadalmi élet megfigyelői a hírlapokban és folyóiratokban hétről-hétre számot adnak tapasztalataikról és gondolataikról. Az, aki az életet az eszesen szemlélődő ember szemével nézi: az életből cselő. Aki közérdekű dolgokról ír s ezzel hat a közvéleményre: a publicista.

Publicisták: a közérdekű kérdésekkel foglalkozó hírlapírók és politikusok. (Publicus: nyilvános, állami.) Míg a zszurnaliszta és a riporter az újságírás mesterembere és a közönség kíváncsiságának kielégítője, a vezércikkeket és más fontos hírlapi rovatokat író publicista a közvélemény irányítója.

A publicisták munkái közel állnak egyrészt a szónoki irodalom alkotásaihoz, másrészt a tudományos művekhez, de azért egyikbe sem olvaszthatók bele. A szónoki irodalomtól megkülönbözteti őket az előadás értekező formája, a tudományos irodalomtól a kérdéseknek pártszempontból való tárgyalása és a művelt nagy közönségnek szóló stílus.

Egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók!

Zrinyi Miklós.

Szívet cseréljen az, aki hazát cserél.

Tompá Mihály.

A haza nem oszt ajándékokat, a haza áldozatokat követel.

Jókai Mór.

Az igazi magyar büszké, de nem pökhendi; önérzetes, de nem ön hitt; kereken kimondja, ami a szívét nyomja, de nem sérteget, nem becs-mérel, nem piszkolódik; viseli a szerencsétlenséget némán, de nem tűri a packázást; őszinte, de nem durva.

Rákosi Jenő.

Ha örök időkre biztosítani akarjuk a magyarság sorsát, akkor formáljuk át a dolgozók nemzetévé.

Herczeg Ferenc.

4. Élmények és megfigyelések.

Naplószerű munkák.

Zrínyi Miklós halála.

Írta : Cserei Mihály.

... Ugyanazon esztendőben Zrínyi Miklós meghala, kinek halálát gróf Bethlen Miklóstól, ki akkor Horvátországban a bán Zrínyi Miklós mellett vala Csáktornyán, így hallottam :

A bán vadászai kimenvén ebéd előtt, több elfogatott vadak között hozának egy vadkant is; kit a bán eleibe vivén, kérdé Bethlen Miklóstól : «Öcsém uram! Erdélyben szoktanak-e teremni ilyen vadkanok?» Bethlen Miklós meg felel : «Kegyelmes uram, Nagyságodat alázatosan követem, ennél sokkal nagyobbak is teremnek». — A bán, mintegy megszegyenelvén magát, mondja neki : «Ha tetszik kegyelmednek, ebéd után menjünk ki vadászni : meglátja kegyelmed, itt is, a horvátországi erdőkön, találunk ennél nagyobbakat is». Azalatt az ebéd elkészülvén, a bán szokása ellen kedvetlen állapottal vala, nem tudván senki okát. Ebéd után megindulván feles puskákkal, egész estig mind hajtattják az erdőket és noha egyéb vadakat felverettenek, de vadkant nem találának. Estve felé egybegyűlvén mind a vadászok, hogy haza menjenek a bánnal együtt, azonban egy vadász előfut és mondja a bánnak : «Kegyelmes uram! ihol nem messze, egy nagy öreg vadkant láttam». A bán örülvén neki, egy hosszú puskát veszen a kezébe s bemegyén egyedül az erdőbe, megparancsolván, hogy a többi másfelé álljanak lesben. Meglátván a vadkant, hozzá lő, meg is sebesíti; a megsebzett oktalan vad szokása szerint, egyenesen a bánra megyén és mivel az puskáját hirtelen meg nem töltheté, oldalán függő pallosát kirántja, nagy bátran a vadkan eleibe futamodik s hozzája vág, de a vadkan agyarát találván, a pallosa ketté török és azon sebességgel a vadkan neki agyarkodván, az egyik lábát a bánnak erősen megsértvén, megtántorodik, de ugyan el nem esik. Nem levén már fegyver nála, küzdésbe indul a nagy oktalan vaddal és a földre lenyomja s a hasára ül, a két fülét két kezével erősen megragadván, úgy, hogy a vadkan alatta meg nem mozdulhatott. Ha akar vala, könnyen kiálthatott volna, mert ott a sűrűben nem messze állottanak lesben sok vitéz szolgálai és puskásai, kik megseghetik és a vadkant alatta megölhetik vala : de a régi híres

vitéz ember szégyennek tartván egy vadkan megölésére segítséget hívni, midőn gondolkodik, miképpen ölhetné meg, jut eszébe, hogy övében hüvelyestől volna kése, azért egyik kezéből a vadkan fülét kiereszti, hogy kését kivonván, a torkába verje ; a vadkan is, tágulván egyik füle, erősen megrázkódik és hirtelen a bán a vadkan hasáról a földre leesik, a vadkan is hevenyében hozzája vág agyarával és a torkát kiszakasztja.

Ebben semmit sem tudtanak a vele valók, de midőn az előszöri lövés után annyit késnek a bán az erdőben, nem tudván mire vélni a dolgot, arra felé sietnek, szintén akkor érkezvén oda, mikor már a földön fekvő bánnak a vadkan torkát kivágta volna. Megbúsulván a szolgálai, a vadkant ugyanazon helyben megölik a bánt pedig a földről felemelik : kinek torkán levő nagy sebet mikor meglátnák, a maga keszkenőjével be akarván kötni, a szinte meghaló nagy vitéz bátor fejedelmi ember azt mondja szolgálainak : «Semmi, édes fiam, semmi, ne kössétek be» ; annál többet nem szólhata, hanem meghala. Kinek holttestét hintóra tevéen, nagy sírással Csáktornyára beviszik és ott temették el, nemcsak Horvátországnak, hanem egész Magyarországnak, sőt az egész kereszténységnek keserűségével. Így vesze el véletlenül a hatalmas vitéz fejedelem, aki teljes életében annyi véres harcokban forgott, aki annyi sok vitéz pogányokat maga kezével levágott ; egy oktalan utálatos vadkan végezé életét olyan dicsőséges fejedelemnek, kinek mása akkor a magyar birodalomban nem vala. Így hiúsította meg Isten a magyarok szándékát s elvevé szemök elől azt, aki az ő szabadságokat vitézi erejével s nagy elméjével helyreállíthatja vala.

Vagyon olyan hír is, hogy az ausztriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarván lázasztani, mivel nyilván s erővel nem mernek belékapni, alattomban egy német vadászt nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, aki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mind keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban megölhesse és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sűrű helyről, mintha a vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főben. Igaz-e, nem-e? én bizony nem tudom, amint hallottam, úgy írtam meg.

Jegyzetek. — Ez a részlet Cserei Mihály Erdélyi Históriajából való. Cserei Mihály körülbelül félszázaddal Zrínyi Miklós halála után írta meg Zrínyi halálának történetét, úgy amint Bethlen Miklóstól, a gyászos esetszemtanujától, hallotta.

Törökországi levelek.

Írta : Mikes Kelemen.

(Mikes Kelemen leveles könyvét — *Constantinapolyban Gróf P. E. írott leveli M. K.* — a következő levél vezeti be :)

Gallipoliból, Anno 1717. 10. octobris. Édes néném, hála légyen az Istennek, mi ide érkeztünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15. septembris indultunk meg. A fejedelmünknek, Istennek hálá, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsút akarna tőle venni : de reméljük, hogy itt a török aër elüzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked, még Szent Péter is megijedt volt, mikor a vízben sippadoztak lábai : hát mi bűnösök, hogy ne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordult egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek — némelykor azoknak az tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek ; de mégis olyan emberségesek voltak, hogy többet nem adtak innunk, mintsem kellett volna. Elég a, hogy itt vagyunk egészségben ; mert a tengeren is megbetegszik az ember nemcsak a földön és ott ha a hintó megrázza, elfárad és jobb egyepetyéje vagyon az ételre : de a hajóban az a szüntelen való rengetés, hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, aki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vágy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy egy tatár kán, aki itt exiliumban vagyon, holmi ajándékot küldé és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejedelemnek jó szállást adtak, de mi eből vagyunk szállva, de mégis jobban szeretek itt lenni, mintsem a hajóban.

Édes néném, a ked kedves leveleit, vagyon már két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogy ha az esztendő egy hónapból állana. Remélem, édes néném, hogy már ezután, minthogy egy aërrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. De, minthogy egynehány száz mélyfölddel közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni ; én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok ; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.

(Gallipoliból Drinápoly felé mennek a bujdosók. Azért jöttek, hogy a törököknek segítsenek a hadakozásban, «de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda. Jaj! Édes néném, hogy lehet ilyen néppel hadakozni?» Bolyonganak ide-oda, míg végül a szultán kijelöli számukra Rodostót lakóhelyül. Európa szélén vannak, közel Konstantinápolyhoz. A város környéke igen szép, akármerre megy az ember, mindenütt szép mezőket, gyümölcsösöket, veteményes kerteket láthat. Életüket 1720 május 28-án kelt levelében így írja le:)

... Való, hogy egy klastromban sincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál. Ezek pedig azok a rendtartások. Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak és akkor a fejedelem felöltözik, azután a kápolnába megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen, ott kávét iszunk és dohányozunk. Amikor az óra fertály nyolcra, akkor első dobolnak misére, nyolc órakor másodikat és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak, akkor a fejedelem misére megyen, mise után a maga házába megyen és kiki oda megyen, ahová tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre és tizenkét órakor az asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejedelem csak magánosan a kápolnába megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra fertály ötre, akkor első dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat és egy kevés idő múlva harmadikat: akkor a fejedelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órakor a fejedelem levetkezik, de leggyakortább le nem fekszik még akkor és reggel ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjféli két órakor felkél. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mindezekben. Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órakor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem mulatom azért, hogy kedvét találjam és mindenkor jelen vagyok, mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vigyázzak a cselédekre.

Ezek tehát a mi klastromunkbéli rendtartásaink. Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer és estig oda vadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon — veres fogoly több vagyon, mint szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejedelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. Mink is jobban tölténők, ha lehetne, mert az ember nem mehet örökké sétálni, nem lehet mindenkor a mezőn vándorlani: az ide való emberekkel pedig nem lehet társalkodni. Itt az idegen senki házá-

hoz nem mehet. Ebből elítélheti ked, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet, nem is vesztünk semmit ; mert itt ki szócs, ki szabó. Valami főrenden lévő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnének. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni : egyik a, hogy törökül nem tudok ; másik a, hogy ha az ember hozzájuk megyen, elsőben no ülj le — azután egy pipa dohányt ad, egy findzsa kávé — hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz épen nem tudnak . . .

Mind ezekből megláthatja ked, hogy micsoda városban telepítenek le bennünket ; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke ; itt micsodást szokást tartunk. De azt még nem megmondottam kednek, hogy én micsodás szokást tartok. Az én szokásom a, hogy tíz órakor lefekszem és a szemeimet bezárom és rendszerint azokat fel nem nyitom más nap hatodfél óráig. Ezt a dicséretes szokást mind télben, mind nyárban megtartom . . .

(A szegény bujdosó közben megszereti Kőszeghy Zsuzsit, az egyik magyar úr leányát. De Zsuzsi Bercsényi Miklóshoz megy feleségül s mikor özvegységre jut, Lengyelországba költözik. Az évek mulnak. 1735 áprilisában meghalt a fejedelem.)

Rodostó, 8. ápril. 1735. Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket és kivéve ma közülünk a mi édes urunkat és atyánkat három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották néki : «Ma velem léssz a Paradicsomban!» Hullassuk bőséggel könyeinket, mert a keserűségnek ködjé valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert ötöt az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakodalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnék poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sirás és keserűség vagy on itt miközöttünk, még csak a legalábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömet meg kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könnyhullatásimmal leírom, haszinte az által megszaaporítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó leveletem az elmúlt hónapnak

25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerint vitt végben. Abban a gyengeségben is az esztergájában dolgozott első ápriliséig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá és annál inkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el keziből, mondván, hogy talán több ágat nem fog venni. Hétfőn jobbacskán volt — kedden hasonlóképen — még a dohányt is megkívánta és dohányozott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt és lefeküdt. Noha alig volt el, de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szerdán délután nagyobb gyengeségben esett és csak mindenkor aludt. Egynehányszor kérdeztem, hogy mint vagyon? csak felelte: «Én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek». Csütörtökön, igen közel lévén utolsó végéhez, elnehezédék és az Urat magához vette nagy buzgósággal. Este a lefekvésnek ideje lévén, két felől a karját tartották: de maga ment a hálózásában. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé éjtszaka mindnyájan mellette voltunk, A pap kérdezte tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetét? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván néki, nem felelhetett reája: noha vettük észre, hogy eszén van, azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folynak. Végűre szegény, ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk: de mégis csak azon vettük észre általmenetelét, midőn a szemei felnyíltak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sívás-rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

(A fejedelem holttestét Konstantinápolyba viszik s ott anyjával Zrínyi Ilonával, egy koporsóba zárva eltemetik. A bujdosók közt megjelenik a fejedelem nagyobbik fia, Rákóczi József. A török udvar az erdélyi határra küldi s vele megy Mikes is. «Örömet bementem volna Zágónba — írja — de az Úr befödözte előttem az odavivő utakat.» Erdélyt nem láthatta, csak a havasokat, szülőföldje «köpönyegit». Azonban ez nem igazi hadjárat. A török porta azt gondolja — írja — hogy «mihelyt Vidinben érkeznék, az egész Magyarország és Erdély jóra ül és hozzánk jó. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jön valaki, Isten ne adja: hanem kedet tartsa meg». Nemsokára

aztán «vége vagyon a komédiának». Rákóczi József 1738-ban, Csernavodában 38 éves korában meghal. A hű Mikes mellette van, mint azelőtt az öreg fejedelem mellett, utolsó pillanataiban is. A bujdosók élete azontúl még szomorúbb, még csöndesebb. Az öreg fejedelem halála óta az élet megváltozott Rodostóban. «A legnagyobb dolgunk az, hogy eszünk, iszunk s hogy aluszunk és a tengerparton sétálunk. Nem elég dolog-é mindez egy bujdosónak? . . . Hagyjuk Isten akarata alá magunkat. Ahol nincsen emberi reménység, ott vagyon az isteni segítség.» Nincs itt már miről írnia. «Ezután csak azt írom, ma jó idő volt, tegnap esett, tegnapelőtt nagy szélvész. Az ilyen nem levél, hanem kalendárium.» Keserűségében Mária Teréziához folyamodik, hogy visszatérhessen hazájába, de a királynő nem engedi meg a visszatérést. Mélabúsan írja a bujdosó: «Tartozunk meghálálni a királynénak hazánkból való kirekesztésünket, mivel ott az élet fogyatkozatlására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvetővel. A perlekedésben a fejünk nem fáj.» — A bujdosók egymásután elhalnak. 1754 végén már csak ketten maradnak «Zay úrfival». Meghatva olvashatjuk utolsó levelét 1758 december 20-ról.)

Kedves néném! Nemcsak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakat, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk volt Zay úrral. Az Isten azt is kivevé a bujdosásból 22-dik Octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protectiója alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. — A szokás szerint engemet tettek básbuggá (előljáróvá). Mert azt jó megtudni, hogy akik ebben az országban az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ. Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt és vagyon mindnyájunkkal. Egész prédikációt csinálhatnék a siralomnak völgyében lévő változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnök hegyére nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel ezután az Úr felőlem? az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-é mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam, huszonhét esz-

tendős voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kieszek 17 esztendőt, a többbit a haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom ; mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság ; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvességét. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a büntől, mind a bujdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.

Jegyzetek. — Mikes Kelemen (1690—1761) székely nemes család ivadéka volt. Tizenhét éves korában II. Rákóczi Ferenc udvarába került s évtizedeken keresztül hűségesen szolgálta a fejedelmet. Vele együtt bujdosott el Lengyelországba, majd Franciaországba, végül Törökországba. Ötven évi száműzetés után Rodostóban húnyt el. Nevét *Törökországi levelei* örökítették meg irodalmunk történetében. A 207 levél 41 évet ölel föl a rodostói bujdosók életéből. (1717—1758.)

Én fél erdélyi vagyok s valahányszor e földről gondolkozom, poéta hév ömlik el keblemben.

Ó, ha ti csak egy szikrát, csak egyetlen egyet kapnátok a lángból, mely keblemben ég! Akkor miénk lenne Erdély, a szép haza ; változatlan örök kapcsolattal a miénk. Mit nem adnék érte s mily örömmel adnám a nyert tapsokat s a mondott köszönetet érte, csak egyszer vethetném le magamat a földre, hol születtem s rebeghetném : visszanyvertelek!

Kölcsy Ferenc.

Midőn Németország a 18. században fel volt darabolva, a német irodalom, Goethe és Schiller, egyesítette a különvált törzseket. Midőn Olaszország részekre szakadt, Dantében egynek érezte magát. A magyarság is eszményi egység maradt Petőfi és Arany költészete alapján. Ezt az egységet semmi világtörténeti vulkanizmus nem fogja szétrepeszteni.

Riedl Frigyes.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az erőszak feldarabolhatta országunkat, de nemzetünk egy és oszthatatlan, s ez az egy és oszthatatlan magyar nemzet, amint ezer év alatt nem egyszer, most is vissza fogja vívni a meg nem osztott Magyarországot.

Beöthy Zsolt.

Negyven év visszhangja.

Írta: Jókai Mór.

(A regényíró visszapillant élete eseményeire és írói pályájára. Ismer-teti komáromi szülőházát, családi környezetét és gyermekéveit.)

Tíz éves koromban a szülőim cserébe adtak. Kedves patriarchális¹ szokás volt ez; két család összebeszélt: az egyik lakott Pozsonyban, a másik Komáromban; az egyiknek a gyermekei nem tudtak magyarul, a másiké németül: kicserélték őket. Családi gond, jó iskola egyforma mind a két helyütt. Pozsonyban Zsigmondy tanár fiai és leányai voltak az én testvéreimnek és nekem a helyetteseim Komáromban. Nekünk is, azoknak is, mindenikünknek volt így egy «édes anyja», meg egy «liebe Mutter»-je. Úgy tekintettük egymást, mintha testvérek volnánk.

Az akkori tanrendszer mellett már a tizenegy éves gyermeknek kellett tanulni a poézist,² prosodiát,³ természetesen latinul, ornata syntaxist!⁴ Aztán meg a kegyetlen görög nyelvet. De mind hasznát vehetni annak!

Mikor Pozsonyból hazakerültem, már akkor az én feledhetetlen jó apámat halálos betegen találtam. Még abban az évben meg kellett ismernem azt a megmérhetetlen nagy fájdalmat, ami az árvaságra-jutás. Ez annyira összetörte a lelkemet, hogy halálos beteg lettem utána. Csak áldott jó Eszter néném ápolásának köszönhetem, hogy megmaradtam. Itt hozta eléem a sors azt a férfiút, akinek befolyása egész életemre kihatott, Vály Ferencet. Előbb tanárom volt. Később sógorom lett, ki nénémet elvette. Puritán szigorúságú ember volt. Sokoldalú tudományos műveltséggel bírt. Nemcsak azt tanította s nemcsak azokban a tanórákban, amik kötelezett tantárgyak és órák voltak, hanem mindenfélét, ami az életben hasznos, ami a műveltséget kiegészíti. Reggeltől estig foglalkozott a lélekműveléssel. Senki sem sokalta meg. Úgy tudott tanítani, hogy az gyönyörűség volt. Egy évben előszedette velem a gimnázium könyvtárából a nagy incunabulákat,⁵ azokból készíttetett velem tanulmányokat s három év alatt megtanított franciául, angolul és olaszul. Igaz, hogy mindennap télen-nyáron öt órakor reggel már ott kellett lennem az ő irodájában; de azt is megszoktam, úgyhogy most is mindig hajnalban kelek fel s tíz óráig dolgozom; mikor más ember felkel, már akkor én elvégeztem s járok a publicum officium⁶ után.

Ezalatt mindennapi gyakorlataim voltak a retorika és poézis feladványai; de azok (hála Istennek) mind elégték a padláson Komárom bombáztatása alatt; nem kell rettegnem, hogy valaha kinyomtatják.

Tizenhét éves koromban a pápai főiskolába küldött el szeretett jó anyám, ahol akkor kitűnő tanári kar volt: Tarczy, Bocsor, Stettner; mind elsőrendű tudományos kapacitások: ⁷ akiknek az előadásait nem «muszáj»-ból hallgattuk, hanem a tudásvágytól hevített ifjú lélek vonzódásával. És azután a sors olyan kortársak közé hozott, akiknek a szelleme versenytérre kényszerített. Ott voltak Kerkápolyi Károly, Petőfi Sándor, Petrich Soma . . . nevek, amiknek a betűi máig is fényesek. Ott volt Képző-társasága a fiatalságnak, ahol hetenkint irodalmi műveket olvastunk fel, azokat bírálatra kiadtuk, a bírálatokat is felolvastuk. Ebben az évben egy Tavasz című almanachot ⁸ is szerkesztettünk s akadt rá kiadónk: ebben jelent meg az első elbeszélésem.

Ekkor tele voltam egészségtelen képzelődéssel. Amiket írtam, csupa világfájdalom, embergyűlölet, szentimentális ⁹ érzeigés, rendkívüli, hihetetlen esetek hajhászása: amihez járult még az is, hogy testileg is sokat szenvedtem. Folyvást fájt a mellem: elhitettem magammal, hogy tüdővészben vagyok. Jó anyám azt hitte, hogy a pápai éles levegő és meszes víz a bajom s elküldött az áldott levegőjű alföldre, Kecskemétre, a jogi tanfolyamra. Áldott legyen érte! Mert itt lett belőlem ember; e derék tősgyökeres magyar városban: és különösen itt lett belőlem magyar író. Itt ismertem meg az igazi népeletet, a maga kifogyhatatlan változatosságában: a néphumort, a puszták világát. Egész írói működésemnek az alaphangulatát itt sajátítottam el, s amellett testileg is megerősödtem: elmúlt rólam a mellbaj, a világfájdalmas bolondság, új vért, új szívet kaptam és kedvet a munkához.

Tizennyolc éves voltam, mikor az első drámát írtam Kecskeméten. Címe: *Zsidó fiú*. Ezt a művemét Petőfi másolta le, minthogy pályamű volt s idegen kéz írásának kellett lenni. Az akadémiai pályázaton dícséretet nyert e drámám, sőt öt szavazat közül kettő: Vörösmarty és Bajza, a száz aranyos pályadíjra ajánlotta azt. A munkának, természetesen, nagy hibái voltak. Vörösmarty és Bajza atyai szeretettel hívtak oda magukhoz és nem restelltek naphosszat fáradozni velem, hogy ezeket a hibákat kiigazítani segítsék. (Ugyan ki tenné ezt meg a mai világban fiatal íróval?) Utóljára azt mondtam: «Írok én ennél jobbat, menjen ez a sem-

miségbe!» S a *Zsidó fiú* soha sem jelent meg. Most már sajnálom, hogy elpusztítottam. Azt tudom, hogy jó jambusokban volt írva. A tárgyát később feldolgoztam *Fortunatus* cím alatt novellának.

Tizenkilenc éves koromban írtam az első regényemet a *Hét-köznapokat*. Az egész kecskeméti visszaemlékezés: zabolátlan fantázia szüleménye; de itt-ott olyan leírásokkal, hogy most nem tudnék hasonlót írni. Ezt Hartleben¹⁰ adta ki, Nagy Ignác ajánlatára, igen tisztességes tiszteletdíj mellett.¹¹ Azontúl aztán nem kellett nekem többet a prókátorság.¹² Maga a princípálisom,¹³ a derék Molnár József, ajánlotta Heckenastnak kiadásra a két első kötet novellámat: *Vadon virágai* cím alatt. Azok közül az első novella, a *Sonkolyi Gergely*, hat kiadást ért meg s angolra is lefordították.

Húsz éves koromban már állandóan Pesten laktam s tagja voltam a Petőfi által tervezett Tizek-társaságának, melynek irodalmi missziója¹⁴ volt; de nem kezdett hozzá.

Petőfi befolyása nagy tényező volt pályám kezdetén. Az ő fényes sikerei buzdítottak engem is. Bámulói voltunk mind a ketten a francia romantikusoknak, aztán Shaksperenek, Byronnak, Shelleynek; — első műveimen észrevehető a Hugo Viktor és Sue Jenő bálványozása;¹⁵ csak a humorisztikus munkáknál érvényesül valami önállóság. Kerestem a rendkívüliségeket, a soha meg nem történteket. Ambicióm¹⁶ volt, olyan helyeken járni, ahol még a Pegazus¹⁷ patkója nyomot nem hagyott.

Ekkor szólított fel Frankenburg az általa kiadott Életképek szerkesztésének átvételére.¹⁸ Huszonkét éves voltam. Nem a magam érdeme, hanem a közreműködő íróársaké, hogy bátran elmondhatom: annál becsesebb évfolyamai magyar szépirodalmi lapnak nem voltak, talán nem is lesznek. Olyan irodalmi csillagzatok, mint Petőfi, Arany, Vörösmarty, Tompa egyszerre, egymás mellett, körülvéve Jósika, Gyulai, Szász, Lévy és annyi más ifjú tehetségtől. Hanem engem a lapszerkesztés elszibbasztott. Költő és szerkesztő egyszerre nem lehet valaki. Lehet, de rossz lesz vagy az egyik, vagy mind a kettő.

Jöttek aztán az 1848-iki márciusi napok.

Akkor kezdtem lenni huszonhárom esztendőös.

Hogy mit csináltunk ezeken a napokon, az más lapon van megírva: annyi bizonyos, hogy a forradalom egész más irányt adott eddigi költői működésemmek.

Engem is ragadott magával Petőfi, mint Phaetont,¹⁹ a világgyújtogató napszekér.

Szerencsémre, hogy a sors összevezetett ugyanekkor egész életemnek jó nemtőjével,²⁰ a feleségemmel : akkor még Laborfalvi Rózával.

Maga is rendkívüli tehetség : az előadó művészetben párját nem találó alak ; erős önálló lélek ; amellet széles tanulmánnyal, ismeretgazdasággal megáldva : akarata acél, a szíve arany.

Ami életemben sikernek nevezhető, annak legnagyobb részét neki köszönhetem.

Jegyzetek. — Jókai Mór önéletírásának ez a részlete a *Negyven év visszhangjában* jelent meg. (1884.)

¹ Patriarchális : régies, családias.

² Poézis : költészet.

³ Prosodia : verstan.

⁴ Ornata syntaxis : ékesszólás.

⁵ Incunabulum : ősnymtatvány, 15. századi nyomdatermék.

⁶ Publicum officium : hivatalos teendők.

⁷ Kapacitás : híresség, tekintély.

⁸ Almanach : évkönyv.

⁹ Szentimentális : érzelmes.

¹⁰ Hartleben és Heckenast : pesti könyvkiadók.

¹¹ Tekintélyes pénzösszeg.

¹² Prókátorság : ügyvédség.

¹³ Principális : főnök.

¹⁴ Misszió : küldetés.

¹⁵ Híres francia regényírók.

¹⁶ Ambíció : becsvágy.

¹⁷ Pegazus : A költők szárnyas lova a görög hitregékben.

¹⁸ Életképek : tekintélyes folyóirat az 1840-es években.

¹⁹ Phaeton : az egyik görög hitrege hőse.

²⁰ Nemtő : jó tündér.

Ha az ember fiatal, olyan nagynak látja a világot ; azt hiszi, hogy az mind tele van az ő barátaival, alázatos szolgálóival, akiknek nincsen előbb-való dolguk, mint az ő lába számára egyengetni az utat, őt magasztalni, karjaikon hordozni és a fejük fölé emelni.

Lassanként aztán mind összebb szorul a világ. Mindennap egy leckét veszünk, míg utoljára megtanuljuk, hogy az egész világ az otthon négy fala s ami benne egyedül a mienk, az az anya, a nő és a gyermek.

Jókai Mór.

Jaj de szép a férfiarc olyankor, mikor ez a dicsfény ragyogja körül : becsület!

Jókai Mór.

Szólj, gondolj, tégy jót : s minden szó, gondolat és tett
Tiszta tükörként fog visszamosolygani rád.

Vörösmarty Mihály.

5. Levelek.

Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz.

Lelkem Aranyom! Nem veszed tán rossz néven, ha elhagyom az önözést. Én olyan ember vagyok, hogy amely házba bemegyek, szeretem magamat hanyatt vágni a ládán . . . miután tehát nálad bekopogtattam s te ajtót nyitottál: megengeded, hogy egész kényelmemet használjam, annyival inkább, mert már barátomnak neveztelek s te engemet viszont, és én részemről nem szoktam eszót mindennapi értelmében használni s remélem, te sem így alkalmaztad reám. Igaz, hogy ismernünk kell annak jellemét, kit barátunknak választunk, de hiszen, gondoltam, te az enyémet már ismerheted munkáimból, valamint én kiismertem a tiedet Toldi-ból. Aki ily dicsően festette a gyermeki szeretetet, annak magának is jó fiúnak kell vagy kellett lennie s aki jó fiú, az nem lehet rossz ember, az szép, tiszta, nemes lélek. Ilyennek tartalak téged s ezért neveztelek mindjárt barátomnak. Leveled csak ma került kezemhez, Isten tudja hányadik embertől, aminek magam vagyok oka, mert elfelejtettem megírni szállásomat, annyira magamon kívül voltam akkor az elragadtatás miatt. Látod és mégis azzal vádolnak némelyek, hogy én el vagyok fogulva a költők ellen. Ez udvarias kifejezése annak, hogy magamon kívül senkit sem akarok költőnek ismerni s az élő Istenre mondom: ez a legnagyobb rágalom. Az igaz, hogy a tehetség nélkül vagy a féltehetséggel előretolakodó embereket nem szeretem, nem szenvedhetem, elgázolom, ha lehet, de a valódi tehetség előtt leborulok és imádom!

(Ezek után fölemlíti, hogy milyen szép triumvirátus: Arany, Petőfi, Tompa. Az érdemlő: egy falusi jegyzőség, egy falusi papság és egy nagyvárosi — semmi. Szomorú mesterség a magyar íráság! Él az ember napról-napra, elforgácsolja erejét s nem alkothat nagyszabású munkákat.)

Látod, barátom, ilyen a nyomorúság. Adna csak nekem a nemzet évenként hét-nyolcszáz pengő forintot, megmutatnám, hogy pénze nem lenne elvesztegetve. Ezt természetesen csak a nemzettől fogadnám el, privát embertől a félvilág sem kellene ajándékba; persze, hogy a nemzetnek kisebb gondja is nagyobb, mint ilyenre csak gondolni is. Nincs a földön gyermekeitől zsarnokilag követelőbb s aztán irántuk hálátlanabb anya, mint édes hazánk, ez a jó Magyarország.

De már annyit pletykáztam, hogy bele is unhattál ; megállj, ha arra a tájra vetődöm, majd kibeszéljük magunkat. Meglehet, hogy a jövő nyáron Erdélybe utazom ; akkor semmi esetre sem mulasztalak el meglátogatni. Úgy szeretnék már látni és megölelni és fölkiáltani a Múza nevében : «Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom!» Mint Toldinak mondja az anyja.

Én roppant lusta levélíró vagyok, de azért, ha nem restelled, néha-néha szívesen firkantok össze egy pár bolondságot számodra s a te leveleidet mindig gyönyörrel veszem. Lakásom : Hatvani-utca, Jankovics-ház, 585. szám, 2. emelet . . . Azonban, ha írsz, tán mégis inkább Pillwax kávéházába címezd ; ott könnyebben hozzá jutok, minthogy itthon nagy néha szoktam lenni. Márciusi vásárra megjelennek összes költeményeim ; ha tudnám : mi úton-módon juthatna hozzád, küldenék egy példányt.

Szilágyi Pistával levelezel úgy-e? Írd meg neki, hogy eddig is szerettem, de most még jobban szeretem, azt tudva, hogy ő ösztönzött téged az írásra. Eszköz volt ő a Gondviselés kezében, mely ha elrejtí is gyöngyeit, rendel számára halászatot, kik azt fölhozzák. Te új példa vagy azon régi állításomra, hogy a világon semmiféle tehetség el nem vesz. Nem olyan bolond a természet, hogy hiába teremtsen erőket. Amit teremt, azért teremti, hogy hasznát vegye. Hanem hát áldjon meg a jó Isten és ha érdekli hitvesedet üdvözlésem, mondd, hogy üdvözlöm őt melegen. Téged pedig ölel igaz barátod : Petőfi Sándor.

NB. Hallom, visszakérted Toldit javítani, vagy mi. Ugyan minek? Hanem ha már ott van, legalább iparkodjál felküldeni, hogy minél hamarább kinyomhassák s aztán bámulhassa két ország!

Pest, 1847 február 23.

Jegyzetek. — Mikor Arany János megnyerte Toldijával a Kisfaludy-Társaság jutalmát, Petőfi Sándor levelet és költeményt írt hozzá. Arany János hasonló lelkesedéssel válaszolt s erre következő Petőfi Sándor itt közölt levele. Ettől kezdve sűrűn írtak egymásnak. — Szilágyi Pista : Szilágyi István nagyszalontai, utóbb máramaroszi tanár, Arany János jó barátja.

Arany János válasza Petőfi Sándor levelére.

Kedves pajtásom Sándor! Nem veszed tán rossz néven tőlem e megszólítást, ha a hír nem hazudik, kedves szójárásod a hetköznapi s gyakran kicsinyzó értelemben vett *barátom* helyett

s melyet én használni annál inkább szabadságot veszek magamnak, minthogy te — mit, ha nem mondanád is, rég tudok s műveidből is kilátszik — olyan ember vagy, ki «hanyatt vágod magad a ládán» . . . hanem ezt persze csak nálunk falun tehetnéd, mert a pesti szalonokban (Isten bocsá') láda nincsen. Szóval azt akarom mondani, hogy téged épen oly eredeti fiúnak képzellek, mint amily eredeti költő vagy ; szíved jóságáról, lelked éter-tisztaságáról addig is meg voltam győződve, míg azt példával nem bizonyítád *irányomban*. Csak használd, édesem, használd egész kényelmedet ; ez a szív, a micsodás, tied, érzelmei rokonok a tieddel : így nem félhetsz, hogy idegen leszesz benne.

(Van-e olyan ember, aki azt állíthatja, hogy Petőfi Sándor elfogult költő-társaival szemben? Ugyan ki tette volna azt meg, amit most is cselekedett, mikor levelet írt az ismeretlen falusi költőnek.)

Fölkeresed rejtekében az egyszerű verselőt, buzdítod, ösztönözöd a rögzös pályán s hogy el ne tántorodjék, hogy ne zúgolódjék sorsa mostohasága ellen, baráti kezet nyújtasz neki. Ezt csak Petőfi Sándor tehetette, kívüle más senki!

Ha írsz Tompának, üdvözzölj nevemben ; első megjelenése óta kedvencem ő, mert költ : lelket ír, nem cifra szókat. S ez az, amiben te az én bálványom vagy . . . azaz voltál, míg még csak imádtalak . . . most többem vagy, mert most szeretlek is nagyon, igen nagyon.

(Megemlíti ezután, hogy milyen tárgyat választana, ha eposzt írna. A magyar vezérek korából venné tárgyát s megtanítaná költeményével a népet, hogyan szerezse a hazát, melyért elődei vére folyt.)

De hagyjuk ezt. Meglátogatsz, azt ígеред. Jöjj el, az Isten áldjon meg ; az én nőm se nem fest, se nem zongoráz, se nem öltözik tízszer napjában ; de Petőfit olvas, jó anya s jó magyar gazdasszony, t. i. amiből van. Majd főz olyan töltött káposztát, hogy édesanyád is *csak olyat* főzhetett s tudom, Pesten nem ettél olyat, mióta verseid első füzete megjelent. Azt mondják úgyis, hogy a nyáron Váradon (tőlünk két állomás) rajzik le a természetvizsgálók gyűlése : jöjj el, ha előbb nem, akkor . . . hiszen valamennyien sem érnek föl veled a természet vizsgálatában. Ők a természet körmeit, haját stb., te lelkét vizsgálod — s kérдем : melyik nagyobb? Amaz mesterség — ez művészet.

Azonban elfogy előlem a papír : be kell zárnom leveletem. Bezárom azt azon kívánnattal, hogy Isten adjon neked hosszú,

dicső életet, innen is, túl is a síron. Fogadd szívesen nóm viszont üdvözlését s gyermekeim csókjait, kik már égne látni azt a jó «Petőfi bácsit», ki azt a szép Kukorica Jancsit írta.

Isten veled! Isten veled! Igaz barátod

Arany János,

szalontai másoljegyző.

Jegyzetek. — A levelet Arany János 1847 február 28-án írta. Petőfi Sándor később meglátogatta barátját szalontai otthonában s attól kezdve még bensőbb lett barátságuk.

Deák Ferenc levele egy tanuló ifjúhoz.

Vedd emlékül e könyvet atyádnak barátjától, aki barátod neked is. Vedd emlékül e sorokat, miket az élet könyvéből merítve szeretet nyújt neked s őrizd meg kebledben azoknak tartalmát.

Fejlődni kezd már ifjúságod virágszakasza s most veted meg erkölcsi jövődnek alapját. Te még nem ismered az életnek komoly gondjait, szüleidnek gyengéd szeretete ápolva, intve, oktatva vezérli minden lépteidet s elsímítja pályádnak göröngyeit. Te még minden erődet, gondodat és idődet szíved és lelked kifejlődésére fordíthatod, nem gátol abban semmi, csak akaratod erős és tiszta legyen; nem kell semmi más nehézséggel küzdened, mint amit önmagad hanyagsága vagy könnyelműsége gördíthetnek elődbe. Igyekezzél legyőzni ezeket is, használd erős ifjúságod minden óráját, hogy munka és szorgalom által erőd, tehetségeid nevedjenek s ha majd egykor az élet komoly pályáján önerődre szorulva, küzdened kell a sorsnak változékony szeszélyeivel, a kedvező szerencsének gyakran szédítő mámorában s a balsorsnak gyakran leverő csapásai között csüggedést nem ismerve, ingadozás nélkül járhas a kötelességnek s erkölcsnek ösvényén.

Szüleid a legbuzgóbb szeretetnek boldogító érzelmeivel csüggenek rajtad s te vagy egyik tárgya szép reményeiknek. Ne engedd, hogy ezen érzelmek közé egykor keserűség vegyüljön, ne engedd, hogy ezen szép remények elenyésszenek. A szülők áldását nem azon szavak teszik, miket azok gyermekeik boldogságáért naponként elmondanak, mert hiszen ezt hálátlan gyermekeik felett is mondatja velök a szeretet; hanem azon örömkönnyeik, miket a gyermeknek jó erkölcsi, szorgalma és jelessége fakasztanak a szülők szemeiből. A szülők átkát szinte nem szavak teszik, hanem a fájdalomnak azon keserű könnyei, melyeket a gyermeknek

erkölcstelensége okozott. Féljed ezen átkot és igyekezzél szüleidnek örömkönnyekben kifakadó áldását megnyerni. Nevelsd és erősítsd kebledben a fiúi szeretetnek tisztelettel párosult érzelmeit s tanuld meg, hogy arról soha semmi okért, semmi körülmények között, még az indulatnak fellobbanó hevében sem szabad megfélejtkezned.

Két hatalmas érzést oltott szívedbe a természet s ez a két érzés : igazság és szeretet. Ezek legyenek vezércsillagaid az életnek pályáján s ha ezeket követed, érjen bárminő sors, erkölcsileg süllyedni soha nem fogsz. Légy igazságos mindenkor és mindenek iránt ; a magad hibáiról szigorúan, de mások hiányairól kímélő szeretettel ítélj. A szeretet részvételét meg ne vond embertársaidtól soha, mert aki másnak ártatlan öröme, szerencsésjén örülni nem tud s aki másnak szenvedéseit hideg részvétlenséggel nézheti, az nem érdemel, nem nyer szeretetet másoktól, mert a szeretet csak szeretetnek lehet jutalma.

Támadnak majd önkebledben hatalmas ellenségek, mik az igazságnak és szeretetnek szívedbe oltott érzéseit elfojtani, vagy azokat egymástól elválasztva bal utakra vezetni törekednek s ezen hatalmas ellenségek : az indulatok, de munka és erős akarat legyőzi ezeket is. Vigyázz, hogy szíved és eszed az indulatok rabja ne legyen, mert súlyos és veszélyes ilyen rabság s leginkább meggyalázó.

Kerüld a hiú elbizottságot s ha majd a sorsnak kedvezése néha talán társaid felett kitüntet, soha ne éreztesd velök azt, hanem szíved és szereteted közöttök maradjon. Használd a sorsnak adományait magad és embertársaid javára, de soha vissza ne élj azokkal ártatlanok kárára vagy bosszantására. Őrizkedj a gúnynak s elmésségnek kétélű fegyverével érzékenyen sérteni másokat ; a biztató kacagás, mely elmésségedet kísérte, csakhamar elhangzik, de az érzékenyen sértettnek kebelében visszamarad a keserűség s hiúságod pillanatnyi diadalát másnak fájdalmán s elvesztett szeretetnek árán vásárlottad.

Kerüld az irigységet. Mások jelességei ösztönül szolgáljanak neked is nagyobb szorgalomra, de bosszankodni mások szerencsésjén s gyűlölni azokat, kiket elérni képes nem valál, oly mérges fekélye az emberi szívnek, melytől minden jobb ember irtózik. Az irigység önmagában hordja már büntetését, mert az irigynek minden öröme keserűséggel van vegyülve s őt magát az indulat közgyűlölségnek tárgyává teszi.

Kerüld a könnyelműséget. Magadnak és másoknak sokkal

több és sokkal érzékenyebb kárt okozhatsz könnyelműségből, mint amit utóbb a legjobb akaráttal is helyrehozni képes volnál. Ne üzz könnyelmű játékot a sors adományával, magad érzéseivel, mások örömeivel s boldogságával. Időt, vagyont és egészséget könnyelműleg ne vesztegess, mert amit ezekből ifjúságodban megfontolás nélkül elfecsérsz, azt mint visszahozhatatlan veszteséget fogod fájdalmasan érezni s talán megsiratni későbbi napjaiddban.

Kerüld a henyeséget s munkátlan életet. Ha ifjúságodban a munkát megszokod, éltednek szebb örömeit s édesebb gyönyörűségét a munkában fogod feltalálni. Csak a munka fejti ki, csak a munka tartja fenn a testnek s léleknek erejét, csak a munka teszi hasznossá életünket magunkra és polgártársainkra nézve. Sokat elnéznek, sokat megengednek az emberek annak, ki alacsony haszonlesés nélkül helyettük és érettük dolgozik. A munka egyik legszebb rendeltetése az embernek.

És ha majd egykor testben-lélekben kifejlődve, fellépsz az életnek komoly pályájára, ha majd a polgári kötelességnek szigorú szava tőled is munkát, erőt és fáradságot, sőt talán életet s a földi életnek minden reményeit kívánja áldozatul, ne csüggedj, ne késlekedj, első és legszentebb legyen előtted a Haza!

Jegyzetek. — Deák Ferenc a bölcselő szellemű és oktató hangú levélnek igazi mestere volt. Itt közölt levelét 1840-ben írta.

A hazát szeretni annyi, mint azt kívül félelmissé, belül nyugodttá tenni.

Platon.

Kötelessége az ifjúnak: tisztelni az idősebbeket s közülük kiválasztani a legjobbakat és legtisztasabbakat, kiknek tanácsára és tekintélyére támaszkodják. A zsengekor tapasztalatlanságát támogatassa és vezérelje az öregek eszélyessége.

Cicero.

Legyen az ember nemes, segítségre kész és jó! Mert csak ez különbözteti meg más lényektől, melyeket ismerünk.

Goethe.

A jó tett azonnal nemesi rangra emel.

Emerson.

Úti jegyzetek.

Írta : Petőfi Sándor.

(Petőfi Sándor szerette Pestet, de még jobban szerette a vidéket. Időnkint falura ment, máskor nagyobb utazásokat tett. Így indult útnak 1845 április 1-én s ezt az útját meg is örököltette Uti jegyzeteiben.

Pesten postakocsira ült s a Felvidék felé tartott. Aszódon átutazóban érdekes emlékek támadtak fel lelkében. «Három esztendeig tanultam itt... akarom mondani jártam iskolába. S mily eseménydús három esztendő! 1. Itt kezdtem verseket csinálni. 2. Itt voltam először szerelmes. 3. Itt akartam először színésszé lenni. A verselés a szerelem eredménye volt. A színésszé lenni akarásnak pedig nem annyira eredete, mint következménye nevezetes. Nevezetes és szomorú. Professzorom (Isten áldja meg őt!) jónak látta tettebe menő tervemet egy oly férfinak megírni, kinek eléggé nem dicsérhető tulajdonsága volt: a színészetet csodálatraméltóképen való módon gyűlölni. Ezen ritka tulajdonú férfiú történetesen éppen az atyám volt, ki — mint jó atyához illik — a veszedelmes hírvétel után egy percig sem késett pokoli örvénybe süllyedő fia megmentésére rohanni. S istentelen szándékomtól csakugyan eltérítettek atyai tanácsai, melyek még hetek múlva is meglátszottak... hátamon és lelkem porsátorának egyéb részein.»

Kassán elhanyagolt szobát kapott a fogadóban. Restelt otthon maradni, bejárta a várost. Bevetődött a színházba is. Itt német komédiások kontárkodtak. Megérdemelnék — úgymond — hogy furkósbottal ugrasszák ki őket a városból. Magyar szót egyébként alig lehetett hallani a városban!

Eperjesen Kerényi Frigyeshez szállt s nála töltött egy hónapot. Tompa Mihály is Eperjesen volt. Nevelősködött egy úri családnál. Boldog órákat töltöttek együtt. Egy este a tanulóifjúság fáklyás zenével tisztelte meg a költőt. «Megvallom, hogy ez engemet nem lepett meg. Nem elbizottságból, a világért sem. Mikor még nyomva se láttam nevemet, csak magamnak firkáltam; mikor még statisztá voltam a pesti Nemzeti Színháznál s hordtam a színpadra a székeket és pamlagokat s a színészek parancsára kocsmába szaladtam sörért, borért, tormáskolbászáért; mikor még strázsáltam vagy főztem a kukoricagombócokat közlegénytársaim számára s mosogattam a vasedényt oly téli hidegben, hogy a mosogatóruha ujjaimhoz fagyott s mikor a káplár «menjen kend!»-je lehajtott a havat kihordani a kaszárnyaudvarból: mindenkor már világos sejtéseim voltak arról, mi velem egykor történni fog s mi meg is történt. Megálmodtam az őrszoba mezeten faágyán, hol — mint de Maux báró — az egyik oldalamat aláim tettem derékaljnak s a másikkal betakaróztam, megálmodtam itt, hogy nevet szerzek két országban... És álmodom teljesül lassanként... nem, sőt hamarabb, gyorsabban, mint gondoltam. Amerre csak jártam, öleltek, szerettek.»

Eperjesről Kerényi Frigyesel együtt Lőcsére ment. Csodálva nézte a Kárpátokat, de itt is az Alföldre gondolt.

Késmárkon egy napot töltöttek. Délelőtt meglátogatták Hunfalvy Pált «a tanítványaitól általánosan szeretett professzor». Megnézték Thököly Imre várát. Délután borozni és sonkázni mentek egy nyugdíjas kapitányhoz. Este a tanulóifjúság zenével tisztelte meg őket.

Iglón három hetet töltött, Rozsnyón három napol. Rozsnyón nagy zaj volt. Küszöbön állt a tisztújítás. A kortések és választók olyan nagyokat ordítottak, hogy az egek szinte repedeztek bele. Innen Rimaszombatba ment. Itt kinevezetett és fölesküdött táblabírónak Isten és Gömör megye kegyelméből.

Utazásának további pontjai: több falu és várom, Losonc, Balassagyarmat, Vár, Pest.

Itt következik egy részlet ítleírásából:)

Vannak házak, melyekbe mihelyt belépek, úgy érzem, mintha otthon volnék; vannak ismét, mikben sehogy sem tudom magam otthonosítani. Így vagyok a városokkal is. Eperjes azok egyike, hol az első pillanatban otthon voltam. Tudj' Isten, olyan kedves város nekem ez az Eperjes; csinos, szép, zajos, vidám, barátságos tekintetű.

Hát még a tájéka! Magyarorszáiban nem sok szebb lehet. Kora reggelenként ki-kimentem a város keleti oldalán emelkedő Táborhegyre, hol hajdan Caraffa ágyúí ordították e martir-városra: rettegj! Innen néztem szét a vidékre, mely gyönyörködve muto-gatta magát előttem, mint a gyermek, kinek édesanyja új ruhát hozott. Mert ekkor jött meg a természet anyja, a gondos tavasz és öltöztette meztelen gyermekét szép, új tarka köntösbe. Tiszta időben északnyugatról magas bércek vállai fölött a Tátra hófedett csúcsa piroslott a nap első sugaraitól, mint valami borozó aggastyán király homloka.

Egy kis óránnyira Eperjestől szomorkodik Sáros romja, Rákóczi egykori fészke. Voltam rajta. Dehogy mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejthetem. Oly jól esik ott színom a dicső lovagkor levegőjét, melyben születnem kellett volna igazság szerint. Én a tollat meglehetősen forgatom, de úgy érzem, nagyobb hivatásom lett volna a kardviselésre, mire, fájdalom, későn születtem.

Valami nyolcan kerekedtünk föl Sáros romjait meglátogatni. A hegy alatt elhagytam a társaságot s összeszedtem magam, hogy hamarabb érjek föl; mert tartottam tőle, hogy könnyeimet el nem fojthatom... s én nem szeretem, ha más sírni lát engemet. E várra vonatkozik *A rom panasza* című versem.

Lejövet, amint a hegyoldalon pihentünk, mellénk sompolygott egy szegény lengyel fiú. Tudtuk mit akar: mindnyájan adtunk neki valamit... letérdelt s lábainkat akarta megcsókolni... Ó, emberiség, süllyedt emberiség, hol van megváltód?

Általában mentül inkább közeledtem a Kárpátokhoz, annál nagyobb szolgátságot láttam s ilyenkor megeresztém képzetem szárnyait s leröpítém lelkemet szülőföldem rónáira, hol az ember-

6. Útleírások.

Erdélyi levelek.

Írta: Kazinczy Ferenc.

Hah! Mily rezzentő pillantat! Elöttem fekvék az egész Erdély...

Megfordulék sarkamon s valamerre tekinték, éjszaktól keletig s onnan tovább dél és nyugot felé, dombot láték és völgyet... Szótlanul állék itt. Úgy tetszék, mintha valamely isten egy magasan kiálló pontról nézte volna sok ideig a habokban hánykodó tengert s tündér botjával egyet ütven, épen most parancsolta volna, hogy a tenger azon alakban változzék földdé, de már benőve erdőkkel, melyben egy perc előtt hánykodó hab vala s még előttem nem volt megteremtve az új föld embere, még nem voltak megteremtve állatai, mert innen nem vala látnom semmi falut, semmi tornyot, semmi kalibát; a táj ember nélkül, nyáj és marha nélkül, madár nélkül volt.

Láttam hazámnak sok tetőjét s nem könnyen mulaszték el valamely alkalmat, hogy a legmeredekebb bérceket is megmászván róluk körültekinthessek s ismervén a különbséget azok és ezek közt, elmondhatom, e látvány egyetlen a maga nemében s planétáinknak semmi más pontján fel nem találhatók. A királyi Tátra, a budai, pozsonyi, tokaji s csak az újhelyi tetők is, szebb tájat terjesztenek el a szem előtt, ott nagyobb és kisebb, hegyesebb és domborúbb hegyeket, messzire elnyúlt síkot, sok városokat és falukat, nyájakat s embereket látni s a hajókat vivő Dunát és Tiszát, az árkaiból messzire kiömlő Bodrogot... Itt mindezekből épen semmi. Magam valék itt lovaimmal, szekeremmel, cselédeimmel s ami rémítő az érzésben vagyon, az még nagyobbodék azáltal, hogy a nap is el vala rejtve s az ég egész golyóbisát mindenfelé bús felhők borították el.

Jegyzetek. — Kazinczy Ferenc idejében még nem szívesen keltek nagyobb útra az emberek. Még a nemesúr is csak szükségből lépte át vármegyéje határait. Vasút nem volt, a kocsutak rosszak voltak, a természet szépségei nem vonzottak senkit.

Kazinczy Ferenc 1816 nyarán ment Erdélybe. Négyesfogaton járta be Erdély nevezetesebb vidékeit. Az ottaniak nagy szeretettel fogadták. Hazatérve zemplénmegyei birtokára, Széphalmon megírta az első művészi magyar útleírást. Ebből való a közölt részlet.

méltóság a legalacsonyabb kunyhóban is magasan tartja büszke fejét.

Ó, Felföld! Csak azért emelkednek bérceid a felhőig, hogy annál inkább szembe tűnjék lakóid görnyedezése? . . .

Eperjesről Lőcsére mentem. Kerényi velem utazott. Egész Szepes megye határáig csaknem folyvást emelkedik az út, a hegyek szemlátomást növekednek, a fenyvesek kezdődnek . . .

És eléri az ember a szepesi határt, melyet Branyiszkónak neveznek és áll az egyik oldalon lejtős, a másikon meredek roppant bérc tetején, honnan belát a gyönyörű Szepes tündérvölgyébe, látja Váralját s mellette a pusztá várfalakat, melyeknek egykor bíboros termében született Zápolya ; látni pedig a láthatár végén egész maga mivoltában azt a kis vakandtúrást, mit Tátrának neveznek ; mindezt látja az utazó és ha az utazó : költő, akkor felkiált, mondván : . . . nem, semmit sem szól, nem szólhat, némán bámul ; ha pedig az utazó kritikus, akkor föllelkesül szívének kilenc-tized része s azt mormogja fogai közt : meglehetőis!

Egyik lovunk patkója leesett ; míg azt fölütötték, folyton meredtek szemeim a Kárpátokra, ez egymásra hányt millió piramisra. De lelkem, mint a gyermek, ki megpillantja, hogy gondviselője nem figyel rá, lelkem elsuhant észrevétlenül messzire, messzire, oda, hol nincsenek hegyek, hol halmok is alig vannak, hol a Duna omlik méltóságosan, mint Vörösmarty hőskölteményei, hol puszták nyúlnak el, hosszan, mintha a világ végét keresnék, hol a látkör egy óriási palota, melynek tetején a napnak gyémántcsillárja s oldalán a délibábok tükrei függenek, mikben kedvtelve szemlélik magokat gulyák és ménesek . . . ide, ide szállt lelkem a Kárpátokról, az én édes hazámba, a szép Alföldre!

Reggel indultunk s délután értünk Lőcsére. Még aznap tovább akartunk utazni, de a város minden lova — még a postamesteré is — szántani volt. Ennélfogva a nap hátralevő részét a vén Lőcsében kelle töltenünk, melyben igen sok fiatal szép leányszó szívecskéje dobog . . . de nem a magyar nyelvért s ezért, bármi szépek, sem méltók, hogy róluk többet szóljak. Amelyik leány nekem tetszeni akar, magyar legyen az lelkestül-testestül, különben zsebkendőjét sem emelem föl a földről, ha leesik . . .

Jegyzetek. — Az *Úti jegyzeteken* kívül van még Petőfi Sándornak egy másik útleírása is : az *Úti levelek*. Ez a munkája tiszántúli és erdélyi útjáról szól. (1847.)

Hetedhét országból.

Írta : Kozma Andor.

Imádkozó rutén.

A kivándorló hajón minden aludt, a gépet kivéve. Ennek szünetlen, egyforma, lökdöső üteme azt a képzetet keltette bennem, hogy egy óriási dajka óriási bölesőt ringat, buzgón, szabályosan.

Pitymallott a nyári hajnal. A nyugodt, nagy fekete víz fodrai némi csillogást kaptak s a növekvő távolban mint szürkülő füst-rétegek szakadoztak fel acéltükréről a légi párázatok. A hajóorra hasította barázda egyre fehérebben tajtékzott.

Kelet felé a réteges párázatokon violaszín vízszintes vonalak verődtek ki. Gyorsan erősödtek s mind vörösebbekké tüzesedtek. Meg sem foghattam, hogyan történt, — egyszerre csak feltűnően világos volt. A szemhatár legszélén a legalsó pára-réteg egészen elszakadt a víztükörtől s az így támadt vékony résen, kápráztató parázsvörös fényben, felbukkant a napkorong éles felső íve.

Ekkor egy ember, egy nagyon szegény, nagyon züllött, nagyon sovány, nagyon kócos ember bujt fel a födélzetre a kivándorlók odvának alagútjából. Körül kémlelődött: nem látja-e valaki? A nyitott kajüt-ajtó mögé húzódtam s nem vett észre. Abban a hiszemben, hogy egyedül ő van ébren az egész fedélzeten, a szegény ember a kelő napnak fordította arcát. Ősz tüskéktől kivert, elnyűtt, lesült arc volt ez, melyről nem is egy ember éhe, hanem egy egész faj évszázados éhenhalódása rítt le.

A sugárzó piros égi tűneménynek immár alsó ívszéle is a víz fölé emelkedett. Szinte hallani véltem, hogy sistereg, mint az újra kivörösödő tüzes vas, mikor a kovács idő előtt kapja ki a hűtőből.

Most a szegény ember puha, nesztelen, mezítlábas lépésekkel egészen a hajó oldalkorlátjaig sietett. Ott megállt s a világot rózsaszín fénysugarakkal pazarul elárasztó nap felé esengve tárta ki karjait. Alakját a reá özönlő töméntelen fény úgy átsugározta, hogy még soványabbnak tetszett, mint előbb.

Rutén kivándorló volt. A legszegényebb, legelhagyatottabb, leggyámoltalanabb szegény ember az egész hajón. Már az előttevaló napon is láttam magányosan gunnyasztani holmi kötélhalmazok mögött, mintha mindenki lenézésétől félne és bocsánatot kérne, hogy él.

De imhol, ma, a piros, aranyos sugárpompában kelő napra bámulva, fölismerte azt az egyetlent, akihez ezen a nagy vizen bízalommal lehet, aki még a szegény rutén alázatos szavát is megérti. Fölsimerte a csodás napban az — Istent. És kitért karjait lebecsátva, előbb keresztet vetett, majd göresösen összekulesolta két kezét s elkezdett imádkozni. Hozzá. Motyogott hosszan, kimondhatatlan, megható buzgalommal, összekulesolt kezeit folyton rázva a felséges tűzgolyó felé.

Mit imádkozhatol, ó, én szegény, nagyon szegény ember-testvérem?

El tudom képzelni. Te immár vagy ötven esztendeje imádkozol és mindig éhesen, mindig hiába. Lakója voltál egy földnek, melyről az a közszólam, hogy tejjel-mézszel folyik, de te ötven évig nem tudtál rájönni sem tejének, sem mézének ízére. Mennyi szerencsétlenség érhetett, hogy végre is, vén korodban, mikor már az öröklött, veledszületett rendes éhezést ugyancsak megszokhattad, — még a te alázatos rutén lelked is fellázadt s te elvégezted magadban, hogy ezt nem állod tovább. Nem, ott hagyod a földet, melyen mindazok élnek, vagy melyben mindazok porladnak, akik tieid. Ott hagyod azokat az ismerős embereket, tehénkéket és kutyákat, akik valamennyien oly soványak és élhetetlenek, mint vagy magad. Elmégysz, oly költséggel, mely neked egész vagyon, a rejtelmes, félelmes óriási vizen keresztül abba a vadidegen, mesés más világrészbe, ahol Ungig-Beregig terjedt pletyka beszédek szerint, munkája árán még a szegény rutén is jóllakhatik, tán még szénászekéren is aludhat.

— Én édes jó Istenem, aki ily gyönyörűséges kelő nap képében merülsz elem a végtelen vízből s aki, ime, velem jössz messze utamon: ha amott, ahonnan jövök, sohasem is aláztad hozzám magadat, sohasem is találtad esengő imáimat figyelemreméltóknak, — most végre hallgass meg és segíts! Most ráérsz, mert nézd csak, mindenki aluszik, egyedül én vagyok itt, egyedül egymagam könyörgök hozzád. Én jóformán nem is tudom, hova megyek. — de te tudod. Én nem is sejtem, mi lesz azon az idegen földön velem, — de, ha te akarod, minden jó lesz. Hát akard, a te szent fiad nevére kérlek: akard, akard! . . .

Nem hallottam a rutén motyogását s ha hallottam volna, sem értem meg, de láttam, hogy ezt imádkozhatta és nem egyebet. Láttam, hogy gyógyíthatatlan emberi nyomorúság esenkedik itt, gyermekien erőszakos, szertelen hittel azért a leglehetőlenebb

esodáért, hogy a szerény, ártatlan gyöngeség végre jobb sorba részesüljön, mint aminő reá a természet és az emberek kegyetlen törvényei szerint végzetszerűen kimérve vagyon.

A rutén elvégezte imádságát s megint keresztet vetett. De a hajó még mindig aludt, a nap még mindig piros volt, — s az a szegény nem tudott megválni a buzgólkodástól. Ismét keresztet vetett s újra elimádkozta, amit előbb. S keresztet vetett és imádkozott, újra meg újra, még vagy háromszor. Azt gondolhatta, hogy az Isten jobban megjegyzi magának az ő rutén mondókáját, ha végighallgatja egyvégben többször is.

A nap fehérré fényesedett, a hajó megelevenedett. Erős, boldog, jól táplált angol matrózok szaladgáltak a födélzeten ; rocska vizeket öntöztek a pallóra, súroltak, keféltek, tisztogattak. A rutén is eltisztult imádkozó helyéről. Félre kotródott valami vacokba, hogy ne legyen útjába senkinek.

Hát vajjon Amerikában, ahová azóta rég megérkezett, nem volt-e útjában valakinek? Mert ha igen : akkor már nincs ott, akkor már bizonyosan odább taszították. De akárhová taszítódott vagy húzódott légyen, eddig már bizonyosan megvan az az újabb fájdalma, hogy a tengerből fölmerült piros napistenhez is hiába imádkozott. Mert a legyöngülők, a veszendők mindig hiába imádkoznak, még ha jobb sorsért más világrészbe mennek is.

Hanem, ha végül és utóljára egészen más világba indulnak? Ahova előbb-utóbb mindenkinek ki kell vándorolni, — nemcsak a koldus Lázárnak, hanem a dúsgazdagnak is.

Az én szegény ruténem bizonyosan akkor is imádkozni fog, oly alázatosan s oly rajongó gyermeki hittel, mint ahogy én láttam . . . És én, az övénél kisebb hittel, de nem kevésbbé igaz vágygal, mint ő maga, kívánom : lásson akkor még szebb piros, aranyos napot fölkelni a végtelenből, mint aminőhöz imádkozott egykor a földi tengeren. S az a még istenibb nap csakugyan az az Isten legyen ; kihez a gyöngye sem imádkozik hiába. S az a nap vonja fényzőnbe a szegény rutént mindörökké! Ámen.

Jegyzetek. — Kozma Andor, a kiváló költő, egyben az útleírásnak is jeles művelője. Úti emlékeinek gyűjteménye : *Hetedhét országból*. Budapest, 1916.

7. Leírások.

A bóra.

Írta: Herman Ottó.

Ami a Szahara-sivatagon a számum izzó és fojtó homokfürgetege, ami az Ind-tengereken a tájfun viharja, ugyanaz az Adrián a bóra.

Hullámverő, hajótörő, dühös fúria ez és jaj annak a hajónak, amelyet a partok közelében, jaj annak az embernek, akit a száraz-földön, a szabadban utólér.

A késő ősz meghozza a bóra pusztításait.

Az égbolt ólomszürke színt ölt magára, s a tenger mintha megborzna az első, dermesztően hideg szélroham érintésétől, a felvert hullám mintha tétovázna, hogy merre nyargaljon?

A fékeveszetten dühöngő bóra-vihar leírására nincsen toll.

A szélroham megragadja az embert s odavágja a sziklához, a falhoz ; leüti a lábáról és besöpri valami szakadékba ; dermesztő hidegével átjárja csontjait s füle kagylójába akadva, mintha azt kiáltaná neki : nyomorult hitvány féreg, eltiporlak!

A repedésekben sivít, a szorosokban üvölt, nyög, zúg, ordít egy pokoli veszett hangzavar!

Nekivág az ember hajlékának; rázza ajtaját, ablakát, mint a dühös farkas ketrece vasléceit ; bezúzza az ablakot, kiemeli sarkából az ajtót, ledönti a kéményt, nem is dönti, hanem ragadja mint a pelyhet.

Ekkor az oleander, a laurus, a cyprus lelapul a földre s e gonosz tündér végigvágat rajta, rohan a platánnak, tördeli ágait; a gyengébbet egy lökessel kiforgatja az anyaföldből s égnek fordítja gyökerét.

És megértjük, hogy miért építik itt oly nehézkesre az ember hajlékát, miért oly esetlenül vaskosak az ablakok keretei, a fedelek cserepei ; mire valók azok az esetlen ablaktáblák s az őket elzáró gerendák?

Így van ez a szárazon. — Hát a tengeren?

Ez irtóztatóan nagyszerű kép! A vihar csapásai alatt a hullámok kavarnak, ágaskodnak ; tarajaik tajtékká változnak s ezt miriád részre tépi a rohanó légár dühe.

Az a sziklapart, az a dacos homlok, mintha élet-halálharcot vívna ekkor a háborgó elemekkel. Óriási hullám nyargal feléje, csattogva ütődik belé, azután felnyargal rajta ; a magasban, mint a nekivadult szilaj csikó, mely veszett ágaskodással hátra-

rogy s maga alá temeti lovasát, úgy zuhan le az erővesztett hullám taraja is; de nem éri többé a kavargó mélységet, mert a gonosz tündér széttépi s vízparányait szerteszórja a nagy ürbe.

Hogy mi a hullámok ostroma, ezt tudja a Raguza fellegvára, melynek majd háromszáz lábnyira magasló koronáján nem egy óriás hullám csapott át már a várba.

És, ami ilyenkor a Lorenzo-öböl melletti sziklarepedésen történik, az már iszonyatos.

Itt a besodort hullámok a szikla ellen és egymás ellen dühöngenek, az egész egy forrongó pokoli üst; a víz elvesztette színét, mert habbá, tajtékká van zúzva . . . és amilyen pokoli a forrongás, olyan pokoli a zaj is.

Az ember a künn levő hajóra gondol és megborzad.

Mikor a gonosz tündér már mindeneket megtépett, akkor eszeveszett táncra ragadja a vizeket, hullámhegyet alkot, ezt sodorni kezdi s csúcsát felrántja a kavargó felhőkig, azután ragadja vagy be a tengerbe, vagy a partnak s ha ide, akkor jaj az embereknek, háznak, mely forgásába kerül.

A bóra utáni napon a part olyan, mint egy csatatér. A sárgás tajték a szárazra dobva hegyszámra hever, azután lassú sistergéssel fogy. A hajlékony bokor lassan feltápászkodik, de még sokáig megtartja szélmenti megdőlt állását. A megtépett platánok, mintha panaszra emelnék megmaradt ágaikat az ég felé . . .

És azután sajkába szállnak a bátor halászok s tova eveznek a dalmát szigetek felé; mert hátha mégis künn járt «akkor», egy boldogtalan hajó.

Elmentem egyszer én is szétnézni.

A Raguza-Vecchia felőli szigetek táján találkoztunk egy deszkával, melyet a könnyed habok ringattak.

Aztán találtunk olajjal telt tömlőket; és magányosan kimeredező sziklacsúcon egy phrygiai vörös süveget.

«Uram, ez egy görög bárka volt, mely olajjal indult, ki tudja honnan, ki tudja hova, ki tudja hány ember volt rajta.»

A gonosz tündér megkapta tehát áldozatait s kiengesztelődött — ideig-óraig.

Ez a bóra.

Jegyzetek. — Herman Ottó az állattan és néprajz kiváló tudósa volt, emellett műveszi hatású író. A madarakról, pókokról, halakról és az ősi magyar foglalkozásokról írt könyvei nemesak tudományos forrásmunkák, hanem élvezetes olvasmányok is.

A magyar róna.

Írta : Bárá Eötvös József.

Ne szóljon senki ellened : honom dísze, zöld rónaság! Végtelenül, mint a tenger árja, terülsz el szemünk előtt, és nagyságodnak nincs látszó határa, csupán az ég, amely kék boltozatával körül fog. Körülötted sötét hegylánc nem emelkedik és a felkelő nap hótakart csúcsokra nem tűzheti arany koronáit : magas füved kaszálatlanul szárad el tövén, folyóid nádas partjaik közt némán haladnak tovább : a hegykúpok váratlan változékonyságát, a völgyek meglepő fordulatait tőled a természet megtagadta ; a vándor, ha egyenlő felszínen átment, egyes szépségek emlékét nem fogja lelkében találni, — de mégis nem állt-e sokszor meghatva, bámulva nagyszerűséged előtt ? . . . Ha a nap szürke határod fölött csöndesen fölmerül és ragyogó sugarait egész fölszínen akadály nélkül, egyszerre elönti : vagy ha a délibáb a dél forró hevében árnyatlan térdeid fölött tavakat fest, mintha a szomjúzó föld a tenger árajairól álmadoznék, amelyek azt egykor takarták : vagy mikor az éj sötét nyugalma borult el a messze határ fölött, és míg fönn csak a csillagok, lenn itt-ott pásztortűz világít, a földön végetlen csend terül el, úgy hogy a vándor a magas fűvön átsuhogó esti szellőt hallhatá, — nem tölté-e el ily pillanatokban leírhatatlan érzemény kebelét ? érzemény, amelyet a magas Alpok fonséges csudái közt nem talált, amely búsabb talán, de nagyszerűbb, mint te nagyszerűbb vagy e föld minden bérceinél, honom korlátlan rónasága, te párja a végetlen tengernek, zöld és határtalan, mint ő, ahol a szív szabadabban dobog, és szemünk nem talál korlátokat !

Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk ! Reményzölden, de pusztán állsz, arra teremtve, hogy termékenységeddel áldást árasz magad körül, — de még kopáran. Az erők, amelyeket Isten beléd teremtett, szunnyadoznak még és az ezernyi évek, amelyek fölötted elvonultak, nem láttak dicsőségedben : de az erő, rejtve bár, él még kebledben, és a gaz maga, amely téreiden olyan dúsan felnő, hirdeti termékenységedet — szívem mondja, közelg az idő, hol virulni fogsz. Virulni te szép rónaságunk és virulni a nép, amely egy ezred óta síkodat lakja.

Jegyzetek. — Bárá Eötvös József (1813—1871) kiváló államférfiú és jeles regényíró volt. Legnépszerűbb munkája *A karthauzi*, a legsikerültebb *A falu jegyzője*. A magyar róna leírása ennek az utóbbinak a befejezéséből való. (1845-ben írta.)

Aratás.

Írta : Baksay Sándor.

Komoly természete a magyar embernek sehol sem nyilatkozik olyan jellemzetesen, mint földművelési munkája közben. A bibliának egy szép és örök, mély, erkölcsi igazságra valló példabeszédében van kifejezve az ő ilyenkor való kedélyállapota. *Vetnek könnyhullatással, aratnak énekelve.* Valóban, ha megfigyeljük, mikor vetés alá szánt, mintha sírna : a rögtönzött melódiák, melyeket füttyörész, olyan búsak ! Ellentétben vidám kis társával, a pacsirtával, mely feje fölött *égbe fúrja énekét*, s amelynek sajátságos röpülését és röptében hangzó csicsergését, együtt a kettőt, ez egy szóval fejezi ki : *szánt.*

De azért az aratás sem megy vígassággal. Vannak ugyan vidékek, ahol apróbb telkeken, csaknem díszbe öltözött fiatalság, sarlóval takarítja a tiszta búzát ; de a legtöbb helyen nincs erre idő. Amint lefomnyad a búza sása, Péter-Pálkor, legkésőbb Sarlóskor, megroppan a gyökere, megkezdik az aratást, rendszerint péntek vagy szombat napon. Kaszával megy az arató, sarlóval a marokverő (kettőző).

Aratóit a gazda már újévben megfogadja, mert akinek csak tíz holdra menő vetése van is, maga már nem igen arat ; nem mintha rá nem férne, vagy megalacsonyítónak tartaná. Nem. Az volna a megalacsonyító, hogy a szegénytől elvegye kenyerét, keresetét. Az ilyen gazda nem kapna napszámost egyéb munkára, mert a szegénységnek is megvan a maga fekete könyve, amelybe a fősvény vagy húzavona gazdát bejegyzí.

Aratóink táplálása a gazda gondja. Vagy úgy, hogy maga főzi és hordja ki nekik az ebédeket, mely esetben a gazdasszony mélyen bekanyarítgasson a zsíros bődönbe, különben *szó éri a ház elejét* : vagy pedig kiadja nekik az eleséget : 8 kilogramm kenyér, 3 liter kása és tarhonya, 1 kilogramm szalonna egy emberre hetenkint. Pénzért ritkán aratnak, legfeljebb silány gabonát. Általában az arató *részél, részből arat* tizenkettedén és ha rossz a termés, tizedén. Azaz minden tizedik vagy tizenkettedik kereszt az övé : a gazda be is hordatja, ki is nyomtatja neki. Így a szegény ember pár hét alatt egész évi élelmét, 12—15 köböl gabonáját megkeresi.

Föld az anyja az embernek, de kivált a magyar embernek, és legkivált az alföldi magyarnak. Más vidékek lakója egyéb téren is

talál munkát és keresetet ; erdők, folyók, sziklák szolgáltatják kenyerét ; az alföldi magyarnak mindez nincs. Csak a sík rónája van. Ragadd ki az alföldi embert földjéről : szárazra vetted a halat. Tedd vissza földjére : a föld visszaadja erejét, mint Antäusnak. Olyan kis nép — Európa szemüvegén nézve, de olyan nagy — ezen a földön állva, ennek talaját munkálva ! Itt tűnik ki testi és értelmi fejlettsége, itt munkaereje és kitartása ; ebben vele a világ egy népe sem versenyezhet. Nincs Európában ország, ahol a gabonával bevetett föld területe, a lakosság számához mérve, nagyobb lenne, mint Magyarországon, és nincs ország, ahol az aratás mindamellett is olyan korán és olyan rövid idő alatt menne végbe, mint nálunk. Összeérik minden gabonanemű : a repce, a tisztabúza, a rozs, az árpa, a zab ; egyik sem várat magára. Két, legfeljebb három hét, és letakarítva a mező : kereszt keresztet ér. A legédesebb kereszt valamennyi között, amit a sors a szegény emberre mért. És nem úgy van itt, mint egyéb munkánál, ahol a gyenge akadályozza az erősebbet. Itt nincs gyöngye : ha van, titkolja ; menni kell az erősebb után, sarkalja a kasza, meg az önértet. Reggeli 2 órától esti 11 óráig, s ha holdvilág van, egész éjszaka is megszűnés nélkül dolgozik ; pihenésül elég neki az éjjeli három óra és a déli étkezés után egy : frissítőül hetenként egyszeri fürdés a közeli tó vizében ; tápláléka köles-kása, tarhonya, lebbences, túró, kevés szalonna, kenyér és víz. (Sokan csúfolják is e miatt a magyar népet, hogy akkor él legrosszabbul, mikor legtöbb erőre volna szüksége. Nem kell elítélni ; nincs ideje a húsfőzésre.) Ez úgy megy hétről-hétre, míg az aratás, hordás és nyomtatás tart, két hónapon keresztül. Elvértve találkozik egy, aki belebetegszik, egyébként egészséges mind. Még a halál is, mintha ámulna a látványon, felfüggeszti kaszáját ezen idő alatt. Aratásban legritkább a halálozás nálunk.

És a hosszú nehéz munka nemcsak egészségét, de jó kedvét sem meríti ki. Vallásos érzülete gyakran megbuzdul aratás közben is a korosabb aratónak : ajkáról hálaadó énekét lehet hallani, míg két karjával a kövér kalászmárkot szorítja keblére. És két hét multán, mikor leteszi sarlóját, szalagokkal ékített koszorúk és keresztetek alatt nagy csoportokban vonul a városba, nem pihenni, hanem vidám dalt zengve, végigjárni az utcákat. Egy győzedelmes sereg diadalmi útja ez : tánccal végződő, amely fél éjszakáig tart, és amelyen a leány újdonság ruhában jelenik meg. Éjfélkor eloszlanak s a koszorút a házban tükrökkel, vagy a templom falára függesztik.

De ez még csak az aratók ünnepe : a gazda még nem ér egyébre, mint az áldomás-adásra ; ő még most kezdi a maga dolgát. Következik a hordás festői jelenete, lehetőleg kora hajnalban, késő este, egész éjjel is, hogy a kalász ne törjék és a szem ne hulljon ; a hordás után a nyomtatásnak nem kevésbbé érdekes mozzanatai. Ma már, hogy az idő szorít bennünket, mindent gyorsan végzünk, s gabonánk csűrben, sőt erszényben is van már arra az időre, amelyben régente még csak hordogatni kezdtünk. Az előljáróság által kitűzött időben a város felé minden irányból besugárzó utakon, amelyek ha homokosak voltak, ez alkalomra agyagtöltéssel is rendbehozattak, rakott szekér rakott szekeret ért hétszámra, kivált olyan helyeken, ahol a tanya-rendszer nem volt kifejlődve. Tágasabb telkekkel bíró és kisebb községekben kiki a maga belsőségére hordott az ólak közelében e célra fenntartott térre. Nagyobb helyeken azonban tűzrendőri szempontból nem volt szabad a városba hordani, hanem a városon kívül voltak a szérüs kertek (*muszáj kertek*) ; összességükben egy-egy kis város nagyságával felérő terület, amelyen minden gazdának megvolt a maga tág helyisége és itt a baromistállók közelében elegendő tér a rakománynak és szérűnek.

Rátartóbb gazda még a hordás után sem fogott mindjárt nyomtatáshoz. *Szegény ember nyomtat Szent Mihály előtt*, szokták nagyítva mondani : korán nyomtatni szégyenelt az ember, nehogy azt gondolják, rászorult az újra, mert elfogyott az ó. És ha valaki avval dicsekedett, hogy milyen jó gazda volt az ő apja, könnyen megkapta rá a bizonyítást. *Az bizony ! gyerekkorunkban mindig ti nálatok ettünk először új kenyeret.*

De ha egyszer megkezdtek az asztagot, foly a munka szakadatlanul. Talpon áll minden lélek hajnaltól estig ; még a gyerekek is akad dolga, sőt nem ritkaság látni jogász ifjurakat is, kiknek nemzeti uram kezökbe adja a gyeplőszárat. Eleget heverték tíz hónapig az egyetemen, itthon legalább ne egyék hiába a kenyeret. Maga nemzeti uram, kivált ha váltott lovakkal nyomtathat, addig sem hever, míg cselédei ebédelnek ; maga áll helyt a szérűn s megtörténik, hogy egyik kezében a kenyér, melyből falatoz, — ez most az ő ebédje — másikkban a kötőfék, mellyel kormányozza a *hatost*. Hiába ! a legyek csípnek ; *rohadt sarokból* fúj a szél, vagy épen *bolond országból* : (a paraszt ember kitűnő időjós) megjön az eső. Vellára minden ember ! petrencézni, törekedni, feltolni a garmadát, különben *medve* terem a szérűn !

Akinek elegendő cselédje, lova nincs, részes nyomtatót fogad.

A résznyomtatás tizedén-tizenkettedén történik, amelyhez, ha a «*részes*» élelmezést nem kap, még ebéd-véka is járul, minden két rész vékára egy. Ami, cifrázás nélkül és világosan szólva, azt teszi, hogy minden 100-ból 12 rész a résznyomtatatóé. Ha már most kivonjuk még az aratónak már kiadott 8%-ot és leszámítunk az elvetett mag értékéül 16%-ot : marad a gazdának, birtok- és beruházási tőkéje és saját munkája gyümölcseül, 64% rész, vagyis az egész termésnek mintegy $\frac{2}{3}$ -a, tisztességes terméskor.

Ezt a *tisztességes termést* azonban nem igen szoktuk megvallani magunknak sem. Mikor már annyit mondunk : *Hála' Isten ! van mindenkől kicsi-kicsi*, ez majdnem annyi, mint mikor jó minapában kalászba szökkent termése gazdagságán elragadtatva, azt mondta a kún ember : *No német ! te csak vesd az adót, ne gondoldj egyébbel*. Az is jelent valamit, ha hordáskor ennyit mondunk : *Ha nem csordul, csöppen*.

Tudniillik a szem, annak is a java, rakodás alkalmával magától is hull ; ezt nevezzük *csurgásnak*. Hogy ez el ne vesszen, ponyvával terítjük be az üres szekeret s úgy rakodunk. A szállítás közben kihullott szemek a ponyván maradnak : ez a *csurgás*, amely nem önmagáért becses, hanem azért, amit belőle jósolnak. Ha nincs csurgás, szomorú a kilátás. Ha ellenben van, bár nem sok is, — egy-két összemarokkal egy szekéren — ez azt jelenti : meg lehet élni. Tehát *ha nem csordul, csöppen*, — az aratásra vonatkoztatva, azt jelenti : ilyen termés mellett meg lehet élni.

Meg lehet élni. Nem panaszkodhatunk. Az ismeretes példabeszéd : *Extra Hungariam*, továbbá egyes tájékaink elnevezése : *Alföldi Kanaán*, *Zsíros Kanaán* (Hortobágy vidéke), *Tót Kanaán* (Bodrog-köz), *Bököz* : és az alföldi magyar gazda szerűje, amelyen

Hét-nyolc nyomtató ló kereng, s patkós lába
Tapos a világnak legszebb búzájába.

mind földünk termékenységére és tiszta búzánk kiváló minőségére vonatkozik. Ez a minőség a talaj érdeme, és nagy mértékben a fekete ugar rendszeré is, amelytől a magyar ember nem szeret eltérni. *Korán vess, korán arass*, szokta mondani. (Úgy, de korán vetni csak ugarba lehet.) *Előbb vess, azután nyomtass*, tanít a másik. *Katalinkor is vetettem már, mégis bő termésem volt*, dicsekszik a harmadik, azután hozzá teszi : *de ezt soha meg nem mondom a fiamnak*. Még jellemzőbb egy negyedik példabeszéde : *Egy szántás egy kenyér*,

két szántás két kenyér, három szántás három kenyér. Legnyomatékosabb az ötödik: *Az a jó búza, amelyik két nyáron érik.*

Jegyzetek. — *Baksay Sándor* (1832—1915) költő és írói alkotásaihoz a magyar nép világából vette tárgyát. Elbeszélései az ormánsági (dráva-menti) és a kunsági magyarok körében játszódnak le. (*Gyalogösvény. Szederindák.*)

A naplószerű munka.

Ha valaki följegyzi, amit máról-holnapra átélt, látott és tapasztalt, akkor naplót ír. Ha a naplóíró stílusa egyéni és vonzó s a feljegyzések tartalma másokat is érdekelhet, a napló a nyilvánosság előtt is megjelenhetik. **Önéletrajzot** annak érdemes írnia, akinek élete rendkívüli vagy legalább is tanulságos. **Emlékiratokat** (memoárokat) nevezetes államférfiak, hadvezérek, tudósok és művészek írnak, akik koruk eseményeiben maguk is résztvettek.

A naplószerű munkákat egyesek a történettudomány körébe sorolják, noha azok nem mások irodalmi igényű önvallomásoknál. A naplóírók, önéletrajzírók és emlékirók nem történeti kútfők után dolgoznak, hanem ők maguk a forrásai a történetírásnak. Ha egy híres művésznő leírja életét vagy egy hadvezér visszapillant pályájára, könyve még nem történettudomány. Közérdekű munka az ilyen: átmenet a szépirodalom és a tudományos irodalom között.

A magyar irodalomban nagyon sok napló, önéletrajz és emlékirat van. Ebbe a gazdag irodalomba tartozik Mikes Kelemen leveleskönyve is. Ez voltaképen levélalakban írt napló.

A levél.

A levél írott társalgás: gondolatainknak és érzelmeinknek közvetlen kifejezése. A levélben távollevő személyt értesítünk őt érdeklő dolgokról vagy olyan körülményekről, melyeknek közlése érdekünkben van.

A levél akkor lesz irodalmi alkotássá, ha alakja és tartalma mindenkit érdekel:

Nazianzi Szent Gergely 4. századi görög egyházatya a levélírás kelleit a következő levélben fejtegeti:

Kedves Barátom!

Te azt kérdezed, hogyan kell levelet írni? Íme, kedves barátom, néhány megfigyelés, melyek talán hasznodra válhatnak.

Vannak levélírók, kik mindig csak haladnak írásukban, anélkül, hogy kellően meg tudnának állapodni, vannak ellenben olyanok is, kik mindent lakonikusan, meglepő rövidséggel akarnak kifejezni. Mindegyikük célt téveszt és elhagyja a helyes középutat, mert nem alkalmazkodnak a szükség követelményeihez. Sok mondani valóld van? Akkor hát ne szorítsd mondataid rövid keretbe. Egy-két szó elég gondolatod kifejezésére? Kímélj meg tehát a sok fölösleges részlettől. A levél rövidsége vagy hosszúsága a tárgytól függjön, melyről írsz.

A levél harmadik kelleke a kellem. Grácia nélkül szomorú, egyhangú a levél, a kellem felvidámítja a stílust. Érdekes aranymondások, talpraesett módon alkalmazott közmondások, adomák, jóízű tréfák mind levélbe valók, de módjával és erőltetés nélkül. A bíbor csupán szegélyezi a ruhát, a levél sem tűri meg a sok pompát. Népies kifejezésekkel csak szerényen éljünk benne. Hagyjuk a szónokoknak az ellentéteket, a pátoszt, a lendületes körmondatokat!

Egy régi mesében olvasom, hogy a madarak egyszer a királyságrét vetekedtek: mindegyikük iparkodott tollazatát díszíteni, a sas azonban úgy vélekedett, hogy legszebb dísze éppen az, hogy nincs dísze. A legszebb levél, úgy hiszem az, melynek dísze az egyszerűség és természetesség, mellyel szerzője ír.

Ezek a levélírás kellekei. Amit mellőztem, azt magad is pótolhatod, ha elmélkedni akarsz erről a tárgyról...

Az ókor legjelesebb levélírója Cicero volt. Leveleiben föltárta egész lelkét. Magánügyeiről és az egykorú eseményekről őszinte hangon és művészi erővel írt.

Az újkorban híres levélírók a franciák. A szellemes francia levélírásnak mintája Madame De Sévigné. Ez a nagyműveltségű asszony XIV. Lajos kortársa volt. Leveleit leányának írta. A nagy francia írók közül a legtöbb levelet Voltaire írta a 18. században. Leveleinek száma körülbelül 10,000.

A legnagyobb hatású magyar levélíró, Kazinczy Ferenc, a 18. század végén és a 19. század első három évtizedében minden tehetséges magyar íróval levelezett. Leveleiben buzdított, magyarázott, bírálgatott, a jó ízlés elveit fejtegette s lelkes munkájával egy irodalmi folyóirat hiányát pótolta.

Nagy költőink és államférfiaiink többnyire kiváló levélírók is. Így Petőfi Sándor és Arany János. A legutóbbi évtizedekben hanyatlott a levélírás művészi formája.

Az útleírás.

Az útleírás az utazás élményeinek elmondása. Egyrészt személyes tapasztalatok, megfigyelések és leírások vannak benne, másrészt gondolatok, érzelmek és hangulatok.

Vannak teljesen tudományos útleírások is. Ezekben a tudós a földrajzi, néprajzi és természettudományi megfigyeléseket úgy állítja össze, hogy kevésbbé törődik a művészi stílussal. Az ilyen útleírás pusztán tudományos munka, míg a művészi útleírás közérdekű irodalmi műfaj.

Az útleírásnak számos világirodalmi remeke van. Irodalmunkban az első művészi útleírást Kazinczy Ferenc írta. (*Erdélyi levelek.* 1816.) Kiváló munka Bölöni Farkas Sándor könyve. (*Utazás Észak-Amerikában.* 1834.) Ezt a könyvet a Magyar Tudományos Akadémia a nagy jutalommal tüntette ki. Szép munkában számolt be nyugat-európai utazásáról Szemere Bertalan. (*Utazás külföldön.* 1840.) Általában útleíróirodalmunk igen nagy. A magyar utazók az egész föld kerekességét bekalandozták s nem egyszer igazi írói lendülettel adtak számot tapasztalataikról.

A leírás.

Az útleírásban, de más munkákban, regényekben, elbeszélésekben, sőt költeményekben is gyakori valamely tájnak, tárgynak, jelenetnek, embernek vagy állatnak leírása. A leírás tárgya valamely térbeli jelenség. Leírni valamely tárgyat annyit tesz, mint összes fontos külső és belső sajátságait úgy elmondani, hogy aki nem látta a leírt tárgyat, a leírás után elképzelhesse.

A leírás mint önálló műfaj prózában ritka. A verses költői leírás azonban gyakori.

A leírástól megköveteljük, hogy: 1. teljes legyen, azaz ne hiányozzék a leírt tárgy egyik fontos tulajdonsága sem ; 2. szemléltető legyen, azaz olyan, hogy a leírás tárgyát könnyen elképzelhessük ; 3. élénk legyen, 4. hangulatos legyen.

A jelesebb írók nem szokták a tárgyat pusztán leírni, hanem inkább elbeszélnek, hogyan keletkezett: azaz a leírás térbeli elemeit időbeliekké változtatják. Homeros Pandaros íját nem egyes sajátságainak felsorolásával

írja le, hanem elbeszéli, minő módon ejtette el Pandaros a kőszáli zergét, melynek szarvából az íj készült; elbeszéli, hogy a szarvak rendkívüli nagysága miatt íjat készített belőlük, összekötötte, lecsiszolta és fémmel bevonta. Az íj leírása ilyen módon elbeszéléssé vált.

Másik módja a leírásnak, hogy a költő nem a tárgyat írja le, hanem elmondja, minő hatással volt a tárgy lelkére. Példa mindkét eljárásra Petőfi-nek *A Tisza* c. költeménye: első fele a Tisza látványának hatását írja le, második fele elbeszéli, hogy mikép áradt ki éjjel.

A leíró költeményekkel a poétika foglalkozik. Petőfi és Arany leíró költeményeiből ez évben is olvastunk néhányat.

Előfordul az is, hogy az író olyasmit ír le, amit ő maga nem látott. Ilyenkor olvasmányaihoz vagy mások elbeszéléseihez folyamodik. Ez nem helyes dolog, de azért az ilyen leírás is lehet meglepően szép.

Schiller Frigyes német költő sohasem volt Svájcban s mégis elragadóan festette a helvét bércek világát Tell Vilmos című drámájában. De Schiller lángelme volt.

8. Gyakorlati irányú munkák.

A szövetkezetek alapelve.

Írta: Nagy Ferenc.

A szövetkezetek célja és hivatása a nyerészkedés kizárása, az együttműködés önzetlensége.

A szövetkezetek célja és hivatása határozott kifejezést nyer abban a fogalommeghatározásban, melyet a kereskedelmi törvény a szövetkezetekről mond. Világosan kimondja a törvény, hogy szövetkezetnek azon társaság tekintetik, «mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának... előmozdítására alakul». Kitűnik ebből a meghatározásból, hogy amidőn a szövetkezetek tagjai anyagi érdekeit szolgálják, ezt nem úgy teszik, mint a többi kereskedelmi vagy általában kereseti társaság, amelyeknél a tagok elvileg csak a közös vállalat eredményében, hasznában osztozkodnak, tekintet nélkül arra, hogy a társaság kikkel lép üzleti összeköttetésbe? A szövetkezetnél is lehetséges ugyan, hogy a társaság oly közös üzleti eredményre törekedjék, mely a tagoknak haszonrészesedést, osztalékot biztosít. Ez azonban a szövetkezeteknél nem a tulajdonképeni, nem a főcél, hanem ellenkezőleg egészen alá van rendelve a szövetkezetek azon feladatának, hogy a társaság üzleti

tevékenysége saját tagjai gazdaságának közvetlen eszköze, előmozdítója legyen.

Egy részvénytársasági banknál pl. elvileg egészen mindegy az egyes részvényesekre nézve, hogy kinek a váltóját számítolja le, kinek vásárol papírokat vagy ad el? Hogy maga a részvényes is fordul a saját bankjához : az merőben esetleges ; ő ilyenkor nem is *mint részvényes*, hanem épúgy, mint *harmadik* személy szerepel, mint az, aki *nem* részvényes. Reá nézve, *mint részvényesre* nézve csak az a fontos, hogy a társaság minél jobb üzleteket csináljon s azoknak végeredményképen minél nagyobb osztalékot fizessen. Ezzel szemben egy *hitelszövetkezetenél* éppen arról van szó, hogy a társulat *saját tagjainak* adjon kölcsönt, saját tagjainak váltóit számítolja le stb. Az a részvényes, akinek kölcsönre van szüksége, esetleg nem is a saját bankjához fordul, hanem más intézetnél keresi hiteligényének kielégítését. Az a szövetkezeti tag ellenben más intézethez hiába fordulna ; éppen azért fordul a saját szövetkezetéhez, éppen azért járult hozzá a szövetkezetek létesítéséhez, mert másutt hiteligényeit egyáltalában vagy megfelelően kielégíteni nem képes.

Hasonlóképen áll a dolog a szövetkezetek többi fajainál : a *fogyasztási* szövetkezeteknél, melyeknél az a cél, hogy a társaság által nagyban vásárolt fogyasztási cikkek saját tagjainak tovább adassanak ; a *nyersanyag-beszerzési* szövetkezeteknél, melyek tagjaik számára az iparüzletükhöz szükséges nyersanyagot szerzik be ; a *termelő- és értékesítő*-szövetkezeteknél, melyek saját tagjaik közösen vagy külön-külön előállított áruit eladják stb.

Ezzel nem akarom azt mondani, mintha a szövetkezetek *másokkal* egyáltalában nem köthetnének ügyleteket : hogy egy hitel-szövetkezet másnak is ne adhatna kölcsönt, a fogyasztási szövetkezet nem tagoknak is ne adhatna el stb. Ezt feltétlenül már azért sem szabad kizártnak tekinteni, mert lehetnek körülmények, melyeknél fogva a szövetkezet kénytelen nem tagokkal ügyleteket kötni, vagy azért, hogy magát egyenes veszteségektől megóvja, pl. a fogyasztási szövetkezet megromlásnak kitett áruin gyorsan túl kell, hogy adjon, vagy mert csak nagyobb forgalom mellett képes saját tagjai számára is a szövetkezeti előnyöket biztosítani.

De ha e tekintetben korlátok nem is állíthatnak fel, amire nézve lehetnek és vannak nagy véleményeltérések nálunk épúgy, mint a külföldön : annyi kétségtelen, hogy a szövetkezeteknél a tagok körén túl való üzletkiterjesztés *csak mint kivétel* szerepel ; *szabály*

szerint és elvileg maguk a tagok azok, akiknek közvetlen szolgálatára alakult a szövetkezet. Ebben van a szövetkezet tulajdonképpeni súlypontja, mely a szövetkezeteket minden más társasági alaktól lényegesen megkülönbözteti.

Jegyzetek. — Nagy Ferenc kiváló jogtudósunk volt. A szövetkezetekről nagyobb munkát írt. A szövetkezetek vagy közös bevásárlásra, vagy termények közös eladására alakulnak. Manapság is nagy a jelentőségük.

A kereskedelmi levelek szerkezete.

Írták: Jónás János és Schack Béla.

Az általános szerkezet szempontjából minden kereskedelmi levélben és ügyiratban három főrészt különböztetünk meg ; ezek : a fejszó, a szöveg és a befejezés.

a) A fejszó a kereskedelmi levelekben a keltezésből és a címezésből áll.

A kereskedelmi levél az írás helyének és a kelet évének, hónapjának s napjának kitételén kezdődik. A hely nevéhez kereskedelmi levelekben nem szokás ragot függeszteni. Az év, hó és nap megjelölésében is a legegyszerűbb alakot használjuk. (Budapest, 1928 június 1.) Körleveleket, nyomtatványokat a kereskedők tömegesen szoktak szétküldeni és pedig előre meg nem határozható, vagy más-más napon. Az ilyen leveleket ekképen szokták keltezni : Budapest, a postabélyeg kelte.

Címzésül kereskedelmi levelekben annak a céget használjuk, akinek a levél szól, hozzá még egyéni cégnél e szót «Úrnak», társas-cégnél «Uraknak», s a címzett lakóhelyét is kitesszük, itt is minden helyrag nélkül. (Huszár Béla Úrnak, Budapest ; Kiss Testvérek Uraknak, Pécs.) Részvénytársaságokhoz, kereskedelmi intézetekhez, szövetkezetekhez címzett levelekben, ha velük rendes összeköttetésben vagyunk, címül elég a céget és lakhelyet írunk. (Franklin-Társulat, Budapest.) Megszólítást (Tisztelt, vagy Igen tisztelt Uram! stb.) kereskedelmi levelekben nem írunk.

Olyan levelekben, amelyeket kereskedők nem kereskedőkhöz intéznek, a címzésnek azt a módját kell alkalmazni, amely a közönséges polgári életben használatos.

b) A kereskedelmi levelek szövege bevezetéssel kezdődik. A bevezetésben röviden érintjük a levélírás okát, rendes levelezés

folyamatában pedig mindig hivatkozunk a címzettől kapott legutóbbi levélre, vagy ha ezóta már egyszer írtunk neki, a magunk előző levelére — mindig a kelet megemlítésével. Ez a hivatkozás a rend és egymás után következő levelek összefüggése kedvéért akkor is szükséges, ha a mostani levél tartalma nincs kapcsolatban az előbbi levél tartalmával.

A bevezetés után fontosságuk sorrendjében következnek közleményeink. Minthogy nem az a célunk, hogy előadásunkkal az olvasónak műélvezetet szerezzünk, mondanivalóinkat világosan, szabatosan, magyarosan és egyszerűen foglaljuk írásba. Írás előtt természetesen itt is el kell rendeznünk a tárgyra vonatkozó gondolatainkat, különben előadásunk kuszált, zavaros lesz. Kerüljük az ismétléseket és az egyik tárgyról a másikra való átugrásokat. Kerüljük a szószaporítást, a félreérthető fordulatokat, a nyelvtanilag helytelen alakokat és szerkezeteket, a közhasználatba be nem fogadott, vagy már elavult kifejezéseket, kivált a magyartalanságokat.

Mint foglalkozásunk minden körének, a kereskedelemnek is megvannak a maga sajátos szólásmódjai és kifejezései. Ezeket, ha nyelvi szempontból helyesek, nem magyartalanok és a tárgy természetének megfelelnek, nemcsak szabad, hanem kell is használnunk, mivel az olvasóban a megszokás által legbiztosabban keltik azt a gondolatot, amelyet kelteni akarunk. Az evvel keletkező egyhangúság kereskedelmi levelekben nem olyan baj, mint a nehezen érthetőség. A kifejezések megválogatásával levelünk még így is kellemes hatást érhet el. Közlendőinket udvariasan és illedelmesen, de ne alázatoskodva foglaljuk össze, levelünk valljon művelt gondolkodásra és ne legyen pórias.

c) A befejezés. A kereskedelmi levelet valamely udvarias szólásmóddal szokták befejezni. Ez a szólásmód az alkalomhoz képest, és az író és címzett személyes viszonyához képest sokféle lehet, de mindenesetre annál szebb és természetesebb, mennél egyszerűbb.

A befejezés legfontosabb része az aláírás, amelyet a cég jegyzésére jogosított személy vagy személyek teljesítenek.

Jegyzetek. — Jónás János a magyar kereskedelmi szakoktatás egyik jeles munkása volt. Schack Béla a modern magyar kereskedelmi szakoktatás megteremtője. Közel egy negyedszázadig volt a kereskedelmi iskolák főigazgatója.

A gyakorlati irányú munka.

Ebbe a csoportba besorozható minden olyan munka, mely a gazdasági élet, ipar, kereskedelem, közhasznú technika, sport, szórakozás és házi foglalkozások köréből meríti tárgyát.

Jegyzetek. — Fél századdal ezelőtt még legnagyobbbrészt csak német munkákból tájékozódhattunk a mesterségekre és ügyességekre nézve, ma azonban már gazdag magyarnyelvű szakirodalmunk van ennek a közérdekű műfajnak minden ágából. Az ipari szakirodalom terén különösen értékes munkásságot fejtett ki Frecskay János. (*Találmányok könyve Mesterségek könyve, Mesterségek szótára*), a kereskedelmi szakirodalomban Schack Béla. (*A Magyar Kereskedő Könyve*, 4. kötet.)

9. Művészi vagy népszerű kidolgozású tudományos munkák.

Munka és pihenés.

Írta : Hankó Vilmos.

Testi munka. Szellemi munka.

Gróf Széchenyi István szerint 8 órát dolgozzék, 8 órán át pihenjen, 8 órát pedig aludjék az ember. Az ember munkára : testi vagy szellemi munkára van teremtve. A testi munka is, a szellemi is erőfejlesztő. A testi munka a test erejét fejleszti, a szellemi munka az ész erejének a fejlesztője. Egyedül csak testi munkát végezve, nem fejlődik az ész, viszont csak szellemi munka mellett a test fejlődése marad vissza. A testi munkát tehát jól megválasztott szellemi munkával kell változtatossá tenni és megfordítva.

Mind a két fajtájú munka erőfejlesztő, de erőt fogyasztó is. A munka során jelentkező kifáradás érzése figyelmeztet, hogyha tovább folytatjuk a munkát, akkor testünk szerveinek és az agynak kimerülését készítjük elő. A túlfeszített munka nagyon ártalmas. A test és szellem fáradságát a nyugalom, de különösen az alvás szünteti meg. Az alvás az egész testnek, de főképp az agynak a pihenése.

Az alvás egészségtana.

Az alvásra szánt 8 óra csak megközelítőleg fejezi ki azt az időt, amelyre a testnek szüksége van, hogy munkára való képes-

ségét visszkapja. Alváskor nemcsak testünk, de szellemünk is pihen. A gyermeknek, öregnek, beteg embernek több idő kell, a felnőtt egészséges embernek kevesebb idő (7 óra) is elég az alvásra. Az alvás ideje azonban 6 és fél óránál kevesebb ne legyen. A természet alvásra az éjjelt rendelte.

A felnőtt ember vacsora után két órával — 9—10 óra tájban — feküdjék le, és aludjék reggel 5—6 óráig. A gyermek vacsora után mindjárt lefekhetik. A nap folyamán végzett munka a legjobb altatószer. Aki naponta meghatározott időben fekszik le, hamarabb elalszik és jobban kipiheni magát, mint az, aki egyszer 10-kor, máskor 12-kor, ismét máskor éjjel után fekszik le. A keveset alvó, ki meglopja az alvás idejét, a mulatság vagy éjjeli munka kedvéért: bágyadt, fáradt, kedvetlen és ingerlékeny lesz. Az, aki az alvásra való 7—8 órai időt nem sajnálja magától, amit elveszít időben, azt behozza másnap a munkában. Az alvásra kiszabott időt betartva, az ember élete harmadrészét ágyban tölti; vagyis egy hetvenéves ember az életéből 24 esztendőát átaluszik, 11 esztendőig dolgozik, 6 évet táplálkozással, 6 évet olvasással tölt el.

De épen olyan káros a sok alvás is, mert vérkeringési, emésztési zavarokat idéz elő és segíti az egészségtelen elhízást. Ezeken kívül a sok alvás nemcsak hogy nem üdít, hanem renyhévé is teszi a testet és a lelket egyaránt.

A tudóink alvás közben is tiszta levegőt kíván, azért nyáron a hálószobának vagy legalább a szomszédos helyiségnek az ablakát hagyjuk nyitva. Felkelés után szellőztetéssel szállítunk friss levegőt a szobába. Míg szobánk szellőzik — hacsak lehetséges — menjünk ki rögtön a szabadba és élvezzük a tiszta, üde reggeli levegőt.

Ki korán kel, könnyen tanul, könnyen dolgozik, mert elméje friss, teste pihent. A hosszúéletű emberek mind koránkelők voltak.

A pihenés rendje.

Munka után édes a nyugalom! A munka leszállítja az ember munkaképességét. Hogy ezt visszkapja, pihenni kell. Az egészség nem követel a nyugalom idejére teljes tétlenséget, mert a semmittevésben az izmok, szervek fejlődése megakad. Pihenésközben is dolgozhatunk, csak hogy lehetőleg más munkát végezve, mint amit rendes napi foglalkozásunk reánk ró. A pihenés módja más a testi, mint a szellemi munkásnál.

Az íróasztal mellett óráig görnyedő ember pihen, ha kisebb kirándulásra megy, ha a szabadban portól mentes helyen rövidebb

sétát tesz. Minden munkához — a szellemi munkához is — erő kell. Az erő növelésére az izmok rendszeres gyakorlása szükséges. Ülő foglalkozású ember pihen, ha okszerűen végzett — nem fárasztó — mozgások útján gyakorolja izmait. A rendszeres testgyakorlattal az összes izmok egyenlő kifejlesztését, a testi erő növelését, az egészség megszilárdítását érhetjük el. Az iskolai munkában kifáradt gyermeknek a szabadban való játék az üdülése.

A nehéz testi munkával foglalkozónál pihenésszámba megy, ha ebédjét, vacsoráját nyugalmasan elfogyaszthatja, ha ebéd után lakásában, vagy nyáron künn a szabadban, naptól védett helyen ledőlhet pihenni. A lefekvés ebéd után pihenés céljából jó. Az ebéd után való alvás azonban nem mindig szolgál az ember egészségére.

A munkás számára a törvény is biztosítja a vasárnapi pihenést, amelyet a testi munkával foglalkozó ember ilyenkor szellemi munkával (jó könyvek olvasásával), azonkívül fürdéssel, házi teendők végzésével tölthet. Akinek módjában van, helyesen teszi, ha a pihenés napján a szabadban vagy a hegyek között tartózkodik. A kocsmában, kávéházban való tartózkodás nem pihenés a testnek. A mulatság, amit a kocsmá, kávéház kínál: idegromboló, a kártyázás idegizgató. Ezeknek a rosszlevegőjű helyiségeknek méreg még a lehelletük is. A kocsmázó ember szervezete lassankint elgyengül, kimerül és prédája lesz minden betegségnek.

A komoly életrend fontossága.

Amennyiben hasznos az egészségre a munka, épen annyira káros a munkátlanság, a tétlenség és a nyomukban megjelenő unalom. Az unalom már akárhányszor erkölcsi züllésbe kergette az embert.

Hogy az ember szervezete munkaerejében megmaradjon, a munkának, a pihenésnek és az alvásnak megszabott rendben kell egymást követnie. Kellő időt kell alvásra, pihenésre fordítani, de egy napot se szabad tétlenségben tölteni.

A korán ágyba kerülő és korán kelő ember megrfrissülve, megacélozódva köszönti a reggelt. A korai felkelés után első dolgod a szabadban való mozgás legyen. Aki így él, számíthat rá, hogy jókedvű, egészséges öreg ember lesz belőle.

Jegyzetek. — Népszerű orvostudományi cikk. — Hankó Vilmos kiváló természettudós volt.

Munkácsy Mihály képe: Krisztus Pilátus előtt.

Írta: Beöthy Zsolt.

Az emberiség legfenségesebb drámájának utolsóelőtti felvonása Munkácsy Mihály képzeletében új alakot öltött, hogy új forrásává legyen egy, korunk vásárában egyre ritkuló szent megindulásnak.

A jelenetben, melyet e kép elénk tár, három eszme jut megragadó kifejezésre : az igazság, azután az igazságnak gyűlölete s végül a közöny sorsa iránt. Az igazság Krisztusban teljesedik meg, rajongásig emelkedő hitével, a vad szenvedélyeken uralkodó erejével s fenséges nyugalmaival. Sorsa Pilátus kezében van, kinek ujjai, a helyett, hogy kipanacsolnák a bűsz csőcseléket, tünődve számíttatják : a lélek békéje ér-e többet, vagy a hivatal tisztessége? Hiszen úgylis : micsoda az igazság? Íme, a közöny iránta : az egész csödület csupán alkalmatlan neki, csak bosszantja a szemei előtt életre-halálra folyó küzdelem, melynek eszmei tartalma iránt a hitetlen műveltség emberének semmi fogékonysága. A szónokló farizeus, az összedugott fejvel tanakodó írástudók s a lázongó nép hirdetik a gyűlöletet az igazság ellen, képviselve e gyűlöletnek mindkét, öröktől fogva való forrását : az érdeket és a butaságot. A papi személyek önző áttalkodottsága s ijedt haragja, a tömegbe harapózva, bűsz dühvé fokozódik, gyűlölködő suttogásuk vérszomjas ordításként viharzik vissza. Az üldözött igazság sorsa, mely a közöny kezébe van letéve, hogy világi érdekek határozzanak felette. Mily világosan, mily megható valósággal írta le Munkácsy remekelő ecsetje! Fantáziájának ihlettsége valóban csodálatos biztossággal vezeti a szellemi élet egész széles országában, vezeti az eszmék mély felfogására, finom megkülönböztetésére és tiszta megalakítására.

A technika : vonalak, színezés és elrendezés dolgában korlátlan elismeréssel adózik neki valamennyi bírálója. Ennek a hangján szólnak főalakjának, Krisztusnak, festői oldaláról is. Ruhájának fehér színe eltér a hagyománytól, de bizonyára époly kitűnő érzékkel van választva, mint amilyen rendkívüli művészetével a valószerűnek hullámoztatva alá. Egész tartása, összekötözött kezeinek nyugodt hajlása : valójához és helyzetéhez illő, nemes és méltóságos. Sovány, sápadt arcának rajzában és színeiben ott van az új művészet jellemző törekvése, mely a tépelődést és szenvedést ilyen

arccal látja bolyongani az életben ; de ott a művészetnek örök és legfőbb igazsága is, mely a szépnek varázsát követeli. És a szép törvényei szerint kinek lehetne kifogása az arc ellen, mely a sémi típus legnemesebb eszményítése? Erő és lágyság egymást hatja át rajta s az arcél keményebb vonalát gyöngéden látszanak megnyihíteni a meztelen vállra omló fürtök, melyeken a hússzín átcsillog. Festői szempontból, mondom, nem is tettek ellene kifogást. Azonban a kifejezés, melyet Krisztus arca tükrözik, nem egy ellenző hangot ébresztett úgy a francia, mint a német kritikában, amott főleg átfestése előtt, emebben pedig azóta is. Az embernek fiát nagyon is embernek, nagyon is zsidónak, nagyon is individuálisnak, nagyon a pillanat benyomása alatt állónak találták. Nem azonos, mondják, a Krisztus-fő ama típusával, melyet Lionardo éppúgy mindörökre megteremtett, mint Phidias Zeuszét, Praxiteles Afroditeét és Rafael a Madonnáét.¹

A felelet erre a vádra nem nehéz. Nem akarok ama mélyen megindító vallásos benyomásra hivatkozni, melyet Munkácsy Krisztusa ébreszt. Ezt magyarázatlan, egyéniérzésnek mondhatják, mely egyetemes érvényű elméletekkel nem szállhat szembe. De csak egy futó pillantást kell a művészetek történetére vetnünk, hogy válaszunk erre is készen legyen. Lionardo előtt is voltak öröknek és változatlannak követelt Krisztus-típusok. A legrégebb, mely Justinus fejtegetésén alapul s az ősi egyház támogatását is megnyerte, leaszott és megvénhedett ábrázattal, elvadult szakállal követelte az Üdvözítőt, kinek testi rútsága csak megatöbbá és magasztosabbá tette feláldozását. Azután a görög és római mestereknek az a Krisztusa következett, ki még szakálltalan ifjú, szép s istenségében a fájdalomnak megközelíthetetlen, fején királyi homlokkövel vagy hármaskoronával. A hajnalodó újkori művészet, Giottoval² és utódaival, a Megváltónak ismét egy más típusát teszi uralkodóvá. Szépnek törekszik alakítani, mert Lentulus leírása már ismeretes, mely szerint Krisztus a legszebb ember volt minden emberek között. De nem a szépség a fő, hanem a szent, égi fájdalmas kifejezés, mely vonásain előmlik : fejét glória környezi. Ez átszellemült alakot váltja fel Lionardo típusa, ama tönkrement remekművön, mely a milanói Santa Maria della Grazie kolostor falán az utolsó vacsorát ábrázolja. A cenacolo³ maga, úgy szólván, elpusztult : de a Brera⁴ gyűjteményében egy szakadozott papiroson megvan a fenséges Krisztus-fej vázlata. S a szépnek és szentnek ím ez a halhatatlan szövetsége, mely ez alakban megjelenik, vajjon

minő fogadtatásban részesült? Akkor is voltak, kik esküdtek a régi típusra s Lionardo Krisztusát époly eretnekségnek, époly emberinek állították, mint amilyennek ma Munkácsyét emlegetik. Gyanussá tette mestere, ki épen nem volt keresztény, sőt hiányzani látszott belőle a vallásos érzés. Hogy mert szakítani a hagyománnyal; hogy merte mellőzni Krisztus glóriáját s megmásítva Giottonak ájtatos nyugalma formuláját, a Megváltót egy drámaian mozgalmas jelenet központjává tenni? A vádaskodó kérdésekre megfelelt az idő s ma csodálattal érzi mindenki ebben a tekintetben az istenit. A legszebb vonalak betűiben olvasván az égi tisztaságot, a halhatatlan szeretetet, a felülmulhatatlan szelidségű megadást: az elragadtatás meg akarná állítani előtte az idők folyását, hogy ami ezután következik, az csak másolat legyen. Ez alak nem tartozik egy emberfajhoz sem: benne ajándékul nyerte a világ az örök ideált, az ember külső és belső szépségének eszményi megalkotását, az Isten képeinek tökéletes kifejezését. Mitse várjunk utána.

De hát következik-e csakugyan ez a tétel, melyet ítéletül olvasnak most Munkácsy fejére, a történeti folyamatból? Íme, az egyik típust másik váltja fel: a földi halhatatlanság fölmérve századokkal. A fejlődő emberi szellem szakadatlanul új meg új kifejezést keres az isteninek. A multból ugyan kicsoda meríthet bátorságot kimondására annak, hogy a fejlődés a toszkánai mesternél szükségkép megállt: hogy utána nincs joga senkinek más módon keresni az Istent az emberben; hogy annak képe legutólszor Lionardo képzeletét ihlette, míg keze reszketve alkotta remekművét? Nem. Egyazon érzés: a szent meghatottság a legmagasztosabb feláldozás által, az idők változó szelleméhez képest, más-más alakban jelenik meg. A felújuló pogány műveltség idejében a szép formák föltétlen kultusza összevegyülni látszik a vallásos érzéssel. Akiben meg ez az érzés önállóan él, abban végetlen hit istápolja, mely emberré lett Istenének arcán csak a végetlen szeretetet és a végetlen fájdalmat keresi a földi élet minden viszonyai közt: a végvacsora megdöbbenésében, a Pilátus csarnokában zajongó tömeg között s a keresztfá kínhalála előtt. Korunk másképp érez és gondolkodik. A végtelennek sejtelve csak úgy él benne, mint hajdan. Nem halt ki régi eszménye: de művészetétől azt várja, hogy a valónak megfelelőbb formába öltöztesse. Hisz az égiben, de ezt a való égi másának nézi. Ezzel a való iránt kifejelett erős érzésünkkel az egyházi művészet is kénytelen számolni. Egyetlen eszményét sem kell

feladnia ; de hatásának eszközeit némileg átalakítani. Minél közelebb fogja hozni külsőkép alakjait hozzánk, annál hajlandóbbak leszünk ezekben csodálni és imádni azt, ami távol van a mi gyarlóságunktól. Az emberi formák szépségét csak faji és individuális megjelenésükben ismerjük ; az isteni is erősebben fog megragadni, ha ily alakba öltözik. Íme, Munkácsy felfogása, ki határozott sémi jelleget, egyéni vonásokat adott Krisztusának s ezzel csak a hitet erősítette az általa kifejezett igazságban, mely elemzésében fenséges igazság. Midőn nála Krisztus emberibbé lett, csak inkább hiszünk isteni mivoltában.

Mert a nagy művészet típusánál csakugyan emberibbé lett. Emberibbé nemcsak vonásai, hanem kifejezése által is. Amott a Megváltó, a passziónak valamennyi fokán, a szent önmegadásnak ugyanabban a köntösében, ugyanazzal a kifejezésével jelenik meg. Úgy látszik, mintha ama megható, izgalmas és iszonytató jeleneteknek nem annyira szereplője, mint inkább csak részvétteljes és bús szemlélője lenne. Az emberi indulatok, melyeket sorsának megindító változásai lelkében felidéznek, bánatot és szeretetet sugárzó tekintetében elhalni látszanak. Nem lehet emberül képzelnünk. Munkácsy valódi szereplőjévé, igazi hősévé tette Krisztust annak a drámai jelenetnek, mely a jeruzsálemi praetorium csarnokában, a Gabbathán lefolyt, a bimáján ülő prokurátor szemei előtt. Azt a Krisztust festette, ki hallja az üvöltőket, látja az áskálódókat, tudja, hogy számára nincs a földön menekülés, de érzi, hogy ővele szemben a halál tehetetlen. A feje fölé tornyosuló vésznek egész árnya odaesik sápadt arcára. Az izgalmak kimerítették, de nem fosztották meg méltóságától. Az álmodott igazság erőt, a hitnek teljessége bátorságot ad neki, hogy nyugodtan nézzen szembe a halálos szóval, mely Pilátus ajkain lebeg. Azt hiszem, bár sehol sem olvastam ily világosan elmondva, hogy ellenesei főképp azért nem találták eléggé isteninek e tekintetet, mivel a főhelyet rajta nem a mindeneket magához ölelő szeretet foglalja el. Csakugyan nem az. A nemes álmodozónak biztossága igazságában : a meggyőződés szilárdsága, hogy ezzel szemben a sorsnak nincs hatalma ; a szellemnek végetlen fensősége, az akarat mindenható ereje s a szívnek komoly megilletődése : ezek tűnnek rajta először szemünkbe. A nagy művészet szenvedő Krisztusát az emberszeretet békíti ki, haragot nem ismer, csak fájdalmat ; Munkácsyét inkább igazsága bátorítja föl. Amaz mindenkit magához ölelni látszik ; ez tudja, hogy mindenek követni fogják. Amaz áldozásának teljességéhez,

halálára készül; ez már halhatatlanságáról álmodik. De mindez nem azt teszi, mintha az isteni lélek legnemesebb tartalma: a szeretet hiányzanék Munkácsy Krisztusából. Épen nem. Hiszen ez sugárzik gyöngéd alakjáról s egész valóján előmlik mintegy alapszíne gyanánt azoknak a föléje túluló érzéseknek, melyeket e végetes percek kihíttak. Nem a nyár verőfényes ege, hanem az őszi nap ragyogása a ködfátyolon keresztül. Nem a maga kizárólagosságában s emberi felfogás szerint itt lehetetlenségében uralkodik; nem csoda gyanánt, hanem a szívnek legfenségesebb természetes adományakép. Ez a szeretet lép, eszmével emelkedve, abban az igazságban élénk, melyből lelkesedését meríti. Így hozza képzeletünkhöz s ezzel szívünkhöz közel Munkácsy Krisztusát. De lealázza s megfosztja-e fenségétől csakugyan? Minden megvan benne, amit isteninek tisztelünk: az igazságba vetett rendületlen hit, a földi visszásságokon felülemelkedett nyugalom, az égi jóság s az örökélet fényébe tekintő szemek. Hát nem az evangélium Krisztusa ez, századunk gyermekeinek magyarázva?

A remek alkotás egyéb oldalaira nem kívánok kiterjeszkedni. Nem a kompozíciónak harmonikus szépségére s a légtávlat rendkívüli tökélyére, melyek magukban megvernek minden modern szépet; nem a jellemzés páratlan biztosságára, változatosságára és igazságára; a színek erejére és művészi berendezésére s az egész hangulatának mélyen, hasonlíthatatlanul megillető varázsára. E kép nemcsak vonalakat és színeket csodáltat, hanem eszméket ébreszt és érzéseket táplál. Oly érzéseket, melyek az emberi szív legdrágább ajándékai s bizonyára még soká, nagyon soká fogják dobogtatni azt. Velük fog élni a magyar művész neve.

Jegyzetek. — **Beöthy Zsolt** (1848—1922) a legnagyobb magyar esztétikusok és irodalomtörténetírók egyike.

¹ *Phidias* az ókor legnagyobb görög szobrásza volt (Kr. e. az 5. században). *Zeusz* szobra volt a legjelesebb alkotása. *Praxiteles* is ennek a korának a hírneves szobrásza. *Afrodite* (Vénusz) szobrát csak másolatból ismerjük. *Rafael*, a renaissance egyik legnagyobb művésze, 1500 körül élt. Leghíresebbek a *Madonna*-képei.

² *Giotto* (1300 körül) a renaissance előfutára, híres festő. *Assisi Szent Ferenc* legendájának részleteit festette meg.

³ *Cenacolo* az utolsó vacsora, *Leonardo da Vinci* világhírű képének a címe.

⁴ *Brera* híres képtár Milanóban.

A magyar nyelv.

Írta : Rákosi Jenő.

A legtisztább, legeredetibb, leglogikusabb és legérdekesebb nyelv a magyar egész Európában. Mindezt szerkezetére és törvényeire értem. Hozzátehetem, hogy nyilván eredetére nézve is a legrégibb. Az összes európai nyelvek közelebbi vagy távolabbi atyafiságban vannak egymással. Közös eredetük kimutatható. Egy sincs azonban köztük, amely szerkezetében olyan egységes és kizárólagos, mint a magyar.

A legegyszerűbb eszközökkel éri el a legfőbb célokat, amelyeket a nyelv szolgál. És ha elemezzük, elemei közt ugyanazokat a jellemző tulajdonságokat, sajátságokat és törvényeket találjuk, amelyeket magában a magyar emberben és környezetében.

Jól jellemzi nemcsak az embert, de a nyelvet is a két ember, aki csikorgó tél idején bemenekül a csárdába.

A német belöki az ajtót és végigugrálva a szobán, kezét-lábát dobálva hajtogatja : Szapperlatt, kalt, kalt, kalt! A magyar belép, megáll, körülnéz, végigsimítja bajuszát és szól : Jó idő van!

Mert nézzenek meg egy magyar parasztot, a maga nyugalmával, mélyen ülő, lesből nyugodtan néző két szemével, csendes mozdulataival, szinte minden gesztus nélkül ; egyszerű ruhájával, amely sem színben, sem formában nem kérkedik ; olyan nyugodt, plasztikus, világos, vonzó jelenség, aminőt a világ parasztjai közt nem találunk. Azután kevésszavú, tagolt, lassú, értelmes beszéde! És eszejárásának egyszerű, logikus volta.

És nézzék meg a magyar falut : egy házsor vagy két sor ház szembe, vagy négy sor, kettő keresztbe, kettő hosszát, vagy a falu és város nagysága szerint nyolc-tíz vagy több parallel sor, de mind egyenes, hogy végig lehet rajta látni, csak kényszerűségből kanyarodik meg, valamely akadálytól.

És nézzék meg a magyar paraszt házát : az utcára a lakórész, hozzáróva a kert felől a gazdasági rész, az istálló is, egyvégben hosszatt, legvégül talán a tyúkól, vagy a kutya vacka.

És nézzék meg a magyar nyelvet hozzá, amely nem cifrázza magát hangsúlyokkal, époly kevéssé, mint az ember beszédét gesztikulációval ; hanem mint ahogy a lakóházrész elől van, azután hozzáróvódnak a más célokra szükséges részek — megüti az első

szót és sorakoztatja méltóságos tempóban a többit. És nem kever egymáshoz nem illő magánhangzókat, hanem vonzatja hangtörvénye szerint a felhangúakat felhangúval, az alhangúakat alhangúval. És a mássalhangzókat szereti keletkezésük szerint egymásután glédában látni, és ha idegen szót vesz át, amelyben egymásután, sorrendben olyan mássalhangzó van, amelyek közül az első a torokban, a második a nyelv hegyén, a harmadik a szájpaddlás körül születik, akkor inkább összeeszeréli a betűket, hogy úgy következzenek egymásután a szájbán, ahogy a szájjüregben keletkeznek és a kolerából a nép csinált kolerát és a paraszt szívesebben mondja, hogy Králi, mintsem azt, hogy Klári, az utóbbiból inkább még Kalárit csinál.

És ha egymáshoz viszonyba hozza a szókat, hogy gondolatokat termeljen, egyszerű ragozással teszi, nem töri át a szót, hogy ich mag-ból ich möcht-et csináljon, hanem elül ereszti a szót magát — mint ahogy az utcára kiépíti a háza lakórészét — azután hozzátoldja a ragot, mint házához a mellékhelyiségeket és végigragoz és a legjelentéktelenebb viszonylatot is raggal fejezi ki, mint ahogy a házához odarágasztja a tyúkólat, a kutya vackot, vagy a kis faragás-szint a gazda.

Az alpesi német is egy fődél alá visz mindent, de nem egymásutániban, hanem egymás mellé, egymás közé és egymás fölé is, hogy az ember nem tudja, a gyermekeire nyit-e rá egy-egy ajtót, vagy a borjastehenére.

A magyar ember falujának és lakóházának nyílt egyenes, egyvonalban rótt képe van, meg nyílt, egyenes, világosan tagolt nyelvében.

E nyelv nyugodt, méltóságos, ünnepies strukturájában megvan a magyar paraszt megfontolt, önérzetes jelleme, egész megjelenése. A magyar paraszt nem beszél énekelve, nem deklamál, csak a koldúsa reszketteti a szót és cifrázza a mondókáját, hadd legyen ajakán a nyelv is nyomorék és száanalomraméltó, mint maga a koldús. A magyar ember nem gesztikulál, nem szeleskedik, épúgy, mint ahogy szavát nem hangsúlyozza, vagyis nem szótagra vet súlyt, csak értelmi hangsúlyt a szóra, amely mondatában fontos.

Ha a németnek sikerült volna, amire annyi erőt pazarolt, a magyar nyelvet a föld színéről kiirtani, ma tudósai lámpával keresnék maradványait, tán üvegházakat állítanának tenyésztésére, hogy legyen eszközük behatolni olyan eltemetett világokba, ame-

lyek megelőzték a biblikus időt, ahova a maguk nyelvével eljutni nem tudnak.

De azért vagyunk mi itt, azért hirdetjük az ígét, hogy a világnak ez a kincse, a magyar nyelv, soha ki ne vesszen. Istennek e gyönyörű ajándéka örökké éljen, a magyar fajnak e remek alkotása Isten és a magyar nemzet dicsőségére éljen, és szolgálja az emberi faj dicső és nagy érdekeit.

Jegyzetek. — Rákosi Jenő jeles költő és író. Leghíresebb munkája *Aesopus* c. drámája. B. Kemény Zsigmond óta legnevezetesebb hírlapírónk. Sokat küzdött a magyarságért.

Nem a föld, nem a folyók tartják össze a nemzetet, hanem a nyelv.

Kisfaludy Sándor.

. . . . Egész

Életedben ember légy, s szeresd hazádat.

Kisfaludy Sándor.

Most van ideje, hogy hazájáért, nemzetéért, nyelvéért minden hazafi tegyen, amit tehet. Kiki áldozzon, amivel tud! A jó hazafiság első kötelesség!

Kisfaludy Sándor.

Isten után a Hazának szeretete és szolgálata az embernek legfőbb és legszentebb kötelessége, mely annyival könnyebb és édesebb, minthogy legtermészetesebb hajlandóság is.

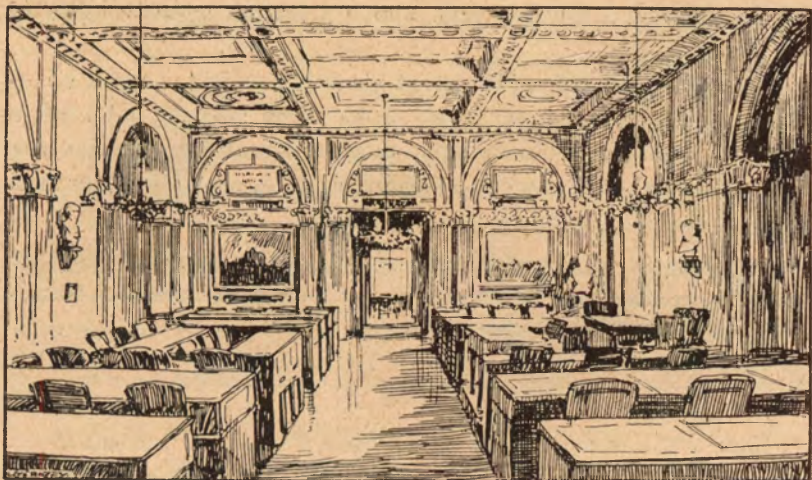
Kisfaludy Sándor.

Szép látni a *szabad* magyart

Szabad, kies hazája földjén. Örvendj!

Te is magyar vagy . . .

Kisfaludy Sándor.

A Magyar Tudományos Akadémia ülésterme.

ÖTÖDIK RÉSZ. TUDOMÁNYOS MUNKÁK.

ALAPVETÉS.

A tudományos próza.

A tudományos irodalmat húsz csoportra osztottuk:
1. Hittudomány. — 2. Bölcelettudomány. — 3. Állami tudományok. — 4. Társadalmi tudományok. — 5. Jogi tudományok. — 6. Történettudomány. — 7. Irodalomtudomány. — 8. Művészettudomány. — 9. Nyelvtudomány. — 10. Matematikai tudományok. — 11. Kultúrmérnöki tudományok. — 12. Gépészmérnöki tudományok. — 13. Fizikai tudományok. — 14. Embertudomány. — 15. Állattudomány. — 16. Növénytudomány. — 17. Ásványtudomány. — 18. Kémiai tudományok. — 19. Földtudomány. — 20. Alkalmazott tudományok.

Az anyaggyűjtésnek, elrendezésnek és kidolgozásnak elvei nagyjából közösek a tudományos irodalom minden csoportjában. De ezenkívül is van még több olyan közös vonás, mely valamennyi csoportra nézve érvényes. Ilyen mindenekelőtt: *a tudományos munka megjelenésének formája.*

A tudós a maga kutatásainak eredményeit a következő módokon adhatja közre:

1. **Adatközlés.** — A kutatások során előbukkanó nyersanyag közrebocsátása. Egy-egy állatmegfigyelés, orvosi eset, nyelvi adalék, időjárási észlelet, régi jeles költők ismeretlen verseinek és leveleinek közlése, oklevelek és életrajzi adatok nyilvánosságra adása mind adatközlések. Sok adat egybeállításából lesz: az adattár, oklevéltár, szótár, könyvcímjegyzék.

Példák. — Badics Ferenc: Ismeretlen kuruckori versek. — Szinnye József: Magyar tájszótár. — Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. — Gombocz Zoltán és Melich János: Magyar etimológiai szótár.

2. **Cikk.** — Átmenet az adatközlés és az értekezés között: olyan rövidebb közlemény, mely többet nyújt a puszta adatnál, de kevesebbet az értekezésnél. A cikkek elnevezése egyébiránt eléggé változatos. Nevezik őket kisebb közleményeknek, vegyeseknek, tárcáknak, figyelő-cikkeknek.

Példák. — Cholnoky Jenő: Belgrád földrajzi helyzete. — Hollós László: A kecskeméti artézi kút fúrásáról. — Vámosy Zoltán: Mérgek a mindennapi életben.

3. **Értekezés.** — Olyan kisebb terjedelmű prózai írásmű, mely szigorúan tudományos módszerrel fejteget valamilyen tételt. Célja a szakembert valamely igazságról meggyőzni.

Példák. — Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalomban. — Kováts Alajos: A magyarság száma 1897 végén. — Illosvay Lajos: A Balaton vizének kémiai vizsgálata.

4. **Tanulmány.** — Ha a tudományos értekezés olyan stílusú, hogy nemcsak a szakember, hanem a nagyobb közönség is élvezheti, akkor tanulmánynak nevezzük (essay: esszé).

Példák. — Gyulai Pál: Petőfi Sándor és lírai költészetünk. — Riedl Frigyes: Shakespeare és a magyar irodalom. — Ravasz László: Széchenyi hatásának titka. — Prohászka Ottokár: Csődbe került-e az idealizmus?

5. Monografia. — Olyan nagyobb terjedelmű prózai írásmű, mely egy-egy fontosabb tudományos kérdést részletesen tárgyal vagy egybefoglalja a tudományos kérdések valamelyik csoportját.

Példák. — Fraknoi Vilmos: Martinovics élete. — Divald Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. — Méhely Lajos: Magyarország denevéreinek monográfiája.

6. Tudományos rendszerezés. — Magába foglalja valamely tudományág összes tanításait. Más neve: tudományos kézikönyv, összefoglaló tudományos munka. Népszerű vázlatban: középiskolai tankönyv.

Példák. — Szalay József és Baróti Lajos: A magyar nemzet története. — Vári Rezső: A classica philologia enkyklopédiája. (A görög-római világ körébe tartozó tudományos bűvárlatok összessége.) — Hutyra Ferenc és Marek József: Állatorvosi belgyógyászat.

7. Bírálat. — A bírálat (kritika, recenzió) valamely irodalmi mű ismertetése s hibáinak és jelességeinek kimutatása. Minél tekintélyesebb tudós ír bírálatot valamely újonnan megjelent munkáról, annál megbízhatóbb az ítélet igazsága.

A bírálatot a mű leírásával kezdjük, azaz egymás mellé állítjuk a következő adatokat: a szerző neve, a könyv címe, a megjelenés helye és ideje, a könyv terjedelme, kiadója, nyomdája és ára. — A következő bekezdésben ismertetjük a mű tartalmát. Mivel bírálatunk elsősorban olyanoknak szól, akik nem olvasták az illető könyvet, hanem épen általunk akarnak tájékozódni a könyv tartalmáról, a bírálatnak ez a része igen fontos. A mű tartalmi ismertetése után áttérünk jelességeinek és hibáinak kimutatására. Megállapítjuk: jelent-e a mű haladást a szerző pályáján vagy hoz-e új dolgot az irodalom és tudomány javára. Mik a hibák állításai? Hol mutatkoznak hézagok benne? Jó-e a mű beosztása, fölépítése, módszere? Milyen a stílusa, nyelve, magyarsága? Fontos dolog, hogy ne csak pusztán állítsunk, hanem állításainkat meg is okoljuk. Az igazságot keresve, a személyeskedést kerülve és a gúnyolódástól óvakodva kell foglalkoznunk minden könyvvvel.

Példák. — A tudományos folyóiratokban évről-évre nagy számmal jelennek meg bírálatok és könyvismertetések.

A forráskutatás fontossága.

Mielőtt a tudós megírná a maga értekezését vagy könyvét, előzőleg el kell olvasnia mindazt, amit mások erről a tárgyról előtte írtak. Csak így emelkedhetik a tudomány igazi színvonalára s csak így viheti tovább kortársai tudá-

sát. Ha valaki mindent magából akar adni s nem tanulmányozza át a régebbi szakirodalmat, az könnyen kudarcot vallhat, mert olyan dolgokat bocsát közre, amelyeket előtte már régen felfedeztek.

A könyvnyomtatás felfedezése előtt nehéz volt a tudós helyzete.

A kéziratokat féltékenyen őrizték s a tudomány tételeit inkább csak előszóval közölték. Ha valaki meg akart ismerkedni egy-egy híresebb tudós tanításaival, kénytelen volt fölkeresni az illetőt, hogy előszó útján tanuljon tőle. Ma a tanítás munkáját a könyvek végzik. A főiskolákon előszóval oktatják ugyan az ifjúságot, de onnan kikerülve, mindenki könyvekből művelődik. Vannak ugyan igen nagy számban nyilvános tudományos ülések is, de az itt elhangzott előadások nyomtatásban is megjelennek. Az ilyen ülések, felolvasások, kongresszusok inkább csak azt a célt szolgálják, hogy a közönség megismerhesse a tudósokat s hogy a tudomány emberei egymás között érintkezhessenek.

A szakszerű tudományos munkák mellett az újabb időkben egyre tömegesebben jelennek meg a művészi földolgozások és a népszerű tudományos munkák. Ez a műfaj látszólag nagyon könnyű, valójában fölötte nehéz. A legtöbb tudós csak a maga szaknyelvén tud beszélni s nem érti a módját annak: miként adhatja át tudásának legfontosabb eredményeit a művelt olvasóknak. Viszont népszerű tudományos munkát nagyon bajos olyan szerzőtől elfogadni, aki tetszetősen ír ugyan, de nem igazi tudósa valamilyen tudományszaknak.

A forrásidézés kötelessége és az előadás formája.

A tudományos munkákban a források idézése mellőzhetetlen. Az olyan írónak, aki csak a kutatások végső eredményeit közli vagy pusztán a megállapított tényeket adja elő — a nélkül, hogy felsorolná a tárgyára vonatkozó fontosabb munkákat — nem hiszünk. A tudós mindig figyelembe veszi és megemlíti, hogy előtte kik írtak a szóban forgó tudományos kérdésről. A forrásmunkák és rokonmunkák idézése vagy a lap alján történik, vagy az egyes fejezetek végén.

A régi írók a rendes fejtegető próza helyett olykor a párbeszédes alakot választották a tudományos igazságok fejtegetésére. Költött

személyeket beszélgették oly módon, hogy a beszélgetés közben kérdések, feleletek, ellenvetések és cáfolatok fejtették föl az illető tudományos igazságot. Ilyen párbeszédese alakban írta műveit Platon, a leghíresebb görög gondolkozó. Ezt a módszert sokratesi módszernek is szokás nevezni, mert Platon tanítója, Sokrates, ezzel a módszerrel élt.

A **katekizmus-alakban** maga a szerző adja a kérdéseket oly módon, hogy az egész anyagot apró részekre osztja s minden rész elé kérdést tesz. Ezt a közlésformát inkább csak az elemi oktatás fokán használják.

A **levélalak** a tudományos tételeket szintén kisebb egységekre bontja s mindegyiket külön levél alakjában tárgyalja.

Az utókorra az értekező prózának csak azok a művei maradnak, melyek nemcsak tartalmukkal, hanem előadásukkal is kitűnnek. A csupán tartalmilag kiváló tudományos munka eredményeit átveszi ugyan a tudomány, de a művet magát az utókor nem olvassa.

A tudomány művelése.

Költővé nem képezheti ki magát a legeszesebb ember sem, ha nincs költői tehetsége, de tudományos tájékozottságra mindenki szert tehet, akiben ész és szorgalom van. A tudományos képzést az egyetemek adják. Valamelyik tudományág igazságainak megtanulása után (receptív munka) következhetik az alkotás ideje (produktív munka).

A tudomány hatalom. Ne elégedjünk meg az iskolában szerzett ismeretekkel, hanem a magunk szorgalmából is gyarapítsuk tudásunkat. Az iskola csak az alapot adja meg számunkra, az önképzés a mi dolgunk. Akiben nincs lelkes tudományszomjúság vagy aki csak azért tanul, hogy jó állásba jusson, az ilyen emberre az iskola voltaképpen hiába pazarolta az irányítást, mert nem nevelt belőle igazi művelt embert. Így kerekednek azután fölének más nemzetek, melyeknek fiai nem a szórakozásokat hajszolják, hanem éjjel-nappal dolgoznak nemzetük javára.

Jól írja egyik kiváló költőnk, Szász Károly, mikor megemlékezik a magyar nemzeti műveltség újjáteremtőiről, a tudományt és irodalmat ra-jongva szerető testőrifjakról:

Miért nagy Albion s Frank- s Németország?

Sugárt reájuk mely nap fénye vét?

Hogy kincseiket gálya számra hozzák?

Nem kincs, arany : kicsiny toll, te tevéd!

Elásott kincset a lopók elorzák,

Nem Goethe, Shakspere, Molière nevét.

Garmada elfogy, elfogy a nagy asztag,

De dús a nép, mely szellemekbe gazdag,

S te nemzetem, kis nép nagyok sorában.

Minden felől hab-ostromolt sziget!

Egész világ szeme függesztve rád van.

Barát, ellenség kémli léptidet :

Te küzdj, tanulj, kelj hajnalnál korábban,

Isten- s magadban el ne veszd hited

S e hont, mit ősid fegyverrel szereztek,

Te szellemed pajzsával védelmezd meg!

(A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján.)

IRODALOMTUDOMÁNYI MUNKÁK.

Vörösmarty Mihály.

Írta : Bárá Kemény Zsigmond.

... 1823-ban egy ismeretlen nevű, igénytelen kinézésű és sorsú ifjú érkezett Pestre s a királyi táblánál jegyzőnek esküdt fel. Növendékeit hozta magával és hozta költői sugalmait, melyeknek becsét se maga, se a világ nem sejté. Az ifjút Vörösmarty Mihálynak hívták. Atyja gazdatiszt volt, ő meg ügyvéd szándékozott lenni.

Nem látszott külsején, társalgási modorán s egész magatartásán semmi olyas, mintha mondaná : eljöttem, hogy ismerjetelek, itt vagyok, hogy hódítsak. Aki vele találkozott azon körben, melyben volt, alkalmasint nem őt vette előbb észre. Komoly, hallgatag vala, nem szereté véleményét előtérbe tolni, meggondolta, amit mond, s inkább fősvény a szavakban, mintsem olyat ejtsen ki, mi elhamarkodást és gáncsot érdemel. Biztos baráti körben olykor földerült s hihetőleg adomákat is mesélt, mint később szokása vala. Megtörtént, hogy vitatkozott ; de polemikus hangig nem hevült fel. Keblében meg-megrezeghetett egy mélabús húr, melynek horderejét akkor nem sejtették.

A hazai állapotok mélyen fészkeltek szívében s aggódo arcára

gyakran vethettek árnyat. Csak húsz éves alig múlt s boldog Isten, mit nem érezhetett s mit nem bírt eltakarni, ha a közélet minden érlüktetése érinté s áthatá. Szívébe a hazai állapotok mélyen fészkeltek be magukat. Nem nyughatott miattuk. Körülsibongák a hon nagyságának és süllyedésének emlékei, a fényes mult, a borongó jelen.

Ily hangulat közt fogant s lőn megalkotva nagy hőskölteménye, a Zalán Futása.

1825-ben jelent meg s felvillanyozta a kedélyeket. Olvasták, bámulták, lelkesültek általa. Hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész nemzet rögtön indigenatusi jogokat adott¹ Hadurnak és Ármánynak, s nincs költő, ki ha a hon-szerzési, sőt még ha a húnkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be, a természeti erők jelvényei helyett, a jó és a gonosz elvének személyesítését Hadurban és Ármányban.²

1826-tól kezdve 1831-ig Vörösmarty még mindig kiváló előszeretettel viseltetett ama költői nem iránt, melynek dicsőségét köszönte. Évenként készített kisebb epopoeákat,³ költői beszélyeket. Melyiket illeti közülük az elsőség? Ez iránt a vélemények különbözhetnek. Cserhalom nagy elragadtatással fogadtatott. De ha Cserhalom egy kies tündérvölgy, virágillattal, ezüst hullámú patakokkal, smaragdzöld gyeppelel, azurkék éggel; akkor a Két Szomszédvár, Vörösmarty legmegrendítőbb költői beszélye, zord hegyvidék, merev szirtekkel, tátongó mélységekkel, köddel, mely a lélekzést fojtja, sikamos ösvényekkel, melyeken a leggyakorlottabb képzelődés is elbukhatik. Személyei nem érzelegnek s nem engedik át magukat szelid és széparányú fájdalomnak. A szenvedély, mely a két szomszédvárt minden élő lényével együtt a föld színéről elsodorta, oly nagyszerű, mint amily tragikus és borzasztóan felséges a költői elégtétel, melynek kiszolgáltatásakor Vörösmarty lángesze saját magát haladta túl.

Midőn e nemben a legtökéletesebbet, a Két Szomszédvárt befejezte, örökre lemondott az epopoeáról. Történetes volt-e e babértermő vidékről kibujdosása; vagy génuszának természete ellenállhatlan erővel ragadta a költészet más tájékaira? Ez igen jellemző kérdés megoldása, mint hiszem, nemzeti életünkkel szoros összeköttetésben áll.

Széchenyi végzetes pályáját már megkezdé, sybillai⁴ jóslatként kiáltván az igék csodaszerűsége miatt ámuló nemzet fülébe: A magyar nem volt, hanem lesz. Ezerek érezték egyszerre, félve és

remélve, hogy új korszakba léptünk, s az ismeretlen kapuja megnyílt s tarkán tódulnak be a kérdések, melyek megoldásra föltéve még nem voltak, és az alakulások, melyeknek hordereje eddig alig lőn kémlet alá vetve. És vajjon a régi kor árnya felé miért merengett volna éppen Vörösmarty, ki kortársai közt legélénkebben érezé, legmélyebben volt áthatva a hazafi törekvések minden ér-
lűktetésétől? Ő még megkoszorúzta volt a romokat költészetének örökzöld folyondáraival. Ő már minden szép és tette buzditó emlékre hivatkozott, hogy nemzetét a tehetetlenségből kiragadj. S mire használhatta volna a költészet epikai nemét, midőn a jelen törekvései varázserővel magukhoz vonák? A törekvő és vállalkozó kornak a dráma való, és a líra, mely buzdit, mely a célt eszményi tisztaságában tűzi a szem elébe, mely megkoszorúzza a bukott bajnokot, erőt lehel a csüggedőbe, a meghiusult remények naeniáját zengi el,⁵ s méltó haragra gyúl, ha Patroklos⁶ elesett, de Thersites hazajön.⁷

Vörösmarty, ki még Zalán Futása előtt írta, bár utóbb adá ki Salamon király nevű szomorújátékát, s ki 1828-ban egy drámai költeménnyel s egy ötfelvonásos színművel lépett föl: a haladási korszak küszöbén kettőzött eréllyel kereste Thália kegyét.⁸ Várnász szomorújátékával akadémiai díjat nyert. Állandó látogatója lőn a budai színháznak. A vígjáték terén is gyönyörűt alkotott, a Csongor és Tündét, s 1836-ban a pesti színház megnyitására⁹ Árpád Ébredése c. előjátékot készített s a következő években Marót Bán, Az Áldozat, Cillei és Hunyadiak és Shakesperenek kitűnően fordított Julius Caesarja tesznek tanuságot fáradhatatlan buzgal-
máról.

S mily diadallal haladott a nagy sikerről mindig még nagyobbra ama másik téren, melyre 1831 óta költői erejének legjavát fordítá! Ő ugyan már akkor is, midőn az epikai nemre veté a fősúlyt, első-rangú lírikusaink közt foglalt helyet. De legdöntőbb győzedelmeit később ünnepelte.

Senki sincs lírikusaink között, ki oly széles körben működött volna, mint Vörösmarty. A daltól az ódáig, a genre-képektől s a helyzetek és hangulatok festésétől a meséken, allegóriákon át a fantasztikus rajzokig, a románcból és a költői beszélykétől kezdve az énekelhető balladáig mindenre kiterjedt hatalmas ihlete. Dalai általában nagy hatásúak s gyakran művészileg kikerekítettek. A Főti Dal a bordalok fedelme; s nem hagyhatom még említetlenül a Keserű Pohár c. szilaj dalát, melynek alapeszméje:

Gondolj merészet és nagyot
 És tedd rá éltedet,
 Nincs veszve bármi sors alatt,
 Ki el nem csüggedett.

Ódája a hazafi lelkesedés duzzadó erejével ragadja egymásután fölszínre a mult dicsőségét és gyászát, a jelen reményeit és küzdelmeit. A balladákban három kortárrsal, Kisfaludy Károllyal, Kölcseyvel és Czuczorral versenyzett, mindeniken valami kiválóbb tulajdon által felülemelkedve. S mennyi és mily jeles költői beszélykéket nem írt ő! Csak a legszebbet említem, a Szép Ilonkát, kinek

Hervadása liliumhullás volt,
 Ártatlanság képe s bánaté,

s rámutatok az egyszerűsége által fenséges Szegényasszony Könyvére, melyben halhatatlan költőnk édesanyjának kedves képe lép előnkbe.

Költészetének főjellemvonása azonban a hazafiasság. Ma mint Trytaeus¹⁰ bátorított a küzdelemre, holnap, mint Pindar¹¹ megkoszorúzá a diadalt; néha gúnyolt, mert szeretett, néha tűnődve remélt, s biztatásai hasonlítottak a csüggedéshez.

Csodálatos, hogy néha Széchenyi is megdöbbenve azon töprendék: Nem lett volna-e jobb a magyar nemzetet föl nem rázni álmokórságából? Rettegett az átalakulás végeredményeitől, félt, hogy eszméink, melyeket harcba vezetünk, magunk ellen fordulnak. Mondá: Napjaink meg lehetnek számlálva! Indítványozá: állítsunk Üdveldét, hová nagy halottainkat egy nemzeti areopag¹² helyezze be. Hadd tartsa fönn a gránitba vésett fölirat a neveket... Mintha élő történetünkben nem bízott volna.

A jövőnkbe vetett hitet és jövőnk iránt néha folyamatba hozott csüggedést, ezt a hányatást a lelkesülés és levertség közt, a reform korszaka alatt nem egyszer feltaláljuk a közhangulatban. Ez magyarázza meg Vörösmarty nagyhatású költeményét, melynek műbecsét, bár jelentékeny, túlszárnyalta az, hogy a nemzet hangulatának adott költői kifejezést. A Szózatot értem. Minden nagy elme, ha mívelt nép tagja, nem lehet hazafi-költővé a nélkül, hogy az emberiség és a polgárisodás általános érdekei sugalmazólag ne hasanak rá. Ezért nevezte Vörösmarty a világot népek hazájának, mélyen érezvén, hogy a tökéletesedés eszményképe az volna, ha minden nemzet testvérisége érzéseinkbe oltott törekvésként ismeretnék el. De bár a végcél tudta, rokonszenveiben konkrét volt,

az európai koreszmék csak egy-egy húrt pendítettek meg keblében, s inkább a szerencsétlen népek szenvedései izgatták, mint a kozmopolitikus elvek csatározásai.

... A Cserhalomban a költőre, tudniillik magára térve át, ki a cserhalmi győzelmet megénekelte, így szól :

Őt hamar a sor erős vas karja levonja magával
 És benövik sírját a vadfák ágai, akkor
 Még ki fog emlékezni felőle, ki tudja, hogy ott is
 Elfáradt ember hamvára nehezkedik a domb,
 Aki sebes pályát futván a szárnyas idővel,
 Eljőve és az eget s a földnek zsenge virágit, —
 Mert mi az élet-idő, — megnézé s elvesze köztük?
 Nem tudják ; de ne is tudják, csak az ősi dicsőség
 Híre maradjon fenn, unokánk tettekre hevüljön.

Igen, Vörösmarty csak a haza dicsősége árán fogadja el a feledtetést.

Jegyzetek. Vörösmarty legjobb életrajzát Gyulai Pál írta meg. Költészetét Kemény Zsigmond jellemzi legszebben.

¹ Indigena a törvénnyel magyarrá vált külföldi főnemes volt.

² A Zalán futásában szereplő jó és gonosz szellem neve.

³ Elbeszélő költemény.

⁴ Görög jósnő.

⁵ Halotti vagy gyászének.

⁶ Achilles barátja, az Ilias egyik hőse.

⁷ Az Iliasban szereplő egyik rossz nyelvű ember.

⁸ A színészet műzsája.

⁹ A Nemzeti Színház 1836-ban nyitották meg.

¹⁰ Híres görög szabadság-költő.

¹¹ Pindaros görög óda-költő.

¹² Tanács, kormányzó-tanács.

Petőfi Sándor.

Írta : Riedl Frigyes.

Egyszerre csak egy fiatal vándorszínész jelenik meg a magyar költészet szent berkében és mint valami varázsszóra megváltozik minden : más lesz a költői éghajlat, mely aztán változott talajon más növényeket fakaszt, más virágokat illatoztat.

A magyar költészetnek ez a forradalma, mely politikai forradalmunkkal egykorú, Petőfi Sándor műve. Egyénisége oly rendkívüli, mint élete és költészete.

Petőfi élete vándorélet, izgatott, bolyongó. Már gyermekkorában egy helyről a másikra viszik szülői, úgy hogy egyideig születése helyét se tudták meghatározni. Mint tanulót is majd az

egyik, majd a másik iskolában találjuk : Kis-Kőrösön, Félégházán kezd, Kecskeméten és Szabadszálláson folytatja elemi tanulását. Mint gimnáziumi tanuló is folyton változtatja lakóhelyét : hol Sárszentlőrincen, hol Pesten, hol Aszódon, hol Selmecen, hol Pápán időzik. Majd ismét katonáskodik : Sopronban, Grácban, Zágrábban és Károlyvárosban. Mint színésznek folyton vándorbot van a kezében — vándorbot, mely hasonlít a koldusbothoz. Egyik városból a másikba barangol : Ozora, Székesfehérvár, Kecskemét, Mezőberény, Pest, Debrecen a főállomásai. Költeményeinek aláírásából — jegyezte meg gúnyosan Greguss Ágost, legelső bírálójának egyike, — meg lehetne tanulni Magyarország földrajzát. Rövid élete utolsó évét ismét mint katona tölti : háromszor van a hadseregnél, háromszor siet vissza Magyarországra, háromszor tér vissza Erdélybe, dicső halála színhelyére. E vándoréletnek, melynek tarka változatossága különben hozzájárult tehetségeinek korai fejlesztéséhez, megvan azonban a maga szünetje. A színész bolyongása és a honvéd táborozása közé négy év esik (1844—48) : a békének, a szerelemnek, a költői munkálkodásnak háborítatlan évei. E négy év az volt nyugtalan életében, amit a tengerészek a ciklon rövid szünetekor a vihar szemének mondanak. A ciklon, a forgó vihar, elragadja a hajót és mindig növekedő erővel egy irányba sodorja. Végre a hajó a forgó vihar tölcserének közepére jut, ahol szélesend van : a vihar elállt, a habok elsímultak, az ég kék, mint a mosolygó leány szeme. De rövid szünet után a tölcser túlsó széle ellenkező irányba ragadja a hajót : örült sebességgel rohan a szél, a tenger, a hajó — mintha a tér is futna velök, — míg az örvény a hajó roncsait háborgó mélységébe nem szívja.

(A tanulmány írója folytatólag egybeállítja Petőfi Sándor életének fontosabb adatait. Jellemző emberi és költői egyéniségét. Petőfi Sándor a népdal tanítványa : a magyar népköltészetől tanulta el költői művészetének számos értékes fogását. A nagy magyar Alföldet is ő fedezte föl az irodalom számára.)

Petőfi Sándor látja meg először, hogy szép az Alföld. Száz meg száz költő ment át az Alföldön : látták pusztáit, méla csárdáit, csikósait és méneseit, csaplárosait és betyárait, a magyar parasztot, a kisbérest, de egyikük sem tudta, hogy ezekben is van költészet. Petőfi fedezte föl az Alföldet a költészet számára. Ő mintegy ezt mondta : «Nem kellenek Svájc hótakart bércei, nem kellenek Árkádia zengő ligetei, nem kell a bájos Tibur, itt van a Hortobágy ! Tanuljatok látni, ezekben is elég a költészet !» De nemcsak az Alföldet, hanem az egész természetet is más szemmel nézte Petőfi,

mint magyar elődjei. Sohasem tükröződött frissebbnek, üdébbnek, több ifjú bájjal a természet, mint az ő szemében. A természet neki nem pusztán látvány, hanem kitágult én. A felhők lelki rokonai, az Alföld a szabadság jelképe, az alvó természetet nem akarja fölébreszteni.

Ha megcsókolsz, ajkaimra
Ajkadat szép lassan tedd,
Föl ne költsük álmából a
Szendergő természetet.

A természet átszellemül dalaiban és megtelik érzelemmel. A völgy és a hegy beszélnek nála, de nem hogy okoskodó tanulságot mondjanak el, mint az állatmesében, hanem hogy érzelmüket kifejezhessék. Csak az érthette annyira a természetet, kiben annyi természetesség és egyszerűség volt, mint Petőfiiben.

Petőfi gyakran nemcsak érzi a természetet, hanem le is írja. Leírásai rendkívül biztosak és határozottak: a vidék, melyet élénk tüntet, oly szabatos vonásokkal van megrajzolva, hogy festő mindjárt le is festhetné, mérnök pedig elkészíthetné térképét. Mindamellett még sem pusztá leírások, hanem lírai költemények, mert, úgyszólván, áztatva vannak érzelemmel. Nézzük például a leghíresebb leíró költeményeinek egyikét: a *Kutyakaparót*. Egy elhagyott csárda leírása, de voltaképp azon kellemetlen, unalmas, sivár érzés feltüntetése, mely az utast elfogja, ha beletér. Nemcsak düledező épületet, elhanyagolt szobákat, mogorva gazdát látunk magunk előtt, hanem folyton az egész költeményen át bizonyos hangulatot érezünk, melyet az épület és lakói keltettek. Petőfi különben nemcsak úgy változtatja nagy művészettel lírikusakká leírásait, hogy érzelmeit szövi beléjük, hanem még azzal is, hogy a térbeli jelenségeket időbeli események fonalán írja le. Nem festi: minő az illető tárgy vagy vidék, hanem elmondja, minőnek látta ő ilyen vagy amolyan helyzetben. Legfeltűnőbb példa erre a *Tisza* című költeménye. Nem festi a Tisza különböző sajátságait, hanem elbeszéli, hogy egyszer nyári napnak alkonyulatánál ilyennek láttam a Tiszát, néhány nappal később, midőn félrevert harangok zúgása álmomból felvert, emilyenek mutatkozott. A leírás lírai érzelmmé olvad vagy élénk életképpé kerekedik ki.

Petőfi az emberi lét rejtelseibe is mélyre ható pillantást vetett. Van valami sajátságos hajlama az emberi lét mulandóságán elmerengni. Ilyenkor az idők változását képzeletében összeszorítja és gyorsan áttekinti, a mai nap esetlegességét az örökkévalóság

színe alatt szemléli. Az idő korlátai egy percre ledőlnek és a jelen málán a jövő szemébe néz. Rövid példája ennek a jövőbe merengő iránynak következő költeménye :

Még alig volt reggel, már megint este van ;
Még alig volt tavasz, már megint itt a tél ;
Még alig, Juliskám, hogy megismerkedtünk
S már feleségem vagy, már rég azzá lettél.

Még alig hogy játszánk apáink térdén s már
Maholnap ott alszunk nagyapáink mellett ...
Csak annyi az élet, mint futó felhőnek
Árnya a folyón, mint tükrön a lehellet.

De nemcsak a saját jövőjét szereti ilykép átpillantani, hanem az emberiség sorsát is :

Dicsőséged, neved maradjon? Hol?
A nép is elvesz, melyhez tartozol.
Az ország, melyben most él nemzeted,
Tenger volt egykor s újra az lehet.
S e föld is semmiségbe oszlik el.
Kevély ember, miben kevélykedel?

Sőt nemcsak az emberiség sorsán tündöklik, hanem izgatott képzelettel az egész világegyetem végét látja maga előtt : látja, hogy a mindenség fergetege meghasítja az eget és átdobja a hasadékon földgolyónkat s mint az eső és hó esik, esnek akkor majd a csillagok és folynak csillagpatakok! (Ha jóne oly nagy fergeteg. — Elmém sokat gondolkodik.)

A jelen és vele szemben a jövőnek sejtése : szerelmi mámore, a koltói várkert szépsége és vele szemben korai halála, feleségének hűtlensége : ez tűnik elénk a *Szeptember végén* című költeményben is.

Elhull a virág, eliramlik az élet ...
Ülj, hitvesem, ülj az ölembe ide,
Ki most fejedet keblemre tevéd le.
Holnap nem omolsz-e sírom fölibe?

A lírának általán három főtárgya van : a szerelem, a természet és a halál. E három örök főmotivum folyik össze méla sejtelemmel a *Szeptember végén*ben. A természetből kiindulva, a halál gondolatán át a szerelemhez jut Petőfi e költeményében, mely talán Arany *Tetemrehívás* balladájával együtt a magyar költészet legelső remeke.

(*Petőfi elbeszélő költészetében is lírikus. Híres elbeszélő költeményei: a János vitéz, A helység kalapácsa, a Bolond Istók és Az apostol. Regénye: A hóhér kötele. Drámája: a Tigris és hiéna. Mindezekről értékes méltatásokat ír a tanulmány szerzője. Megemlíti végül Petőfi nemzeti irányát és demokratikus szellemét.*)

Petőfi költészete az ifjúság költészete. Ha egyszer kiveszne az emberiségből az ifjúság (mint már most is mondani szokták, hogy kiveszett a gyermekkor, mert nincsenek többé gyermekek), akkor az ő műveiből lehetne az ifjúságot rekonstruálni. Az ifjúkor minden fénye: nagylelkű lobbanékonyága, végletes lelkesedése, nemes fogékonysága és lázas energiája, szeretetreméltó elfoglultsága épúgy megvan benne, mint minden árnyéka: meggondolatlansága, dacos könnyelműsége, túlzása és elbizakodottsága. Minden sajátosságában, erényeiben éppúgy, mint fogyatkozásaiban, teljesen őszinte; ha ír, démonja diktál neki: lángoló szíve hevíti és páratlan ihlete égbe emeli. A költő, a katona és a vértanu hármaskör glóriája vonja be sápadt, ideges arcát.

Ha tehetségének megbecslésére mértéket akarunk, hasonlítsuk össze műveit mindazzal, amit a bel- és külföld legnagyobb lírikusai huszonhatodik életévükig költöttek, — és ki fog tűnni, hogy Petőfi a világirodalom legbámulatosabb tüneményei közé tartozik.

Voltaképp két Petőfi van. Az egyik ott áll a budapesti Dunaparton bronzból, amint Izsó és Huszár képzelték: a saját napjainak tüzetől áthevült szónokias Petőfi, amint taps és éljenriadalom közt a *Talpra magyart* szavalja a lelkesedéstől és izgatótságtól elragadott néptribun, a világszabadság és a nemzeti forradalom zászlóvivője.

A másik Petőfi a költői öskert merengő vendége, a szerelem és a természet költője: ifjú hó a bérceken, hervadozó ősz a grófi parkban, de lángsugarú nyári szíve átérzi az élet kúszált jelenségeiben az örök emberit, átérzi mindazt, ami édes, ami szép, ami nemes halandó létünkben és múló érzelmeit örökkévaló szavakba önti.

Jegyzetek. — Ez az irodalmi tanulmány a Beöthy Zsolt és Badics Ferenc által szerkesztett *Képes magyar irodalomtörténetben* jelent meg (3. kiad. Budapest, 1907.) Riedl Frigyes később külön kötetet is írt a nagy költőről: *Petőfi Sándor*. Budapest, 1923.

Herczeg Ferenc Mutamur című kötetéről.

Írta : Gyulai Pál.

Herczeg Ferenc legfiatalabb elbeszélőink közé tartozik. Alig egy pár éve jelent meg tőle a *Fenn és lenn* című kétkötetes regény, melyet most egy kötet rajz és elbeszélésféle követ. A regény nem igen sikerült, de mindenesetre tehetséget tanúsított. A szerző a magyar társadalmat akarta rajzolni s inkább csak egy képzelt társadalmat rajzolt, melyben akadt egy pár vonás a magyar társadalomból is. A cselekvény és jellemrajz többé-kevésbé erőltetett volt, de itt-ott éles megfigyelés nyomai sem hiányoztak benne. Legtöbbet ért az egészben a könnyed és élénk elbeszélés s bizonyos előkelő hang, mely meglehetősen ellentétben állott újabb elbeszélőink diákos humorával vagy komázó hetykélkedésével.

(Első regénye után Herczeg Ferenc számos kisebb elbeszélést írt. Gyűjteményüket *Mutamur* című kötetében adta közre. A cím egyúttal az első elbeszélés címe is.)

A *Mutamur* azt akarja föltüntetni, hogy az ember egy év alatt is mily könnyen megváltozhatik. Íme két szerelmes : egy kisvárosi egyszerű leány s egy német gróf, aki huszárhadnagy, egymásba szeretnek. A gróf párbajt vív a leányért, kockáztatja örökségét s elveszi a leányt. Azonban egy év alatt az egyszerű leányból sportot űző nő, tipikus turfalak lesz, aki nyereségért futtat s kit az egész világ bámul, a gróf pedig folyvást katona, s kártyanyereséggel igyekszik pótolni vesztett örökségét. A szerelem elpárolgott, de azért elég vidám életet élnek. Az elbeszélés épen azt nem tünteti föl, amire címében is céloz. Itt nincs változás melyet rendkívüli esemény szokott előidézni lelkünkben, csak fejlődést látunk, a legtermészetesebb folyamatban. A szerelem egyik részről sem volt valódi szerelem ; a leány kacérkodott, számításból és kalandornő-vágyakkal ment férjhez ; a férfi unalomból és gavallérságból kezdett udvarolni, ingerelték az akadályok és szélséyből, makacsságból legyőzte azokat. Ennyi az egész. Az elbeszélésben nem hiányzanak a katonai élet sikerült vonásai...

(A bíráló szigorú megjegyzéseket fűz az elbeszélésekhez, amint sorjában ismerteti őket. Egyébiránt látszik, hogy becsüli az író tehetségét.)

Azonban elég, talán sok is a gáncsból. A gyűjteményben vannak sikerült művek is. A *Daruvári híd*, *Egy kard-affaire*, *Mozgó-*

sítás, jól elbeszélte, vidám történetké a katonaéletből. Élénken, de torzítás nélkül vannak kiemelve bennük a komikai vonások s a hangban is van némi katonás, mely jól illik a tárgyhoz, mert belőle van merítve. A *Békák* szintén sikerült mű. Tárgya egy beteg úri nő, aki sehol sem találja helyét; nem a Rivierán, nem Genuában, nem Bécsben, nem Budapesten. Hazavágy s midőn a Bánságban közeledik a falu felé, mely otthona s hallja a békák brekegését, melyet már oly rég nem hallott, arca fölvidul, mosolyog s megindult, lágy hangon fordul férjéhez: «Itthon vagyunk! Hallod? A békák!» Van valami ez elbeszélésben a szalonok levegőjéből, a beteg nő ideges kitörései igen jellemzők mind reá, mind a társaságra nézve, melyben él s az elbeszélés finoman leplezett félig érzelmes, félig gúnyos hangja jól illik a tárgyhoz. De mindent fölülmul a gyűjteményben a *Lószőrvitész* című elbeszélés. Gyermekkori emlékek újulnak meg a szerző lelkében, midőn a régi családi ház lomtárában fölfedez egy bőrből készült, lószőrrel töltött huszárt, mely egykor kedvenc játékszere volt. Megemlékszik hugára, ki szintén szerette a lószőr-huszárt. A két gyermek naiv mulatságai, ártatlan versengései sok kellemmel és közvetlenséggel vannak leírva. A leányka folyvást ajándékba kéri a fiútól a lószőr-huszárt, de a fiú vonakodik. Végre mégis odaadja hálából, mert a leányka megvarrta a fiúnak elszakított új ruháját. Azonban az ingét is odavarrván az új ruhához, este anyja észreveszi, amit előtte titkolni akartak. Ezért a fiú visszakéri az elajándékozott lószőr-huszárt, a leányka duzzogva odadobja neki, de amidőn egy pár nap múlva beteg lesz, újra eseng utána. A fiút a nagyanyjához vitték, hogy el ne kapja a betegséget s ott hallja meg huga kívánságát. Megijed, hogy oda kell adni a kedves lószőr-huszárt s ezért azt hóna alá kapva, elszaladt a fűzesbe. Midőn este hazakerült, vádolta a lelkiismerete, hogy talán mégis oda kellett volna adni hugának a lószőr-vitézt. Velök álmodott s fölébredve álmából, kiáltozni kezdett, hogy a huszárt oda kell adni hugának. — «Hugod a mennyországba ment, angyal lett belőle» — viszonzá a nagyanya. Mindezt minden érzelmi áradozás, minden negédlés nélkül beszéli el a szerző, egyszerűen, de annál több bensőséggel. Mintha nem is törekednék hatásra s valódi művészi hatást ér el.

Bizonyára e sikerült művek a szerző tehetségét tanúsítják, amelyet mi is örömmel ismerünk el. Jó tanáccsal is szolgálunk, bár az ilyesmit nem igen szokták jó néven venni a fiatal írók,

az idősebbek még talán kevésbé. A robotba dolgozás megrontja a költőt, még ha nagy tehetségű is. Minden héten néhány ily elbeszélő-tárcát nem fog kibírni Herczeg; tíz közül egy-kettő sikerül, mint e gyűjtemény is mutatja, de végre akarva nem akarva modorossá fog válni. Némely írónak csak apróságok sikerülnek; némelynek az apró is, nagy is, sőt az apróság előkészület nagyobb művekhez. Nem tudjuk, Herczeg melyik kategóriába tartozik, de a kísérlet semmi esetre sem ártana. Írjon ezután is egy-két apróságot, amikor ihlete és gondolata van, de jó lesz megkísérelni a nagyobb elbeszélést, a valódi beszélyt, sőt a regényt is. Háttha most jobban fog sikerülni. A tehetség, a valódi becsvágy előbb-utóbb kivívják a sikert.

Jegyzetek. — Herczeg Ferenc első novellás kötete, a *Mulamur*, 1892-ben jelent meg. Az író ekkor még pályája elején állott s így nagy elismerés volt számára, hogy Gyulai Pál a Budapesti Szemlében meg bírálta kötetét. A bírálat — a szöveg megrövidítésével is — mintája a biztos ítéletű, formás és világos könyvismertetésnek. Tanulhat belőle az is, aki nem olvasta a novellákat.

Bánk Bán.

Írta: Gyulai Pál.

... Megvalljuk, kissé rosszul éreztük magunkat a színházban. Bizonyos melancholikus hangulat nehezült kedélyünkre. Szegény Katonát, úgy látszik, épen úgy üldözi a sors halála után, mint életében. Míg élt, a cenzura művének csak kinyomatását engedte meg s nem egyszersmind előadását is. Halála után enyhült a szigor s a színmű a maga valóságában adathatott elő, de csakhamar bekövetkezett a Bach kormánya, Bánk bán leszorult a színpadról, s midőn újra megengedték, kegyetlen törléseket tettek benne. Bach megbukott, de azért a legmonarchikusabb költő színműve a régi értelmetlen törlésekkel adatik.

De Katona Bánk Bánját nemcsak a Bach kormánya alatti cenzura tollazta meg, hanem a színházi rendezőség is. Kétszeresen megcsonkított Bánk Bánt kellett látnunk. Elismerjük a rendezőség jogát a színművek színpadra alkalmazásában s nem vitatjuk el ezt tőle egy Shakspere irányában sem, de megkívánjuk, hogy e jog a maga korlátai közt s helyesen használtassék. A rendezőség e színművet egy pár oly kihagyással adatja, melyeket helyeslünk. Az első jelenet kimaradhat, a Micz bán esetének elbeszélése is a második jelenetben, de hogy a harmadik felvonásban Izidóra jelenete, a negyedik

felvonásban a tizedik, tizenegyedik, tizenkettedik és tizenharmadik rövid jelenetek miatt maradnak ki, valamint az utolsó felvonásban azok az ok nélküli kurtítások mire valók, teljességgel nem értjük.

Katonát más tekintetben is üldözi a sors. Midőn színműve megjelent, az irodalom hidegen fogadta, a kritika mellőzte. A színészeké az érdem, hogy kiemelték a feledékenység porából. Most az irodalom méltányolja e színművet, de a színészek, úgy látszik, nem igen kedvelik, mert ritkán hozzák színre, ha pedig színre hozzák, rendesen elrontják. Ez előadást valódi botránynak neveznök, ha Jókainé, Felekiné és Tóth nem játszottak volna a darabban.

Jókainénak Gertrud szerepe majd mindig sikerül. Úgy látszik, inkább otthon van a méltóság, a büszke, de hideg szenvedélyek, mint a megolvadt érzések világában. Illett reá Ottó mondása: «Rettentő királyi néném!»

Felekinének az első jelenet nem sikerült ugyan, de annál inkább a többi, kivált a harmadik és negyedik felvonásban. Felekiné Melindája az első felvonásban igen tüzes és sértett volt. Melinda, az igaz, sértve érzi magát, de egyszerű érzelmességénél fogva inkább szenvedő, mint erélyes. Midőn Ottó térdel s ő előtte Bánk bánt említi, az inkább mélázó hangulat s csak a végén megy át némi erélybe. Leginkább méltányoljuk Felekiné Melindájában azt, hogy a tébolyodott Melinda világos pillanatait jól megkülönböztette a valódi örült rohamoktól, melyeket más színésznőink összezavarnak.

Tóth Biberachja kitűnő volt, csak kettőre figyelmeztetjük. Először, midőn Ottónak tanácsot és porokat ad, vigye jól félre Ottót és beszéljen lassabban, amint a költő utasításában áll. Tóth a szín közepén oly hangosan beszélt, hogy az elrejtőzött Bánk bán is könnyen meghallhatta. Másodszor, midőn Ottóval összevesz, egy pár helyen tűntessen fel némi szenvedélyes fölindulást. E hideg, ravasz embert csak egyszer hagyja el nyugodtsága s akkor is póruljár. Erre súlyt helyez a költő.

Lendvay Bánk bán szerepét teljesen tönkretette. Már külső alakja sem volt jó. Bánk bán nem ifjú, hanem ötven felé járó férfiú, amint azt Tiborc szavaiból is kivehetni. Lendvay a fönséges, önmagát emésztő és mély szenvedélyű férfiú helyett egy lármás ifjút állított elénk. Még ennél is nagyobb baj volt az, hogy szerepét igen sok helyt nem értette. A sok közül csak egyet említek, midőn a második felvonásban Bánk Biberach-hoz így szól:

Ember, ha még késő nem volna . . . Ó
Angyal szerezd meg üdvösségemet!

Mind a két sort Biberach-hoz intézte, holott csak az első sort kell hozzá intézni, a második sor felkiáltás védőangyalához, mintha azt mondaná: Ó, Istenem segíts!

Petur bánt Szigeti játszott. Nem neki való szerep s csakugyan az indulatos, magát és mást örökösen izgató békétlenből egy hideg-vérű, elégtelen táblabíró alkottott.

A kisebb szereplők közül csak Paulai nem rontott, aki Ottót játszotta. Tiborc és Mihál mindent össze-vissza beszéltek s elrontották Katona legszebb gondolatait. Hát mit mondjunk arról a zászlós úrról, aki Pontio di Cruce levelét olvasta fel?

A legkisebb szerepeket legkivált tragédiákban mindég kóristák játsszák, kiknek legtöbbje jól énekelhet ugyan, de értelmesen beszélni nem tud. Miért nem játszhatnák az ilyen szerepeket harmadrendű színészek, vagy ha ezekből nem telik, olyan kóristák, akik tudnak beszélni? Ha ezekből sem telik, ott van a zeneiskola, amelynek növendékei színházi gyakornokok is egyszersmind. Ily csekély szerepekben föl lehetne használni őket.

Lehangolva térünk haza a színházból s e benyomás alatt írunk. De talán elég is a gáncsból. Jól tudjuk, hogy tragédiánk legfőbb bajain nem segíthet kritika, se országgyűlés, se igazgató, se rendező, de a kisebbeken segíthetnének valamit a színészek, az igazgató és a rendező. Ilyen mű, mint Bánk bán, több készületet érdemelne meg. E halhatatlan mű némsokára oda jut, hogy csak az opera-szövegből fogja élvezni a közönség.

Jegyzetek. — Gyulai Pálnak ez a színi bírálata 1866-ból való. Magáról a Bánk Bánról mélyreható tanulmányt írt a nagy kritikus: *Katona József és Bánk Bánja*. 1860.

Az irodalomtudomány.

Az irodalomtudományról általában.

Az irodalomtudomány feladata az, hogy tudományosan foglalkozzék az irodalommal.

Irodalom: az írott és nyomtatott munkák összessége.

A tudományos irodalmat többnyire csak a szaktudósok tudják megérteni.

Az ismeretközlő és szónoki irodalom már jóval szélesebb rétegeknek szól.

A szépirodalomban mindenki gyönyörködhetik.

A szépirodalmi könyvek élvezéséhez különösen két dolog szükséges : 1. bizonyos életkor ; 2. bizonyos műveltségi fok. A gyermek nem találja örömét a felnőtteknek szóló irodalomban ; a földműves nem érti meg Berzsenyi Dániel költeményeit. A tömeg általában csak a felületes regényeket és színdarabokat kedveli.

Az irodalomtudomány körébe a következő tudományágak tartoznak: a stilisztika, verstan, retorika, poétika, irodalomtörténet.

A stilisztika a művészi írásmód tudománya. — *A verstan* a verselés szabályait ismerteti. — *A retorika* a prózai írásművekről tájékoztat. — *A poétika* a költői műfajokat elemzi. — *Az irodalomtörténet* az irodalom multjával foglalkozik.

A fordítás.

A legtöbb ember csak a maga anyanyelvén írt szépirodalmi munkákat tudja igazán élvezni. Mivel a világ-irodalomban sok olyan művészi alkotás van, melynek elolvasását minden művelt ember kötelességének érzi, a külföldi remekeket művészi fordítások segítségével közelíthetjük meg.

A fordítás négyféle lehet: 1. Átdolgozás. 2. Szabad fordítás. 3. Betűhöz ragaszkodó fordítás. 4. Művészi fordítás.

1. **Az átdolgozás.** — Az átdolgozó megtartja az idegen mű meséjét, de az idegen neveket és körülményeket hazaiakkal cseréli ki. Ez meglehetősen kezdetleges eljárás.

2. **A szabad fordítás.** — A fordító nem követi szorosan az eredeti szöveg stílusfordulatait, hanem módosítva ülteti át a külföldi író szövegét. Ezt sem tekinthetjük igazi fordításnak.

3. **A betűhöz ragaszkodó fordítás.** — A fordító nem ügyel a maga anyanyelvének természetére, hanem szórul-szóra követi az eredeti szöveg kifejezéseit. Ez szintén helytelen eljárás.

4. **A művészi fordítás.** — A fordító az eredeti szöveget nemcsak a leggondosabb stílussal fordítja mondatról-mondatra, hanem az idegen író gondolatait is teljesen visszaadja. Arra természetesen vigyáznia kell a fordítónak, hogy ne szolgai módon fordítson. Az idegenszerűségeket óvatosan kerülje.

Általában a fordítás ugyanazt a benyomást keltse, mint amilyen benyomást ébreszt olvasóiban az eredeti szöveg. A tartalmi hűség fontos dolog, de forma tekintetében el is térhetünk az eredeti szövegtől. Lehetnek olyan idegen versformák, melyeket a fordítás közönsége nem élvez. Ha más versmértékkel jobban vissza lehet tükröztetni a külföldi remekmű hangulatát, akkor kár ragaszkodni az eredeti versmértékhez.

A magyar irodalom a középkorban latinnyelvű munkák fordításával indult meg, a művészi fordítások kora azonban csak Kazinczy Ferenc föllépésével a 18. század végén kezdődött. Ebben az időben a fordítás nehéz munka volt, mert nyelvünk még fejlődésre szorult. Ma már a legnehezebb idegen verses munkát is könnyedén és hangzatosan ültetik át irodalmunkba.

A kritika.

Kritikát írni (bírálni) annyit tesz, mint ítéletet mondani. A kritika (bírálat, recenzió) valamely mű jelességeinek és hibáinak kimutatása. Ahol irodalmi élet van, ott föllendül a kritika is. Az írók szeretik, ha a hírlapokban és folyóiratokban foglalkoznak munkáikkal, másrészt a közönség is tájékozódni óhajt az újabban megjelent könyvekről.

A kritikuskak nagy a hivatása, mert tanáccsal segíti a fejlődésben levő tehetséges írókat s fölhívja a figyelmet a tehetségtelekenre és léha erkölesűekre : azokra, akik munkásságukkal ártanak az irodalomnak. A közönséget útbaigazítja, hogy kiket becsüljön meg az írók közül s kiket mellőzzön. Megmagyarázza, hogy mi a szép egy munkában. Szóval tudatos műélvezetre neveli az olvasókat s kijelöli az írók helyét az irodalomban.

A bírálatot el kell viselnie mindenkinek. «Aki nem retteg közrelépni valamely munkával — írja Vörösmarty Mihály egyik bírálatában — legyen kész igen különböző bírálatokat hallani. A helyes ítéletet az idő majd igazolni fogja, a téves bírálat önmagát emészti meg és a megbírált írónak mindig elég alkalma lesz a bírálat fölé emelkedni, hisz az illető munka, a bizonyítások kútfeje, mindig rendelkezésére áll.»

A bírálatok általában három részre oszlanak. Az első részben a bíráló ismerteti az illető mű tartalmát, a második részben véleményt mond a műről, a harmadik részben általános elvi kérdést vitat meg vagy visszapillant az író addigi fejlődésére. Ez a harmadik rész állhat legelől is, esetleg el is maradhat.

A bírálónak tárgyilagossnak, elfogulatlannak, pártatlannak kell lennie (objektív bírálat). Nem szabad pusztán a mű hibáit tárgyalnia, hanem foglalkoznia kell a mű előnyös tulajdonságaival is. Ha a bíráló a szerző iránt érzett rokonszenve vagy ellenszenve alapján ítéel vagy pedig ha jó és rossz hangulata szerint mondja el véleményét, akkor rossz munkát végez (szubjektív bírálat, tendenciózus kritika, személyeskedő ismertetés).

A nagyközönség legszívesebben a színházi kritikákat olvassa. De bírálatok figyelmeztetik a legújabban megjelenő regényekre, verseskötetekre stb. is. gyakran ezek alapján válogatja meg olvasmányait.

Bár a kritikusnak higgadtnak és minden egyéni elfogultságtól mentesnek kell lennie, egyéniségét olykor nagyobb erővel is beleviheti bírálatába. «A kritikusnak is — úgymond Gyulai Pál — mint minden írónak, ha valóságos irodalmi művet akar teremteni, szüksége van bizonyos fölindulásra, lelkesülésre, melyet tárgytól vesz és tárgyára sugározthat vissza.»

Az írók általában neheztelnek a szigorúbb bírálatért, úgyhogy az őszinte és komoly kritikusnak sok az ellensége. Ez azonban nem tántoríthatja el az igazság bátor kimondásától.

Az irodalomtörténet.

Míg a kritika a mai irodalommal foglalkozik, az irodalomtörténet az irodalom multját tárgyalja. A kritikus a maga kortársainak megítélésében sokszor tévedhet, az irodalomtörténetíró azonban jóval biztosabb talajon mozog. Neki már megvan a történeti távlata.

Történeti távlat nélkül nem lehet egészen megbízható az ítékezés. Kortársaival szemben a legtöbb ember kisebb-nagyobb mértékben elfogult. A személyes ismeretség hatása akaratlanul is megbillenti az igazságosztás mérlegét. Többé-kevésbé ezért aggodalmas minden véleményadás, mely az egykorú írókra vonatkozik. Ezért téved annyiszor a kritika, különösen ha számbavesszük, hogy az újságokban és folyóiratokban sok olyan ember ír bírálatot, akinek sem komolysága, sem jóízlése, sem igazi tudása nincsen.

Különösen szomorú látvány, mikor felületes tollforgatók vagy tapasztalatlan ifjak lenéző módon mondanak ítéletet mindenkiről. Ezek azok, akiknek szemében minden régi érdemes író ósdi literátor és minden modern szerző egy-egy szellemóriás. Mintha a művészi tehetséget csak a jelenkor írói nyerték volna adományul a sorstól.

Az irodalomtörténetben nem elég egyszerűen ismer-tetni valamilyen írói alkotást, hanem meg kell magyaráz-nunk annak szépségeit és hiányosságait is. Kutatnunk kell, vajjon az illető mű megjelenésének van-e történeti fontos-sága? Ki kell mutatnunk, milyen az író egyénisége s mi a helye alkotásának az irodalomban.

Az irodalomtörténet sokban hasonlatos a történettudományhoz. Mind a kettő írott forrásokból meríti anyagának javarészét. Míg azonban az elmúlt esemény nem ismétlődhetik meg, az irodalom jelenségei mindig szemünk előtt vannak. Például Szigetvár ostroma az egykorú forrásokban és a történetírók földolgozásában külön-böző módon jelenik meg, de Zrínyi Miklósnak Szigetvár ostromáról írt elbeszélő költeményét ma is ugyanabban a szövegben olvashat-juk, amelyben a 17. századi magyarok olvasták.

Az irodalomtörténet fajtái.

Az irodalomtörténeti munkák megjelenésének formái ugyanazok, mint általában valamennyi tudományágé. Az irodalomtudós a következő módon adhatja közre a maga kutatásainak eredményeit:

1. Adatközlés.

Kazinczy Ferenc levelei. Közzéteszi Váczy János.

2. Cikk.

Tolnai Vilmos: A Zrínyiász neve.

3. Értekezés.

Horváth Cyrill: A Krisztina-legenda.

4. Tanulmány.

Beöthy Zsolt: Mikes leveleskönyve irodalmunkban.

5. Monográfia.

Riedl Frigyes: Arany János.

6. Tudományos rendszerezés.

Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története.

7. Bírálat.

Gyalai Pál: Bírálatok.

Az életrajz (biográfia) voltaképpen szintén monográfia: egy kiválóbb egyéniség pályájának rajzában fontos tudományos kérdések tárgyalása s egyúttal kortörténeti jellemzés.

Az irodalomtörténet segédtudományai.

Az irodalomtörténet legfőbb segédtudományai:

1. **A nyelvtudomány.** Igazán csak az hatolhat be egy remekíró stílusának sajátságaiba, aki ismeri a nyelv rendszerét, multját és jelenét (szótárakismerete, nyelvtanok ismerete).

2. **Az esztétika.** Ez a helyes ízlés tudománya: a szépről és fajairól szóló tudomány. Hogy miért szép egy mű vagy mi a hiba benne, ennek megérzésére és kimutatására az esztétika jó tanácsokkal szolgál.

3. **A történettudomány.** Aki nem jártas a történelemben, nem értheti meg teljesen az írók pályáját. A történeti regényeket és történeti drámákat sem méltathatjuk kellő módon, ha nem ismerjük a történelmet.

4. **A világirodalom története.** A nemzeti irodalmat nem lehet alaposan megismerni és méltatni a világirodalom segítségével.

A szellemi életben éppen úgy egybefonódnak a hazai és külföldi irodalmi mozzanatok, mint ahogyan a különböző áruk is eljutnak egyik nemzettől a másikig. Egyes irodalmaknak és nagy íróknak irányító hatása időnkint igen erős más nemzetekre is. (Az ókorban a görög irodalom hatása a rómaina, a 17. és 18. században a francia irodalom hatása az egész európai irodalomra.)

Az irodalomtudomány fejlődése.

A görög és latin nyelvtudósok — a grammatikusok és filológusok — már az ókorban buzgón foglalkoztak az akkori irodalom termékeinek nyelvi és tárgyi magyarázatával. Aristoteles görög bölcselő poétikát is írt s megvetette a retorika alapjait. Horatius római költő egyik nagy tanító-költeményében kitűnően állította össze a költészet szabályait. (*Ars poetica.*)

Az írók és a tudósok a 14. századtól kezdve még nagyobb érdeklődéssel fordultak a kiváló irodalmi alkotások felé. Boccaccio (Bokacsó) olasz költő már nyilvános előadásokat tartott nagy költőtársáról, Dantéről. Mások gyűjteni kezdték az írók életére és munkáira vonatkozó adatokat. Az írói lexikonok mellett az irodalom elméletének tárgyalása is megkezdődött. Megállapították a stilisztika, retorika, poétika és verstan szabályait, kritikai kiadásokat rendeztek sajtó alá s megírták a nevezetesebb írói pályák történetét.

A külföldi irodalomtörténetírók közül különösen híres Taine (Tén), a 19. század egyik nagyhírű francia tudósa. Nevéhez fűződik a milieu (milió)-elmélet. Taine az írók munkásságának szellemét, irányát, kialakulását, az irodalom és művészet jelenségeinek fejlődését a környezet (milió) hatásából, az egyes nemzetek és korok jelleméből magyarázta.

Hazánkban latinnyelvű írói életrajzgyűjtemény már a 18. század elején jelent meg. **Bod Péter** magyar nyelvű írói életrajzgyűjteményt is adott közre. (Magyar Athenás, 1766). Korszakot alkotó a magyar irodalomtörténetírás atyjának, **Toldy Ferencnek** (1805—1875), munkássága. Értekezéseinek és életrajzainak száma százakra rúg. Azonkívül megírta a magyar irodalom történetének vázlatát a 19. század közepéig.

Gyulai Pál irodalomtörténeti és kritikai munkáinak sorából kimagaslanak Vörösmarty Mihályról, Katona Józsefről és Petőfi Sándorról írt tanulmányai, továbbá Arany Jánosról és Kemény Zsigmondról szóló emlékbeszédei. — **Greguss Ágost** írta meg magyar nyelven az első rendszeres esztétikát. Ő magyarázta először mélyrehatóan Arany János balladáit. — **Beöthy Zsolt** irodalmi tanulmányain kívül megírta a magyar irodalom történetének tömör összefoglalását s számos tudós közreműködésével egy nagy magyar irodalomtörténetet is szerkesztett. — **Heinrich Gusztáv** szerkesztésében jelent meg az első magyar nyelvű világirodalomtörténet. — **Péterfy Jenő** értékes tanulmányokat írt nagy regényíróinkról, így Kemény Zsigmondról és Jókai Mórról. — **Riedl Frigyes** munkái közül legszebbek Arany Jánosról és Petőfi Sándorról szóló monográfiái.

A legnagyobb magyar írói lexikont id. Szinnyei József adta közre tizennégy kötetben. Ha valamely magyar író életéről és munkáiról tájékozni akarunk, legelőször ezt a betűrendes életrajzgyűjteményt vesszük elő.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI MUNKÁK.

A Bécsi Képes Krónikából.

Szent Gellért vértanúsága.

András és Levente embereivel előnyomult és Magyarország szívéhez, a pesti révhez közeledett. Erre a hírre Szent Gellért, Besztrik, Buldi és Beneta püspökök Szolnok ispánnal Fehérvárról András és Levente hercegek elé mentek, hogy őket méltóképen fogadják. Mikor azonban az említett püspökök sietős útjukban Diódra értek, ott — mielőtt az urak elé jutnak — Szent Sabina templomában misét akartak hallgatni. Szent Gellért püspök tehát a misemondáshoz felöltötte a papi ruhákat és buzdításul ezt a beszédet intézte hozzájuk: *Testvéreim és püspöktársaim, és ti többi híveim, akik itt vagytok, tudjátok meg, hogy mi a mai napon a vértanuk koronájával a mi Urunk Jézus Krisztushoz, örök boldogságra jutunk. Mert íme, elmondom nektek az isteni titkot, amely előttem az éjjel nyilvánvaló lett. Láttam az Úr Jézus Krisztust szentséges anyjának, az örökké Szűz Máriának ölében, amint bennünkét magához szólított és testével és vérével, az oltári szentséggel, a maga kezéből megáldoztatott. Mikor azonban Beneta püspök járult elébe, elvonta előle az oltári szentséget. Ő tehát ma nem lesz vértanúságunk részese.* Ezután Szent Gellért figyelmeztette őket, hogy gyónják meg bűneiket egymásnak; a mise végeztével buzgón imádkoztak és az örök boldogságnak — amelyet vértanúságukkal kiérdemelnek — most már biztos reményétől fölvidulva, mindnyájan szent áldozáshoz járultak. Azután útra kerekedtek a pesti Duna-rév felé.

Szent Gellért püspök kis termete miatt, és mivel Isten szolgálatában minden ereje kimerült, kocsin ment. Mikor aztán az említett révhez értek, íme Vatha és társai, ezek az istentelen emberek, eltele a gonosz szellemmel, amelynek magukat följánlották, a püspökökre és útitársaikra rohantak és kövekkel hajigálták őket. Szent Gellért püspök azonban azokra, akik kövekkel dobálták, szünetlenül a kereszt jelét vetette; ám azok ettől még jobban megdühödtek, nekirontottak, kocsiját a Duna partjára fordították, ott őt magát leráncigálták kocsijáról, taligára rakták és a kelenföldi hegyről alátasztották. Mivel pedig még mindig vonaglott, mellébe lándzsát döftek és egy sziklán szétroncsolták az agyvelejét. Így

szállt el Krisztusnak dicsőséges vértanuja e földi nyomorúságból az örök boldogságba.

A Duna pedig sokszor mosta kicsapó hullámaival azt a kőszirtet, amelyen Szent Gellért fejét összetörték, de hét évig nem tudta róla a vért lemosni. Akkor a papok elvitték a követ s az most Csanádban van, az ő oltárának felső részében. A hegy tövében pedig, azon a helyen, ahol fejét összetörték, most Szent Gellért vértanu tiszteletére épült templom áll. Ez a Gellért, rosaciumi szerzetes, velencei származás volt; Magyarországra jött és előbb Bakonybélben remeteéletet élt, majd a csanádi székesegyház püspöke lett. Buldi püspököt is megkövezték, úgy dicsőült meg. Mikor Besztrik és Beneta átkeltek hajóval a Dunán Andráshoz és Leventéhez, az eretnekek Besztriket a túlsó partról megsebesítették és harmadnapon behalt sebeibe. A közben odaérkezett András herceg, Beneta püspököt kiszabadította kezükből és így Szent Gellért jóslata beteljesült. Benetán kívül mindnyájan vértanuságot szenvedtek. Szolnok ispán is lovával a Dunába vetette magát, majd hajót érve valami Murtmur nevű fölvette hajójára, hogy kiszabadítsa a halálból. Ezt a Murtmurt Szolnok ispán kereszteltette. Mikor most az ispánt meg akarta menteni, az eretnekek halált kiáltoztak rá, ha meg nem öli Szolnok ispánt. Murtmur a fenyegetésektől megijedt és kardjával maga szúrta le hajóján az ispánt. Ezen a napon annyi papi és világi ember szenvedett vértanuságot Krisztus hitéért, hogy számukat csak az Isten és angyalai tudják.

Jegyzetek. — A Bécsi Képes Krónika a legmagyarabb szellemű, legművészibb, de latin nyelvű krónikánk. Szent Gellért vértanúhalálát a Gellért-legenda nyomán mondja el.

Szondi eleste Drégel várában.

Írta: Tinódi Sebestyén.

Vitéz Ali basa dolgába bölcse vala :
 Drégelvára alatt táborával szálla,
 A vár törésére ágyukat állata,¹
 Négy ágyúja, hat tarackja² neki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb³ vala ;
 Békefalusi Gergely ő társa vala,
 De akkort házához kikéredzett vala,
 Az megszálláskoron el-kirekedött⁴ vala.

Töretni a basa kezdé Drégelvárát,
 Ott ám lerontá egy szép magas tornyát,
 Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
 Jó Zoltai Jánost — meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tetete,
 Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere ;
 Ezt tevé Szondi Györgynek jó vitézsége,
 Ott meg akar halni : azt ő már elvégezte.

Sőt a várnak falát, tornyát igen törte,
 Basa oroszfalusi pappal kérte :
 A várat megadná, magát ne vesztené,
 Már későn kelt ahhoz : ⁵ Szondi csak ezt izené.

Sok foglya ő neki, kettőt ő hivata,
 Két énekes apródját előállatá,
 Azok előtt ily testamentomot szólla :
 Az Ali basának két apródját ajánlá.

Ezen igen kéri basát, ő nagyságát,
 Vitézségre tanítsa ő két apródját,
 És eltemesse Szondi Györgynek tagját,⁶
 Mert majd itt meglátják az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind a négyet skárláttal ruházá,
 Pénzzel kápájokat megtölté, megraká,
 Az Ali basának szépen kibocsátá,
 Ő minden marháját ⁷ a középre hordatá.

Égeté, elveszté : istállóba méne,
 Jó lovait hegyes törrel általveré,
 Lelkét az Istennek ajánlá, igéré,
 Nagy derék ostromot Ali basa kezdete.

Nagy szép dárda Szondinak kezében vala,
 Sebesülve, térden állva ő vív vala,
 Romlott torony alatt által lőtték vala,
 A fejét a hegyről alá vetették vala,

Jó Drégelnek vára lőn basa kezébe,
Szondinak a testét vivék eleibe,
Fejét keresteté, a testhez viteté,
Mint oly vitéz embert, nagy⁸ szépen temetteté.

Jó dícséretben lőn Szondi vitézsége,
Feje fölé írott⁹ kopját föltétete . . .

Jegyzetek. — Tinódi Sebestyén a 16. század elején született, Török Bálint szolgálatában állott s maga is harcolt a törökök ellen. Urának fog-ságbavitele után bejárta Magyarországot. Helyről-helyre vándorolt lanttal a kezében. Művei verses krónikák, melyek többnyire korabeli eseményeket adnak elő. Műveinek főjellemvonásai: 1. Hitelesség. «Az mi keveset írtam, igazat írtam»: mondja önmagáról. Innen van, hogy verses krónikái történelmi források. 2. Adatszerű előadás és egyhangú rímelés (vala-vala). 3. Hazafiság. Azért írt, hogy a magyarokat a törökkel való harcra buzdítsa. «Nem egyébért gondolom krónikámat — írja Tinódi — hanem, hogy a hadakozó, bajvivó, várrontó és várbaszorult magyar vitézeknek lenne tanulság üdvösséges megmaradásukra, az pogány ellenségnek mi módon ellene állhassanak és hadakozzanak.»

¹ A vár megvívása végett ágyúkat állított.

² tarack : ágyú.

³ porkoláb : várkapitány.

⁴ el-kireködött : künnrekedt.

⁵ Már későn kelt ahhoz : elkésett, idejét multá.

⁶ tag : test.

⁷ vagyónát.

⁸ igen, nagyon.

⁹ írott : festett.

A magyar renaissance.

Írta: Riedl Frigyes.

Lépünk be a budai várpalota egyik díszes termébe. Benne megvan a renaissance-kor minden ízlése, minden fénye. A termék falai hol tele vannak aggatva finom, arannyal átszőtt gobelinekkel, hol magyar tárgyú freskókkal díszítve. A mozaikpadlót szőnyeg borítja ; fönt a mennyezet aranyozott faragványokkal ékes. A természeti és a művészi szépség egyaránt meglepi a vendéget. Ha a csiszolt porphyrmárványkeretű ablakhoz lép, amelyet drága selyem kárpít díszít és kinéz az ablakon, Buda és Pest vidékének gyönyörű panorámája tárul eléje : a Duna ezüst szalagja zöld szigetekkel a síkság és dombok közé foglalva ; ha a teremben körülnéz, művészi faragványú asztalokat vesz észre a terem közepén. Rajtuk üvegsekrények, ezekben pedig mindenféle művészi csecse-becse : antik

érmek, aranszobrok, tükrök, mindaz, ami egy gazdag műkedvelő szemét gyönyörködteti. Nem messze ettől egy római nyugvóágy, selyemszövettel borítva ; azután háromlábú antik székek, «aminők Delphiben voltak». A falon faragott könyvtár-állvány, amelyet gyűrűre járó bíborszövet borít. Itt vannak az új műveltség legnagyobb kincsei : az ókor és a renaissance nagy írói, selyemkötésű, ezüstkapsos pergament-kódexekben, amelyek mindegyike a miniatűr-festészet egy-egy csodált remeke.

E pergamentumra írt könyvek belső díszítése fantasztikus mesevilágba vezet minket : színes renaissance ékítmények virágoznak bennük, gazdag gyümölcsöságak fonódnak a lapszélére, kis meztelen géniuszok őzikéken nyargalnak vagy versenyt röpködnek pelikánokkal, gólyákkal és szivárványos pillangókkal : közbe-közbe tritonok vágatnak, kezükben koszorús címer, hátukon könnyű nimfa, fürge majmok kúsznak a sűrű lombokban, amelyek mögé mókusok lapulnak, aranyvirágok indáznak antik gemnák és domborművek közt.

E pompás terem egyik antik háromlábúján látjuk ülni válogatott, finom öltözetben a társaság lelkét, a várpalota világhírű urát, *Mátyás királyt*. Föltűnő hosszú, sűrű, világosszőke haj veri a vállát ; arca piros, homloka magas, nagy szemében a szellem és a vérmérséklet villámai. A király közelében magas, föltűnő szép, fiatal főpap áll : ez a király kedvence, Magyarország leghíresebb költője e században : *Janus Pannonius*. A jövő nem veti-e reá sejtelmes árnyékát ? Ma még kedvence, akit kegyekkel és dícséretekkel halmoz el : nemsokára kérlelhetetlen üldözésének tárgya, aki Mátyás pribékjei elől álruhában egy végvárba menekül, hogy ott korán és homályban meghaljon.

Egy olyan alak, aminő Janus Pannonius, valóban ebbe a légkörbe való volt. Renaissance-alak a java fajtából. Csak e kor mutat-hat fel olyan forró szeretetet, olyan naív lelkesedést minden iránt, ami az ókorral kapcsolatos. A köznapiság, a megszokás még nem nyűtte el akkor a klasszikus világot ; az ókori írók az akkori emberek szemében a mult tekintélyét és az újdonság ingerét foglalták magokban.

Azok közül, akik Mátyást körülveszik, még egy más fiatalabb tudós is magára vonja figyelmünket : ez *Regiomontanus*, századának legnagyobb csillagvizsgálója, az újkori trigonometria megalapítója. Mátyás 200 arany forint évi díj mellett könyvtárához és csillagvizsgáló szereihez fölügyelőnek, őrnek választotta. Regio-

montanus megfigyeléseivel kezdődik voltaképpen a tudományos csillagászat. Könyvét Kolumbusz is magával vitte nagy tengeri útjára ; ez tette lehetővé a kor nagy földrajzi fölfedezéseit.

Ott van a király mellett még egy harmadik, szintén fiatal főpap : *Báthory Miklós*, váci püspök. Mindig könyvet visz magával : a király várótermében is, ahol az udvari emberek beszélgetnek és élénken társalognak, leül és olvassa Cicerót. «Ne nevesetek» — szól Mátyás király egykor főuraihoz — «ne nevesetek Miklóson ; a nagy Cato is mindig olvasott, mielőtt a szenátus kezdődött.»

A király mellett találjuk irodalmi famulusát, a leleményes *Galeottót* is, ki minden klasszikus lében kanál. Galeotto Ferrarában és Paduában Janus Pannoniusnak barátja és vezetője volt ; később aztán több ízben Magyarországon is járt, hol mint a királynak, hol mint humanista főpapoknak vendége és udvari tréfálkozója. Franciaországban is megfordult VIII. Károly udvarában : utazgatott Spanyolországban és Angliában ; mindenhez értett valamit, de egészben nem sokat. Legjobban tudott, úgy látszik, az ingyenéléshez. Egészben elég elmés, olvasott és ügyes ember volt, aki gyorsan meg tudta magát vkedeltetni mint mulatságos, de felületes fecsegő.

Nem oly fürge, mint Galeotto, tekintélyesebb, tudósabb és komolyabb nála a királyi udvar egy másik olasz történetírója : *Bonfini*. Ezt szereti Mátyás király legjobban az idegen tudósok közül : utolsó éveiben állandóan magánál is tartja. A ravasz, könnyelmű, bőbeszédű Galeotto a királyról egy kötet adomát ír : az alapos műveltségű, hű Bonfini egy nagyszabású művében a király uralkodásának történetét örökítette meg.

A magyar humanisták közt legtekintélyesebb a galambősz *Vitéz János*, Esztergom érseke ; Hunyadi János jobbkeze volt, majd Mátyás tanácsosa és legfontosabb iratainak fogalmazója. Szónoklatai lendületre és levelei eleganciára nézve a leghíresebb olaszokkal vetekednek. Vitéz János különben nem maradt soká tagja e fényes és szellemes társaságnak. Amilyen indulatosan szereti most Mátyás, olyan indulatosan fogja majd gyűlölni és üldözni : mint a merész újítók általán, ő sem ismer kegyeletet.

Megnevezzem-e egyenként mindezeket a fényes bolygókat, amelyek Mátyás ragyogó napja körül keringenek? Külföldi tudósokat, orvosokat, művészeket, magyar főpapokat és zászlósurakat, akik Olaszországban nevedtek és most ezen, az Alpesen innen

páratlan udvarnak szellemi ékességei? Ehhez fogható társaság soha többé nem gyűlt össze Budán.

A budai társaság szellemi középpontja mindig Mátyás : nem a legtudósabb, de a legszellemesebb tagja, akinek fogékonysága mindig nyílt, figyelme mindig éber, kíváncsisága mindig élénk, aki sokat tud tanulni, nemcsak könyvekből, de mások társalgásából is. Mindezek mellett van azonban lelkében még középkori maradvány is. Érdeklődése inkább sokoldalú, mint mély ; néha még össze-
téveszti a pompát a művészettel, a ritka dolgot a fontossal. Nem is kell gondolnunk, hogy e fényes renaissance-termek társasága már egészen modern szellemek érintkezése ; nem ! Van e rendkívüli emberekben még valami félszeg, természetükben valami, ami visszavisszahajlik a középkorhoz. Az új világnézet győzedelmeskedik ugyan bennök, de nem harc és nehézség nélkül.

Mátyás király nem volna annyira renaissance-ember, ha nem szeretné a művészi pompát, az ízléses fényűzést, a márványt, az aranyat, a bíbort. Soha annyi szemkábító ünnep, annyi gazdag díszmenet, olyan pompás öltözet, olyan drága és szép ajándék, mint az ő udvarában. Velence a 15. század második felében a legörültebb fényűzés színhelye, de maga a velencei követ is elámul, amikor azt a vakító pompát látja, amelyet Mátyás udvarán kifejt. A pápai követ, aki sokat látott, Mátyás visegrádi palotáját a földi paradicsomnak nevezi. Egy más követ azt írja, hogy Visegrádnak Európában nincs párja, legföljebb Párizs legszebb épületét, a Palais de Justice-t, merné hozzá hasonlítani. A festői pompát, a művészi fényűzést nem ismerte a középkor ; a 15. században ellenben az olasz fejedelmek adósságba verik magukat érte.

A renaissance azonban nem csupán az ünnepélyes, hanem a mindennapi életnek is új formát adott : a finom életmód mellett nagy gondot fordítanak ebben a században a tisztaságra. A lakások szellőztetése, a ruha és a fehérnemű tisztasága, az étkezés illeme olasz fogalmak szerint az előkelőség jelei. Mátyást ez oldalról is dicsérettel említik az udvarában tartózkodó külföldiek.

Mindezt összefoglalva : Mátyást jelleme és tehetségeinek főiránya, szokásai meg hiányai egyaránt a renaissance-fejedelem típusává teszik. Műveltsége ugyan nem olyan alapos, de természetének erélye, szellemének találékonysága még nagyobb. Mohón táplálkoznak mindezek a nagy férfiak az antik világ újra föltámasztott műveltségével, amely még nem halványította betegre erélyüket és élenkségüket, mint a modern emberét, hanem friss erővel acélozta

őket. Maga Mátyás teljesen fölfogta korának világtörténelmi jelentőségét, amikor egyszer Galeotto Marziohoz így szólt: «Mi fölélesztettük a dicső és nagyhatású hajdant.»

Jegyzetek. — *Riedl Frigyes* (1856—1921) a legjelesebb magyar irodalomtörténész közé tartozott. A korszellemet és az írók egyéniségét mesteri módon tudta jellemezni. Széles látókörű, nagyműveltségű író volt, élvezetes stílussal dolgozta föl mondanivalóját. (Legnevezetesebb művei: *A magyar irodalom főirányai*, *Arany János*.)

A magyar renaissance c. olvasmányunk, történelmünk legdicsőbb korszakába, Mátyás király korába vezet. A magyarság, amely a középkorban lassan hasonult át Európa népeihez és fejlődött műveltségében azokkal egy szintre, a renaissanceban nemcsak utólérte, hanem túl is szárnyalta a nyugati népek legtöbbjét.

Buda a török uralom idején.

Írta: **Salamon Ferenc.**

(Régebben nagyon keveset tudtak arról, hogy milyen volt az oszmán iga alatt szenvedő magyar terület állapota. Egész új világ derült erre a korra, mikor 1864-ben megjelent *Salamon Ferenc* könyve: *Magyarország a török hódítás korában*. A könyv beosztása a következő:

Az oszmán-törökök föltűnése Ázsiában és hódításai a Balkánon. — Első harcok a magyarokkal. — Hunyadi János. — Mátyás király. — A mohácsi vész kora. — Magyarország három részre szakadása 1541-ben. — A békekötések és a háborúk általános jellemzése. — A török katonák és a magyar katonák. — A törökök betelepülése a magyar városokba. — A török adózási rendszer. — A török szokások és a magyarság szomorú sorsa. — A török szultán, a magyar király és az erdélyi fejedelem. — A török uralom bukása.

Az itt közölt részletek *Buda siralmas helyzetét festik a török uralom alatt s rávilágítanak arra, hogyan akadályozták a hódítók még az építkezést is.*)

Budán a mecseteken és a fürdőkön kívül a török mit sem épített. Még mecsetjeik is nagy részben az azelőtti keresztény templomokból állottak, miáltal e vallásos emlékszerű épületek igen káros átalakuláson mentek keresztül. A szobrokat kivetették, a szentképeket bemeszelték vagy összerontották.

Ha oly emlékszerű, szilárd épületek is, mint Mátyás palotája, megromlottak a török hanyagság miatt, mennyivel inkább a legdíszesebb magánházak is.

Gerlach István, ki 1573-ban, azaz mintegy harminc évvel a török foglalás után, megy le a Dunán Konstantinápolyba, ezt írja Budáról: «Bizony sajnálni lehet felettébb, hogy ez a szép város disznóóllá, kutyaketreccé vált! A pompás épületeknek már csak

külső falai állanak ; belül rondák, dísztelenek ; a gyönyörű erkélyeket lerontják, az ablakokat agyaggal tapasztják. Dicső város lehetett. A török itt is, valamint Esztergomban, semmit sem épít, sőt helyre sem hozza, ami romlásnak indul. A hajóhídon átmentünk Pestre. Egykor hatalmas kereskedő város lehetett. Pompás kőépületek maradványait szemléltük. Nagy rostélyos ablakaikat sárral tapasztották be. Mindössze csak két szép épületet láttunk, azok is török mecsetek voltak.» Egy-két fürdőt említ még meg az utazó, a többen mind az elhanyagolás nyomait látja.¹

Csak a fentebbiek után is méltán nevezhetjük a 16. és 17. századi Budát török városnak. A török városok pedig egyformák mindenütt s régen sem voltak különbek a maiaknál . . .

Hogy a török uralkodás idején Budán milyen világ volt, bizonyítja Bocatiusnak 1605-ben november elején Budán tett látogatásának következő, sok oldalról érdekes leírása :

A Dunáról kiszállván, a parti kapunál (Budán a mostani Lánchíd táján) egy bolthajtásos és faragott kövekből rakott hosszú épületet láttam, mely úgy tudom, Mátyás királynak nagy költséggel épített istállója volt. Egy hasonló, de magasabban s a vár falaihoz közelebb eső épület állott mellette. Kanyargó út vezet föl a várba egy kapuhoz, melynek nevét nem tudom. Ezt a kaput földdel feltöltött erőd védelmezi s a bejárás oly szűk, hogy szekerek nem, csak gyalog és lovas emberek férnek be rajta. Mindenütt csak szemét, döglött állatok, undokság. Fenn a várban is csak piszkot, sárt látni. A házak előtt itt is, ott is szatócsboltok, lacikonyhák, borbélyműhelyek, utcai szakácsok. A házak részint fedetlenek, részint rongált fedelűek. Az ablakok sárral, téglával, szalmával vannak bedugva. A házak egészen ki vannak véve formájokból : penész, korom, moha undokítja az egykori palotákat. A piacon semmi szükséges tárgyat nem kapni a kereskedőknél festett kanalakon s más apróságon kívül. Rendkívül drága minden. Találkozom a keresztény iskolamesterrel. Tudakozódom az itt lakó keresztények állapotáról. Nyomorúság és szolgaság a mi állapotunk, úgymond. Panaszolja, hogy a keresztényektől nemrég elvették templomukat. A szolgaság házának nevezte házaikat.

¹ Gerlach István úti naplóját magyar fordításban Szalay László tette közzé a Pesti Napló 1858. évi május 1. számában. Ugyanez megjelent egy kötetben is Szalay László más történeti munkáival együtt: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez*. Pest, 1861.

Hol az iskola? Itt van, úgymond, öt gyerkőcre mutatván. S nincsen több? Nincsen ám! Tovább megyek. A templomok leomolva. Baromistálló lett belőlük. Nem látni sehol még egy új zsindelet sem. A temetőből a márványoszlopok egy-egy zugban, a piacon hevernek, néhol ülépadnak, másutt kufár-asztalnak használják. Nálunk a disznók is inkább embereknek látszanak, mint ezek! Szanaszét hevernek a holttestek. Ami ahol eltörik, abban a helyben marad. Lóháton hordják a vizet a várba. Egy-egy lóháton két igen nagy, felettébb piszkos és fertelmes tömlő van tele vízzel. Egy-egy ily zsák vizet hét-nyolc oszporával fizetnek; mert a felső városban nincs kút. Az alsóváros össze-vissza romolva: majd egy épületje sem áll — kivéve két-három török mecsetet. Az alsóváros majdnem lakatlan.

A felsővárba megy Bocatius. Előtte számos ágyú áll szabad ég alatt s oly hanyagul, hogy tengelye a földet éri. Tömérdek sok golyó hever szanaszét egész rendetlenségben. A felsővárba, melyet a császáriak golyói azelőtt három évvel megrongáltak, nem bocsátják be. Két elfátyolozott török nőt látott jóni vár alatti fürdőből — e két nőn kívül többet nem látott Budán. A meredek vároldalon egy ösvény vezet le, melyen útközben Bocatius egy török holttestét találta kidobva a kutyák eledeléül. A Duna partján a keresztény magyar-törökök kenyeret, sajtot, rizst, kerti gyümölcsöket árultak.

Innen Pestre megy utasunk. Ó szegény Pest! — úgymond — inkább Pestisnek kellene téged nevezni. Nincs itt egyetlen egy ép ház. Mindenik a földdel majdnem egyenlővé téve: kevésőpredék nép lakja. Benn a város közepén árkot vontak a törökök s egy fal formát raktak hosszában vesszőfonadékból és agyagból. Nem látni itt egyetlen egy tornyot vagy templomot, «Isten veled Pest! Isten veled Buda! Elég egyszer látni titeket!»...²

Még Omár kalifa rendelte minden mohamedán államban lakó keresztényre nézve, hogy templomokat, zárdákat építeniök nem szabad; nem szabad templomokat kijavítaniok; azoknak, kik mozlímok szomszédjában laknak, csak a legsürgetőbb szükség esetében szabad kijavítaniuk házaikat.³ Ez a szigorú tilalom megvolt Magyarországon is...

² Bocatius János budai leírását Bél Mátyás adta ki: *Adpar atus ad historiam Hungariae*. Pozsony, 1735—1746.

³ Hammer-Purgstall József: *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung*. I. köt. Wien, 1814. 183. lap.

Ibrahim budai helytartó 1639-ben megtudja, hogy Jászberény lakosai törvény ellenére és parancsolat nélkül templomot építettek. Rendeli, hogy azonnal meg kell vizsgálni, vajjon az új templom az ó-nak a helyén áll-e, ugyanazon alapon épült-e s nem is szélesebb, avagy magasabb a réginél? 1662-ben ismét engedelemre van szükség, hogy a Zagyva áradásától megrongált templomot kijavíthassák.⁴

De legérdekesebb azon engedély, melyet Jászberény 1623-ban kapott temploma kijavítására Ahmed ben Musztafa hatvani kádítól.

«Ezen igazbeszédű levélnek oka, hogy a Jászberényben lakó gaz keresztények és alávaló istentelenek (átkozza őket Allah, a sujtó király, az ítélet napjáig szüntelen) az igazságos törvényszék és törvényes gyűlés előtt (áldja szerzőjét Allah!) megjelenvén, engedelmet kértek rá, hogy a város keresztény köznépe s istentelen csoportja, hiábavaló szokása és balgatag imádása helyének, «Nagy Boldogasszony» nevű szerencsétlen templomának haszontalan fedelét és roskadozó falát kijavíthassa, hogy összegyűlekezhesék csalással, nyakassággal és kárhozattal teljes szertartása idején.»

A próféta törvényszéke hivatalnokot küldött ki, szerezzen tudomást a dolog mibenlétéről. A nevezett templomot jól megvizsgálta s a keresztények gaz vallomását (száradjon rajtok a tűz és vasbüntetés!) előbbi rút állításukkal egyezőnek találta. Ennélfogva, a vizsgáló szilárd beszédére, a fennírt egyház ki- és bedült részeinek alapnál kezdendő újraépítését a törvényszék megengedi, stb. — Tanuk Mohammad szpáhi, Szinán aga, Ibrahim szpáhi és többen.»

Számos példát hozhatnánk még föl a kőrösi, kecskeméti, szegedi megjelent török okmányok közül, melyek a templomokra nézve a török építési rendőri szabályok épségben maradását bizonyítják.

Jegyzetek. — Salamon Ferencnek (1836—1892) ez a történeti munkája nem elbeszélő történet, hanem nagyszabású korrajz. A tudós, ha történeti munkát ír, mindig megnevezi forrásait s ezzel igazolja adatainak hitelességét. Salamon Ferenc forrás-megjelölései a lap alján nyomon kísérik a főszöveget.

⁴ Repiczky János: *Jászberényi török levelek*. 47. levél.

A magyar adás-vevés a török világban.

Írta : Takáts Sándor.

I.

A régi magyar közmondás azt tartotta, hogy *míg a földobott alma alájő, idő és ember változik*. Ha valahol, úgy a mi földünkön ugyancsak jogosan mondhatták ezt a mondást. Két századon át olyan volt a sorsunk, mint a robogó ér forgatagjába vetett szalmaszálé. Változott és pusztult nálunk minden. Ami ma még megvolt, holnap már híre sem akadt. Politikai viszonyaink nyomorúsága, gazdasági kifosztásunk szakadatlan folyamata nemcsak embereket, de egész osztályokat elsöpört. És nem a burján, nem a gyom pusztult, hanem a termő növényeink legjava.

Egykoron népes és minden ízében magyar kereskedő-rendünk is volt. Ez az országfönntartó elem a török betelepülésével nem gyöngült, hanem erősödött és gyarapodott. Semmi a világon nem vet a törökségre olyan jótékony világot, mint a 16. és 17. századi magyar kereskedelem története. Déli napnál világosabban áll szemünk előtt : megdönthetetlen számokkal bizonyíthatjuk, hogy a magyar marhakereskedelem a török hatalmával együtt gyarapszik, a félhold erejével együtt fogy és hanyatlik. És mire a szarvára fogyott hold városaink tornyáról eltűnik, a magyar kereskedelemről hivatalosan jelentik, hogy volt — de nincs.

A legtekintélyesebb és legnépesebb kereskedő-rendnek *tőzsérség* volt a neve. Hatalmas, népes és ami fő, magyar volt ez a felekezet. Majd minden tőzsérünk neve mellett ott díszlett a *deák* szó. Tehát bizonyos, hogy iskolákon forgott, tanult emberek voltak. A tőzsérséget fontos és hasznos mesterségnek tartották, melytől még a főnemesek sem idegenkedtek. Bethlen Gábor a marhakereskedést még fejedelemsége idején sem hagyta abba és éppenséggel nem búsította, hogy Magyarország legnagyobb tőzsérének őt mondták. Tőzsérkedésének volt is foganatja! Hiszen az iskolák alapításához, a tudósok fizetésére pénz kellett. És ezt a marhakereskedés módjával öntötte. Thököly Imre fejedelem, ha nem tőzsérkedett is, de igazi tőzsércsaládból származott. Az ő családjának vagyonszerzője, Thököly Sebestyén, a 16. században Tar Istvánnal együtt a leghatalmasabb tőzsérünk volt, aki nem csupán a kincstárt, hanem magát Rudolf császárt is adószai közé számlálhatta.

A Zrínyiek sem lehettek volna a nemzeti élet tevékeny munkásaivá, ha tőzsérkedésük nem öntötte volna garatjukra a szükséges pén-magot.

Az országba pénz a tőzsérek útján jött : pénzt szerezni csak az ő mesterségükkel lehetett. Így aztán nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a nagy Alföldön a legtöbb iskola- és egyházalapító a tőzsérek sorából került ki. De ennél még nagyobb érdemük is van. Amikor mindenki látta, hogy a magyar parasztság pusztul, a mi jó tőzséreink és földesgazdáink a különféle pásztorokat, juhászokat, gyapjúszedőket, szénázókat, szalmázókat, futott embereket föl-fogadják, alkalmazzák, megmagyarosítják és jóra való munkásokká pallérozzák. — Tőzséreink magyarsága még a külföldön is nyomot hagyott. A 16. században, részben még a 17.-ben is a bécsi és az auspitzi hetivásárokon magyar világ uralkodott. A vásárok tisztviselőinek magyarul is kellett tudniuk : a pénzváltó a magyar nyelv nélkül ott nem boldogult. A német birodalmi városok mészárosai magyar tolmácsokkal jöttek a vásárokra ; máskülönben tőzséreinkkel nem alkudhattak volna.

Az igazi tőzséreken kívül voltak még olyan üzérkedők is, akik a marhát a vásárokon, vagy a vásárokon kívül, suttyomban összevásárolták és ott helyben már jó nyereséggel más kézre eresztették. Ezeket az árdrágítókat igazi tőzsérekeknek senki sem tartotta, a hivatásos tőzsérek és embereik az efféle kufárokkal össze sem hasonlíthatók.

II.

A délibábos Alföld semlyékes rónái, gyöpszegéses dűlői, cserés homokja, szilrétjei, sásos tófolyásai, vízközi csatajos mezei, lágyas tóbelei és tibhányai ontották a jóhúsú szarvasmarhát. És amikor fűzöldüléskor a folyóvizek gerébre szálltak, azaz medrükbe tértek, innét indították a marhák ezreit a bécsi kőre vagy a pusztapécsi (auspitzi) vásárra.

A magyar tőzsérség virágzásának korában a marhakereskedés és a marhahajtás valóságos látványosság volt. Ha Isten a fünek bő termését adta, a jószág a mi széles mezőinken és baromjáró földeinken nagyon megszorodott és gulyásainknak ugyancsak volt mit a rovásra fölmetszeniök. Jámbor eleink ilyenkor azt mondogatták, hogy megócsódik a marha. És mivelhogy itthon hiába unszolták meg vele a vásáros embereket, egy ideig még a hízlaló réteken legeltették és bogározatták a jószágot. Aztán, mikor közelgett Szent Vitus

napja, a kolompot levették a vezérökörről és a marhás emberek foltba vervén ökreiket, nem jártatták többé a csordán, hanem megindították külföldre.

A marhaindítás a legérdekesebb és legmozgalmasabb képet adta a szemlélőnek. Kétszázezer szilaj ökör, bika, tulok, göboly, sőre csörtetése, a vad paripák nyerítése (amelyeken a hajtást végezték), a botoslegények lármája, a hajtók hujjogtatása és üvöltése, köpenyeges puskák és lódingós lövők ropogása, aztán a tőzsérek, csihések, köszmérek, ostorosok és hajtogatók ide-oda szaladgálása és kiabálása még a legelhagyatottabb utakon is pezsgő életet teremtettek. Közbe-közbe egy kis dolog is akadt. Tolvajokkal, marhalappangatókkal és rác pogánnyal *hozzát* kiáltván, megharcoltak; a farkascordákat megrekesztették. A tilalmasban járó marhák riasztása már csak tréfaszámba ment. És ha már a hajtóknak egyéb dolguk nem akadt, süveget dobáltak egymás lova alá, amitől a szilaj paripák úgy megvadultak, hogy csak a hajtó vaskeze bírta őket visszahőkoltetni. Biz ez élet és mozgalom volt!

A marhahajtás három főirány felé terelődött. Az egyik természetesen Bécs és a német birodalom volt. A másik rész Morvába, a harmadik Légrádon át Velence felé igyekezett.

Az Alföldről a római szent birodalom városai jó távolban voltak ugyan, de hajtóink és tőzséreink mégis eljutottak oda állataikkal. A nürnbergi hetivásárokon évenként hetvenezer marha is megfordult és ezeknek túlnyomó része a magyar Alföldről került oda. De nemcsak Nürnberg, hanem a többi birodalmi város is magyar marhával élt, mivel egész Európában ezt tartották a legjobb húsúnak. Augsburg, Regensburg, Ulm, Strassburg, München stb., amíg magyar marhát kaphattak, mást nem is igen vettek. És ez a körülmény szegény hazánkra kimondhatatlan szerencse és jótétemény volt.

Amíg a török hazánkban ült, marhában nem igen volt hiány. A császári hadak azonban a török kiűzésével együtt hazánkat is úgy elpusztították, hogy 1695-ben egész Felső-Magyarországban egyetlen vágómarhát sem találtak a kiküldött császári biztosok. Jöttek aztán ugyan békésebb idők is, de marhakereskedésünk régi virágzását soha többé vissza nem nyerte.

III.

Az egyszőrű, fehérszőke magyar marha a roppant utat baj nélkül megjárta. Abban az időben még nagyon erőteljes volt a magyar

marhafaj. Istállóra nem igen telt és a lábasjóság egész életét a szabad ég alatt, künn a réteken töltötte. Csak a legnagyobb hóesések idején vertek részükre szállásokat. A szabad élet a marhát erőssé, egészségessé és szilajjá tette. Az ember ma már el sem hiszi, hogy a 16. és 17. században a marhát ezrével úsztatták át a Dunán és más baj nem történt, minthogy egy-kettő elúszott és megszökött. Képzeltetjük, hogy a szilaj állatokkal mennyi baj volt, míg az Alföldről a birodalmi városba értek! Így pl. Augsburgban 1708-ban valósággal ribillió tört ki a marhák garázdálkodása miatt. A közönség éppen a templomból jött ki, amikor a legelőkelőbb augsburgi mészáros, Then uram, magyar falkás marháit a vásáron áthajtá; bár még a városon kívül valamennyinek lábára békót kötettett, azért mégis nagy baj történt. A templom előtt ugyanis az egyik augsburgi polgár a mellette elmenő ökörre jót húzott botjával. Vesztére tette. Az amúgy is szilaj állat békóit egy pillanat alatt elszakítá és támadóját holtra tiporta. Aztán egész sorokat döntött le a közönségből. A nagy lármától és jajgatástól a többi ökör is megvadult és olyan óriási zavart és annyi bajt okoztak, hogy még évek múlva is emlegették.

Nem volt olyan dolog, amiből az élelmes augsburgiak és nürnbergiek hasznót húzni nem igyekeztek. Szó, ami szó, még a magyar marhák vadságát is kihasználták. Ökör- és bikaviadalokat rendeztek. De ebben nem a spanyolokat követték, hanem a saját józan eszüket. A jóra való nürnbergi vagy augsburgi mészárosnak nem ment el az esze, hogy a vad bika elé maga álljon és maga dühösítse az amúgy is dühös állatot. A magyar ökrök és bikák az Alföldön csak a farkasesordákkal küzdöttek, de medvéket nem igen láttak; és mivel Nürnberg vidékén elég medve vala, a nürnbergiekkéhezett medvéket bocsátottak a magyar bikákra és ökrökre. A mi szegény barmaink aztán olyan halálküzdelmet csaptak, hogy még a rómaiak is megirigyelhették volna a jó nürnbergiektől.

A bikaviadalok rendezőinek a jövedelemből a városnak is pénzt kellett adniok. A megölt ökrök és bikák húsát az ispotályok és a szegények háza kapták meg leszállított áron. Bikaviadalokat akkor rendeztek, mikor a magyar hajtásban egy-két szertelenül vad ökör vagy bika akadt. És mivel ez igen gyakori volt, a nürnbergiek bikaviadalok nélkül ritkán szűkölködtek. Időjárástában aztán annyira megkedvelték, hogy még a színielőadásnál is többre becsülték.

IV.

Elérkezvén a vásár napja, kora pitymallatkor fölvonták a harmincados házára a király zászlaját, ami azt jelentette, hogy *szabad a vásár!* Pedig igazában szabad mégsem volt, mert csak azokat bocsátották a marha mellé, akik nem *öszvességgel* (azaz nem nagyban, foltszámra), hanem kicsiben vásároltak. Ilyenek voltak a mészárosok. Övéké volt az elsőség, no meg a városi székbíráké, akik a községi mészárszékek számára vásárolgattak. A vásárnyitás-kor aztán megkezdődött a fülsiketítő zaj, a mindig növekedő zűrzavar és zajdulás. Valami csodás, leírhatatlan zagyvaléka támadt az emberi és állati hangoknak. Tíz-tizenötezer szilaj ökör bögésébe belevegyült a vad bikák dobbantása, a fölhajtott délceg (ménés) szelidítetlen lovainak nyerítése, a hajduk üvöltése, az ostorok patto-gása, gulyások és bojtárok kurjantása, a rác konyhások kiabálása, a cigányok, sátoros ráják és szegedi kockások lármája. Közbe-közbe a sőrések és göbolyösök, akiknek a süvegjük a bortól már csáléra állott, veszettül tiülkölték, úgy hogy a harmincados legényének trombitaszavát hallani sem lehetett. A leírhatatlan zsvajban a pénzváltók szavát megérteni sem lehetett. Hiába rakták ki ezek a pénzolvásó-táblára a sok oszporát, dutkát, fehér és fekete garast, vonyós máriást, oroszlános tallért, bapkát és lengyel garast. A pénz csörgése és a váltó szava beleveszett a nagy zajba.

De egyszerre mintha kissé megcsöndesedett volna a láрма. A harangos verőóra kilencet üt és a harmincados házáról bevonják a zászlót. Abban a pillanatban a vásártól eltiltott, de közelben rejtőző főárusok (nagykereskedők), kufárok, ki lóháton, ki szekéren, ész nélkül rontottak a vásárra. Most már az ő idejük is érkezett most már ők is vásárolhattak, mégpedig nagyban és nyereségre. A vásár tehát még élénkebbé, még zajosabbá lett.

Maga a vásárlás imígyen történt :

A vevő a marha mellé állott és amíg ő onnét nem távozott, más oda nem jöhetett. Erre az eladó megkínálta a vevőt. Ezt akkor úgy mondták, hogy megunszolta. Erre árúba indultak, azaz alkudni kezdtek. Ha a vevő az eladóval meg nem árulhatott, azaz megalkudni nem tudott, távozott a marha mellől. Ha azonban megalkudhatott vele, kezét beadta és az eladónak lefizette az előleget, a felpénzt vagy foglalót, amit Szent Miklós-pénzének vagy ital-pénznek is hívtak. Aztán a harmincadoshoz mentek, aki kiállította az adóslevelet. Erre következett az áldomás.

Mivel a vásárlók többnyire külföldiek voltak, a magyar tőzséreknek nemcsak Bécsben, hanem a német birodalmi városokban is voltak adósaik. Ez adósságnak a behajtása abban az időben nagy bajjal és fáradsággal járt. Akárhányszor olvashatjuk, hogy a magyar tőzsérnek Olmützbe, Prágába, Nürnbergbe kellett adósságkérni mennie. És ugyancsak megfáradt, míg a pénzét sikerült *menedéksé* tennie.

Mindenféle kereskedő és árusnép felelős volt a földije adósságáért. Azaz, hogyha az adós nem fizetett, lefoglalták a földijének áruit vagy pénzét. Ezt a gonosz szokást *megárestálásnak* hívták. A szegény kereskedő nyugodtan ment valamelyik, mondjuk győri vásárra és mivel egyik egyföldi kereskedőtársa adós volt valamelyik győri polgárnak, tehát őt tartóztatták le, vagy az ő áruit foglalták le, míg az igazi adós nem fizetett. Keserves állapot volt ez, amelytől magyar és török kereskedő egyaránt rettegett. Ezért a királyi és hódoltsági városaink mindent megmozdítottak, hogy kiváltság szerzésével e gonosz szokástörvénytől megszabaduljanak. A hódoltsági városoknak a szultán több ízben adott írott malasztot a megárestálás ellen. A királyi városok is kaptak ilyen kiváltságlevelet. III. Ferdinánd például a kecskemétiekre mondta ki, hogy más ember adóssága miatt nem szabad őket letartóztatni.

Az adósság behajtása körül az a szokás járta, hogy *a bécsi adósság megelőz mindeneket*. A többi hitelező kielégítése csak a bécsi követelés megfizetése után történhetett.

A legnagyobb magyar kereskedő-rendnek, a tőzsérségnek hatnyatlása 1593-ban kezdődik. A hosszú háború olyan pusztítást vitt végbe Magyarország és Erdély területén, hogy az ország azt soha ki nem heverte. A 18. században folyton apadt az ország jövedelme. És minél kevesebb volt a bevétel, annál jobban nyomták és szorították a marhakereskedelmet. Mintha csak egyébből sem sajtolhattak jövedelmet, mindent innét akartak szerezni. A harmincéves háború idején egész Németország elpusztulván, a magyar marhának roppant nagy volt a kelendősége. A bécsi udvari kamara ezt az időt akarta fölhasználni arra, hogy a magyar marhakereskedést egészen kezébe kerítse. Mindent mer az, akitől minden kitelik. Az 1651. évben Magyarország egész marhakereskedését osztrák monopóliummá tették.

A monopólium seregével juttatta koldúsbotra a derék magyar tőzséreket: a magyar marhakereskedésnek az élete ezután már csak vergődés.

V.

A tőzséreken kívül természetesen még másféle kereskedők is akadtak nálunk. Ezek között első helyen a *kalmárok* állottak. Többféle felekezetük volt, amiket a kereskedés módja szerint másképpen és másképpen híttak. Voltak *hátas kalmárok*, akik áruikat butyorban vagy kalmárbörböncében hátukon vitték és így jártak vásárról-vásárra. Igen ismeretesek voltak országszerte a *sátoros kalmárok*, akik egyik szabad sokadalomról a másikra jártak és áruikat sátrakban árulgatták. Ezekkel egy sorban állottak a *nyilas kalmárok*, vagy a *nyilvető sátorosok*; ezekről azt olvassuk, hogy ha sátrat akartak csinálni, előbb nyilat kellett vetniök. A kisebbrendű kereskedőket *kádas kalmároknak* nevezték. Az ilyen sátrat nem vethetett, hanem «ha hó vagy eső esnék, olyankor valami ponyvát vagy gyékényt szabad légyen marhája felett felvonni vagy teríteni, hogy kárt ne valljon».

A kalmárok között olyanok is akadtak, akik vásárokra és szabad sokadalmakra nem jártak, hanem a városokban egy-egy fa- vagy kőboltban, ú. n. patikában üttették föl tanyájukat és állandóan ott kereskedtek. A régi patika szót a gyógyszerházzal összekeverészenünk nem szabad. A régiek minden olyan dolgot, amit a boltban (vagyis patikában) vásároltak, patikaszerszámnak neveztek. Több *patikás kalmár* boltjának összeírása ránk maradt, és így megtudhatjuk, mi mindent árultak boltjaikban. Volt ott hétszázféle árucikk is: késvas, gomb, paszomány, fésű, szúnyogháló, viaszkosvászon, herbatea, kása, gyömbér, tajtékipipa, itatópapiros, fogtisztító, dohány, lencse, borsó, mák, háj, gálickő, babér, juhászfuroglya, legyező stb. stb. — nagyobb részük közönséges kereskedelmi cikk.

A 16. és 17. századi kereskedők között nem utolsók voltak a *debreceni sósok*, akik szekereiken az ország minden részébe széthordták a hazai kősót. Érdemük, hogy nyugati városainkban versenyre keltek az osztrák főtt sóval (hajós-sóval), amellyel elárasztották az országot. A *cserekereskedés* is folyt: a hazai törökök pl. vasneműért, vörösrézért, deszkáért, zsindeyért stb. rendesen török árut adtak cserébe: a nyugati részeken sót búzán cseréltek.

A magyar kalmárok között elsőnek a sopronit tartották. Jó kereskedő hírében volt a kassai és debreceni. Tőzsér a kecskemétinél külön nem akadt az országban. Nem csoda aztán, hogy közmondássá vált: *Debreceni ember után nyalakodik! Kecskeméti tőzsér hírével jár!*

Az adás-vevés a kereskedő-rendeknél ugyanúgy ment, mint a tőzséreknél. A megunszolás is csakúgy járta. És aki alkuvásra vette a dolgot, a jószág mellől addig el nem állott, míg az igazságában tartott.

Kereskedelmünk iránya gyakran változott. A 16. század első felében még javában szállították kereskedőink a lovat és a bort Oroszországba, élénk volt a forgalmunk Lengyelországgal is. A 17. század második felében már teljesen jelentéktelenné vált a kereskedelmünk. A német birodalommal is szűnőfélben van a vasvári békeség óta.

A kereskedés hanyatlását az utak bizonytalansága és a vámok megnövekedése is előmozdította. A különféle kereskedők és kalmárok természetesen épúgy fizették a vámokat, a harmincadot, a helypénzt, a látópénzt stb., mint a tőzsérek. Sőt a kereskedőknek az árucikkeit a harmincadoknál meg is vizsgálták. Ezt a vizsgálatot az úgynevezett *látó* végezte, aki a mai fináncnak az ősapja volt.

Jó vásár vagy sokadalom csak ott akadt, ahol jó cipót sütöttek és olcsó bort mértek. Mikor a pusztapécsi vásárokat máshová akarták áthelyezni, az odahívott magyar tőzsérek csak azt vizsgálták, van-e jó kenyér, hogyan foly a bor pintje és milyen a legelő! Mivel egyik sem volt kedvükre, a vásárokból semmi sem lett . . .

Ilyen módon és ilyen szokásokkal folyt le egykor a magyar kereskedés. Magyar volt az minden ízében és a befolyt haszon a magyarságot gyarapította. Tőzséreink és kereskedőink a maguk emberségéből, a maguk iparkodásával verték föl magukat odáig, hogy országfőntartókká lettek. Az a gazdasági politika azonban, amit Bécsben üztek, lassan-lassan teljesen tönkreteszi a magyar kereskedést. Ehhez a bajhoz járult a végbeli élet teljes fölbomlása és a kóborló latrok meg a tolvaj hajduk elszaporodása. Ezek miatt az utak bizonytalanokká lettek.

A török kiverése után már hivatalosan azt mondták a magyar kereskedelemről, hogy volt — de nincs.

Jegyzetek. — *Takáts Sándor* ma is élő jeles történetírónk, a törökvilág legalaposabb ismerője. Levéltárakban, régi okiratokból nagy szorgalommal gyűjtögette és zamatos magyarságú, szellemes cikkeken dolgozta föl a hódoltság korára vonatkozó adatokat. Cikkeit *Rajzok a törökről* c. háromkötetes munkájában foglalta össze.

Rákóczi és a kereskedelem.

Írta : Márki Sándor.

I.

A fejedelem megróttá a Habsburgokat, hogy nem iparkodtak a nép közé bevinni a kereskedést ; de megróttá azokat a magyar nemeseket is, akik fiaikat kereskedésre adták, ami *nem illik a nemeshez*. Ezt nem azért mondta, mintha a kereskedőket lenézte volna. Hiszen — már mint fejedelem — maga elnökkölt azokon az egri és kassai értekezleteken, amelyeket a magyar kereskedelem előmozdításának megbeszélésére tartott. Magyar- és Lengyelország közt a kereskedelem olyan közönséges volt, hogy, föltűnés elkerülése végett, első bujdosása idejében kereskedőnek adta ki magát. Fölkelésre szólító lengyelországi szózatában azonnal megtiltotta a kereskedők háborgatását. Mint termelő, maga is foglalkozott eladással, kereskedelemmel ; s érezte, hogy a termést magának a termelőnek kell forgalomba hoznia.

A polgárok maguk is szegények voltak és csak mint a danckai, boroszlói nagykereskedők ügyvivői, viszontelárusítói élhettek meg a kereskedésből. Ennek következtében, mikor a rézpénz elszaporodott, a magyar kereskedők fölemelték az árakat, hogy megbízóiknak ezüsttel fizethessenek, amiben a vevők zúgolódás nélkül megnyugodtak. Ugyan kellett óvakodni, hogy külföldi kereskedők rézpénzt ne csempészhessenek be ; míg viszont ők egyáltalán nem akarták elfogadni a rézpénzt. Terményeket eladni nem lehetett ; készpénzhez a nép a kereskedelem és az eladás pangása miatt nem juthatott s így mindenki a saját terméséből élt. Pedig Ausztria, amely a hús drágasága ellen védekezett, a leghevesebb háboruk idején sem gátolta, hogy a kurucok a morva és sziléziai kereskedőktől baromért szerezzék be szükségleteiket.

A fejedelem báró Hellenbach bányagrófot bízta meg a baromkereskedés vezetésével. Csakhamar észrevette, hogy Hellenbach emberei ezüstpénzen nagyszámú marhát vásárolván össze, Ausztriában enyhítették, de itthon növelték a hús drágaságát. E miatt a vármegyék is panaszkodtak előtte ; de, Rákóczi válasza szerint, annyi feleszámú marhát még nem vittek ki, hogy azért elegendő kereskedelmi cikket szállíthattak volna a haza lakosainak. Mindenféle kereskedelmi szükségletet olyan hirtelen nem elégíthet ki, de ha az

árszabást megtartják, a marhák vásárlásában is helyesebb módon járnak el. A cserekereskedés elegendő külföldi árúcikket vonz a hazába, a nélkül, hogy a marhaállomány érezhetően megfogyatkoznék. Tapasztalta, hogy sokan egyedül a maguk hasznát keresik és tömérdek marhát, sőt, göbolyókat és egyéb élelmiszereket összegyűtenek és velük az ország romlására nyerekednek. Elrendelte tehát, hogy aki igazságtalanul kereskedik és összegyűjtött javait az árszabás szerint áruba nem bocsátja, attól az ilyen jószágot el kell kobozni.

Majd meghagyta, hogy a vármegyék a maguk terményadóját az arra rendelt biztosokhoz szállítsák. Egyrészt azért, hogy az ország kereskedését a szükséges portékák cserélésével megindítsák, másrészt, hogy a ki nem vihetőket a hazában levő mesteremberekkel fölműveltesék, s a hadak számára és ruházatára fordítsák. Jobbnak tartotta az ország részére szedett és vásárolt marhákat posztóért elcserélni, mint pénzzé tenni.

II.

A marhakereskedés, amely két századon át az országnak a legtöbb és legbiztosabb jövedelmet hajtotta, a karlócai békével végződő török háborúban ment tönkre. A marhatőzsérek mind megbuktak és Felső-Magyarországban már nem akadt vágni való marha. A drágaságot is el lehet képzelni, mikor pl. 1695-ben Erdélytől Győrig egy marha után 55 címen fizettek vámot, illetéket stb., pedig a jószágot még tovább is kellett hajtani Bécsbe.

Ez a nyomorúság Rákóczi fölkelésének főbb, de nem igen hangoztatott okai közé tartozott. A fejedelemnek tehát egyik elsőrendű kötelessége volt, hogy ezen a gazdasági és kereskedelmi válságon segítsen. Épen a fölkelés kitörése esztendejében érte a vásárló Ausztriát a pénzügyi bukás; az eladó Magyarország pedig, ösmert okokból, visszaesett a *rézkorszakba*. A *libertás* csak neki kellett, nem a külföldnek; hanem a magyar ökörért az ellenséges Ausztria is szívesen adott iparcikkeket. A gazdák is jobban jártak, mert ügynökök nélkül és a mindenféle hajtási illeték és bajoskodás elkerülésével egyenesen a magyar államtól kapták meg pénzüket. Rákóczi tehát egy veszendőbe ment nemzeti tőkét akart megmenteni a cserekereskedés meghonosításával. Nem az ő hibája, ha a teljesen bizonytalan, háborús időkben a marhahízlalásra, göbolyók tenyésztésére nem nyílt alkalom. *Országostul nincs nekünk szerencsénk a kereskedésben*, fakadt ki, mikor Szluha Ferenc az állam részére egyszer ezer

olyan hitvány marhát vásárolt, hogy a kereskedők rájuk sem akartak nézni.

Cserekereskedést azonban a fejedelem azelőtt is és más árucikkekkel is folytatott. Feleségének már 1694-ben 2000 mázsa *lisztért* vásárolt gyémántokat. Tokaji és más finom borokért fegyvereket, szöveteket stb. igyekezett vásárolni a külföldön. A borért készpénzt is szívesen adtak. Állami egyedárúságot semmiből, a sóból és marha-kereskedésből sem akart csinálni; hiszen a monopólium ellen már híres manifesztumában kikelt és a sómonopólium megszüntetésekor azonnal helyreállította a sóval való *szabad kereskedést*.

Az állam és a közönség érdekeit az *árak megszabásával (limitációval)* akarta megóvni. Már eleinte kikelt az olyan kereskedők ellen, akik lelkiismeretükkkel, a fejedelemhez és a nemes országhoz tartozó kötelességükkel semmit sem törődve, az eddig csinált és mindenütt árult kaszatöltéseket megkisebbitik és azt az illendő áron fölül adni merészelik. Ezt csalárdságnak nyilvánította.

A hazai kereskedelem föllendítése végett, 1705-ben, az egri táborban *magukkal a kereskedőkkel* tartott értekezletet és erre minden város két kereskedőt küldött. Tehát a *kereskedők meghallgatásával* készült az a törvényjavaslat, amelyet a fejedelem a szécsényi országgyűlés elé terjesztett. Törvény mostan még nem lett belőle, mert az országgyűlés a munkálat kiegészítését rendelte el. E végből a fejedelem 1706-ban bekívánta több vármegye árszabását, a királyi városokban levő boltosok árucikkeinek részletes kimutatását, a főbb török kereskedelmi cikkek árjegyzékeit stb., és így azután a kereskedők dolgában újabb tervezetet készített. A dolgot siettetnie kellett, mert az év vége felé a rézpénz megromolván, az árak türhetetlenek, az eddigieknél ötszörte, hatszorta nagyobbak lettek. Pl. egy hordó bor 20 forint helyett 100 forint, egy rőf angol posztó 6 helyett 40 stb. A fejedelem és a szenátus, a hallatlan *drágaság* megszüntetésére, már 1707 elején az árszabások szigorú megtartására szólította föl a vármegyéket. Tíz nap mulva kiadott hirhedt körlevelében Turóc vármegye arról panaszkodott, hogy drága minden, amit a külföldről kell vásárolnunk: mindenféle posztó, fűszerszám stb.; aminek az az oka, hogy *nincsen szabad kereskedelem*.

Egyébiránt a mesterség és kereskedelem után való jövedelmet még 13 esztendő mulva is csak 76,000 forintra becsülték a városokban, 133,000-re a vármegyékben; Erdély áruforgalma pedig most még jóval kisebb lehetett, mint 1701-ben, mikor legfeljebb 1.300,000 forintra ment.

III.

A városi kereskedelem akkor sehol sem elégíthette ki a kívánatokat, mivel a kereskedők a régi szabadsággal nem járhattak. *Munkácson*, a székhelyen, a fejedelemnek 21—22 patikája (boltja) volt a görög kereskedők számára épített bazárban. *Kassa*, *Eperjes* és *Lőcse* különösen a Krakkó, Varsó, Dancka felé folytatott kereskedelem miatt volt fontos.

1703 óta selyemgombot és zsinórt, angliai posztót, pennacsináló kést, tintához való gubacsot, citromot, koperlit (olajbogyót), faolajat, kondért, óntálat, tányért, sáfrányt, fenyőmagot, keménymagot stb. nem egyszer Lőcséről szállítottak a fejedelemnek és tábornokainak. Igaz, hogy volt idő, amikor hét koncnál több papirost a fejedelem Lőcsén sem kaphatott és finomabb papirosért *Nagyszombatba* kellett küldeni, a külföldi követek boltjába, ahol vastag bőrkesztyűket is árultak. Megtörtént, hogy *Kassán* a fejedelem sátra számára sem fehér, sem vörös cernát, sem vörös bagariát nem kaphattak, mivel a kereskedők a vásárokra eloszlottak: posztót, nyusztot, skófumot, rézedényt sem lehetett találni a mestereknél s a boltokban. A különben királpárti *pesti* hatósággal utóbb kereskedelmi szerződést kötött posztó- stb. szállításra. *Kecskeméten* a kereskedők kényelmére harmincadot állított fel, és mivel a hadakozás miatt a kereskedelem nem biztos, ezt a várost jelölte meg olyannak, ameddig a dél felől jövő török kereskedők szabadon feljöhetnek. Arra, hogy *Gyöngyösön* árulhasson, török kereskedő már csak kivételképen nyert engedelmet.

A magyar kalmárok különben akkor többnyire *céhek*ben éltek. A *szatmári* kalmárok magyar céhszabályait a városi hatóság 1705-ben erősítette meg. Ebben, a régi módhoz alkalmazkodva, meghagyta, hogy a jogosult kalmárokon kívül a városba az előljáróság engedelve nélkül senki se hozhasson be portékát és vidéki kereskedő a városban ne tehesse le jószágát, csak azért, hogy onnan külső sokadalmakra járhasson, de a kalmárbírák pecsétje alatt árúcikkeiket egyik helybeli vásártól a másikig ott tarthassa stb. Ennek a szabályzatnak harminc pontja mindenesetre megvilágítja az akkori kiskereskedők helyzetét.

Vásártartásra 1703—1711 közt 336 helységnek volt joga. A vásárnapok száma összesen 1277 volt, ebből 1045 Magyar- és 232 Erdélyországban. A fejedelem nem osztogatott és maga I. József is csak négy helyiségnek adott ilyen jogot a fölkelés egész ideje alatt.

A fejedelem még az 1706 május 8-iki fegyvernyugvás idején sem ment bele szívesen, hogy Győr, Komárom, Esztergom, Buda és Székesfehérvár közelében a polgári lakosok számára szabad vásárokat engedélyezzen. Ezt azonban katonai okokból tette, hogy a labancok kerített városai ne láthassák el magukat egykönnyen. Épen azért nagyon helytelennek tartotta, hogy Boné András, a Váradot megszálló kurucok vezére, megengedte a szegény vidékieknek a váradi vásárookra való bejárást. Vizsgálatot rendelt el, a tisztek ilyen alkalommal nem vettek-e el fizetést a szegényektől és nem engedték-e meg, hogy eleséget vigyenek be a megszorult ellenségnek. A vásárbírákat a nemzet elszegényedése főbb okainak tartotta, akik a szegénységet kínozzák. A vásároknak még mindig sajátos jelleget adott, hogy a kurucok rendesen ott kótyavetyélték el az ellenségtől nyert mundért, lovakat, német nyergeket stb.; a fejedelem azonban ezeket egyik-másik ezred részére, ha lehetett, előre és egy tömegben megvette.

Védelte az elfogott kereskedőket az ellen, hogy árúcíkket azonnal elkobozzák, mert ezt sem az ő, sem más keresztény fejedelmek hadi törvényei meg nem engedik. Amit ilyen igazságtalanul elvett pénzen építenének, az Isten igazságos keze elrontja és ha ő ilyesmit elszenvedne, hazájára és magára hozná az Isten ostorát!

Belső bajokkal küzdve, új kereskedelmi cikk meghonosítására nálunk jóformán csak *Ráday Pál* gondolt. A máramarosi tavakon, az ott található *puszpángfa* értékesítése végett egy kis várost vagy falut szeretett volna építtetni, hogy ott a máramarosiak és moldvaiak közt kereskedelmi lerakó-hely keletkezzék.

IV.

A hazai kalmárokat készségesen védte a tisztességtelen külföldi verseny ellen. Helytelenítette, mikor Károlyi Sándor kereskedői pátenst adott egy görögnek: a görög ugyan hazai lakos, de társai a külföldön laknak, érintkezik velük és az ezüstpénzt hozzájuk küldi. Másként is lehetetlen, hogy a kereskedők a maguk árúit ezüstön árulják és adják a lakosoknak, az ország javait pedig rézpénzen vegyék, magukat azzal töltsék és a hazát ilyen kereskedés nevével megcsalják.

A külfölddel a háború miatt bajosan ment a kereskedés.

Törökországgal elég élénk volt a kereskedelem, hiszen a fejede-

lem egyszerre százezer vég posztót is rendelt török kereskedőknél. Abát, kéneseit, puskaport, metélt dohányt, sorbetet, párduchórt, citromot stb. nem egyszer hozatott onnan. *Moldvából* sertéseket vásárolt. *Lengyelországgal* fenntartotta Felső-Magyarország élénk kereskedelmi összeköttetéseit. Borát és néhány mázsa rezét lengyel kereskedőknél angolai posztóért és jó vastag skarlátért akarta elcserélni. Fegyverszállító kereskedőket már 1705-ben az akkor lengyelországi Danckában keresett. Ott csak annyi posztót akart vásárolni, amennyinek nevezete alatt a fegyvereket kihozassa. Kray Jakab késmárki kereskedő és főbíró feladata volt, hogy a fegyvereket ily módon becsempéssze. Neki kellett lebonyolítania azokat a danckai váltóügyleteket is, amiket a lengyelországi puska- és salétromvásárlások fedezésére kötött. Papi György danckai bankár még mintaposztókkal, sőt gyógyszerekkel, kristályüvegekkel is ellátta a fejedelmet és fizetés fejében bort is elfogadott. Két másik Papi, Sándor és Gáspár, személyesen is jártak a fejedelemtől üzleti ügyekben; mint bizományosok tehát meg lehettek elégedve. Legjobban kelt Lengyelországban a bor. A *berlini* és *königsbergi* kereskedők puskákat és pisztolyokat adtak el a kurucoknak. *Oroszországból* szörmeárúi is utat találtak hazánkba. Mikor a fejedelem ott fekete rókabőrt akart venni bélésnek, félmillió forintra tartották, holott egy esztendeje háromszáz aranyon árulták Ilyvóban. A fejedelem azt felelte, hogy kitelel ő Isten kegyelméből róka nélkül is! Borért azonban szívesen venne nyusztot, fehér és szép podoliai rókamállat, nyak- és hátbéléseket. Kiebben szintén rendelt fehér farkasbélést, sőt teát is (ahogy ő írta, herbatheát) olyan embereknel, akik ahhoz értenek.

A nyugati államokkal még gyöngébben folyt a kereskedelem. *Ausztria* felé majdnem teljesen megakadt a marha-, búza-, liszt- és borkivitel, a magyar kivitel legfőbb cikkei. Bécsből a fejedelem csak bizalmas úton remélhetett egyet-mást, de még a fölkelés vége felé is érkezett onnan *ferslógja*. *Morvaországból* és *Sziléziából* gyalgút már alig és csak másodkézből lehetett venni, ami a süvegesipart hazánkban majdnem tönkretette. A határszélek kölcsönös pusztítása következtében kereskedelmi összeköttetésre gondolni sem lehetett. *Angol* és *hollandus* kereskedők még a fölkelés elején is jártak hazánkban. Kuruc kereskedők pedig az egész idő alatt oly nagy számmal jártak nemcsak Keleten, hanem Nyugaton is, hogy a szatmári békében utóbb külön is kikötötték megkegyelmezésüket.

A fejedelem vezető eszméje a kereskedelemben is a szabadság

volt. Nemcsak királypártiaknak, hanem külföldieknek is megengedte a kurucokkal való kereskedést ; de nem engedhette meg, hogy a kereskedők szabadon járván-kelvén a hazában, annak katonai állapotát kikémleljék. Tehát csak a fejedelem vagy Nagyszegi Gábor útlevelével is csak Jászberényig jöhettek be Ausztria felől. Ha beljebb jöttek, vásárolt marhájukat elkoboztatta. Minden vármegyének vigyáznia kellett az idegen tőzsérekre és más kereskedőkre. Azonban ez a rendelete is fenntartja azt a szép elvét, hogy *a haza közönséges hasznára van a kereskedelem szabados folyamatja*. Osztozott tehát a dunántúli tíz vármegyének abban a felfogásában, hogy nem kell csak bizonyos személyekre bízni és szabott áron szállítani az idegen földről hozott és *hazánk hűsége* alatt nem található árucikkeket : mert *valamentül több kalmárok és kereskedők lehetnének, az árújak is úgy árulhatnák meg*.

Jegyzetek. — Márki Sándor, jeles tudósunk, a magyar szabadságharcok történetírója volt. Legismertebb munkái közé tartozik *II. Rákóczi Ferenc* háromkötetes életrajza. Ebből való olvasmányunk is, amely minket tárgya miatt közelebbről érdekel : Rákóczi Ferencnek, a fejedelemnek a kereskedelem érdekében tett intézkedéseivel ismertet meg. Arra az eredményre jut, hogy Rákóczi, a szabadság hőse, a *kereskedelem szabadságának* is híve volt. Azonban eszményét az egykorú viszonyok miatt nem tudta megvalósítani. Az olvasmány részleteiből a *városok kereskedelme* és az *egykorú árucikkek* elsorolása is érdekes.

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA.

A történetírásról általában.

A történetírás megtörtént események előadása. Azonban sokféle esemény történik meg s ezeket mind a történetírás mégsem említi. A történetírás csak a fontos eseményeket tárgyalja.

Az események vagy képzeltek vagy valóban megtörténtek. A meséskönyvekben és a történeti munkákban egyaránt események vannak, de míg a meséskönyv olyan eseményeket mond el, amelyek nem történtek meg soha, a történeti munka valóban megtörtént eseményekről szól.

A történet tanulásának fontossága az utazás hasznához hasonlítható
 A történet tanulmányozója, csakúgy mint az utazó, más és más társadalomban, más és más emberek közt mozog. Új divatokat lát, új kifejezéseket hall. Szelleme tágul. Megeshetik azonban, hogy valaki messzire utazik és nem okul. Hasonlóképp jár az, aki a történelemből csak a csaták dátumát vagy az uralkodó királyok névsorát tudja. Vannak idegenek, akik hozzánk jönnek, egy-két vendéglőben megfordulnak, néhány épületet kívülről-belülről megtekintenek, a főutcákon két-három napon át járnak-kelnek és aztán elutaznak abban a hiszemben, hogy látták Magyarországot. Voltaképp pedig csak néhány épületet láttak. A magyar társadalmat és nemzeti jellemünket nem ismerik. Aki mindezzel meg akar ismerkedni, annak hónapokig kell itt élnie, a nép közé kell vegyülnie, mint vendégnek családokhoz járnia, a mindennapi munkát és mulatságot látnia. El kell mennie a törvényszék tárgyalásaira, az országgyűlés üléseire, a börze előtt zsibongó tömeg közé. Fel kell keresnie még a szegények kunyhóit is és mindenütt pontos megfigyelőnek kell lennie. Éppen így kell eljárnia annak, aki a régi korokat meg akarja érteni. Nemcsak az uralkodás eseményeivel: a háborúkkal, koronázásokkal, békeszerződésekkel kell foglalkoznia, hanem a régi emberek életmódjával, fölfogásával és gazdasági viszonyaival is. Szóval a történetírásnak nemcsak a trónok és háborúk, hanem a sok ezer tűzhely, az élet történetét is elő kell adnia.

A történetírás forrásai.

A történetíró vagy néma emlékekből vagy írásos maradványokból meríti történeti munkájának anyagát. Néma emlékek: az épületek, edények, fegyverek, bútorok, sírok, képek, címerek, pénzdarabok. Írásos maradványok: a feliratok, magánlevelek, oklevelek, kéziratok, nyomtatványok.

Ha valami történeti könyvet olvasunk, az a kérdés merül fel bennünk, honnan tudja mindezt a könyv szerzője? Hogy van az, hogy valaki pontosan elmondhat eseményeket, melyek 400 évvel ezelőtt történtek? Egyik kiváló történetírónk, Pauler Gyula, megírta például az Árpád-házi vezérek korát. Egykorú magyar könyvekben nem olvashatta, mert akkor még nem voltak magyar könyvek. Honnan tudta mégis Árpád honfoglalását s a vezérek kalandjait?

Mindegyikünk értesülhet régebben elmult eseményekről anélkül, hogy könyveket forgatnánk. Például meg akarjuk tudni, hogy egy ember, aki a mult században valamely előttünk ismeretes városban élt, mikor született és mikor halt meg? Könyvekben ezt nem lehet olvasni, a mai nemzedék sem emlékszik már erre az emberre. De mi mégis megtudhatjuk, ha elme-
 gyünk abba a városba, ahol lakott, megkeressük az anyakönyvet a lelkész

hivatalban, elmegyünk a temetőbe és megnézzük sírfeliratát. Sőt tán azt is megtudhatjuk, minő ember volt, mert a városházán régi iratok közt ráakadhatunk egyik vagy másik reá vonatkozó írásra. A városi számadásokból esetleg kiviláglik, hogy az illető asztalosmester volt és hogy ő készítette a városház nagy almáriumát; megtekintjük ezt és meggyőződünk róla, hogy igen ügyes kézműves volt. Szóval, a nélkül, hogy könyvben olvasnók, megtudjuk nagyjából, hogyan élt emberünk.

A néma emlékek — a történetírásnak ezek az egyre szaporodó forrásai — sok tanulságot nyújtanak a rég letűnt korok megismertetésére.

Hogy egyes ilyen maradványokból mi mindenre lehet következtetni, azt egy példa megvilágíthatja. A Nemzeti Múzeumban látunk például egy régi egyiptomi kőszobrot. Miféle tanulság rejlik e szoborban a történetíróra nézve? Láthatjuk mindenekelőtt, hogy ez a régi nép a műveltség milyen fokán állott, mert minél tökéletesebb művészi termékei voltak, annál nagyobb műveltségű volt a nép. Látjuk, milyen módon van a kő faragva: ebből következtetést vonhatunk a szerszámokra. Színeket is látunk a szobron: ez megmutatja, minő festékeik voltak. Hasonlóképpen tanulságos a szobor ruházata, melynek alapján megismerhetjük az egyiptomiak ruháit.

Az egyiptomi ásatások annál fontosabbak a történetíróra, mert a legtöbb egyiptomi szobor feliratokkal (hieroglifákkal) van ellátva. A sokféle leletnek köszönhető, hogy most már elég világos képünk van a régi Egyiptom műveltségéről. A régi egyiptomi városok romjai közt papiruszra írt kéziratokat is találtak, melyek az egyiptomi száraz homokos talajban annyira épen maradtak, hogy el lehet őket olvasni. Így találták meg Aristotelesnek, a híres görög bölcsésznek, ismeretlen művét az athéni alkotmányról.

Babilon vidékén is meglepő dolgokat hoztak felszínre az ásatások. Babilon a régi világ legnagyobb városa volt. Lakossága több millióra rúgott, kiterjedése nagyobb volt, mint a mai Londoné, belsejébe 100 ércapu vezetett. Utcái három-négy emeletes házakból állottak. Ez az óriási város 2000 év óta romokban hever, csak az Euphrates mentén fel-feltűnő törmelék-dombok mutatták helyét. A sok értékes lelet során egy égetett cserepekből álló, ékírással ellátott könyvtár is napfényre került.

Ninivének, a régi Asszíria fővárosának, helye is bizonytalan volt sokáig. Az újabb kutatások bebizonyították, hogy ez a régi világváros a Tigris partján a mai Muzallal szemben feküdt. Erről nagybecsű épületmaradványok és szobortöredékek tanuskodnak.

Trója romjait egy gazdag német kereskedő hozta napfényre. Schliemann Henrik vagyonának jó részét erre a célra áldozta. A régi Trójában, valamint a görögországi Mykenae romjai közt talált edények és ékszerek egy sajátos művelődési korszakot tárnak elénk, melyet mykenaei művelt-

ségnek neveztek el. Ez a műveltség körülbelül másfélezer évvel Krisztus előtt virágzott a görögöknél.

Pompeji és Herculánium virágzó ókori városok voltak Nápoly közelében, míg Kr. u. 79-ben a Vezuv lávája el nem öntötte őket. Azóta a két város lávába volt temetve. A 18. századtól kezdve megkezdődött kiásatásuk. A még most is folyó ásások eredménye meglepő. Egész várost látunk magunk előtt, utcáival, házaival, boltjaival, a szobákban abban az állapotban, ahogyan a megrettent lakosok 1800 évvel azelőtt hirtelen elhagyták. Felette becsesek az itt talált falfestmények és képek. A régi rómaiak és görögök képei elpusztultak, de a Pompejiben megmaradtakból látjuk, minő lehetett a régiek festészete.

A leghíresebb ókori szobrokat szintén a föld alatt találták. A Laokoon-csoportot Rómában ásták ki azelőtt 400 évvel. A milói Venus márványszobra Melos görög szigeten került napfényre 1820-ban.

Óbudán már régebben találtak római fölíratokat, sírköveket, érmekeket és szobrokat. 1879-ben kezdte Torma Károly egyetemi tanár az Óbuda közelében levő amphitheatrumot kiásatni, melynek helyét csak kis domb jelölte. Most már teljesen ki vannak ásva a fennmaradt alapfalak. Ha más forrásokból nem tudnók, ez az amphitheatrum is megtanítana arra, hogy Óbuda helyén hajdan római város állott, melynek lakossága a 70,000-et meghaladta, különben nem építettek volna számára ilyen nagy amphitheatrumot.

A leginkább használt történeti kútfők az írásos maradványok: a feliratok, magánlevelek, oklevelek, köziratok, nyomtatványok. Ezek közül leghitelesebb kútforrások az oklevelek. Azért a leghitelesebbek, mert nem egy embernek történeti elbeszélését tartalmazák, hanem hivatalos rendeletet adnak. (Birtokadományozás, nemesi rangemelés.) Hogy a régi írásos emlékek adatait ki tudjuk aknázni, ehhez három feltétel kell: 1. Jártasság a régi írások olvasásában. 2. Nyelvismeret, s kivált a latin nyelv tudása. 3. A történeti földolgozó módszerek ismerete.

Az ókorban található írások vagy az egyiptomi képirásból, vagy a kínai írásból fejlődtek. A legrégibb időben képekkel írtak azaz lerajzolták az illető tárgyat. Később szavakat írtak, azaz minden szónak más-más jegye volt. Csak jóval később kezdték a szótagokat és még később az egyes hangokat leírni (betűírás), ami sokkal célszerűbb, mert szó sok van, de hang kevés. A legrégibb korban alulról fölfelé vagy jobbról balra írtak, tehát a mi írásmódunkkal éppen ellenkező irányban.

A középkor írása is sok tekintetben eltér a maitól. Mondhatni, hogy minden századnak más-más írása van. Már egy mult századi levél írása is különbözik a mienktől. A 14. és 15. század írása meg éppen nehezen olvasható, részben, mert az írás eltér a miénktől, részben, mert akkor igen sok rövidítést alkalmaztak. Az 5. és 6. század írását pedig csak az tudja olvasni, aki külön tanulta ezt az írást.

A történettudós munkáját megkönnyítik a nyomtatott oklevéltárak

és forráskiadványok. A régi írások szakembere, a paleográfus, elolvassa a kéziratokat s a tudós társaságok kinyomatják a szövegeket, hogy könnyebben kezelhető kútfőket adjanak a történetírók kezébe. Így még a vidéken lakó történetírók is szabadon dolgozhatnak azokból a forrásokból, melyeknek csak egyetlen írott példánya van valamelyik múzeumban.

Az írásos maradványok lehetnek néhány soros szövegek, de lehetnek nagy terjedelmű művek is. Ide tartoznak a történetírás különböző fajtái: az évi feljegyzések, krónikák, naplók, önéletrajzok, emlékiratok, életrajzok és más történeti munkák.

A források földolgozása.

Ha a történetíró összegyűjtötte a tárgyára vonatkozó anyagot, még egy fontos feladatot kell megoldania: meg kell bírálnia adatait. A néma emlékekkel szemben azt kérdezi: nem hamisítványok-e? Az írásos maradványokban azt kutatja: igazat mondanak-e? A történetírónak ezt a megvizsgáló eljárását kútfő-kritikának vagy forrásbírálatlak nevezzük.

Egy csatára vonatkozólag például öt-hat írott tanuvallomásunk van: mindegyikük másféleképp adja elő a csata lefolyását. A történetírónak most el kell döntenie, melyik előadás a hiteles? Aki szemtanúja volt a csatának, az szavahihehetőbb, mint az, aki nem volt jelen. Inkább annak az írónak hiszünk, akinek nincs érdekében ferdíteni (például idegen ország követének), mint az érdekelt félnek.

A történetíró a források hitelességének megállapításában főképen a következő szempontokat veszi figyelembe: 1. Az írta-e valóban a forrásul szolgáló kútfő, akinek tulajdonítják? 2. Szemtanúja volt-e a kútfőíró azoknak az eseményeknek, amelyekről művében megemlékezik? 3. Ha nem volt szemtanúja, kiknek elbeszélése alapján közli a történeteket? 4. Megbízhatók-e azok az egykori tanúk vagy régebbi írók, akiktől az eseményekről értesült? 5. Nincsenek-e a forrásmunkában belső vagy külső ellentmondások?

Ha a történetíró összegyűjtötte és megbírálta történeti anyagát, a gyűjtött adatok elrendezéséhez fog. Vagy időrendi egymásutánban sorolja föl az eseményeket, vagy ok és okozat szerint kapcsolja össze adatait.

Az időrendi (kronológiai) előadás egyszerűen elbeszéli az eseményeket és nem bírál, míg **az oknyomozó (pragmatikus) előadás** minden fontosabb történeti eseménynél fölveti a kérdést: miért történt ez így? Az oknyomozó történetíró magyaráz és bírál.

A történetírás szigorú követelménye az objektivitás azaz a tárgyilagosság. A történetírónak úgy kell elbeszélnie az eseményeket, ahogyan azok valóban megtörténtek. Nemcsak igaztalan dolgokat nem szabad elmondania, hanem az igazat sem szabad célzatosan kiszíneznie s nem szabad elhallgatnia egy fontos eseményt vagy mozzanatot sem. Természetesen nem vétség az objektivitás ellen, ha a történetíró magasztalja az erényt és ostromozza a bűnt.

A történetírás fajai.

A történetírás fajai ugyanazok, mint a tudományos irodalom bármelyik ágáé. A történettudós a következő módon adhatja közre a maga kutatásainak eredményeit:

1. Adatközlés. 2. Cikk. 3. Értekezés. 4. Tanulmány. 5. Monográfia. 6. Tudományos rendszerezés. 7. Bírálólat.

Ezek közül a monográfia és a tudományos rendszerezés behatóbb megvilágítást kíván.

A monográfia a történeti események közül kiemel egyet s azt külön egészként tárgyalja. A kiemelt esemény lehet vagy egy háború, vagy egy város, vagy valamely intézmény, vagy bizonyos kor, vagy egy érdemes ember története.

A görög irodalomban Herodotos megírta a görög-perzsa háborúk történetét. Megkapóan festi munkájában, hogyan állt egymással szemben a barbárság és a műveltség, a szolgaság és a szabadság, a tömeg és az erkölcsei erő.

A római irodalomban Tacitus az ősi germánok erkölceit festette klasszikus értékű monográfiájában.

A magyar irodalomban az értékes történeti monográfiák sorát Horváth Mihály munkái nyitották meg a 19. század derekán. (*Huszonöt év Magyarország történetéből, Magyarország függetlenségi harcának története.*)

Az életrajz (biográfia) szintén a monográfiák közé sorolható. A történetírásnak ez az alfaja valamely személy életének elbeszélése és munkásságának jellemzése. Az életrajzíró leginkább az illető egyén fejlődését és jelentőségét magyarázza.

A görög irodalom leghíresebb életírásainak Plutarchos a szerzője. Párhuzamos Életrajzai kiváló görög és római férfiak életének egybevető pályaképeit tartalmazzák. Nagy Sándort pl. Caesarral hasonlítja össze. Nemcsak külső életüket, hanem jellemüket is vizsgálja. «Nem mindig a fontos tettekben mutatkozik — írja — a bűn vagy az erény. Egy mellékes cselekedet, egy árva szó, egy tréfa néha jobban kifejezi valakinek jellemét, mint véres ütközetek és várostromok. Valamint a festő az arcot festi a legnagyobb figyelemmel, a többit pedig már kevesebb részletezéssel dolgozza ki, úgy mi is inkább a lélek sajátságaiba hatolunk, hadd foglalkozzanak mások az eseményekkel és csatákkal.»

A római irodalomban nevezetes életrajz Tacitus Agricolája. A híres hadvezér, Britannia meghódítója, Tacitus apósa volt. A római történetíró hatalmas jellemző erővel emelte ki Agricola erkölcsi nemességét a császári Róma romlottságával szemben.

Igen értékes források a történettudósok számára a naplók, ön-életrajzok és emlékiratok. Ezek azonban közérdekű munkák s csak azért említhetők a történettudományi irodalomban is, mert a történetíróknak gazdag kútforrásaik.

A történettudományi monográfiához legközelebb állanak azok az emlékiratok, amelyeknek szerzői nem első személyben szólnak önmagukról, hanem harmadik személyben s a maguk alakját elvegyítik a többi szereplő közé. — A latin irodalomban Julius Caesar megírta galliai hadjáratainak történetét, továbbá a közte és Pompeius közt lefolyt polgárháború históriáját.

A tudományos rendszerezés kétféle lehet: vagy politikai történet vagy művelődéstörténet.

A politikai történet a nemzet nagy férfainak tetteivel, a háborúk leírásával és az alkotmányos élet belső küzdelmeivel foglalkozik. A művelődéstörténet azokat az adatokat gyűjti össze, melyek valamely nép életmódjára, gazdasági fejlődésére, művészi alkotásaira, iskolázására, irodalmára vonatkoznak.

A művelődéstörténetnek egyik fontos ága a gazdaságtörténet, s benne a kereskedelem története is. Az államok életének a gazdasági fejlődés is hatalmas rugója; a virágzó kereskedelem erős alapja a nemzet boldogulásának. (Anglia, Hollandia, Németország): ezt minden kereskedőnek tudnia kell.

Mind a politikai történet, mind a művelődéstörténet lehet nemzeti történet vagy világtörténet. Nemzeti történetnek nevezzük az olyan történeti művet, mely egy egész nemzet történetét adja elő. A világtörténet az emberiség

történetét tárgyalja a legrégibb történeti nyomoktól egészen az újabb időkig.

A történetírásnak vannak még kezdetleges fajtái is. Ezeket a későbbi történetíró forrás gyanánt használja.

A művelődés kezdetén a történetírás évi följegyzésekkel, más néven évkönyvekkel, kezdődött. Ezek az évek sorrendjében mondták el a legfontosabb eseményeket. Ilyen évkönyvei már a régi egyiptomiaknak is voltak. A római papok és konzulok is szerkesztettek évkönyveket és ezekben följegyezték az állam legfontosabb eseményeit (annales).

A középkorban az évkönyvek mellett feltűntek a krónikák, vagy (ha nemzeti irányúak és előadásuk összefüggőbb) a gesták. Ezek is többnyire csak eseményeket soroltak fel, de már nem pusztán évek szerint, hanem a királyok uralkodásának sorrendjében. A krónikákat és gestákat többnyire szerzetesek írták. Elbeszélésüket a világ teremtésével szerették kezdeni. A történetíró ezeket a krónikákat csak szigorú bírálat után használhatja, mert szerzőik többnyire hallomás után írtak s nagy hiszekenységükben mindenféle mende-mondát is feljegyeztek.

A legfontosabb magyarországi gesták (krónikák) a következők:

1. *Béla király névtelen jegyzőjének műve a magyarok tetteiről.* (Anonymus.) Ennek a munkának főtárgya a magyarok honfoglalása. Szövege latin.

2. *Kézai Simon krónikája.* Szerzője Kun László király udvari papja volt. Az ő műve a legteljesebb: a hún nép történetével kezdődik és Kun László uralkodásával végződik. Szövege latin.

3. *A Bécsi Képes Krónika.* Középkori történetírásunknak ez a legsebbe, legművészibb alkotása. Nagy Lajos király korából való. Szerzőjét nem ismerjük. Tartalma: a húnok és magyarok története a 14. századig. Bécsben őrzik. Elbeszélései már részletesebbek és költőibbek, mint az előbbi krónikaírók elbeszélései. Ez is latinnyelvű.

4. *Egyéb latinnyelvű krónikák:* első sorban az ismeretlen szerzőjű Budai Krónika (nyomtatásban is megjelent 1473-ban), továbbá Turóczi János krónikája Mátyás király korából.

A történetírás segédtudományai.

A néma emlékeken és az írásos maradványokon kívül a történetíró még egyéb segédeszközökre is rászorul. A történet eseményei sok más körülménnyel kapcsolatosak s ezekről a kapcsolatokról a történetírónak tudnia kell.

A történeti események mindenekelőtt szorosan összefüggnek a földrajzi helyzettel. Valamely nép szellemi fejlődése, kereskedelme, hatalma egybekapcsolódik a talajjal, amelyen él. A földrajz tehát a történetírónak fontos segédtudománya.

Egy-két példa megvilágítja a történet és a földrajz összefüggését. Valamely nép műveltsége rendszeren azzal kezdődik, hogy idegen népekkel kereskedik. A közlekedés lehetősége azonban a földrajzi viszonyoktól függ. Minél hajózhatóbbak a folyók, minél kevesebb a zord hegység vagy a pusztta egy országban, annál könnyebb benne a közlekedés. Fontos továbbá a tenger közelsége és az éghajlat befolyása.

Hogy pl. Magyarország fővárosa épen azon a helyen fejlődött, ahol Budapest áll, azt szintén a földrajzi körülmények magyarázzák. A főváros az ország közepén, az ország főfolyója mentén, a Bécs-Konstantinápoly, Bécs—Kolozsvár és Krakkó—Belgrád útvonalak egyik keresztező pontján, jó kikötőhely mellett, források és építőanyag közelében fejlődött. A középkor városait többnyire hegyre építették, hogy megkönnyítsék védelmüket az ellenséggel szemben ; a középkorban a mai Buda Magyarország fővárosa. Az újkor az iparnak és kereskedelemnek kedvező síkságot szereti, mert ez megkönnyíti a város közlekedését, ez magyarázza Pest hirtelen emelkedését a 19. században.

Fontos ismereteket nyújtanak a történetírónak a következő történelmi segédtudományok: 1. A diplomatika : az oklevelek tudománya. 2. A paleográfia : a régi írások olvasásával foglalkozó tudomány. 3. Az epigráfia : a régi feliratok olvasásának tudománya. 4. A heraldika : címertan. 5. A numizmatika : éremtan. 6. Az archeológia : régiségtudomány.

A történet a nyelvtudományhoz is gyakran fordul felvilágosításokért. A nyelvtudomány a népek eredetét és más népekkel való érintkezéseit határozza meg a történet számára. Hogy például a magyar nép már kialakulásakor keveredett, majd sűrűn érintkezett egy törökfajú néppel, ezt a magyar nyelv szókincsének vizsgálatából tudjuk. Sőt népünk eredetének, őstörténetének vizsgálatában is a nyelvtudomány a legnagyobb segítségünk.

A történeti anyaggyűjtés megkönnyítését előmozdítják a tudományos intézetek. Ezekben a kutatóra nézve tanulságos anyag van felhalmozva. Ilyen intézmények : a könyvtár, a levéltár és a múzeum. A könyvtár a nyomtatványokat őrzi, a levéltár az iratokat, a múzeum a régiségeket és természetrajzi tárgyakat foglalja magába.

A legnagyobb magyar könyvtárak: a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia és a budapesti egyetem könyvtárai. Legfontosabb levéltárunk az Országos Levéltár Budapesten. Régiséggyűjteményeink közt a leggazdagabb a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtára. A szobrokat és képeket gyűjtő intézetek közül legelső a Szépművészeti Múzeum Budapesten.

A történettudomány fejlődése.

Az első igazi történetírók a görögök körében tűntek fel.

A történetírást csak művelt és szabad nép teremthette meg: olyan nép, mely dicső vállalatának emlékét meg akarta örökíteni az utókor számára. Ilyen volt a görög nép a perzsa háborúk után.

A nagy történetírók sorát Herodotos nyitotta meg. Átéltte azt a dicsőséges háborút, melyet a hellén szabadság az ázsiai önkény ellen vívott. Kora ifjúsága óta sokat utazott; meglátogatta a rejtelmes Egyiptomot, beutazta Föniciát, Babilont, Perzsiát és a Fekete-tenger partjait; mindenütt nagy figyelemmel szemlélte, tanult, jegyezgetett. Sok adatát kétségbevonták: csak legújabbban, mióta az egyiptomi hieroglifákat és a babiloni ékírást megfejtették, tűnt ki állításainak hitelessége. Történeti művének főtárgya Ázsia harca Görögország ellen. Kellemesen, egyszerűen és folyékonyan beszélte el a nagy eseményeket.

A legnagyobb görög történetíró: Thukydides. Előkelő athéni családból származott. Mint hadvezér résztvett a peloponnesosi háborúban, de mivel nem tudta megakadályozni, hogy Amphipolis városa az ellenség kezére ne jusson, az athéni nép száműzetésbe küldte. Hatalmas munkájában megírta a peloponnesosi háború oknyomozó történetét. Főszájságai: tömörsége, igazságszeretete, tárgyismerete. Mindig megbízható híreket gyűjtött és maga is meglátogatta a leírt csaták színhelyét.

A római nép főjellemvonása, hogy államalkotó és katonás nép. Történetírása is ebben az irányban mozog: ezért is olyan sok a szónoklat és a csataleírás történetíróinál.

A legvonzóbb római történetíró: Livius. Augustus római császár barátja volt. Főműve Róma története a város alapításától körülbelül Krisztus születéséig. Főszájságai: festői leírásai, szónoki hajlama s a római erények magasztalása.

A legnagyobb római történetíró: Tacitus. Több ízben viselt magasrangú állami tisztségeket. A Krisztus utáni első században és a második század elején élt. Egyik nagy munkája Róma történetét adja elő Augustus császár halálától Nero haláláig (*Annales*). Folytatása a Nero halálát követő eseményeket mondja el (*Historiae*).

Stílusának rendkívüli tömörsége és ereje bámulatos. Néhány szóval találóan jellemez. Emberismerete különösen abban mutatkozik, hogy a cselekedetek legtitkosabb rugóit is megtalálja. Hősei minden sajátságukkal előttünk állnak. Ismerjük őket, mintha velük együtt éltünk volna.

A magyar történetírás latinnyelvű gestákkal kezdődik. (Anonymus, Kézai Simon, Bécsi Képes Krónika.) A 16. században már magyar nyelven is írtak krónikákat (Tinódi Sebestyén verses krónikái, Heltai Gáspár magyar krónikája). De azért még a 18. században is latin volt a tudományos történetírás nyelve. Az oknyomozó történetírásnak nálunk első kiváló mesterei, Pray György és Katona István, a 18. század második felében még latinul írták műveiket.

A 19. században a magyarnyelvű történetírás rendkívül föllendült. Buzgó úttörők nyomán (Budai Ézsaiás, Virág Benedek, Horvát István) föllépett Horváth Mihály nagy munkájával: Magyarország történetével. Ebben a legrégibb időktől kezdve a maga koráig írta meg a magyar nemzet történetét. Szalay László hasonló szellemű munkája befejezetlenül maradt. A monográfiák szerzői közül különösen érdemes munkásságúak: Salamon Ferenc (A török hódítás kora), Szabó Károly (A magyar vezérek kora), Szilágyi Sándor (Az erdélyi fejedelmek kora), Thaly Kálmán (A kurucvilág kora), Pauler Gyula (Az Árpád-házi királyok kora), Fraknói Vilmos (A Hunyadiak és Jagellók kora) és Békefi Remig (Magyar művelődéstörténet).

Újabb történetíróink közül írói egyéniségével különösen Takáts Sándor, a törökvilág korának kutatója, válik ki.

KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI MUNKÁK

A közgazdaság jelentősége.

Írta: Grünwald Béla.

Minden nemzet függetlenségének lényeges kelléke, hogy önálló gazdasági politikája legyen. Önálló a nemzet gazdasági politikája, ha szabadon intézi, pusztára a nemzet gazdasági érdekei szerint. Amint egy nemzet oly helyzetbe jut, hogy gazdasági politikáját nem maga határozza meg, hanem egy kívülé álló tényező, s

kénytelen eltűnni, hogy gazdasági érdekei e külső tényező gazdasági érdekeinek essenek áldozatul, megszűnt független lenni.

Mert a nemzetek gazdasági fejlődése nemcsak az egyesek kisebb vagy nagyobb vagyonságának kérdése. Egy nemzet gazdasági egyénisége a nemzet társadalmi, kulturai, nemzeti egyéniségének alapja. A gazdasági fejlődés a nemzeti fejlődésnek, a gazdasági erő a nemzeti erőnek feltétele. Lehetetlen, hogy egy gazdaságilag fejletlen, szegény nemzet hatalmas és művelt legyen.

A gazdasági fejlődés bizonyos fokával együtt járnak az értelmiség, a társadalmi tagolás, az emberi közösség közéletének bizonyos formái. A halász, vadász, nomád népeknek más intézményei vannak, mint a földművelő — s ezeknek ismét más, mint az iparos és kereskedő népeknek.

A gazdaság magasabb formái az emberi értelmiség emelkedésének jelei, s ahol a munka bizonyos nemei nem találhatók föl, biztosan lehet az értelmiség megfelelő fokának hiányára következtetni.

A munka magasabb formái, az ipar és kereskedelem, új néposztályokat teremtenek, amelyek a magasabb értelmiség, a kultúra mellőzhetetlen szervei a nemzetek organizmusában, s ahol nincsenek meg, ott maga a nemzet egyénisége fejletlen, nemcsak gazdasági, hanem szellemi s erkölcsi tekintetben is.

A nemzet jelleme is csak a gazdasági fejlődés magasabb fokán érik és szilárdul meg teljesen. A társadalomnak a munka és birtok alapján megállapodott tagolása meghatározza az intézmények formáit is, s a magasabb fokon, az átalakult társadalom összetörő az elmúlt korszak elavult intézményeit, melyek az új viszonyokra nem illenek; átalakítja az állam egész jogrendszerét, a magánjogtól kezdve föl az állam szervezetének, alkotmányának s kormányzatának formájáig, hogy megteremtse a nemzet továbbfejlődésének föltételeit.

A magasabb gazdasági fejlettség adja meg az államnak a bővebb anyagi eszközöket saját védelmének célszerű szervezésére, hatalmának terjesztésére s a saját gazdasági és szellemi erősödéséhez szükséges intézmények életbeléptetésére.

A gazdasági fejlettség fokától függ tehát a nemzet egész egyéniségének fejlettsége és ereje.

Jegyzetek. — Grünwald Béla (1839—1891), Széchenyi eszméit hirdette könyveiben. *A régi Magyarország 1711—1825. c.* nagy feltűnést keltett művében sokat foglalkozott közgazdaságunk fejlődésével is. Ebből való olvasmányunk.

Hitel.

Írta: Gróf Széchenyi István.

Honunk szebblelkű asszonyainak.

Fogadjátok, hazám édes leányai, tiszteletem s szeretetem jeléül ezen kis munkám ajánlását. Vegyétek, bár férfiakhoz illendőbbnek mondják azt sokan, nyájas kegyességgel pártfogástok alá. A Hitelről szólok s ami belőle foly, a becsületről, az adott szó szentségéről, a cselekedetek egyenességéről s így elöttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint elöttünk, mert annyi nemes és szép, ami az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve. Ti vizitek karjaitokon életbe a kisdéd növendéket s jó polgárrá nevelitek; a ti nemes tekintetekből szí a férfi lelkierőt s elszánt bátorságot. S ha léte alkonyodik a haza ügyében, ti fontok koszorút homloka körül. Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkületek, higyjétek, soha ki nem fejlődik, vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül báj s életet. Ti emelitek egekbe a port s halhatatlanságra a halandót. Üdvözlét és hála nektek!

Tudnivaló.

Homály és tévedés elhárítása végett az olvasót mindennek előtt szükségesnek tartom arra figyelmeztetni, hogy én ezen kifejezést: Hitel, azon értelemben veszem, melyet közéletben a creditum jelent, ami nem egyéb, mint bizonyos lekötélések által más kezében levő ingó vagy ingatlan vagyonunkról nyert bizodalom és bátorság. Minél nagyobb bizodalmat s bátorságot nyújthat valaki a kezei közt lévő vagyonunkról, annál több hitele — credituma van; s mennyivel nagyobb bizalommal s bátorsággal bírja a közönség saját javait másoknál, annál tökéletesebbnek mondatik azon ország hitel-állapotja.

Előszó.

Nincs olyan bölcs a világon, ki még igen sok hasznossal ne nevelhetné tudományait, mint viszont alig van oly tudatlan a földkereken, kitől egyet s mást nem lehetne nagy haszonnal tanulni. Minden emberben van valami jó, mint virágokban méz s így remélhetem a közönség engedőleg fogja ezen értekezést fogadni.

Én azt szeretem hinni: minden jobblelkű ember bizonyos vágyást hordoz szívében — ha bár sejtetlen is — magán, felebarátain s mindenben, ami őt környezi, szüntelen javítani. Ezen a tökéletesebbhez ellenállhatatlan vonzódás legszebb tulajdona az emberi léleknek s amint halhatatlan része jobban fejledez, annál inkább nő s erősödik az benne. S e szüntelen vágyás következtében lesz lassan-lassan a vad eszkimó emberré, azáltal emelkednek egész nemzetek előbb-utóbb tökéletesebb, virágzóbb, boldogabb létre s annak mindennapi előmenetelét gátolni akarni épen olyan hasztalan munka, mint annak ügylétét tagadni öncsalás.

Előbbre s magasabbra törekedik az ember, ez kétséget nem szenved s mi azt minden tárgyban láthatjuk. Csak újabb időkben is mennyire javult hazánk némely részeiben, teszem, a földművelés, mezei gazdaság? Lakásaink hogy csinosodtak, városaink mely szerfelett szebbültek? És ha nem történt is nevezetes s még sok lábra nem állíttatott, ami említést érdemelne, nem halljuk-e legalább szinte mindenki szájában a panaszt? Egynek az utak rosszak, másnak a kereskedés, vízi csatornák, vasutak kellenének; ennek a szegények s koldusok nagy száma terhes; annak a nyelv nem eléggé halad, az olvasók mennyisége csekély; megint mások az éjjeli világosítás híját kárhoztatják városainkban, nemkülönben a járdák s fedélszatórnák nem létét; ismét mások a tömlöcöket s foglyok tartását gondolják hibásoknak s több efféle.

(Mindenki tele van panasszal s mindenki a maga gondolatát tartja legfontosabbnak. Sokan a kormányt okolják hátramaradottságunkért, mások meg a régi jó időket siratják és a jelenről egészen megfeledkeznek. A bölcs hazafi nem panaszkodik hasztalanul, hanem megkeresi a hibákat, kinyomozza azok kútfejét és segít rajtuk. Nem célja hizelkedni a tömeg hiúságának, hanem megmutatni a hibákat és előadni a segítség eszközeit)

Bevezetés.

Nevetséges vagy inkább szomorú dolognak kell-e mondani, ha valaki nagyszámú gulyája s telt gabonavermei mellett is koplal, vagy szinte éhen hal? Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei stb. vannak, ki nem adózik s az országnak szinte semmi terhét nem viszi s kinek sok ingyen dolgozik — ha egy ily birtokos, mondom, annyira elszegényül, hogy végre adósságai miatt semminél kevesebbje marad? Vig- vagy szomorújáték tárgya-e inkább, kérdem az olvasót? Részemről nem tudom, nevessek-e, bosszan-

kodjam-e? De hogy sokakra nézve a dolog hazánkban nem igen áll különben, bizonynyal tudom.

Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak csak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet; s ez kérdést nem szenved, mert nem vélekedés vagy okoskodás, hanem száraz és csalhatatlan számolás tárgya. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról-napra nevetésgesebben vagy szomorúbban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet is kételkedni, hacsak szemeink hasznát venni akarjuk.

Már ez mért van így — s ennek úgy kell-e lenni, vagy tán nem kellene; annak kifejtése lészen ezen rövid értekezés tárgya.

(A bajnak nincs más oka, mint pénzügyeink rendezetlensége és a hitel hiánya. A földbirtokos nem tud kölcsönhöz jutni, pénzben szűkölködik; a tőkepénzes ellenben alig talál helyet, ahonnan bizonyos kamatot várhat vagy idővel a tőke visszafizetését remélheti. Ha ezt tudjuk, cselekedniünk kell, de ehhez szükséges, hogy ismerjük önmagunkat és körülményeinket, mert a cselekvés józanul csak ebből folyhat. Sokan azt mondják, maradjunk szabadok, ha szegények leszünk is. Pedig akárki mit mond, csak a vagyonos nemzet szabad. Aki jobban bírja magát, rendszerint függetlenebb, mint az, aki más segítségére szorul.)

A hitel hiánya az oka annak, hogy a magyar földbirtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene s nem bírja magát olyan jól, mint körülményei engednék. A hitel hiánya okozza, hogy a jó gazda nem virágoztathatja föl birtokát s a hitel hiánya az ok, hogy Magyarországnak kereskedése nincs. Ennélfogva a hitel az a talpkő, melyen földművelési és kereskedési gyarapodásunk, egyszóval fölemelkedésünk és boldogságunk alapulhat. Bebizonyítja aztán, hogy mindezeknek az okai is megszüntethetők. Sürgeti a hiteltörvények megalkotását, illetve korszerű átalakítását, mert ezek alkalmasak arra, hogy a vázolt bajokon segítsenek.)

A Berekesztés-ben a tárgyat érintő általános gondolatokkal foglalkozik és kötelességévé teszi minden hazafinak az előadott eszmék megvalósítására törekedni s a kötelesség teljesítésére felhívja a haza minden hű fiát.)

A magyar nemes oly irigylésreméltó helyzetben él a világon, hogy szerencsésebb sorsú szülöttet csillagunkon találni bajos. Ha leveleket s újságokat házatól eltílt s izmos kapusa van, aki várába nem ereszt senkit, élte fogytáig azon édes andalgásban ringattathatja magát, hogy ő egy külön s boldogabb planéta lakosa, melyben minden csak öröm s víg időtöltés, gond, fáradság, munka pedig semmi. Ő az országnak semmiféle terhét nem viseli, nem adózik, se nem katonáskodik, se gyűlésre nem jár, ha nem akar — mert ezeket mind mások által vitetheti végebe — szóval: őt az Alkotó

felséges jókedvében olyanná teremté, aki a világ legszebb örömeire s az élet legédesebb érzésére született! És gaudeant bene nati!

Vannak köztünk — gondolná-e az ember — akik Magyarországnak 500-dik, de olyanok is, akik hazánk 100-ad részét bírják, sőt még oly dúsak is, ha minden erdőt, homok-sivatagot, mocsárt, havast és szigetet, melyek a világon vannak, felszámolunk is, akik az egész földkerék 17,000-dik, Európa 1100-dik, az ausztriai birodalom 86-dik és szegény jó anyaföldünk 30-dik részének urai!

S ha egy ilyen úr reggel felébred s csak pillanatig emeli szívbéli gerjedelmeit az örök Tökéletességhez s boldog sorsát számos millió embertársával hasonlítja össze, akik csak máról holnapra se tudják, mint fognak élni, fejüket hová fogják hajtani; mikép lehet... annyi istenajándékért nem éreznie legbelsőjében egy bizonyos ellenállhatlan vágyást, bőven nyert áldásiért nemcsak üres szavakkal, de valódi tettek által is mutatni hálát?...

S ím ebből foly legszentebb kötelességeink egész tartalma! Mely nem egyéb, mint szép sorsunk, mely a kegyes Isten ajándéka — férfias fenntartása egy részről; a haza díszére s felemelkedésére buzgó törekedés pedig más részről. Ez teszi az igazi, el nem fajult, jó magyar életkörét! Ezek közt mozog s fáradoz ő, míg lehell s nem úgy mint sok, ki se védelmezni nem tudja Isten ajándékait, se érettük tettebeli háláját nyilvánosítani.

(A Végző-ban arról szól, hogy a közönség elfogultsággal ítéli meg őt, pedig tiszta hazaszeretetet vezetle minden törekvésében. Szerénytelenség nélkül mondhatja, hogy sok utazása és másokkal való érintkezése által talán többet tud, mint mások. Tudását azonban a kedvezőbb körülményeknek tulajdonítja és a haza javára igyekszik értékesíteni. Minden mozog és halad, nekünk is mozognunk és haladnunk kell.)

Sok azt hiszi, aki törvényalkotmányunkat olyannak képzei, mint egy harisnya, — melynek egész léte könnyen semmivé válhat, ha csak egy szem oldatik is fel — hogy legkisebb javítástétellel is felfordul minden. Azt hitte hajdan az angol, a holland is; de drágán fizetné most meg, ha némely eszesek s mélyebben gondolkodók nem kényszerítették volna, úgy szólván okoskodásaik terhe által, a sokaságot előítéletű-s balvélekedéseiből kigázolni s javításaik által szinte a félvilág kincseit honjukba halmozni. Semmi sem áll csendesesen a világon, még a napszisztemák is mozognak — tehát csak Magyarország álljon s vesztegeljen mozdulatlan? Nem nevetséges törekedés-e ez? Vagy azt gondoljuk: hogy a

Lajtától Fekete-tóig s Beszkid bérceitől Drávaig fekvő, csak 4000 négyszög mérföldnyi tartomány az universum közepe — mely körül milliárd világok forognak? Istenért! Nyissuk fel szemünket, vegyük hasznát eszünknek. Minekünk is mozdulnunk kell, akár akarjuk, akár nem s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépünk inkább előre!

Munkám tartalmából kiki azt fogja látni, hogy a végsőségeket s túlságokat gyűlölöm s békítés barátja vagyok, szeretném a számos felekezetet egyesíteni s inkább a lehető jót akarom elérni közép-úton, mint a képzelt jót, melyet tán csak más világon lelendünk fel, levegő utakon. Nem nézek én, megvallo, annyit hátra, mint sok hazánkfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk. A mult elesett hatalmunkból, a jövődönnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló reminiscenciákkal, de bírjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: Magyarország — volt; — én azt szeretem hinni: lesz!

Jegyzetek. — Gróf Széchenyi István Hitelének (1830) megjelenése történeti jelentőségű mozzanat. Ez a könyv az egész nemzethez szólt s föl-tárta a régi magyar gazdasági élet sok baját. Lelkes hazafisága és haladó szelleme megragadta az akkori művelt olvasóközönséget. Az egész országban sokat vitatkoztak a világlátott szerző új eszméiről.

A magyarnak, ha magyar, a férfinak, ha férfiú — és azért mert magyar és mert férfiú — meg kell mentenie fajtáját, a magyarságot, ha szíve vérének kell is áruba bocsátani érte.

Széchenyi István.

Jaj annak a nemzetnek, amelyik elárulja és meggyilkolja nemzeti géniuszát.

Széchenyi István.

A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.

Széchenyi István.

Ha van a nemzeteknél egy bizonyos aggság vagy halál jele, az semmi egyéb, mint ha nyelvük holt, vagy többé nem haladhat.

Széchenyi István.

Gazdálkodás és gazdaság.

Írta: Gaál Jenő.

A gazdálkodás fogalma.

Gazdálkodás az a tervszerű, folytonos tevékenység, mellyel az ember vagy valamely jogi személy, szükségei által ösztönöztetve, javakat szerezni, azokat megtartani, és hiányérzeteinek csillapítására fordítani törekszik. Azt a kört, amelyben a gazdálkodás folyik és amelyben a gazdálkodáshoz megkívántató összes tényezők együtt találhatók, gazdaságnak nevezzük.

A gazdaság fogalma.

Midőn az ember az erdőket kiirtja, a vizeket lecsapolja, az állatokat megszelidíti és igavonásra vagy húsnak használja föl, a talajt gondozza és búzatermelésre alkalmassá teszi, a gabonát megőrli és kenyérré alakítja át, leszáll a föld gyomrába és az ásványország termékeit a maga céljaira fölhozza, az általa vagy mások által termelt jószágokat a keresletnek átadja : mindevvel gazdálkodik.

A gazdálkodás legfőbb törvénye.

Egyik nemzedék fölhasználja a másíknak tapasztalatait és eredményeit, és a hozott áldozatokat és nyert előnyöket mérlegelve megállapítja a gazdálkodásnak főtörvényét. Ez abban áll, hogy minél kevesebb áldozattal minél nagyobb előnyt kell biztosítani.

Hogy ezt az elvet megvalósíthassa, képességeit fejleszti, azokat szorgalommal hasznosítja, a lankadást kerüli, másokkal társul, nemcsak a jelenre, hanem a jövőre is tekintettel van, eszközeit megőrzi és szaporítja, rendhez szokik, fegyelmet tart, a károk ellen lehetőleg biztosítja magát, és ha el nem kerülheti, azokat és eszközeinek természetes romlását is pótolni igyekszik.

A gazdálkodáshoz tehát három elem szükséges : a gazdálkodó alany, az előállított vagy becserélt javak, és egy terv, amely szerint a gazdálkodó gazdasági főtörvényt megvalósítani törekszik.

1. A gazdálkodó alany.

A gazdálkodó alany lehet egy vagy több ember, vagy egy úgynevezett jogi személy. Jogi személy pl. az egyház, a község, a megye, az állam, a nemzet. E szerint a gazdaság egyéni vagy társas gazdaság, és magán- vagy közzgazdaság.

Az egyéni vagy társasgazdaságok különbségét nem kell magyarázni.

A magángazdaságok között azonban van ellentét. A magán-személyeknek gazdasági törekvése lehet az is, hogy vagyont gyűjtsenek. Ez polgárainak rovására sem a községnek, sem az államnak célja nem lehet.

A község vagy az állam gazdasága azért van, hogy egy összegben is jelentkező bevételei és kiadásai legyenek, és a kiadásokat, amelyek a közcélok megvalósítására valók, a bevételekkel fedezhesse.

Egészen más a természete a nemzetgazdaságnak.

A nemzetgazdaság.

Az egyes gazdaságokat, még az államét is, egy akarat vezeti. A nemzetgazdaságban is van egység, csak hogy az szerves természetű. Életműködése nem parancsszóra, hanem gazdasági törvények és szabályszerűség szerint megy végbe.

A nemzetgazdaság magában foglalja a nemzet minden tagjának gazdaságát, az egyes embereket, társaségeket, egyházakat, községeket stb., még az államét is. Ezek az egyes gazdaságok a nemzetgazdaságnak szerves részei és egymással a folytonos kölcsönhatás viszonyában vannak.

Ennek következménye, hogy a nemzetgazdaság az egyes gazdaságoknak összefüggő organizmusa, részei teljesen egymásra vannak utalva, egyik a másik nélkül nem lehet meg, mindegyik a másiknak oka és okozata. Ez az organizmus is, mint szervezet, keletkezik, fejlődik és hanyatlik. Egészséges életműködésében és betegségeiben törvényszerűség van. Bajait föl lehet ismerni, fejlődése a viszonyok alapos ismerete mellett előre is látható és bajai éppen azért orvosolhatók is.

Önérdék és közérdek.

De a nemzetgazdaság szervezete különbözik a természetben jelentkező többi szervezettől. Mert alkatrészeit, a magángazdaságokat, szabad akaratú, erkölcsi-eszes lények: emberek vezetik, akiknek gazdálkodását a gazdasági főelv vezeti ugyan, de arra sok más mozzanat is hat.

Az emberek általában a lehető legcsekélyebb fáradsággal és áldozattal az elérhető legnagyobb előnyt akarják maguknak biztosítani. Ez a törekvésük avval a tapasztalattal jár, hogy nem mindig a maguktermelte javak a leggazdaságosabbak. Azért szívesen szorítkoznak szűkebb körre a termelésben, hogy annál szabadabbak lehessenek a fogyasztásban.

Ez az egyes embereket és gazdaságokat szoros összeköttetésbe hozza egymással, összetartozást teremt közöttük. A közérdek éppen olyan fontos lesz előttük, mint amilyen a külön magánérdek. Így keletkezik az önérdeknek és a közérdeknek előbb ellentéte, később pedig kibékítése és egyensúlya.

Az egymásra utalt emberek belátják, hogy szabály szerint nem kaphatnak egymástól ingyen semmit. Azért másoknak szolgálatokat igyekeznek tenni. De a társadalomban minden munkát többen is végeznek s annak a szolgálatát fizetik meg jobban, aki a többiek-nél jobbat tud nyújtani.

A verseny — míg túlzássá nem fajul — a fogyasztóknak is, termelőknek is egyaránt javára válik. Ezért mindenki kénytelen mások gazdasági tevékenységét is megfigyelni és ahhoz célszerűen alkalmazkodni.

Az önérdek tehát nem megbízható vezér a gazdasági élet útvesztőjében. Csak akkor lesz azzá, ha a gazdálkodás összes tényezőivel, tehát az erkölcsiekkel is számolni tud. Ehhez a közszellem és a tisztultabb emberi érzés ad útmutatást. Az emberek nem egyes indokok hatása alatt szoktak cselekedni. Még a cseléd sem csupán a bér magasságát tekinti, mikor elszegődik, hanem a várható bánásmódot és sok mást is. A közös érdekek figyelembevétele sokszor hasznosabb, mint ha pusztán az önérdeket, a magunk érdekét tekintjük és a közérdeket nem. A hajósok menekülése veszély esetén rendszerint valószínűbb, ha a hajó mentésénél odaadóan közre működnek, mint ha egyenkint menekülni törekcszenek.

A létért való küzdelemben azoknak a fajoknak a fennmaradása a valószínűbb, amelyeknél az egyén kész magát föláldozni az övéiért.

2. A gazdasági javak.

A gazdálkodó alanyon kívül második eleme a gazdálkodásnak a jószág, amelyet termel, megtart, becserél (elad és vesz) vagy fölhasznál. Ezek lehetnek testi, szellemi és erkölcsi javak.

Az anyagi javak és a szolgálatok (munka) egymással csereviszonyban vannak. A javak rendeltetése, hogy munkaerőt termeljenek vagy tartsanak fenn s ebből fakadnak a szolgálatok; ezek pedig ismét testi javakat termelnek vagy tartanak fenn. Az értékeknek, e keringésük miatt, a gazdaságban egyenlő fontosságuk van.

3. A gazdasági terv.

Figyelembe kell venni végül a gazdasági tervet is. Ezt csak az

tudja helyesen megállapítani, aki az egész gazdasági életet bőven és alaposan ismeri. A gazdasági terv bonyolult dolog: megfelelő értesüléseken, ezek mérlegelésén, számításokon és előrelátáson alapszik. Ma már nemcsak egyes gazdaságok, hanem egymástól távolfekvő nemzetgazdaságok is nagy hatással vannak egymásra, s a nemzetgazdaságok összefüggéséből világgazdaság is kezd kifejlődni.

A gazdasági tervnek számolnia kell a bevételekkel és nyereséggel, a kiadásokkal és veszteséggel. Ezekből az elemekből alakul a háztartás, amelynek minőségét a mérleg tünteti föl.

Attól, hogy miként gazdálkodnak, függ a nemzetek vagyonsága. Ha ez nem fejlődik, akkor állandó haladás a szellemi és erkölcsi művelődés terén sincs. Azért idetartozik az a tevékenység is, amelynek közvetlen célja más, mint gazdasági, de amely egyúttal gazdasági célokat is elér. A tudós, vagy a művész munkálkodása, bár elsősorban magasabb becsvágyakra tör, gazdasági tevékenység is, ha vele a szükségeinek kielégítéséhez megkívántató javakat is megszerzi.

Gazdálkodáson magyarul a takarékoságot is értjük. Ez természetes, mert a gazdálkodásnak egyik kelléke az előrelátás s ez éppen a tervszerűségben jelentkezik.

A gazdaság legfőbb törvényének eredménye a munkamegosztás.

Jegyzetek. Ez az olvasmányunk Gaál Jenő jeles tudósunknak *A nemzetgazdaságtan rendszere* c. művéből való. Magában foglalja a gazdálkodás rövid elméletét.

A KÖZGAZDASÁG TUDOMÁNYA.

A közgazdaságtudományról általában.

A közgazdaság tudományának feladata, hogy a népek gazdasági életében előforduló jelenségekkel tudományosan foglalkozzék. Megállapítja, hogy van-e benne törvényszerűség és hogyan ismerhetjük föl azt a legbiztosabban. Megtanít rá, hogyan kell e törvényszerűséghez alkalmazkodnunk, hogy helyesen gazdálkodhassunk.

Megismertet a gazdasági élet fejlődésében előforduló

bajokkal és azok okaival is. Ezáltal lehetővé teszi a bajok orvoslását.

Az egyes embernek is összhangba kell hoznia a maga gazdálkodását az általános gazdasági fejlődéssel. A törvényhozónak, vagy az államférfiúnak pedig az egész nemzet jólétét kell fölvirágoztatnia. A rohamos fejlődést sokszor lassítania kell, a lassú fejlődést gyorsítania. A helytelen irányú fejlődést helyes irányba kell terelnie.

A közgazdaság tudományának ismerete az egyes emberek közül legfontosabb a kereskedőre. Foglalkozása érzékenyen összefügg az egész gazdasági élettel. A gazdasági viszonyokhoz kell mérnie raktárát, készletét. Tudnia kell, mit, honnan, mikor szerezzen be és milyen mennyiségben. A gazdasági tevékenység főágai: a termelés, a forgalom, a jövedelem és a fogyasztás mind számításainak alapját teszik. Ez a négy főág pedig a közgazdaságtan elméleti része.

A közgazdaság tudományának alkalmazása.

A közgazdasági tudomány akkor eredményes, ha gyakorlati alkalmazásában beválik. Épen azért elméleti feladatain kívül alkalmazott része is van, s erre épül föl a gazdasági politika.

A közgazdaságtudománynak hat alkalmazott része van. Ezek együttesen szabják meg az állam gazdasági feladatait.

1. **A nyerstermelés.** Foglalkozik a mezőgazdasággal, állattenyésztéssel, erdészettel, bányászattal, vadászattal és halászattal; a mezőgazdasági iparral. Tudományos feladata az agrárpolitika irányának megszabása.

2. **Az ipar.** A kézműipar és a nagyipar (gyáripar), a házi ipar és az ipari szervezetek a tárgya. Feladata a helyes iparpolitika kialakítása.

3. **A kereskedelem.** A belső és a külső kereskedelem (behozatal, kivitel, átvitel). A kereskedelmi mérleg és kereskedelmi-politika.

4. **Az értékforgalom.** A pénz- és valutaügy; a valuta-politika. A hitel- és bankügy. Hitelpolitika. A gazdasági válságok. A biztosítási-ügy.

5. **A közlekedésügy.** Közutak, hajózás, vasút, posta és távírda. Közlekedési politika.

6. **A társadalomtudomány.** (Szociológia.) A szegényügy. A munkásügy. A népesedési politika. Telepítés, gyarmatosítás, kivándorlás. Anya- és csecsemővédelem.

A közgazdasági tudomány fejlődése.

**A közgazdaság jelentőségét már az ó-korban fölismer-
ték s a középkorban is foglalkoztak vele.** — **Aristoteles** figyel-
mét époly kevésbé kerülte el, mint a nagy középkori filo-
zófusokét, pl. **Aquinói Szent Tamásét**. A tudomány fejlő-
dése mégis csak a 15., 16. és 17. században következett
be, végső kialakulását pedig **Smith Adam**-tól számítjuk
(1723—1790).

Smith Adam skót ember volt, munkájának címe *Kutatás a
nemzetek vagyonságának természetéről és okairól*. Ez a munka álla-
pítja meg e tudomány tartalmát, határait és módszerét. Mindazt,
amit előtte írtak, csak előkészítésnek tekintjük; amit azóta írtak,
csak az ő tanításának kiegészítése volt. Nálunk gr. Széchenyi István
is sokban az ő elveit hirdette és követte.

Rendszerét **Malthus Tamás** egészítette ki. Leginkább a népesedéssel
foglalkozott. Azonban a túlságos népesedéstől féltette az emberiséget, mert
nem vette számításba a termelés tökéletesedését. A harmadik nagy köz-
gazdász a hollandus **Riccardo Dávid** volt. A közgazdaság elméleti részét
folytatta s a jövedelem megoszlását fejtegette. Az egész tudományt **John
Stuart Mill** (1806—73) összesítette és tisztította meg sallangjaitól. Kívülük
még a német **List Frigyes** nevezetes, aki a nemzetgazdasági öntudatot ala-
pozta meg: az egyes ember és az emberiség gazdálkodása közé a *nemzet*
gazdálkodását helyezte és elsősorban ennek fejlődését és törvényeit vizs-
gálta. Nálunk Kossuth Lajos indult List elvei nyomán.

A magyar közgazdasági irodalom.

**A magyar közgazdasági irodalom csak 1800 körül kezd
fejlődni.** Közgazdaságunkat a török idők után I. Lipót,
majd III. Károly és Mária Terézia egészen Ausztria javára
irányították. Az első eszmélés az 1790/91-i országgyűlésen
következett be.

Első jelesebb közgazdasági írónk Berzeviczy Gergely volt. Kü-
lönösen a kereskedelem érdekelte. A világkereskedelemről és keres-
kedelmi mérlegünkről írt ma is érdekes munkákat. Nevezetes gon-
dolata volt, hogy a Kelettel való kereskedelmet ki kell venni a nyu-

gati államok kezéből s Orosz- és Magyarországon át kellene irányítani.

A nemzetgazdasággal való foglalkozást gróf Széchenyi István tette népszerűvé. Főművei a *Hitel* (1830), a *Világ*, a *Stádium* és a *Kelet népe*. Munkáinak igen nagy gyakorlati tartalma van. Ezekhez fűződik hazánk újjászületése. A kiegyezés után bekövetkezett virágkort Széchenyi készítette elő.

A kiegyezés után a közgazdaságtudomány legkiválóbb művelője **Kautz Gyula** volt. Mai legjelesebb tudósaink **Gaál Jenő** és **Földes Béla**.

FÜGGELÉK

1. Könyv nélkül való megtanulásra.

Kölcsey Ferenc : Himnusz.
Vörösmarty Mihály : Szózat.
Petőfi Sándor : Nemzeti dal.
Petőfi Sándor : A Tisza.
Petőfi Sándor : A téli esték.
Arany János : Családi kör.
Arany János : Szondi két apródja.
Tompai Mihály : A gólyához.
Gyulai Pál : Szüreten.
Lévay József : Mikes.
Kölcsey Ferenc : Szeresd a hazát!

(Foglaltassuk össze egyénenkint a tanulóval házi füzetébe azoknak a Petőfi-verseknek a címét, amelyeket könyv nélkül tud. [Füstbe ment terv, István öcsémhez, Anyám tyúkja, A magyar nemes stb.] Ismételtessük ezeket.)

2. A dolgozatok fölépítésének terve.

1. A tanuló helyesírásának és fogalmazó-készségének kipróbálása. (Egy elbeszélő-költemény vagy regény tartalma ; közismert történelmi tárgy : A honfoglalás. A tatárjárás. Városunk ismertetése.)

2. Adott vázlat alapján önállóan fölépített iskolai dolgozat elméleti kérdésről.

3. Dolgozat a szónoki beszéd köréből. (Innen kezdve önállóan szerkesztett vázlattal.)

4. Természettani ismeret gyakorlati alkalmazása.

5. Egy költemény fejtegetése.

6. Ismeretközlő írásmű. (Elmélkedés, levél, útleírás.)

7. Nagyobb háziolvasmány ellenőrzése.

8. Földrajzból vagy a kereskedelmi ismeretekből vett tárgy.

9. A történetírás elméletével kapcsolatos tárgy.

10. A kereskedelem jelentőségének bármily szempontból való fejtegetése.

3. Írásbeli feladatok.

Másolás. — Helyesírási gyakorlatok. — Tájéktetés átírása. — Iskolai olvasmányok vázlata. — Adott tételek vázlata. — *A Tisza* c. költemény váza. Rajza. — Mikes Kelemen. (Lévay költeménye alapján.) — A szüret. — A hősi halottak sírjánál. — A hazaszereget. — Eötvös egy gondolatának fejtegetése. — Rákóczi halála. — A mérlegek. — Életelvek. (Deák levele alapján.) — Az aratás. — Egy kép leírása. — A kereskedő hazafias feladatai. — Szent Gellért halála. — Drégely védelme. — A magyarok eredete. — A sport célja és haszna. — Olvasmányainkból. — A légszivattyú és használata. — Kiránduláson. — A vásár. — Toldi küzdelme a farkasokkal. — A Himnusz (A Szózat) alapgondolata. — Az idegen nyelvek és a kereskedelem. — A villamosság az ipar használatában. — Mit tudok Petőfiről? — Legkedvesebb könyvem. — A vasút. — A fülemüle. — Széchenyi és Kossuth. — A magyar Alföld. — A munka. — A könyv története. — Levél a magyar nyelvről. — A Vöröskeresztes munka. — A föltámadás ünnepén.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó	Lap 3
--------------	-------

BEVEZETÉS.

Halhatatlan magyar nyelv. <i>Tolnai Vilmos</i>	5
--	---

I. A magyar nyelv.

1. A régi nyelv	11
2. A mai nyelv	11

II. A magyar helyesírás.

A helyesírás alapja	12
A kiejtés	13
A szóelemző írás esetei	14
Egyszerűsítések.....	15
Az idegen szavak írása	16
A tulajdonnevek	17
Egybeírás és különírás	18
A szavak elválasztása	22
Nagy és kis kezdőbetű	23
Írásjelek	24
Rövidítések	26

III. Fontosabb tudnivalók az alak- és mondattanból.

A szavak	27
<i>Eredeti szavak</i>	27
<i>Meghonosodott szavak</i>	28
<i>Idegen szavak</i>	28
<i>Újonnan alkotott szavak</i>	29
<i>Rokonértelmű szavak</i>	29
<i>Rokonalakú szavak</i>	30
A szólások	30

A szólások csoportjai	Lap 30
A közmondások és szálló igék .	32
A mondatok	33
A mondatok fajtái	33
Az összetett mondat	33
A körmondat	34

IV. A magyar stílus.

Hogyan írjunk? <i>Kelemen Béla</i>	36
A magyar kereskedelmi stílus.	45

V. A magyar könyv.

Kézírtatos könyvek.....	46
A papíros gyártása	47
A könyvnyomtatás. <i>Frecskay János</i>	47
Az író és a kiadó	48
A könyv	49
Könyvekről. <i>Rákosi Jenő</i>	50
A könyvkereskedelem	51
A mi olvasmányaink.....	53
Toldi estéje. <i>Arany János</i> ...	53
Az új földesúr. <i>Jókai Mór</i> ..	54
Egy régi udvarház utolsó gazdája. <i>Gyulai Pál</i>	55
Elnémult harangok. <i>Rákosi Viktor</i>	55

ELSŐ RÉSZ.

AZ IRODALOM FŐLOSZTÁSA.

A szépirodalom	57
A közérdekű irodalom	57
A tudományos irodalom	58

MÁSODIK RÉSZ.

SZÉPIRODALMI MUNKÁK.

	Lap
Rákóczi-nóta	61
Himnusz. <i>Kölcsey Ferenc</i>	63
Szózat. <i>Vörösmarty Mihály</i> ...	64
Szép Ilonka. <i>Vörösmarty Mihály</i> ..	65
Nemzeti dal. <i>Petőfi Sándor</i> ...	69
A hazáról. <i>Petőfi Sándor</i>	70
Magyar vagyok. <i>Petőfi Sándor</i> ..	72
A Tisza. <i>Petőfi Sándor</i>	73
Az Alföld. <i>Petőfi Sándor</i>	76
A puszta télen. <i>Petőfi Sándor</i> ..	78
Kutyakaparó. <i>Petőfi Sándor</i> ..	80
A téli esték. <i>Petőfi Sándor</i>	83
Családi kör. <i>Arany János</i>	85
A fülemile. <i>Arany János</i>	89
Szondi két apródja. <i>Arany János</i> ..	91
A gólyához. <i>Tompai Mihály</i> ..	94
Sírboltban. <i>Tompai Mihály</i>	95
Szüreten. <i>Gyulai Pál</i>	98
Mikes. <i>Lévay József</i>	99
Bezerédi nótája. <i>Thaly Kálmán</i> ..	100
Az unokámnak. <i>Bárd Miklós</i> ..	102
Magyarország. <i>Sajó Sándor</i> ...	103
Nagy magyar télben. <i>Végyvári</i> ..	104
Hitvallás. <i>Papp-Váry Elemérné</i> ..	105
Mesék. <i>Fáy András</i>	107
A székelő adott szava. <i>Jókai</i> <i>Mór</i>	108
A kis eszmák. <i>Mikszáth Kálmán</i> ..	110
A bor. <i>Gárdonyi Géza</i>	113
A háztalan zsöllér. <i>Eötvös Károly</i> ..	118
Viszik a pénzt kifelé. <i>Tömörkény</i> <i>István</i>	123
Csongor és Tünde. <i>Vörösmarty</i> <i>Mihály</i>	128
A híd. <i>Herczeg Ferenc</i>	131
A költők, elbeszélők és drámaírók ..	135
A költészet	135
A prózai elbeszélés	136
A dráma	137

Verstani alapfogalmak.

A vers	137
A ritmus	137

Lap

A magyar verselés	138
A verssorok	138
A rím	138
Idegen versidomok	139

HARMADIK RÉSZ.

A PRÓZAI MUNKÁK ÍRÁSÁRÓL.

Mi a retorika?	141
Az anyaggyűjtés	142
Anyaggyűjtés tapasztalás útján ..	142
Anyaggyűjtés okoskodás útján ..	144
Az anyaggyűjtés főköörülményei ..	145
Az anyag elrendezése	146
Az anyag kidolgozása	147
Összefoglalás	148

NEGYEDIK RÉSZ.

KÖZÉRDEKŰ MUNKÁK.

1. Szónoki beszédek.

A magyar nyelv ügyében. <i>Kölcsey Ferenc</i>	149
A millénium ünnepére. <i>Vaszyar</i> <i>Kolos</i>	155
Az 1920. évi béketárgyaláson. <i>Gr. Apponyi Albert</i>	160
Emlékbeszéd Arany János fölött <i>Gyulai Pál</i>	170
A szónoki beszéd	178
A szónoki beszéd részei	179
A szónoki beszéd bevezetése ..	179
A szónoki beszéd elbeszélő része ..	179
A szónoki beszéd bizonyító része ..	180
A szónoki beszéd cáfoló része ..	180
A szónoki beszéd befejezése... ..	180
Az érvelés a szónoki beszéd- ben	181
A szónoki beszéd fajtái	183
A görög szónoki beszéd	184
A római szónoki beszéd	185
A középkori és újkori szónoki beszéd	186
A magyar szónoki beszéd	186

2. Vallásos munkák.

Mint kell a gyermekeknek tisztelni szülőiket. <i>Pázmány Péter</i>	187
Szent István király és nemzete <i>Prohászka Ottokár</i>	189
Mennyei szélfúvás <i>Ravasz László</i>	191
A vallásos munka	192

3. Elmélkedő és megvitató munkák.

Parainesis. <i>Kölcsey Ferenc</i>	193
Honszeretet. <i>Gr. Széchenyi István</i>	198
A birtokos középosztály művelődésének útja. <i>Báró Kemény Zsigmond</i>	199
Gondolatok a kereskedelemről <i>J. W. Goethe</i>	205
Gondolatok. <i>Báró Eötvös József</i>	207
Az elmélkedő és megvitató munka	209

4. Elmények és megfigyelések.

Zrinyi Miklós halála. <i>Cserei Mihály</i>	210
Törökországi levelek. <i>Mikes Kelemen</i>	212
Negyven év visszhangja. <i>Jókai Mór</i>	218

5. Levelek.

Petőfi Sándor levele Arany Jánoshoz	222
Arany János válasza Petőfi Sándor levelére	223
Deák Ferenc levele egy tanuló ifjúhoz	225

6. Útleírások.

Erdélyi levelek <i>Kazinczy Ferenc</i>	228
Úti jegyzetek. <i>Petőfi Sándor</i>	229
Hetedhét országból. <i>Kozma Andor</i>	232

7. Leírások.

A bóra. <i>Herman Ottó</i>	235
A magyar róna. <i>Báró Eötvös J.</i>	237
Aratás. <i>Baksay Sándor</i>	238
A naplószerű munka	242
A levél	242
Az útleírás	244
A leírás	244

8. Gyakorlati irányú munkák.

A szövetkezetek alapelve. <i>Nagy Ferenc</i>	245
A kereskedelmi levelek szerkezete. <i>Jónás—Schack Béla</i>	247
A gyakorlati irányú munka	249

9. Művészi vagy népszerű kidolgozási tudományos munkák.

Munka és pihenés. <i>Hankó Vilmos</i>	249
Munkácsy Mihály képe: Krisztus Pilátus előtt. <i>Beöthy Zsolt</i>	252
A magyar nyelv. <i>Rákosi Jenő</i>	257

ÖTÖDIK RÉSZ.

TUDOMÁNYOS MUNKÁK.

A tudományos próza	260
A forráskutatás fontossága	262
A forrásidézés kötelessége és az előadás formája	263
A tudomány művelése	264

Irodalomtudományi munkák.

Vörösmarty Mihály. <i>Báró Kemény Zsigmond</i>	265
Petőfi Sándor. <i>Riedl Frigyes</i>	269
Herczeg Ferenc Mutamur c. kötetéről. <i>Gyulai Pál</i>	274
Bánk bán. <i>Gyulai Pál</i>	276

	Lap
Az irodalomtudományról általánosan	278
A fordítás	279
A kritika	280
Az irodalomtörténet	281
Az irodalomtörténet fajtái	282
Az irodalomtörténet segédtudományai	283
Az irodalomtudomány fejlődése	283

Történettudományi munkák.

Szent Gellért vértanúsága. <i>Bécsi képes krónika</i>	285
Szondi eleste Drégel várában. <i>Tinódi Sebestyén</i>	286
A magyar renaissance. <i>Riedl Frigyes</i>	288
Buda a török uralom idején. <i>Salamon Ferenc</i>	292
A magyar adás-vevés a törökvilágban. <i>Takáts Sándor</i>	296
Rákóczi és a kereskedelem. <i>Márki Sándor</i>	304
A történettudomány elmélete és gyakorlata	310
A történetírásról általában ...	310
A történetírás forrásai	311
A források földolgozása	314

	Lap
A történetírás fajtái	315
A történetírás segédtudományai	317
A történettudomány fejlődése ..	319

Közgazdaságtudományi munkák.

A közgazdaság jelentősége. <i>Grünwald Béla</i>	320
Hitel. <i>Gr. Széchenyi István</i> ...	322
Gazdálkodás és gazdaság. <i>Gaál Jenő</i>	327
A közgazdaság tudománya ...	330
A közgazdaságtudományról általában	330
A közgazdaság tudományának alkalmazása	331
A közgazdasági tudomány fejlődése	332
A magyar közgazdasági irodalom	332

FÜGGELÉK.

1. Könyv nélkül való megtanulásra	334
2. A dolgozatok fölépítésének terve	334
3. Írásbeli föladatok	335
<i>Tartalomjegyzék</i>	336

